

A szabadság mint esély?

Szerkesztette: Gábor Kálmán

Társadalmi átalakulás és ifjúság ♦ A szabadság mint esély?

Sorozatszerkesztő
Gábor Kálmán

Társadalmi átalakulás és ifjúság

A szabadság mint esély?

BELVEDERE
MERIDIONALE

Szeged ♦ 2000

A kötet megjelenését támogatták
Gyermekek és Ifjúsági Alapprogram
Ifjúsági és Sportminisztérium
Soros Alapítvány

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000347087

Szerkesztette
Gábor Kálmán

Olvasószerkesztő
Jancsák Csaba

SZEGEDI EGYETEMI KÖNYVTÁR
Egyetemközi Könyvtári Kár
Szociológiai és Humán Tudományok
Szeged, Lelki és Szociális Intézet
Njt 5457

Tartalom

Bevezető	13
Szelényi Zsuzsa: A konferencia köszöntője	37
Lengyel László: „Társadalmi átalakulás és ifjúság”	39
I. A fiatalok gazdasági helyzete	47
Keszthelyiné Rédei Mária: A fiatalok és a gyermekek jövedelmi és kiadási helyzete Magyarországon a kilencvenes évek közepén	47
Monostori Judit: A gyermekes családok önkormányzati segélyezése	53
II. Munkaerőpiaci helyzet – foglalkoztatottság	54
Szegő Szilvia: Ifjúság és a munka világa	54
Lakatos Judit: Ifjúsági munkanélküliség	58
Fóti János: Néhány szempont az ifjúsági munkanélküliség kérdésének vizsgálatához	63
Lakatos Miklós: Foglalkoztatottság az ifjúság körében 1980-1996	67
Kemény István: Roma (cigány) fiatalok a munkaerőpiacon	68
Bánfalvy Csaba: A magyarországi munkanélküliség két korszaka és a pályakezdő munkanélküliek	74
Dalminé Kiss Gabriella: A munkatársadalom válsága és a fiatalok életesélyei	75
Garami Erika: A munkaerő-piaci pozíciók javításának regionális aspektusai a fiatalok körében Győr-Moson-Sopron és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében	76
Fejes Katalin: A munkaügyi tárca intézkedései a pályakezdők elhelyezkedésének a segítésére	90
Gere Ilona: Segítő program a pályakezdők részére	91
Lovas Ferencné: Hová fordulhat gondjával egy pályaválasztás előtt álló fiatal?	93
Kerékyártó Zsuzsa: Még mindig a tartós munkanélküliekről	95
Szabó László: Pályakezdő munkanélküli fiatalok véleménye a munkavállalásról	96
Szántó Tamás: A nonprofit szervezetek szerepe az ifjúsági munkanélküliség kezelésében	97
Lannert Judit: Az ifjúsági munkanélküliség és az arra adott válaszok az oktatás területén (Nyugat-Európa és Magyarország)	98
Szegő Szilvia: Kerekasztalbeszélgetés az Ifjúság és a munka világáról – civil szervezetek, munkaügyi szakapparátus képviselői és tudósok részvételével	100
III. Oktatás	106
Mezei István: Arccal a túlélés felé	106
Liskó Ilona: Az iskolarendszer átalakulási tendenciái	113
Fóti János: Az ifjúság elhelyezkedésének kérdései, a fiatalok munkanélkülisége, különös tekintettel az iskolázottság és szakképzettség kérdésére	123
Molnár Anna Cigány felzárkóztató programok az általános iskolákban	128
Bánfalvy Csaba: A fogyatékosok iskoláztatása Magyarországon	131
Pálffy Zoltán: Moldvai csángó fiatalok erdélyi iskolákban	135
Boros László: Új generáció a felsőoktatásban	135
Vámos Dóra: A hatékonyság szerepe a felsőoktatásban	136

Ránki Lantos Júlia: A szakképzés megjelenése az alsó középfokon	137
Farkas Péter: Modellváltás a szakképzésben	138
IV. Ifjúsági kultúra	139
IV. 1. Értékek, jövőkép	139
Molnár Péter: Fiatalok jövőképe	139
Bajda Beáta: Találkozási pontok intézmények és hallgatói jövőképben	140
Antal Judit: Cigány és nem cigány gyerekek jövőképe	141
Bauer Béla: Fiatal vállalkozók értékviselkedései	142
Karikó Sándor: Ifjúság és etika	147
Papp Attila: Tradíció és globalizáció- ifjúsági kulturális minták Csíkszeredában	148
IV. 2. Etnikai identitás, tolerancia, intolerancia	149
Murányi István: Családi szocializáció és nemzeti identitás	149
Gábor Kálmán – Balog Iván: Generációs konfliktus, konzumerizmus, nacionalizmus	156
Veres Valér: A Kolozs és Kovászna megyei magyarság nemzeti kisebbségi identitásának néhány aspektusa	158
Mares Diana: Ifjúság és etnikai attitűd vizsgálatok Romániában	159
Gábrity Molnár Irén: Magyarságtudat, nemzeti identitástudat a Vajdaságban	160
Diósi Pál: A fiatalok külföldi orientációja	160
Enyedi Zsolt – Erős Ferenc – Fábián Zoltán: Előítéletesség és tekintélyelvűség a fiatalok körében	161
Rudas János: Vélemények a zsidóságról	172
Garami Erika: A fiatalok erőszakos mozgalmak iránti vonzalma. Néhány eredmény a TÁRKI 1993 végén lefolytatott ifjúságkutatásából	173
Tarján G. Gábor: A skinhead mozgalom és a társadalom	182
IV. 3. Politika kultúra, társadalmi részvétel	188
Farkas András: A demokrácia fogalmának változása egyetemi hallgatóknál a rendszerváltozás folyamán	188
Horváth Ágnes: Kecskeméti főiskolások és a demokrácia értékei	194
Kulcsár László: Fiatalság, bolondság?	201
Csákó Mihály: A politikai szocializáció kutatása közben	205
Örkény Antal: A középiskolát bevégző korosztály politikai ismeretei és cselekvési mintái	206
Marián Béla: Érzelmi és ideológiai dimenziók a középiskolások pártválasztásaiban	207
Bajomi Iván – Székely Erika: Diákok részvétele a központi szintű oktatásügyi érdekegyeztetésben	209
Domokos Tamás: Diákkörmányzati paradoxonok Veszprémben	213
Gábor Kálmán – Balog Iván – Mátyás Melinda – Narancsik Ágnes: Korlátozott részvétel, felemás integráció a demokratikus intézményrendszerben	214
Veres Valér: A romániai magyar ifjúság civil szerveződéseinek, mozgalmi életének fejlettségi szintje	221

IV. 4. Vallás	222
Tomka Miklós: Vallás és ifjúság 1978-1993 között	222
Imre Anna: Vallásosság a mai egyetemi hallgatók körében	223
Révay Edit: Az újrainduló szerzetesrendek társadalmi megformálódása és intézményesülése	231
Török Péter: A magyar fiatalok egyházai	242
Máté-Tóth András: Vallástudományok hallgatói igénye	242
Gábrity Molnár Irén: Vallásosság Vajdaságban	243
Polgár Viktória: A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karára járó hallgatók vallásorientáltsága	244
Kriaszter Emese: A Pázmány Péter Katolikus Egyetem vizsgált hallgatóinak vallásorientáltsága	245
Jancsák Csaba – Mészáros Ferenc: A piarista iskola mint iskolatípus választásának motivációja a szülők szemszögéből	246
IV. 5. Fogyasztói társadalom, életmód és ifjúság	247
Gábor Kálmán: Társadalmi átalakulás és ifjúsági kultúra	247
Narancsik Ágnes: Az alternatív kultúrától a fogyasztói ipárig	249
Vass Csaba: Ifjúság, szabadság, fogyasztói kultúra, globalizáció	253
Agárdi Irma: A TOP-TV piaci esélyei	254
Tóth László: „Hamburger-szex” és konzervatív ifjúság	255
Zsolnai Anikó: Fiatalok kötődései	260
Gábor Edina – Nagy Brigitta: Kockázatészlelés és kockázatvállalás fiataloknál	261
Németh Erzsébet: AIDS-drog-Suicidium kortárs preventorok képzésének módszerei	267
V. Bűnözés	269
B. Németh Zsolt: Az ifjúság kriminális veszélyeztetettségének néhány eleme	269
Kó József: A magyarországi galeribűnözés néhány jellemzője	274
Balázs Andrea: Gyermekbűnözésről	277
Bodnár Csilla: A mundugumorok nevelési szokásainak és egy fiatalokú bűnelkövetőnek egyéni terápiás anyagának összehasonlító elemzése	278
Negrea Vidia: Fiatalok antiszociális személyiségzavarok alapjelenségének klinikai, pszichológiai vizsgálata	279
Nyári Katalin: Kommunikációs zavarok és devianciák	280
Hatvani Erzsébet: Új helyen az előzetes	280
Karanedev Ivánné: Tájékoztató a Népjóléti Minisztérium 1. sz. Fiúnevelő Intézete rendeltetési céljáról	283
Farkas Judit: Fiatalok cigány elitáltak nevelése Tökölön	283
Donáth Attila: Struktúraváltás a Bokréta utcai Ifjúsági Otthonban	284
Machács Mihály: Külső gondozás alapelvei és módszertana	284
Kenderfi Miklós: A Bokréta utcai Ifjúsági Otthon „Hotel” szolgáltatása	285
A konferencia előadói	287

Contents

Introduction	13
Opening speech of Deputy Zsuzsa Szelényi on behalf of the European Youth Centre	37
Introductory lecture of László Lengyel the director of the institute for financial research: social transformation and youth. (Friday 4th April 1997)	39
I. The financial circumstances of youth	47
Keszthelyiné Rédei Mária: The income and expenditure of youth in Hungary in the mid 90' s	47
Monostori Judit: Locally distributed social benefit and families with children	53
II. Labour market update – employment	54
Szegő Szilvia: Youth and the world of work	54
Lakatos Judit: Youth and unemployment	58
Fóti János: Some important aspects of the problems of youth unemployment	63
Lakatos Miklós: Employment amongst youth (1980-1996)	67
Kemény István: Roma (gipsy) youngsters in the labour market	68
Bánfalvy Csaba: The relationship between two periods of high unemployment and school leavers' unemployment in Hungary	74
Dalminé Kiss Gabriella: Crisis in the society of work and opportunity for young people	75
Garami Erika: Regional aspects of the development of positions for youngsters in the labour market in Győr-Moson-Sopron and Szabolcs-Szatmár-Bereg counties	76
Fejes Katalin: The role of the ministry of labour in helping school leavers to find jobs.....	90
Gere Ilona: Supportive programmes for school leavers	91
Lovas Ferencné: Some thoughts about career orientation: where can a job seeking school leaver go for advice?	93
Kerékgyártó Zsuzsa: Further discussion on the long term unemployment	95
Szabó László: The opinion of unemployed school leavers about employment (regarding research done in the beginning of 1997 in a small town in Zala county)	96
Szántó Tamás: The role of non-profit organisations in coping with youth unemployment	97
Lannert Judit: Youth unemployment and the solutions offered by the educational system in Western-Europe and in Hungary	98
Szegő Szilvia: The views of members of civil organisations, government officers and scientists regarding youth and the world work	100
III. Education	106
Mezei István: Facing towards survival (human resources and economic crisis)	106
Liskó Ilona: Major characteristics of transition in the educational system	113
Fóti János: The questions of youth employment and youth unemployment, focusing on qualifications and the question of being vocationally trained	123

Molnár Anna: Supportive programmes for roma children in primary schools	128
Bánfalvy Csaba: The education of disabled people in Hungary	131
Pálffy Zoltán: Csángó pupils in Transylvanian schools	135
Boros László: A new generation in higher education	135
Vámos Dóra: The role of efficiency in higher education.....	136
Ránki Lantos Júlia: The importance of an earlier introduction of vocational career orientation	137
Farkas Péter: The change of structure in the vocational education	138
IV. Youth culture	139
IV. 1. Values, vision of the future	139
Molnár Péter: Youth' s vision of the future	139
Bajda Beáta: Youth's vision of the future and views of institutes of higher education	140
Antal Judit: How Hungarian gipsy and non-gipsy children picture their future.....	141
Bauer Béla: Young entrepreneurs' values orientations.....	142
Karikó Sándor: Youth and ethics	147
Papp Attila: Tradition and globalization (a case study in Csíkszereda in Romania)	148
IV. 2. Ethnic identity, tolerance, intolerance	149
Murányi István: Socialisation in the family and national identity. The result of empirical research	149
Gábor Kálmán – Balog Iván: Generation conflict, consumerism, nationalism	156
Veres Valér: Some aspects of the national minority identity of Hungarian people in Kolozs and Kovászna counties	158
Mares Diana: Research into youth and ethnic attitude in Romania	159
Gábrity Molnár Irén: Hungarian identity and national identity in Vojvodina	160
Diósi Pál: Youngsters attitude towards foreign countries.....	160
Enyedi Zsolt, Erős Ferenc and Fábián Zoltán: Prejudice and authoritarianism amongst young people	161
Rudas János: Opinions about the Jewish population	172
Garami Erika: The temptation towards radical organisations amongst youth, results of research done in 1993 by TÁRKI	173
Tarján G. Gábor: Groups of skinheads and society	182
IV. 3. Political culture, social participation.....	188
Farkas András: The change of the meaning of democracy amongst university students during the social and economic transformation	188
Horváth Ágnes: Students in higher education in Kecskemét and the values of democracy	194
Kulcsár László: Youthful folly? – political schizophrenia in Veszprém	201
Csákó Mihály: During the research of political socialisation (the attitude of 7th year primary school students)	205
Örkény Antal: Political socialization in high school students in Hungary	206

Marián Béla: Emotional and ideological dimensions of political party-preferences in the secondary schools	207
Bajomi Iván – Székely Erika: Students' participation in governmental decision making about educational issues.....	209
Domokos Tamás: Paradoxes of students' self-government in Veszprém	213
Gábor Kálmán – Balog Iván – Mátay Melinda – Narancsik Ágnes: Limited participation, dissimilar integration in democratic system of institutions	214
Veres Valér: Romanian Hungarian youth's civil organisation and the state of their development.....	221
IV. 4. Religion	222
Tomka Miklós: Religion and youth between 1978-1993	222
Imre Anna: Being religious today in Hungarian universities	222
Révay Edit: The social and institutional background of reestablishing religious Orders	231
Török Péter: Denominational choices and young Hungarians	242
Máté-Tóth András: Students' expectation towards religious studies	242
Gábrity Molnár Irén, Yugoslavia: Religion in Vojvodina – religious life of youth in the 90's	243
Polgár Viktória: Religious orientation of humanities students of Pázmány Péter Catholic University	244
Kriaszter Emese: Religious orientation of the students surveyed at Pázmány Péter Catholic University	245
Jancsák Csaba – Mészáros Ferenc: Motivation of parents in choice of schooltype, in the case of piarist grammar school in Szeged.....	246
IV. 5. Consumptional society, way of life and youth	247
Gábor Kálmán: Social transformation and youth culture	247
Narancsik Ágnes: From alternative culture to consumptional industry	249
Vass Csaba: Youth, freedom, consumptional culture and globalisation	253
Agárdi Irma: The possible market share of Top-TV	254
Tóth László: „Hamburger-sex” and conservative youth	255
Zsolnai Anikó: Emotional attachments in adolescence	260
Gábor Edina – Nagy Brigitta: Perception of risk and risk taking amongst youth	261
Németh Erzsébet: Methods of education of AIDS-drug-suicide peer-preventors	267
V. Crime	269
B. Németh Zsolt: Some aspects of risks faced by criminally endangered youth	269
Kó József: Some features of Hungarian gang crime	274
Balázs Andrea: Children on child crime	277
Bodnár Csilla: Comparative research of the customs of mundugumors' upbringing and a young criminal's individual therapy	278
Negrea Vidia: Clinical and psychological research of the basic signs of anti-social personality-disorder	279
Nyári Katalin: Communication disorders and deviances in the family	280

Hatvani Erzsébet: The new role of remand	280
Karanedev Ivánné:	
The dispatches of the Ministry of Welfare about n°1 Care institute for boys	283
Farkas Judit: Convicted roma youngster's education in Tököl	283
Donáth Attila: Structural change at the Bokréta street care institution for youth	284
Machács Mihály:	
The main aspects and methodology of the foster care system	284
Kenderfi Miklós: The „hotel” services of „Bokréta street care institution for youth”	
– A new model	285
The members of the conference	287

Gábor Kálmán

Bevezető

A kötet a Társadalmi átalakulás és ifjúság – A szabadság mint esély? 1997. április 4-5-én a Magyar Szociológiai Társaság Ifjúságpszichológia Szakosztálya, az Oktatókutatató Intézet Ifjúságkutató Csoportja, a TÁRKI Ifjúságkutatási Adatbankja és az Ifjú Szociológusok Társasága által rendezett konferencia előadásait tartalmazza. A kötet szerkesztésekor azt a megoldást választottuk, hogy minden felvetett gondolatnak, kérdésnek helyt adunk. Ezúttal is szeretnénk megköszönni Garami Erikának, Narancsik Ágnesnek, Degovics Csillának és Baranyi Katalinnak a kötet összeállításában végzett áldozatos munkáját.

Szabadság mint esély?

A konferencia megrendezésekor, a Társadalmi átalakulás és ifjúság – A szabadság mint esély? címmel azt akartuk kifejezni, hogy a társadalmi átalakulás nem egy olyan útnak kell tekintenünk, amely az egyik, a kommunista rendszerből a másikba, a kapitalista rendszerbe vezet, hanem egy olyan útnak, amely a szabadsághoz vezet, egy olyan nyitott társadalomhoz, melynek kialakításához nincsenek kész receptek, előre megjósolható forgatókönyvek. A szabadsághoz vezető út feltétele a magántulajdonon kialakuló piacgazdaság kiépülése, de ahogyan az összeomlott szocialista rendszerekben létezett esélyegyenlőtlenség és szolgaság, ugyanúgy a piaci rendszerekben is létezik esélyegyenlőtlenség és szolgaság. Az átalakuló társadalomban ráadásul az elmúlt évtizedek szocializmusa nem múlhat, illetve nem múlik el egyik napról a másikra. A szabadság mint esély kérdőjével egyszerre akartuk jelezni a szabadsághoz vezető út ismeretlenségét, illetve az új társadalom és a régi esélyegyenlőtlenségeinek, szolgaságainak veszélyeit, melyek a szabadság esélyét hátráltathatják, kétségbe vonhatják, megkérdőjelezhetik.

A társadalmi átalakulás szabadsághoz vezető útjának meghatározó tényezője a demokrácia, amely viszont nem egyenlő a politikai intézményrendszer kiépülésével. Megközelítésünkéből következik, hogy a társadalmi átalakulás szabadsághoz vezető útja, annak ellenére, hogy meghatározó tényezője a magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépülése, nem egyenlő a piacgazdaság kiépülésével. A társadalmi átalakulás szabadsághoz vezető útja elképzelhetetlen olyan civil társadalom nélkül, mely útját állja a régi és új szolgaságoknak, védelmet és biztonságot nyújt az átalakulás veszteségeinek, illetve ha nem, figyelmeztet a társadalom polgárai életét lépten nyomon kísérő veszélyekre, konfliktusokra.

A társadalmi átalakulás szabadsághoz vezető útja alapvető kérdésként vetődik fel egy ifjúsággal foglalkozó konferencián. A magántulajdonon alapuló piacgazdaság megnyitja az utat a szabadsághoz, de mit jelent ez a fiatalok számára, milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy élni tudjanak a szabadsággal? A fiatalok szabadságának milyen kockázatai és veszélyei vannak?

Ifjúsági korszakváltás

A fiatalok szabadsághoz vezető útja összekapcsolódik az ifjúsági korszakváltás kérdésével. Nyugat-Európában a hatvanas évektől kezdődően, a nyolcvanas évekre ifjúsági korszakváltás következett be. A korszakváltás lényege a társadalmi reprodukció megváltozása, illetve az iskolai tudás felértékelődése. Jellemzője a korszakváltásnak az ifjúkor meghosszabbodása, az amatőr ifjúsági státusz professzionális státusszá alakulása. A fiatalokat közvetlenül ellenőrző intézményeket (munkahely, család, politikai szervezetek) a közvetett ellenőrző intézmények – mass mediák, fogyasztói ipar – váltják fel. Az ifjúság autonómiája, önállósága megnövekszik. Fokozódik a nemzedéki szerveződés szerepe, éleződnek a fiatalok és felnőttek közötti konfliktusok. Egyre fontosabb szerepet kap az ifjúsági kultúra a fiatalok társadalmi orientációjának, politikai cselekvési mintáinak alakításában. A fiatalok és felnőttek közötti viszony egyirányú utcája két irányúvá, illetve az ifjúság mintakövetőből mintaadóvá is válik. (Például a fiatalok felnőttektől eltérő politikai cselekvési mintákat alakítanak ki.) Ez a folyamat maga után vonja az ifjúsági életszakasz felértékelődését – mind a társadalom, mind az egyéni élet vonatkozásában, és *alapvető kérdéseve kell, hogy váljon az ifjúságkutatásban, a fiatalok felnőtt társadalomtól való eltérésének, különbözőségének, a fiatalok másságának feltárása.* (Gábor 1993; 1996).

Az ifjúságkutatásban már a kilencvenes évek elején, majd kilencvenes évek közepén megfogalmazódott az (Gábor 1992; 1996), melyet a konferencia megerősített, hogy a magyar fiatalok vizsgálatakor figyelembe kell venni a nyugat-európai fiatalok körében már a nyolcvanas évek második felében, Magyarországon pedig egyre inkább kialakuló ifjúsági korszakváltás legfontosabb tendenciáit.

Azaz ifjúsági korszakváltás kérdését Magyarországon a nyugat-európai és kelet-európai összehasonlításban értelmezhetjük. Abból indulhatunk ki, hogy a magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépülésével a nyugat-európai ifjúság körében megfigyelt legfontosabb tendenciák a kelet-európai fiatalok körében, így a magyar fiatalok körében egyre inkább érvényre jutnak. Az új ifjúsági korszak, amelyet az iskolában eltöltött idő megnövekedése miatt iskolai ifjúsági korszaknak nevezhetünk, Nyugat-Európában a közoktatás, majd a felsőoktatás expanziója, a társadalmak középosztályosodása, az állandósult gazdasági növekedés, az életszínvonal emelkedése, az ökológiai feltételek megváltozása, és a fogyasztás expanziója (fogyasztási javak elterjedése, a fogyasztói és szolgáltatói ipar hihetetlen mértékű kiterjedése) voltak előfeltételei, amelyek a fiatalok, a nők, a különböző kisebbségek emancipálódási törekvéseivel párosultak.

Az ifjúsági korszakváltás során a magyar fiatalok esetében is figyelembe kell venni az iskolai idő meghosszabbodását, a fiatalok egyre korábbi önállósodását, és a felnőtt társadalomba való integrálódásának a kitolódását: a munkavállalás időbeli kitolódását, és egyre növekvő kockázatait, a családalapítás és a gyermekvállalás időbeli kitolódását, és a fiatalok egyre fokozódó emancipálódási törekvéseit. Figyelembe kell venni azt, hogy fennáll annak veszélye, hogy mind a nyertes, mind a vesztes fiatalok körében az ifjúsági életszakasz veszélyeztetettsége növekedni fog – például növekszik a feszültségoldó technikák (dohányzás, alkohol, drog) használata. Továbbá az ifjúsági munkanélküliség állandósulásával megnő a veszélye annak, hogy a fiatalok egyes csoportjai a felnőtt társadalomba nem, illetve annak társadalom alatti osztályába integrálódnak.

Az ifjúsági korszakváltás másik fontos kérdése a fiatalok szocializációjában bekövetkezett változás, másképpen fogalmazva a fiatalokat ellenőrző intézmények szerepének megváltozása. *A korszakváltás során csökken a fiatalokat szocializáló intézmények közvetlen kontrollja:*

- *A család közvetlen kontrollja:* A család egyre nagyobb önállóságot ad a fiataloknak, és egyre kevésbé képes kontrollálni őket. Az életszínvonal, a fogyasztási javak elterjedése intenzív munkavégzést követel meg mindkét szülőtől, ugyanakkor a fiatalok fokozódó fogyasztási önállósága, melynek az egyre inkább felértékelődött szabadidő tevékenység a motorja egyre inkább el is távolítja őket a szüleiktől.
- *A település, szomszédság kontrollja:* a középosztályosodással még a munkásosztály lakónegyedeiből is kertvárosokba, lakótelepekre költöznek, ugyanakkor helyi kulturális, sport, szórakozási helyek felszámolódnak, nagy kulturális, szórakoztató-, szabadidő-központok jönnek létre, melyek motorja a mindent behálózó fogyasztói és szolgáltatói ipar, következésképpen a fiatalok nemcsak az iskola, és munkahely, de szabadidő tevékenység során is egyre inkább kiszakadnak a szomszédsági környezetből.
- *Az iskola kontrollja csökken.* Mindenekelőtt azért, mert az iskola mindenekelőtt tudásgyárrá válik, kontrolláló szerepe az oktatás kiterjedésével, az oktatás hatékonyságának növekedésével párosuló a növekvő versennyel paradox módon egyre inkább háttérbe szorul, illetve szinte megoldhatatlan kérdéssé válik a fiatalokkal való közvetlen kapcsolat kialakítása.
- *Az ifjúsági szervezetek kontrollja:* a fiatalok növekvő önállósodásával, individualizálódásával rohamosan csökken a fiatalok szervezethez tartozásának, egyre inkább háttérbe szorulnak a hagyományos tekintélyelvű ifjúsági szervezetek. Az ifjúsági intézmények az iskolától az ifjúsági házhoz tartó válságával egyidőben felerősödik az a törekvés, hogy az ifjúsági szerveződések, mozgalmak saját túlélési törekvéseiknek rendeljék alá.

Ugyanakkor új, közvetett kontrollt jelentő intézmények kerülnek előtérbe:

- *A mass mediák:* szerepük a hatvanas évek második felétől hihetetlen mértékben megnövekszik, a fiatalok közvetlen a médiából vesznek át értékeket és viselkedési mintákat.
- *A fogyasztói ipar:* a hetvenes évektől az ifjúság a fogyasztói iparnak egyik legfontosabb rétegévé válik, követve azokat a mintákat, amelyeket a szórakoztató ipar kínál/kínálhat a fiataloknak.

Az ifjúsági korszakváltásnak igen fontos mozzanata ugyanakkor az ifjúsági kultúra soha nem látott mértékű kibontakozása, és a fiatalok életében játszott szerepének felértékelődése. Az ifjúsági kultúra felértékelődése következik a fiatalok egymás között eltöltött idejének megnövekedéséből, részint az iskolában eltöltött idő meghosszabbításából, részint a szabadidő tevékenység átalakulásából, melyben egyre növekvő a fogyasztói ipar és a mediák szerepe, ami ezáltal a fiatalok cselekvési mintának, értékorientációinak meghatározó szocializációs faktorává lép elő.

Visszatérő kérdésként vetődött fel a konferencián, hogy az ifjúság körében észlelhető, az így kialakuló ifjúságra jellemző kulturális minták, ízlésvilág, nézetrendszerek

milyen mértékben képezik az ifjúsági kultúra részét, s milyen mértékben jelentik majd az adott társadalom számára egy más, szélesebb kultúra jövőidejét. Lehet az ifjúság körében tapasztalt jelenségek, minták jó részét ifjúságspecifikus jelenséggként, az ifjúságcentrizmus egyfajta kifejeződéseként tekinteni, olyan jelenségekként, amelyek nem lépik át a generációs határvonalakat, s amelyeket követőik idővel szükségképpen 'kinőnek'. Lehet ugyanakkor e jelenségeket, mintákat úgy is tekinteni, mint amelyek adott generáción belül hosszabb időn át fennmaradva, s a következő generációnak továbbadva adott minták általánosodásához vezetnek, s ezeket a jelenben, generációs metszetben feltárva voltaképpen egy szélesebb társadalmi kultúra jövőidejét vetíthetjük előre.

A magyar fiatalok és a globalizáció

A konferencia Lengyel Lászlóval egyetértve megerősítette, hogy „az 1989-ben megkezdődött kelet-európai átalakulási folyamat – Magyarországon legalábbis – befejeződött. Létrejöttek a gazdasági, a politikai és a jogi alapintézmények, s ezeknek további jelentős mértékű megváltozása nem várható. Ilyen alapintézmény a tulajdoni rendszer, amely lényegében Magyarországon többé-kevésbé kiépült. Létrejött a magántulajdon átfogó rendszere, ezen túlmenően pedig a nagy tulajdonokban kialakult a nyugati magántőke nagy rendszere, amely megváltoztathatatlanul jelen van. A magyar modell igazi magántulajdonosi modell, a magántulajdonosok világosan láthatók, csak nem Budapesten vannak, hanem Amszterdamban, Londonban, vagy San Franciscóban, és a legkönnyörtelenebb, leghatékonyabb módon, naponta meghatározzák tulajdonuk sorsát. A tulajdonosok felosztják az egymás közötti munkamegosztásban és stratégiai szövetségben a tőkét, a munkaerőt, a jövedelmeket. Ez azt is jelenti, hogy a tulajdonosi rendszer alapján lényegében a piacgazdaságnak az alapintézményei: a pénzügyi-szolgáltatási rendszer, a kereskedelmi-szolgáltatási rendszer, az ipar és az agrár-gazdaság nagy rendszerei döntő többségükben a mai formában fognak az elkövetkezendő évtizedekben élni. A Magyarországon jelenlévő multinacionális vállalkozások meghatározzák az ország sorsát.” (*Lengyel László: Társadalmi átalakulás*)

A magyar fiatalok a kilencvenes években a globalizált világ, a magántulajdonon alapuló piacgazdaság közvetlen részvevőivé váltak, amely elkerülhetetlenné tette Magyarországon is az új ifjúsági korszak, az iskolai ifjúsági korszak kialakulását.

Az iskolai ifjúsági korszakot napjainkban meghatározza, hogy „a világgazdaságba való bekapcsolódásunk óriási versenyt indított el, globális versenyhelyzetbe kerültünk, ami azt jelenti, hogy ma a munkaerőnek nem az országon belül kell a piacon versenyben maradnia, hanem versenyeznie kell a malajziai munkaerővel is. Ma a vásárosnaményi munkás többek között azért nem jut munkához, vagy azért nyomják le a bérét, mert Kínában 14 éves kislányok negyed annyiért csinálják azt, amit ő. A napi verseny – hadd tegyem hozzá – természetesen Németországgal is folytatott verseny, ahol tízszeres bérért hajlandók csak ugyanazt a munkát elvégezni, és ahonnan menekül a tőke. Ez a versenyhelyzet megkövetelné, hogy belső mobilizáció jöjjön létre. Rugalmas munkaerőpiac, rugalmas státuszpiac, rugalmas és horizontális kapcsolati és hálórendszer... Ennek az átalakulási folyamatnak a végeredménye az, hogy Magyaror-

szágon igenis hallatlan emelkedés van lokálisan, egyes régiókban, városokban, városrészekben, soha nem látott mértékű szabadság. A jólétek hálózata jön létre. Én azt gondolom egyébként, hogy ez nem egy szűk kisebbség. Nem értek egyet a politikusokkal, amikor azt állítják, hogy ez csupán néhány százezer ember jóléte és tízmillió ember nyomorog. Nem, milliókról van szó, akik bejutottak Pannóniába. A három-három és félmillió Pannóniában átlagosan 5-8 százalék a munkanélküliség, az egy főre jutó GDP kétszerese a szegényebb Hunniának, ide vándorol évi 1-1,2 milliárd dollárnyi külföldi tőke. A létező Pannónia nem kíván Hunniával közösködni, ahol 14-17 százalék a munkanélküli, ahová 500-600 millió dollár vándorol csak évente, ahol létminimum alatt, vagy akörül él az ott lakók negyede. Elég volt Hunniából, hagyjuk a hunokat, legyenek szívesek egyesülni a románokkal, a szlovákokkal, vagy akikkel akarnak! Mi pannónok nem akarunk közösködni velük, ahogy a szlovének nem kívántak egyesülni a horvátokkal vagy a szerbekkel. Tessék Sopront visszakapcsolni, vagy odakapcsolni ahhoz a jó Ausztriához, hiszen a gyerekeink már úgys odajárnak iskolába. Most mit szórakoztok itt velünk... Magyarországon egyfelől nagyon nagy a felemelkedés és – a fehér kockákon – nagyon virulens élet van, miközben pangó, holt világok is kialakultak a fekete kockákon.” (Lengyel László uo.)

A munkanélküliségi scenárió

A magántulajdonon alapuló piacgazdaság alapvetően megváltoztatta a fiatalok helyzetét a munkaerőpiacon. Az új és drámai kihívás a fiatalok munkanélkülisége.

A fiatalok munkanélküliségével kapcsolatban vissza-visszatérő megállapítás, hogy „A munkanélküliség megjelenése a szakképzetlen rétegeket fokozottan érintette. A csak alapfokú végzettséggel, illetve az általános irányú középfokú végzettséggel rendelkezők voltak azok, akikről leépítés esetén elsőként megváltak a munkáltatók. A gazdaságban robbanásszerűen végbement munkahelymegszűnési folyamat lezárultával azonban a munkanélkülivé válás esélye és az iskolai végzettség szintje között lazult a kapcsolat. Az a megállapítás továbbra is igaz, hogy a munkanélküliek iskolai végzettség szerinti összetétele kedvezőtlenebb, mint a foglalkoztatottaké, a két csoport iskolázottsági szintjében mutatkozó különbség, azonban csökkenő. Természetesen ez a megállapítás a fiatalokra is érvényes, esetükben azonban a munkaerőpiaci státusz és az iskolai végzettség között az átlagosnál is szorosabb és közvetlenebb kapcsolat áll fenn. A jelenlegi fiatal munkanélküliek 36%-a legfeljebb csak általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Szakismeret hiányában – főleg a legfiatalabb korosztályba tartozók esetében, ahol ezt még a tapasztalat sem ellensúlyozza – e réteghez tartozóknak igen nehéz állandó állást találniuk.” (Lakatos Judit: *Ifjúsági munkanélküliség*)

A magyar társadalom – mind a szülők, mind a fiatalok – a továbbtanulás fokozott igényével reagáltak a munkaerőpiac kihívására, nevezetesen arra, hogy *a munkaerőpiaci státusz és az iskolai végzettség között az átlagosnál is szorosabb és közvetlenebb kapcsolat áll fenn*. Az oktatási rendszer átalakulása részint megfelelt ezeknek az elvárásoknak. „Az aktuális társadalmi igényeknek megfelelően a középfokú oktatás intézményrendszerén belül jelentősen megváltoztak az arányok. A 90-es években fokozatosan növekedett a középfokon és ezen belül az érettségit nyújtó iskolatípusokban továbbtanulók aránya.

Míg korábban egy-egy korosztály fele szakmunkásképzőbe, másik fele érettségit adó középiskolákba járt, az elmúlt években határozottan csökkent a hagyományos 3 éves szakmunkásképzés, és növekedett az érettségit is nyújtó középiskolai képzés jelentősége. A szakmai iskolák többsége vegyes profilúvá vált, és az iskolákon belül fokozatosan emelkedett a szakközépiskolai osztályok és az odajáró gyerekek aránya.

1995-ben a 8. osztályt 122 ezren fejezték be eredményesen. A végzettek csaknem valamennyien (99,3%) továbbtanultak középfokú iskolában. A továbbtanulók nagyobb hányada (61%) folytatta tanulmányait középiskolában (100 főből 27 gimnáziumba, 34 szakközépiskolába iratkozott be). Az érettségit nem adó szakmunkásképző iskolákba és szakiskolákba a továbbtanulók 34%-a iratkozott be az 1990. évi 45%-kal szemben.” (Liskó Ilona: *Az iskolarendszer átalakulásának tendenciái*)

Az oktatási rendszer változása két irányban mozdult el, egyfelől kialakultak azok az intézmények, amelyek egyre korábban szelektálnak, ugyanakkor egyre előnyösebb versenyhelyzetbe hozzák a fiatalokat. „A 90-es évek elejétől fokozatosan terjedni kezdett a 6, illetve 8 évfolyamos gimnáziumi oktatási forma, és ezzel a hagyományos 8+4-es iskolászerkezet határozott bomlásnak indult. A szerkezetváltó osztályokban 1995/96-ban összesen 32 400-an tanultak.” (Liskó Ilona uo.)

A kedvező családi háttérrel rendelkező fiatalok versenyhelyzete, a munkaerőpiaci kihívások növekedésével az oktatási rendszer átalakulásával, tehát lényegesen javult.

Az oktatási rendszer átalakulásának másik tendenciája viszont, „a 90-es évek közepén a szakmunkásképző iskolák és szakiskolák már egyre kevésbé népszerű, illetve egyre inkább kényszerűségből választott iskolatípusnak számítottak, és ennek következtében ezekben az iskolákban fokozatosan növekedett a máshonnan elutasított, illetve máshova bejutni esélytelen szociálisan hátrányos helyzetű gyerekek aránya.” (Liskó uo.)

Azaz megfigyelhető az oktatási rendszer kettészakadása, illetve a fiatalok egyes csoportjainak leszakadása.

A munkanélküliségi forgatókönyv magyarországi kialakulásának veszélyeire utaló folyamatokra és tendenciákra több más jelenség is utal.

Ezt a scénáriót vetíti előre a tartós munkanélküliség jelensége, a munkaerőpiac regionális különbségei, valamint az etnikai csoportok közül a roma (cigány) fiatalok helyzete. A konferencián egybehangzóan hangsúlyozták, hogy „Az ifjúsági munkanélküliség másik neuralgikus pontja a tartóssá válás. Azokban az országokban, ahol a munkaerő-állományon belül a cserélődés gyors, a munkanélküliség átlagos ideje rövid (ilyen pl. az USA), ott a munkanélküliség viszonylag magas szintje mellett sem olyan súlyosak annak társadalmi és gazdasági következményei, mint egy olyan országban, ahol a népesség viszonylag kis hányada munkanélküli, de aki az, az tartósan. A munkájukat már hosszabb ideje elvesztők ugyanis nehezen – költséges külön programok segítségével – integrálhatók csak be a munkaerőpiacba, sajnos annak ellenére, hogy Magyarországon a nyílt munkanélküliség új keletű jelenség, nagyon hamar tartóssá vált, s ez ha nem is teljesen egyforma mértékben, de minden korosztályt sújt. A tartósan munkanélküliek között a 15-24 éves korosztály csak mintegy 8 százalékponttal képvisel kisebb súlyt, mint az összes munkanélküli. A fiatalok tartós munkanélkülisége társadalmilag azért különösen veszélyes, mert kellő élettapasztalat hiányában itt a marginalizálódás – szél-

sőséges esetben a bűnözővé válás – lehetőségével is fokozottan kell számolni.” (*Lakatos Judit: Ifjúsági munkanélküliség*)

A másik komoly, a kettészakadásra utaló tényező a gazdaság fejlődésében és következőképpen a munkaerőpiacon is megmutatkozó regionális különbségek: „Nemzetközi összehasonlító vizsgálatoknál is figyelmet érdemel az a rendkívül jelentős szóródás, amely e kis területű ország egyes közzetei között a munkanélküliség, és azon belül főleg az ifjúsági munkanélküliségi arány tekintetében észlelhető. Az ifjúsági munkanélküliség a hátrányos helyzetű vidékeken ugyanis háromszor, három és félszer akkora lehet, mint a kedvező adottságú térségekben.” (*Fóti János: Néhány szempont az ifjúsági munkanélküliség problémájához*)

A regionális különbségek több szempontból jelentenek hátrány a fiatalok számára: „A munkaerőpiac egyenlőtlen fejlődése és a területi mobilitás alacsony szintje napjainkra ahhoz vezetett, hogy az ország egyes területeit (megyéit, de még inkább mikrokörzeteit) igen nagy arányú (általános) munkanélküliség jellemzi, míg máshol (főleg Budapesten és az agglomerációban) a munkanélküliség szintje relatíve alacsony, és az is inkább strukturális, semmint általános. A regionális különbségek a fiatalok esetében fokozottan jelentkeznek. A depressziós területek hosszámú munkahelyeit a munkáltatók: ugyanis elsősorban az ott hosszabb ideje dolgozó, nagyobb gyakorlattal rendelkező dolgozók számára próbálják megőrizni. Jóllehet a fiatalok többsége még nem családfenntartó, így elvileg nyitottabb akár a lakóhelytől távoli munkavállalás irányába is, a munkásszállók megszűnése és az albérletek magas ára miatt ez csak kevesek számára járható út. Az ifjúsági munkanélküliség tekintetében így a különbségek már a több megyét magába foglaló régiók szintjén is igen nagyok, s minél kisebb földrajzi egységeket vizsgálunk, annál markánsabban jelentkezik a területi differenciálódás. Az ország legrosszabb helyzetben lévő északi, északi-keleti megyéit ma több mint kétszer akkora ifjúsági munkanélküliségi ráta jellemzi, mint a legelőnyösebb helyzetben lévő Budapestet és a hozzá tartozó agglomerációs övezetet.” (*Lakatos Judit uo.*)

Azaz a stagnáló, vagy hanyatló területeken a fiatalok a munkaerőpiacon, a kevés álláshely miatt, eleve diszkriminált helyzetbe kerülnek. Egyfelől azért, mert a kevés állás következtében a felnőtteket részesítik előnyben, szemben a prosperáló területekkel, ahol a képzett fiataloknak a munkaerőpiaci esélyei – például a multinacionális vállalatoknál – esetenként jobbak a felnőttekéénél. Másfelől a munkaerő-túlkínálat következtében munkaadók a munkabérek hihetetlenül alacsonyan tartják.

A prosperáló területek emelkedő, a stagnáló, vagy hanyatló területek csökkenő telek- és lakásárai a területi mobilitás korábbi alacsony szintjét tovább konzerválják, ezáltal a stagnáló, vagy hanyatló területeken a fiatalok szinte kilátástalan munkaerőpiaci helyzete – még megfelelő képzettség esetében is – állandósul, sőt tovább romlik.

A munkanélküliségi szcenárióban rejlő etnikai konfliktusok veszélyére, mint a társadalmi átalakulás egyik legkomolyabb problémájára, hívja fel a figyelmet a roma fiatalok helyzete.¹ A roma fiatalok viszont mind az oktatásban, mind a munkaerőpiacon különösen hátrányos helyzetbe kerültek:

¹ Meg kell jegyeznünk, hogy a roma fiatalokkal ifjúsági konferencia Magyarországon még nem foglalkozott.

„A majdnem 78 százalék inaktív nem roma személynek döntő többsége (a korcsoport 70,1 százaléka) tanuló volt. A ténylegesen inaktív személyek aránya 7,6 százalék. A roma fiataloknak viszont csak 24,9 százaléka volt tanuló. A nem roma tanulók 5,2 százaléka főiskolára vagy egyetemre járt, 55,5 százaléka szakközépiskolába vagy gimnáziumba és csak 6,2 százalékuk általános iskolába. A 15-19 éves roma tanulók 45,4 százaléka általános iskolába járt, 10 százalék a szakiskolába, 30,8 százaléka szakmunkás-képzőbe, 13,5 százaléka szakközépiskolába vagy gimnáziumba és 0,2 százalékuk folytatott felsőfokú tanulmányokat.

1993 végén kereken 19 ezer 15-19 éves roma férfi élt az országban. Tizenhét százalékuk dolgozott, tizenkét százalékuk regisztrált munkanélküli volt, negyedrészüik tanuló. Negyvenöt százalékuk nem tanult, de nem is dolgozott, mert nem jutott munkához, és mivel ellátásra nem volt jogosult nem is regisztráltatta magát. Ez a 8-9 ezer fiatal éppen úgy munkanélküli volt, mint azok, akiket regisztrált a munkaerő szolgálat. Ennek a 8-9 ezer fiatal férfinak vagy legalább háromnegyed részének természetesen nem dolgoznia, hanem tanulnia kellett volna.

Ugyanebben az időpontban a 15-19 éves roma nők száma 20500 volt. Tizenhárom százalékuk dolgozott, tíz százalékuk regisztrált munkanélküli volt, negyedrészüik tanuló, a többiek nem dolgoztak és nem is tanultak, a hivatalos besorolásban inaktívak voltak.

A 20-24 éves korcsoportban a foglalkoztatottak aránya a nem romáknál 55,9 százalék volt, a romáknál 23,8 százalék. A munkanélküliek aránya a nem romáknál 11,9 százalék volt, a romáknál 23,5 százalék. Az inaktívak aránya a nem romáknál 32,1 százalék volt, a romáknál 52,8 százalék.” (*Kemény István: Roma [cigány] fiatalok a munkaerőpiacon*)

A konferencián kirajzolódott – mintegy igazolva az állítást, hogy a magyar fiatalok a globalizált világ részeseivé váltak – a nyugat-európai ifjúságkutatók által a nyolcvanas évek végén, felvázolt két forgatókönyv.

Az egyik a munkanélüliség forgatókönyve, amelyben „a hetvenes évek során kialakult << két ország >> -modell fennmarad egy, a hátrányos helyzetűek alkotta rugalmas munkaerő tartalékokkal, amely a kettős munkaerőpiac másodlagos szektorát képezi. Az ehhez a scénárióhoz kapcsolódó társadalmi kockázatok nyilvánvalók. Az ifjúsági zavargások lehetősége ezek közül csak az egyik, az etnikai zavargásokkal való összekapcsolódás pedig robbanó hatású, mivel az etnikai/faji kisebbségek ifjúsága egyre inkább hajlamos kedvezőtlen helyzetét az intézményesített rasszizmusnak tulajdonítani.” (*Chisholm, L. 1992 63. o.*)

A másik pedig, „a *szabadidő megnövekedésének* scénáriója letöröli a stigmákat a nem-foglalkoztatottakról, akik egy új << dologtalan >> szabadidős osztály alapját képeznék. Elmozdulása ennek a *munka*-scenárió felé a tanulás felértékelődéséhez és a profeszszionális ifjúsági státusz kialakulásához vezet. A fiatalok különleges kulturális kreativitása pedig egyre megbecsültebbé válik.” (*Chisholm uo.*)

A szabadidő scénárió – fogyasztói kultúra

A konferencia alátámasztotta, hogy a magántulajdonon kiépülő piaci rendszer kiépülése, nemcsak a munkaerőpiac megváltozását, az oktatási rendszer átalakulását jelenti, hanem azt is, hogy a fiatalok szabadidő tevékenysége is átveddik a kilencvenes

évektől piaci alapokon kiépülő szórakoztató iparba. A szórakoztató ipar létrejötté eleve csökkenti a fiatalok feletti közvetlen kontroll lehetőségét, viszont *növeli a fogyasztói kultúra mintaadó szerepét.*

A fiatalok a fogyasztói ipar piacán egyre több dolgot kaphatnak készen, akár a lázadás külsődleges elemeit is: kidolgozott öltözködési stílusokat, zenei ízléseket, viselkedési mintákat, amelyeket úgy tudnak felhasználni, ahogyan a konzervdobozokat veszszük le a szupermarket polcairól is, amelyeket csak felbontani kell tudni. A kiépülő szórakoztató ipar egyik fontos részét képezi az, hogy a fiatalokat megszólító médiák is kiépültek, ezáltal létrejön egy külön „csatorna”, amely csak a fiatalok számára közvetít kulturális (öltözködési, viselkedési, életforma) mintákat (olyan egyirányú utca jön létre, ahol a fiatalok ismerik a felnőtteket, a felnőttek viszont nem ismerik a fiatalokat). Ezáltal a fiatalok mintegy hermetizálódnak, elszigetelődnek a felnőttektől, ez hozzájárul ahhoz, hogy még inkább kikerülnek a felnőtt kontroll alól, és minél konzervatívabb egy helyi társadalom norma és értékrendszere, annál konfliktusosabbá válhat a fiatalok és a felnőttek viszonya.

Az iskolában eltöltött idő megnövekedése és a szabadidő tevékenység helyének és szerepének megváltozása az ifjúság önállósodásának felgyorsulásához vezetett, úgy is fogalmazhatunk, hogy a piaci elvárások mintegy kikényszerítik a fiatalok egyre korábbi önállósodását. Ez megmutatkozik abban is, hogy az iskolai ifjúsági korszakban a fiatalok önállósodásának legfontosabb területei a személyi önállósodás, a fogyasztói önállósodás, mely együtt jár a fiatalok élettervezésének megváltozásával.

A fiatalok önállósodásának fontos tényezője a fiatalok fogyasztóként való megjelenése. A fogyasztói orientáltságot az is erősíti, hogy a fiatalok egyre inkább rendelkeznek azokkal a fogyasztói javakkal, amelyek ezt a kötődést erősítik, mint például CD-lemezjátszó, hifi torony stb. azaz a fiataloknak saját fogyasztási javakkal, mindekelőtt a szórakoztató ipar, illetve a járműiparhoz kapcsolódó termékekkel való növekvő ellátottsága révén az ifjúsági státusz szimbólumává a fogyasztói státusz válik. „A fogyasztási orientáció egész struktúrája tükröződik a médiákban. A fiatalok által legkedveltebb csatornák a zenei és filmes satelit csatornák, a magyar TV 1-es és 2-es műsora csak elvétve jelenik meg a választásokban. A magyar középiskolások átlagosan három órát töltenek el a televízió előtt naponta. Ez a nagy szám egyértelműen annak az individualizációs folyamatnak a része, mely felgyorsult a rendszerváltás után Magyarországon. Ezt a folyamatot erősíti az egyre szélesebb körben otthon is használt számítógép, valamint az, hogy az iskolai közösségek felbomlottak, és gyakorlatilag 5-6 év kellett ahhoz, hogy felismerjék ennek veszélyeit mind a tanárok, mind a szülők. Ma már a formalizált közösségi életben a tanulók 15%-a vesz részt, ellenben egyre nagyobb hangsúlyt kapnak lokális kisközösségi szinten a baráti társaságok. Ezek létét és aktív működését akadályozza azonban az, hogy a magyar kulturális intézményrendszer még nem alakult át teljesen a megváltozott igényeknek megfelelően, sőt sok helyen utód nélkül fel is számolódtak a kulturális élet színhelyei. Így nagy különbség van a városok és a térségek között abban, hogy hol találják meg a helyüket a fiatalok: az utcán, a kocsmában, a moziban, a jazz klubban, stb. Ebből a szempontból előnyösebb helyzetben vannak azok a fiatalok, melyek tradicionális, tőkével rendelkező polgári városban élnek, hiszen ott a tőke a szolgáltatási szférába is benyomult

és lehetőségeket teremtett az ifjúsági szolgáltatások kiépítésére.” (Narancsik Ágnes: *Az alternatív kultúrától a fogyasztói iparig*)

A középiskolások már a szórakoztatóipar, a gyorséttermek, és lassan a járműiparnak is egyik legfontosabb fogyasztói válnak, amely egyre általánosabbá teszi a jogosítvány mellett az első bankkártya megszerzését is 17-18 éves korra. A kilencvenes évek fontos kísérő jelensége, hogy az ifjúság a fogyasztói és szórakoztatóipar (divat és sportcikk, fogyasztási eszközök, kulturális, szabadidős szolgáltatások stb.) egyik legfontosabb célzott rétegévé válik. „A fiatalság mint fogyasztói réteg minőségileg új korszakba lépett, passzív befogadókba a piac aktív alakítóivá váltak, s a vásárlóerejükre pályázó hirdetőik évente megközelítőleg 5-6 milliárd forintot költenek elérésükre Magyarországon.” (Agárdi Irma: *A TOP-TV piaci esélyei*)

A konferencián több előadás foglalkozott azzal, hogy a fogyasztói mentalitás kihat a fiatalok élettervezésére, életvitelére, és befolyásolja a fiatalok párkapcsolatait és szexuális tapasztalatok megszerzését. A fiatalok személyi önállósodása életkorban egyre korábbra helyeződik. A fiatalok egyre korábban szereznek szexuális tapasztalatot, járnak el önállóan szórakozni. A fiatalok személyi önállósodásának egyes elemei (pl. az első szexuális tapasztalat) leginkább a szakmunkástanuló fiatalokra és legkevésbé a gimnazista fiatalokra jellemző, de a személyi önállósodás más elemei (pl. korán önállóan szórakozni menni) mindenkire egyaránt érvényes és életkorban egyre korábbra helyeződik (13-14 éves korra). A szexuális tapasztalatok korai megszerzése nem kapcsolódik komoly párkapcsolathoz. A vizsgálatok azt mutatják, hogy a fiatalok mintegy egynegyedénél nem kapcsolódik az első szexuális tapasztalat megszerzése az első komoly párkapcsolat kialakításához, hanem azt megelőzi, azaz saját maguk által „nem komoly” kapcsolatnak tartott párkapcsolatban szerzik meg első szexuális tapasztalatukat. „Az adatok világosan mutatják, hogy igen jelentős (statisztikailag szignifikáns) mértékben megnőtt 1991 és 1996 között azoknak a fiataloknak az aránya, akik esetében a szex kommunikációs tartalma alacsony, vagyis akik egy partnerrel kevesebbszer szeretkeznek: míg 1991-ben a fiatalok 60 százaléka találkozott és volt együtt szexuális partnereivel több alkalommal, addig az 1996-os fiatal generáció esetében az ilyen ifjak aránya 50 százalékra csökkent. Az idősebb generációkban is tapasztalható hasonló tendencia, de jóval kisebb mértékben. *A mindennapi élet nyelvére lefordítva arról van szó, hogy a legifjabb generáció körében terjed a szexualitás területén is az a fogyasztói mentalitás, aminek immár státuszszimbóluma a hamburger: gyorsan megvesszük, méltatlan körülmények között befaljuk, az egyéni íz még a jóllakottság érzését sem adja meg és egy fél óra múlva már elfelejtettük az egészet.*” (Tóth László: „Hamburger-sex” és konzervatív ifjúság)

Ugyanakkor a fiatalok önállósodása úgy megy végbe, hogy növekszik az az idő, amikor a szüleikhez kötődnek: átlagosan 22,2 éves korban terveznek elköltözni a szülői házból. Az elköltözés a tanulmányok befejezéséhez, a munkába álláshoz kötődik leginkább, és nagyrészt független a házasságtól, ami időben még későbbre tolódik, átlagosan 25,3 éves korra. A fiatalok élettervezése követi azt a tendenciát, amit napjaink statisztikai adatai mutatnak, nevezetesen azt, hogy a fiataloknak egyre nagyobb része él tartós párkapcsolatban házasság nélkül. Ez éppen úgy szerepet kap a fiúk és a lányok élettervezésében. Az a tendencia kezd kirajzolódni, hogy lányok emancipációs törekvései gyengültek a kilencvenes évek közepére. „Jól látható, hogy a bár mindkét kor-

csoport esetében a válaszadók abszolút többsége minkét nem esetében fontosnak tartja a kérdéses tulajdonságokat, azonban a fiatalok számottevően nagyobb hányada tekinteti elsősorban férfi-attributumnak a sikerességet és nőinek az érzelmi gazdagságot. Ez a tendencia tökéletesen összhangban áll azzal a polgárosodási folyamattal, ami az országban zajlik és aminek lényegi eleme a magánszféra és a közszféra különválasztása egymástól. A nemi szerepek szintjén ennek a férfiak közszférához, a nőknek pedig a magánszférához rendelése felel meg. Valószínűsíthető, hogy hosszabb távon a társadalom egészének társadalmi nemi szerepelvárás rendszere is ehhez a folyamathoz alkalmazkodik, ma azonban a fiatalok a legérzékenyebbek erre. Ez a folyamat pedig a társadalmi nemi munkamegosztás merev elválasztottságának reprodukálódását segíti, s oda vezet, hogy érvényüket veszítik a valóságos női emancipációs (és nem a feminista) mozgalmak által elért vívmányok.” (Tóth uo.)

A konferencián megállapításra került, hogy a globalizáció révén nemcsak a munkaerőpiac, de a szabadidő oldaláról is igen nagy kihívás érte, illetve éri a fiatalokat, amely az átalakuló társadalmakban a szabadságukat veszélyezteti:

„A globalizáció uralkodó társadalomra és neki alávetett modern és hagyományos nemzeti társadalmak hierarchikus kapcsolatára tagolja a világtársadalmat. Viszonyukat a dekonstrukció jellemzi, amelyben a globalizációs uralkodó társadalom mások számára a puha erőszak intézményei révén – Beaudrillard szavával – szimulakrumok előre gyártott valóságát és vonzó kényszerazonosságot termel, és a puha erőszak intézményeivel újratermel. Ennek következtében a globalizáció, legalábbis az alávetett társadalmak ifjúságának szabadságát visszavonni, dekonstruálni igyekszik.” (Vas Csaba: *Ifjúság, szabadság, fogyasztói kultúra, globalizáció*)

A román és magyar egyetemisták körében végzett vizsgálat eredményeként fogalmazódott meg (Gábor – Balog, 1995), hogy a társadalmi átalakulás során két alternatív scenárió vázolható fel. Az első individualizációs scenáriónak neveztük el, amely egy – popperi értelemben² (a megkülönböztetés fontos!) vett – nyílt társadalomban érvényesülne, mely szerint a térségben a piac és a demokrácia fejlődése, a polgárosodás előrehaladása esetén az egyetemisták autonóm fogyasztói döntéseket hozni képes polgárként válnának egy sokszínű, plurális kulturális piac szereplőivé, és ennek megfelelően toleráns életstílusokat, valamint demokratikus értékeket preferálnának. A másik scenárió az „etatista” nevet kapta, amely a zárt társadalmak jellemzője. Ebben hipotézisünk jóslata szerint a piac és a demokrácia fejlődésének megakadása, a polgárosodás megrekedése következtében az egyetemisták ízlését felülről, állami, fogyasztási monopóliumok alakítják, és ez pedig agresszív életstílusok és tekintélyelvű értékek felé orientálja őket.

A szabadidő scenárió kialakulásának módja az etatista scenárió kialakulásának veszélyeire hívja fel a figyelmet, nevezetesen arra, hogy a polgárosodás alacsonyabb fokon csekélyebb az individualizáció mértéke, és ezért ebben az esetben a fiatalok kritikátlanul, válogatás nélkül fogyasztanak. Az autonóm fogyasztói ízlés hiánya viszont az

² „Csakis akkor maradhatunk emberek, ha ráléptünk arra az útra, amely a nyílt társadalom felé vezet. Be kell hatolnunk a veszélyek közé, az ismeretlenbe, a bizonytalanba, minden erővel megfeszítve elménket, hogy egyszerre legyünk képesek tervezni a biztonság és a szabadság érdekében.” (Popper 1991)

etatizmus fokozottabb elfogadására, a mass média által diktált fogyasztói kultúrának való kiszolgáltatottságára, valamint – alacsony szintű politikai érdeklődés mellett – az agresszívebb politikai cselekvési minták igenlésére hajlamosít.

A demokratikus intézmények hiányában a piaci rendszer kiépülése a globalizálódás körülményei között fokozza a fiatalok manipulálhatóságát. „A közösségi élet hiányára a legszembeötlőbbben a Xénia-Láz Egyesület sikere derített fényt. Ez az egyesület stratégiájában éppen azokkal az elemekkel operál, melyek a mai általános iskolások életében a legfontosabbak. Az iskolai karriert, a tanulásban való előmenetelt tűzte ki alapvető céljául, mely amúgy is a mobilitás leginkább preferált változata. E mellé rendelt egy sci-fi televíziós sorozatot, melynek hatása egyértelmű, hiszen a televíziót egyébként is nézik a gyerekek, a sorozatok pedig mindig kedveltek voltak. A legnépszerűbb szórakozási formát sem hagyták ki a az egyesület szervezői: a zenei élményt, a koncerteket sem, ahol a barátokkal, osztálytársakkal szabadon, szülői felügyelet nélkül lehet szórakozni. Az agresszív ifjúsági kultúrának van egy olyan része, melyet maszkulin kultúrának szoktunk nevezni. Ennek középpontjában a testépítés, az aerobik, az energiaitalok fogyasztása és egyáltalán a testi, fizikai és a megfelelő anyagi erő fitogtatása áll. Az árukapcsolás technikájával nem meglepő tehát, hogy e népszerű kulturális irányzatot is megcélozza az egyesület az ún. energiaitalával, mely a fogyasztás ösztönzésére is rájátszik. Végül, de talán az egyik legfontosabb momentum a tanárok érdekeltté tétele. Közismert, hogy az alacsony tanári fizetések miatt kontraszelektált pályán megmaradók is két-három plusz állást vállalnak megélhetésük biztosításáért, ezért az iskola falai közül kiszorult a nevelés, csak az oktatás maradt meg. Az iskolák költségvetési hiányt pótló manővereibe is jól beleillik a gyerekek teljesítményének fokozása az iskola anyagi érdekeiért is.” (*Narancsik Ágnes: Az alternatív kultúráról a fogyasztói iparig*)

A globalizáció kihívásai növelik a fiatalok körében a feszültségoldó technikák alkalmazását. A feszültségoldó technikák alkalmazása (a droghasználat, kis fenntartásokkal az alkoholfogyasztási szokások) ugyanis, egyrészt az életformához kapcsolódnak (például az intenzív szabadidőeltöltés velejárói lehetnek), másrészt bizonyos jól elkülöníthető rétegekben gyakoribb az előfordulásuk. Akik kipróbálják a drogot, azok egyre fiatalabb korban próbálják ki. Fontos tényező a stressz feloldása is, hiszen – mint már korábban említettük – éppen a korai önállósodásból adódó stresszhelyzetek, az, hogy nem mutat lényeges különbséget a rossz és a jó tanulók között mind azt mutatják, hogy a fokozott versenyhelyzetből származó stresszhelyzetek levezetésének eszközévé is válhatnak. Másképpen úgy is fogalmazhatunk, hogy a feszültségoldó technikák használata éppen úgy adódik bizonyos életformaminták átvételéből, amelyeket a szórakoztatóipar kínál (pl. a rave, a techno esetén), mint azokból a feszültségekből, amelyek természetes velejárói a fiatalok saját identitásának kialakításának. Azáltal, hogy ezen saját identitás kialakításának egyik legnagyobb része a kortárs csoportok körében zajlik, igen fontos szerepe van a kortárs csoportokban elterjedt mintáknak.

A fiatalok előítéletessége

A konferencián visszatérő kérdés volt, hogy a társadalmi átalakulás és az ifjúsági korszakváltás hogyan befolyásolja a fiatalok társadalmi és politikai attitűdjét valamint

cselekvését. A felvázolt forgatókönyvek megegyeztek abban, hogy nyugati mintáknak a rendszerváltás után a régiókba történő, robbanásszerű beáramlása meghatározó szerepet játszik a fiatalok értékorientációinak, attitűdjének cselekvési mintáinak alakításában. Kérdés, hogy a mintáknak átvétele során a nyitottság, a tolerancia, a demokrácia elfogadása, vagy a zártság, intolerancia, az etatizmus, valamint az erőszak elfogadása válik meghatározóvá. A munkanélküliségi és szabadidős forgatókönyvek mindkét lehetőségre felhívták a figyelmet. Azt feltételezve, hogy „a munkaerőpiacon a fiatalok esélyei jobbak, hogy az ő képzettségük gyakran jobban megfelel a megváltozott követelményeknek, mint a korábbi generációké, valamint tekintetbe véve azt is, hogy ők különösebb nehézségek nélkül azonosulhatnak nyugati kulturális mintákkal, azt várhatjuk, hogy értékeik, attitűdjeik is egy felszabadult, toleráns, optimista és demokratikus világlátást tükrözzenek.” (Enyedi Zsolt – Erős Ferenc – Fábian Zoltán: *Előítéletek és tekintélyelvűség a fiatalok körében*)

A kutatóknak ez a hipotézise felemásan igazolódott: „a fiatalok kevésbé tekintélyelvűeknek, nyitottabbnak és előítéletektől mentesebbnek tűnnek. Ez azonban nem a <<politikai korrektség>> fegyelmezett hozzáállása, hanem egy sokkal következtetlenebb ódzkodás a másokkal szembeni ellenséges hozzáállástól és a túlzott tekintélytiszteltől. Az erőskezü vezetők óhajta vagy a cigányellenesség a fiatalokra is jellemző, és a zsidóellenesség tekintetében is kisebb generációs különbségeket találtunk, mint vártuk. Ugyanakkor az első, az optimistább hipotézis látszik megvalósulni, talán azért is, mert a fiatalok maguk optimistábban szemlélik a körülöttük zajló társadalmi folyamatokat.” (Garami Erika: *A fiatalok erőszakos mozgalmak iránti vonzalma*) Alátámasztást nyert az az ellenhipotézis is, hogy „a mai fiatal nemzedék tipikusan válságnemzedék. Az erkölcsi értékek összezavarodásának időszakában szocializálódtak felnőtté, a politikai szélsőjobboldal látványos közéleti szereplése idején szocializálódtak állampolgárokká. Jelentős részük számára nem funkcionálnak a korábbi nemzedékek számára mértéket és normát adó intézmények: az egyház, a párt vagy a család. Az anómiával jellemezhető társadalmi élet a legkülönbözőbb devianciák terjedésével hozható összefüggésbe, így a mi szempontunkból a legfontosabbal, a szkinhed jelenséggel is.” (Garami uo.) Ezt a hipotézist támasztották alá a szkinhedekkel foglalkozó tanulmány záró gondolatai is: „azok a fiatalok, akik vonzódnak a szkinhed ideológiához, olyan társadalmi körülmények között élnek, amelyek nem nyújtanak igazi perspektívákat és jövőt számukra. Valószínűleg nagyon súlyos hátrányokkal rendelkeznek a munkaerőpiacon, és nagyon sok nehézségbe ütközik társadalmi integrációjuk is. Mindezek a tapasztalatok kiábrándulttá, csalódottá és ezért fogékonytá teheti őket a radikális politikai ideológiák iránt, veszélyeztetve ezzel társadalmi integrációs szándékaikat is.” (Garami uo.) A bizonytalanság, a félelem azonban nemcsak a vesztesek, de a nyertesek, a fiatal vállalkozók körében is megfogalmazódik – állapítja meg a fiatal vállalkozók értékorientációjával foglalkozó tanulmány: „A fiatal vállalkozókról a vizsgálat alapján megállapítható, hogy bizonytalan a jövőképük, amelyet leginkább a gazdasági kényszerek és az ebből fakadó félelmek, mint a szabad akaratú választás határozza meg.” (Bauer Béla: *Fiatal vállalkozók értékválasztásai*)

A fiatalok előítéleteességének, és körükben ható erőszakos ideológiák vizsgálata mutatott rá arra, hogy a korszakváltás következménye a fiatalokra nem alkalmazhatók me-

chanikusan a felnőtt társadalomra vonatkozó törvényszerűségek. „Két esetben az is kimutatható volt, hogy figyelembe vett magyarázó tényezők eltérő módon hatnak a cigányellenes attitűdökre (és a tekintélyelvűségekre is) a különböző életkori csoportokban. A vallásosság vizsgált dimenziója (a templomba járás gyakorisága) az idősebbek körében intoleránsabb, előítéletesebb beállítottsággal társult. Az ifjúsági korcsoportban ennek éppen az ellenkezője derült ki, a vallásosság nagyobb fokú toleranciát valószínűsített. Hasonlóan eltérő az életkori hatás: az idősebbeknél a magasabb életkor nagyobb mérvű cigányellenességet implicál, míg az ifjúsági korcsoportban a fiatalabbak azok, akik ellenségesebbek, illetve negatívabban viszonyulnak a cigányokhoz.” (Rudas János: *Vélemények a zsidóságról*) Azaz „Fontos tehát, hogy olyan vizsgálatokra kerüljön sor, melyek szisztematikusan képesek feltárni az ifjúság életkor és szubkultúra specifikus sajátosságait.” (Rudas uo.)

Lázadó és/vagy fogyasztó fiatalok

A társadalmi átalakulás igen fontos kérdése, hogyan viszonyulnak a fiatalok a demokráciához, hogyan alakul a fiatalok polgári státusza, olyan körülmények között, amikor a *polgári státusz útvonala* meghatározójává a piaci infrastruktúra válik. Kérdés az is, hogy a piacon nyugvó polgári státusznak milyen szociális és civilszerveződést garantáló intézményesültsége jön létre. Kialakulnak-e az államnak a közvetlen befolyásoló szerepe helyett, egy közvetett, a fiatalok polgári státuszát garantáló intézményrendszer, illetve az azt védő ifjúsági civil szervezetek?

A fiatalok demokráciához való viszonyáról „az indirekt technikákkal nyert adatok azt mutatják, hogy a demokrácia az érték tekintetében enyhén pozitív. Bár gyenge és instabil, de változó is, ami lehetőséget ad akár egy kedvező irányú elmozdulásra. A tragédia az lenne, ha a << fogalmi térben >> a demokrácia jelenlegi állapotában << megfagyna >>, ez jelentené a teljes kilátástalanságot, a jövővesztést a megkérdőjelezett egyetemi hallgatók számára.” (Farkas András: *A demokrácia fogalmának változása egyetemi hallgatóknál a rendszerváltozás folyamán*)

A fiatalok demokrácia-megítélésekor azt is tapasztalták a kutatók, hogy a demokráciával kapcsolatos értékítéletük nem ágyazódik be a fiatalok mindennapi életébe. Vissza-visszatérő annak hangsúlyozása, hogy „a főiskolások állampolgári értékrendje és értékítélete nem tekinthető konzekvensnek, sok szempontból hiányos információk, esetlegességek és előítéletek vezérlik. A vizsgálat tükrében megállapítható, hogy a főiskolások állampolgári magatartásra vonatkozó nézetei igen ellentmondásosak, jogtudatuk egyes elemei nincsenek szinkronban egymással, a demokratikus társadalmi normákat és értékeket inkább csak az absztrakció szintjén, a valóságos társadalmi-politikai folyamatoktól különválasztva sajátították el.” (Horváth Ágnes: *Kecskeméti főiskolások és a demokrácia értékei*) A másik visszatérő megállapítás, hogy a fiataloknak igen hiányosak az állampolgári ismeretei. „A 16-18 évesek politikai ismeretei nagyon gyengék és zavarosak, a fiatalok nem ismerik az alapvető demokratikus intézmények feladatait és működését, nem képesek megkülönböztetni a politika egyes szereplőit egymástól, a politika iránt ellenséges érzelmeket táplálnak, és értetlenségük következtében a politika szféráját lenézik, elítélik és elutasítják.” (Örkény Antal: *A középiskolát bevégező korosztály politikai ismeretei cselekvési mintái*)

A kutatók azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy igaz ugyan, hogy „az állampolgári magatartás megjelenése gyenge a fiatalok körében: passzivitás és közöny mutatkozik meg a legkülönbözőbb társadalmi cselekvési módok iránt, legyen szó általános társadalmi kérdésekről vagy személyes iskolai érdekeikről.” (*Örkény uo.*) De ugyanakkor a fiatalok körében érzékelhető egy sajátos skizofrénia, nevezetesen „jelentős részvételi szándék kontra a pártpolitika elutasítása valószínűleg nemcsak a veszprémi fiatalok sajátossága, hanem minden bizonnyal generációs jelenségnek tekinthető, és mint ilyen további elemzéseket igényel.” (*Kulcsár László: Fiatalság, bolondság?*)

Az egyik magyarázat a skizofréniára, az különbség, amely a fiatalok körében formálódó norma és értékrendszer és ebből fakadó cselekvési minták és a fiatalok számára a felnőtt-társadalom érték- és normarendszerét kínáló ifjúsági intézmények és szerveződések között van. „Kitöltetlen keret a diákönkormányzat intézménye. Ez köszönhető annak, hogy a diákok << nem úgy működnek >>, mint a diákönkormányzatok. Alapvetően csak a szükséges minimális kööttségeket fogadják el – életkorukból adódóan –, s mivel a diákönkormányzat legitimitását intézményesítettsége adja (SZMSZ, napi-rend, választási rendszer stb.), inkább elkerülik a diákok ezt a fajta formalizáltságot. Gyakran visszatérő jelenség, hogy az iskolában a << jófej >>, aktív tanulók elkerülik a diákönkormányzatot, megvalósítják ugyan a maguk akcióit, programjait, de nem a diákönkormányzat keretein belül. Akarnak szervezkedni, akarják intézni a maguk ügyeit, de nem a diákönkormányzaton keresztül. Ebből fakad a diákönkormányzatok első paradoxona: formális keretek közt nem tudnak alkotni, tevékenykedni, de a legitimitásukat a formalizáltságuk adja.” (*Domokos Tamás: Diákönkormányzati paradoxonok Veszprémben*)

A lokális szinten folyó – Veszprémtől Kecskemétig, Soprontól Salgótarjánig – a fiatalok demokráciához, politikához való viszonyát és társadalmi, közéleti részvételét, a fiatalok civil szerveződését vizsgáló kutatások további vizsgálatok során mindenképpen figyelembe veendő általánosítható tanulsággal is szolgáltak:

A helyi társadalom szerkezetének sajátosságai (iskolaszerkezete, elit-struktúrája, földrajzi meghatározottsága, az önkormányzat működésének jellemzői, stb.) nagy mértékben meghatározzák azt, hogy az adott város polgárai milyen stratégiákat tudnak működtetni ifjúsági civil szervezeteik, csoportjaik létrehozásakor és fenntartásakor. A szocializmus idején kialakult viselkedésminták átörökítésekor (pl. a civil szerveződések), a fiatalok kis számban és többnyire alárendelt pozícióban jelennek meg. A merev struktúra növeli a diákok és az iskola konfliktusát, amely kiterjed a politikától való eltávolodásra, a közösségtől való elfordulásra. A politika elítélése viszont összekapcsolódik a politikai cselekvés radikalizálódásával. A fiatalok családtól való eltávolodása, a fogyasztói minták szerepének felerősödése növeli a konfliktust, mely különösen élessé válhat a merev struktúrák esetében. Az átalakulóban levő csoportok fiataljai egyre inkább elfordulnak, illetve szembeszállnak az őket alárendelt viszonyban tartó felnőtt társadalommal, illetve azoknak szerveződéseivel, intézményeivel. Az elfordulás és/vagy szembenállás, illetve a felemás integráció a fiatalok viselkedésének, de különösen politikai cselekvésének radikalizálódásához vezet.

Vallásosság és ifjúsági korszakváltás

A fiatalok vallásosságának tárgyalását mind a társalmi átalakulás, mind az ifjúsági korszakváltás figyelembe vételekor alapvető kérdésnek tekintettük. A társadalmi átalakulás szempontjából elegendő azt a *Tocqueville-i gondolatot idézni, hogy* „a zsarnokság meg lehet hit nélkül, de nem a szabadság.” (*Tocqueville, Alexis 1993*) A társadalmi átalakulás és az ifjúsági korszakváltás közös vonása a globalizáció kihívása a magyar fiatalok felé. Wallerstein szavaival fogalmazva a magyar fiatalok a perifériáról a centrumba kerültek/kerülnek, azaz a társadalmi átalakulás révén a kilencvenes évek magyar fiataljai ugyanazon kihívások elé néztek, illetve napjainkban néznek, mint a nyugat-európai fiatalok. Az ifjúsági korszakváltás során a vallásosság azért kiemelt jelentőségű, mert a vallásos fiatalok körében csökken mind az agresszív kulturális minták befolyása, mind a késztetés a „feszültség oldó technikák” használatára.

A konferencia igen fontos üzenete, hogy a fiatalok vallásossága, igen szoros összefüggést mutat, a fiataloknak a felnőtt-társadalomtól való eltérésétől, a fiatalok másságával. „A vallásosság szempontjából ma Magyarországon a hagyományos kultúra szerepének gyengülésével ellentétes hatással jár az ifjúság szembefordulása az őket formáló intézményeknek és szülők nemzedékének kultúrájával. Az ifjúsági <<ellenzékliség>> következtében vallási újjáéledés tapasztalható (noha alacsony szinten) a nagy egyházakon belül, s elsősorban az ifjúság körében terjednek a vallásosság új típusú kifejezési formái, valamint új vallási mozgalmak és szekták jelennek meg nem ritkán fundamentalista, szinkretista, illetve Európán kívüli kultúrákat idéző jelleggel. Az ifjúság világnézeti képe plurálisabb, mint a társadalom egészéé.” (*Tomka Miklós: Vallás és ifjúság 1978-1993 között*).

Ebből következően a fiatalok vallásosságának 1969-től 1995-ig történő alakulása, azt is jelzi, hogy a fiatalok vallásossága hogyan és milyen körülmények között lehet, a demokratikus átalakulás garanciája is.

- „A vallási változás intragenerációs U-görbeként jelentkezik.
- A szekularizáció történeti folyamatként általánosan intergenerációs szakadások formájában lép fel. Kelet-Európában erősítő tényezőként ehhez járul a politikai rendszer, a vallásellenes hivatalos ideológia és a kultúrpolitika hatása.
- Az elvallástalanodás Magyarországon jelentős mértékben a családi szocializáció sérüléseinek következménye. A még zajló kultúrbomlás ismeretében a továbbiakban is feltételezhető a – főként az ifjúsági rétegekben manifesztálté váló – egyre általánosabb elvallástalanodás.
- Az elvallástalanodás nálunk a nemzedékek közötti kulturális törés kifejeződése.
- Az ifjúsági vallási megújulás: félig álom, de félig valóság, ami ellentmond a folyamatos és megállíthatatlan elvallástalanodás feltételezésének.

Az ifjúsági vallásosság: szembefordulás a felnőtt nemzedékekkel és a bevett kultúrával? Az ifjúsági vallási szubkultúrák mind a nagy egyházakon belül, mind a szektákban és az új vallási mozgalmakban sajátos jellemvonásokat mutatnak.” (*Tomka Miklós uo.*)

A fiatalok vallásosságának kérdése, tehát szorosan összefügg a fiatalok másságának kérdésével. „Lehet az ifjúság körében tapasztalt jelenségek, minták jó részét

ifjúságspecifikus jelenségként, az ifjúságcentrizmus egyfajta kifejeződéseként tekinteni, olyan jelenségekként, amelyek nem lépik át a generációs határvonalakat, s amelyeket követők idővel szükségképpen 'kinőnek'. Lehet ugyanakkor e jelenségeket, mintákat úgy is tekinteni, mint amelyek adott generáción belül hosszabb időn át fennmaradva, s a következő generációnak továbbadva adott minták általánosodásához vezetnek, s így ezeket a jelenben, generációs metszetben feltárva ezzel voltaképpen egy szélesebb társadalmi kultúra jövőidejét vetíthetjük előre." – folytatva Imre Anna gondolatfeltevését – „a fiatalok vallásosságának vizsgálata érdekes tanulságokkal szolgálhat mindkét vonatkozásban. A vallásosság mértékében vagy kifejeződési formáiban bekövetkezett változások értelmezhetőek egyrészt az előző generáció mintáit elutasító fiatalok részéről valamiféle új, sajátos megismerési formák, értékek, életmódmin-ták kereséseként, vagyis mint egyfajta generációs különállás, ifjúsági 'etnocentrizmus' kifejeződése. Értelmezhetőek azonban másrészt jelzésként vallásosság generációs utánpótlására vonatkozóan. A vallásos magatartásban bekövetkezett változások, újabb tendenciák megjelenése többnyire az ezekre fogékonyabb fiatalok körében észlelhetők először, így a fiatalok vallásosságában valószínűsíthetően hosszabbtávú tendenciák kezdetei foghatók meg minden körülmények között. Magyarországon a helyzet még sajátosabb: a rendszerváltást követően a teljes vallásszabadsággal (1990. évi IV. tc.) lehetővé vált a legkülönbözőbb, korábban széles körben ismeretlen kisegyházak, (bázisközösségek, szekták, ezoterikus vallási mozgalmak) hazai, legális működése – ezek tevékenységének megszorodása már a kívülálló járókelők számára is napi tapasztalat. A sokféle, újonnan megjelenő keresztény és nem keresztény kultusz első-sorban a fiatalokat célozza meg, akik e téren gyakran meglehetősen tájékozatlanok, felkészületlenek, egyben azonban éppen ők a leginkább fogékonyabbak is az ilyen formákban megfogalmazódó kérdésekre.” (Imre Anna: *Vallásosság a mai egyetemi hallgatók körében*)

A fiatalok mássága és ifjúságcentrizmus

A kilencvenes évek alapvető változást eredményeztek a fiatalok önállósodásában, élettervezésében. Tovább folytatódott a fiatalok individualizálódása, mely megmutatkozik értékorientációikban, élettervezésükben, társadalmi és politikai cselekvésben is. Különösen a középiskolás fiatalok önállósodása járt együtt az ifjúsági életszakasz felértékelődésével, mely változást eredményezett a fiatalok és felnőtt társadalom, illetve annak intézményei közötti viszonyban. A fiatalok korai önállósodása, az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása, az ifjúsági identitás növekedésével jár együtt, amely nagyon sok esetben annak fokozott hangsúlyozásával jár, hogy problémáikat a felnőttek nem értik meg, illetve a felnőtt társadalom intézményes képviselői kimondottan ellenségesen bánnak a fiatalokkal, miközben nem sokat tesznek értük. A kilencvenes években különösen fontossá vált, azoknak a fiataloknak a megragadása, akik a kilencvenes évek korszakváltásának legmarkánsabb megtestesítői. Vizsgálataink azt mutatják, hogy a magyar fiatalok körében kialakult egy ifjúságcentristának nevezhető csoport, amely-nél a kortárscsoporthoz tartozás, az ifjúsági identitás markáns megjelenítése összekapcsolódik a felnőtt-társadalomtól való éles elhatárolódással, és az azzal való konfliktusos viszonnal.³

Az ifjúságcentrista fiatalok számára a szabadság a legfontosabb érték, amely mindegyiküké (udvariasság, vallásos hit, tradíció), illetve közösségi kötelezettségek, korlátok (társadalmi rend, nemzetbiztonság) – a fiatalok többségénél erőteljesebb – elutasításával kapcsolódik össze. Az ifjúságcentrista fiatalok szabadságvágya a döntésekbe való nagyobb beleszólás követelésével, a hatalom és gazdagság felértékelésével is párosul. Az ifjúságcentrista fiatalok pesszimistábban látják a saját és a társadalom jövőjét. Az ifjúságcentrista fiatalok negatívan viszonyulnak a felnőtt társadalomhoz és a felnőtt társadalom intézményeihez. Az ifjúságcentrista fiatalok sokkal erőteljesebben fogalmazták meg elégedetlenségüket az iskolával szemben: sokkal elégedetlenebbek a tanár-diák viszonyról, sokkal kevesebbre értékelik céljaik megvalósításában játszott szerepét. Gondjaikat problémáikat az ifjúságcentrista fiatalok kevésbé beszélik meg szüleikkel, felnőtt környezetükkel. Felértékelődik körükben a kortárscsoportok szerepe. A konfliktus a felnőtt világ és fiatalok értékorientációi és aspirációi között markánsan jut kifejezésre az ifjúságcentrista fiatalok kulturális mintakövetésében, az ifjúsági kulturális mintákkal való azonosulásban.

Az ifjúságcentrista fiatalok körében napjainkban ugyan megőrizték vezető szerepüket az alternatív kulturális minták, de szerepük kisebb, mint korábban volt, sőt kisebb a fiatalok többségénél is. Felértékelődtek viszont az agresszivitást és menekülést kifejező ifjúsági csoportok. Az ifjúságcentrista fiatalok korai önállósodása a „feszültségoldó technikák” (dohányzás, alkohol, drog) fokozott alkalmazásához vezet.

Az ifjúságcentrista fiatalok politikai érdeklődése nagyobb mint a fiatalok átlagáé, de sokkal elégedetlenebbek a felnőtt társadalom politikai intézményeivel, például a mindenkorai kormányok ifjúságpolitikájával, illetve az ifjúsági politikai és közéleti szerveződésekkel, például a hallgatói és diákönkormányzatokkal. Az ifjúságcentrista fiataloknál mindenekelőtt a posztkonvencionális politikai cselekvés játszik szerepet, mintegy függetlenül attól érdeklődnek-e a fiatalokat a politika, illetve elutasítók-e, vagy közelállók-e a politikához, a politikai intézményekhez, a politikusokhoz.

A posztkonvencionális politikai cselekvést – a korábbi politikai szociológiai irodalommal összhangban – még inkább sajátjuknak érzik az ifjúságcentrista fiatalok. Kaase és Barnes a hetvenes évek végén felhívják a figyelmet, hogy a nyugati demokráciákban a politikai cselekvés átalakulására a konvencionális politikai cselekvést felváltja a posztkonvencionális cselekvés, melynek lényege, hogy kiszélesedik a politikai cselekvés repertoárja (Barnes-Kaase 1979). A repertoár kiszélesedésének magyarázatakor két forgatókönyv terjedt el. Az egyik, amely a politikai cselekvési repertoár átalakulá-

³ Az ifjúságcentrizmusnak empirikus mérését német kutatók dolgozták ki, melyet 1989 óta alkalmazunk Magyarországon. Az ifjúságcentrizmus skála tíz állítást tartalmazó kérdésből áll, amelyeket a megkérdezetteknek egy négy fokozatú skálán kell osztályozni. Az állításokat faktoranalízissel elemeztük. (Fischer 1985), és tesztelték (Rost, Jürgen-Georg, Werner 1991) (Gábor 1992).

Fischer, A.: *Entwicklung der Messinstrumente*, in.: *Jugendliche und Erwachsene* '85, (1985) szerkesztette: Fischer, A.-Fuchs, W.-Zinnecker J., Opladen 5. kötet 89-135. o.

Gábor Kálmán: *Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái*. in.: *Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A kelet- és nyugat-európai fiatalok kulturális mintái*. (1992) szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, 173-205. o. Rost, J.-Georg, W.: *Alternativ Skalierungsmöglichkeiten zur klassischen Testtheorie am Beispiel der Skala „jugendzentrismus“*, (1991) ZA-Information, Köln, Mai 52-75. o.

sára azt a magyarázatot találja, hogy a nyugati demokráciákban fokozódó konfliktusok csökkentik a politikai legitimitációt. Kaase és Barnes hangsúlyozza, ezt a scenáriót nem erősítette meg az a vizsgálat, amelyet öt nyugati demokráciában folytattak. A másik forráskönyv szerint a nyugati demokráciákban fokozódik a politikai döntéshozatalban való részvétel, illetve döntéshozatal befolyásolásának igénye, ez az élet minden területén feszültséget eredményez, és a politikai cselekvési formák kibővüléséhez vezet. Kaase és Barnes hangsúlyozzák, hogy az utóbbi scenáriót, melyet Huntington a hetvenes évek elején fejtett ki egy elméleti írásában, megerősítették saját vizsgálataik (*Huntington 1974*). Kiemelik, hogy a posztkonvencionális cselekvés (aláírások gyűjtése, polgári kezdeményezés, sztrájk, tömegközlekedés feltartóztatása, lakásfoglalás stb.), és annak politikai kompetenciája részévé vált, különösen a fiatalok politikai aktivitásának, amely még húsz évvel korábban is ritkaságnak számított a demokratikus közéletben. A fiatalok és felnőttek viszonyának analízise alapján kiemelik, hogy a fiatalok karakterisztikus vonása az új, a posztkonvencionális politikai cselekvés, amely az iskolázottság emelkedésével kapcsolódik leginkább össze. Hangsúlyozzák, hogy a posztkonvencionális politikai cselekvés nem elsősorban az ifjúsággal, hanem a nemzedékváltással, a nemzedéki hatással függ össze.

Barnes és Kaase tehát úgy érvelnek, hogy a posztkonvencionális politikai cselekvés először is összefügg az iskolázottság kiterjedésével, és az annak nyomán kialakuló posztmateriális értékrendbe ágyazódik. Másodszor, hogy a posztkonvencionális politikai cselekvés kialakulása egy megismerési és tanulási folyamat eredménye, és annak az igénye, hogy valami történjék. Harmadszor a posztkonvencionális politikai cselekvés összefüggésben van a generációs konfliktusokkal is, azon fiatalok körében erősödik fel, akik leginkább szembe kerülnek a felnőtt társadalom intézményeivel, életkörülményeivel. Végül a negyedik tényezőként a tömegkommunikáció hatását emelik ki, illetve azt, hogy ellentmondás van a modern tömegkommunikáció szerepének és hatásának növekedése, valamint hatékonysága, és a demokrácia politikai intézményrendszerének változatlanlansága és nehézkessége között (*ld. Barnes, S. – Kaase, M.: Political action. Mass participation in five western democracies. 1979, Beverly Hills, CA: Sage*).

Az ifjúságcentrizmus radikalizálja a fiatalok politikai cselekvését. Sokkal inkább vennének részt sztrájkban, a közlekedés megbénításában, illetve a politikai cselekvés általunk felsorolt legradikálisabb formájában, erőszakos akcióban a rendőrökkel, illetve a „másik oldalon” állókkal szemben.

Agresszív ifjúsági kultúra és politikai kultúra – a szkinhed jelenség

A szkinhed jelenség sokféleképpen értelmezhető, az ifjúságkutatók (szociológusok, politológusok) többsége azt a felfogást fogadja el, hogy az ifjúsági kultúra része. A nyolcvanas évekre meghatározó ifjúsági kultúrává váltak: az alternatív kultúra (alternatív békemozgalmak, környezetvédelem, új vallási mozgalmak), a fogyasztói kultúra (diszkrét, videó-rajongók) illetve az agresszív ifjúsági kultúra, azon belül a szkinhedek, a szkinhed jelenség. A nyolcvanas évek közepéig az ifjúságkutatók úgy gondolták, hogy az ifjúsági korszakváltás összhangban a modern társadalmak egyre szélesedő középosztályának létrejöttével, az iskolarendszer kiterjedésével (stb.) az ifjúság mintaadó

kultúrájává az alternatív kultúra válik, amely egyet jelent a társadalmi sokszínűség tolerálásával, a társadalom intézményrendszereinek demokratizálódásának, pluralizálódásának elfogadásával, illetve arra irányuló törekvésekkel és a fiatalok közötti különbségek (települési, nemek és faji különbségek) kiegyenlítődéssel. A kilencvenes évek elejére világossá vált, hogy ezen elképzelések illúzióknak bizonyultak, az ifjúságcentrizmus egyre inkább összekapcsolódik az intoleranciával, elsősorban a tizenéves, alacsony iskolázottságú fiúk körében: növekszik a másság, az intézmények demokratizálódásának, pluralizálódásának, az erőszak, az etatizmus tisztelete elutasítása. Ez összefügg az-
 al, hogy a modern társadalmakban sem valósult meg a társadalmi kiegyenlítődé, sőt fokozódott ezen társadalmak kettészakadása; nemcsak a felemelkedési esélyek növekedtek, de a leszakadók tábora is, amelynek szemléletes jelensége a fiatalkori munkanélküliség, és a bevándorlók, külföldi munkavállalók elkülönülése társadalomalatti osztállyá válása, illetve azok elleni gyűlölet felerősödése.

Magyarországon a szkinhedekkel szimpatizálók 1989-ben különbséget mutattak iskola-típus szerint: az egyetemisták 5%-a, a gimnazisták 9%-a, a szakmunkástanulók 13%-a szimpatizált a szkinhedekkel. Az iskolatípusok szerint különbségek mellett a nemek szerinti különbség is erőteljesen kirajzolódott: az egyetemisták esetében a fiúknál 8% a lányoknál 4%, a gimnazistáknál a fiúknál 9%, a lányoknál 5%, a szakmunkástanulóknál pedig a fiúknál 15%, a lányoknál pedig 11% volt a szkinhedekkel szimpatizálók aránya. A szkinhedekkel szimpatizálók arányának alakulása már 1989-ben is szoros összefüggést mutatott az ifjúságcentrizmussal. Az egyetemisták körében az ifjúságcentrizmus csökkentette 4%, a gimnazisták és szakmunkástanulók körében pedig közel azonos arányban 18%, illetve 17%-ra növelte a szkinhedekkel szimpatizálók arányát.

A szkinhedekkel szimpatizálók aránya 1993-ban 1989-hez képest az egyetemisták és a gimnazisták körében kismértékben csökkent 2%, illetve 8%, *a szakmunkástanulók körében viszont 31%, amely nagy mértékű növekedést mutatott.* Folytatódott az ifjúságcentrizmusnak az agresszív ifjúsági kultúrára gyakorolt hatása: *Az ifjúságcentrista egyetemisták 3%-a, gimnazisták 13%-a, a szakmunkástanulóknak viszont 50%-a (!) szimpatizált a szkinhedekkel.*

1989-ben az ifjúságcentrizmus ifjúsági kultúrára gyakorolt hatása ekvált a politikai érdeklődéstől. Az ifjúságcentrista fiatalok kevésbé érdeklődtek a politika iránt mint a felnőttminta-követők: *Az egyetemisták körében az ifjúságcentrista egyetemisták 65%-t, felnőttminta-követők 86%-t, a szakmunkástanulóknak pedig 23%-t, illetve 31%-t érdekelt a politika. A gimnazisták képeznek csak kivételt, ahol a fenti arány 60%, illetve 57% volt.*

1993-ban a gimnazistáknak 38%-t, a szakmunkásoknak pedig 9%-t érdekli a politika. *A gimnazisták körében a felnőtt mintát követőknek 30%-t, az ifjúságcentristáknak 40%-t a szakmunkástanulók körében viszont a felnőttminta-követőket egyáltalán nem, az ifjúságcentristáknak viszont 23%-t érdekelt a politika.* Az egyetemisták körében pedig egy kiegyenlítődé volt megfigyelhető: a felnőttminta-követők 63%-t az ifjúságcentristáknak 60%-t érdekelt a politika.

Az ifjúságcentrizmus politikai érdeklődésre gyakorolt hatása összekapcsolódik a fiatalok politikai cselekvésének megváltozásával, a posztkonvencionális cselekvés formák elterjedésével, melynek skálája az aláírások gyűjtésétől, az engedélyezett demonstráción át a polgári kezdeményezésekig, végső soron pedig az erőszakos proteszt

cselekvések – köz és magántulajdon sértés, erőszak alkalmazása rendőrökkel és más személyekkel szemben, fegyver és robbanó eszközök alkalmazásának – elfogadásáig terjed. *Az ifjúságcentrista fiatalok legmarkánsabb jellemzője, hogy inkább fogadják el az erőszakosabb politikai cselekvési formákat, mint a többiek: például az ifjúságcentrista középiskolás fiatalok 26%-a támogatná a közlekedési demonstrációt, 23%-a venne részt polgári kezdeményezésekben, és 11% alkalmazna erőszakot rendőrökkel, és más személyekkel szemben, a fenti arányok a középiskolás fiatalok körében viszont csak 14%-10%-4%.*

A magyarországi vizsgálatok adatait áttekintve azt találjuk, hogy a szkinhed jelenlét két korszaka különíthető el. Az 1989. előtti és a rendszerváltás utáni időszak, a kilencvenes évek. Azt látjuk, hogy a szkinhedekkel szimpatizálás életkor-, nem- és iskolaszpecifikus. A szkinhedekkel szimpatizálók a középiskolás korosztályból, mindenekelőtt a szakmunkástanulókból, és többnyire a fiúk közül kerülnek ki. Az iskola szerkezeti szegregáltságát követi az ifjúsági kultúra szegregáltsága: 1989-ben is élesen elkülönül az alternatív ifjúsági kultúra, amely az egyetemista, gimnazista fiatalok egy részének mintája, és a fogyasztói és agresszív ifjúsági kultúra, amely a szakmunkástanuló és szakközépiskolás fiataloknak jelent mintát. 1989-ben még az ifjúság lázadása elvált a politikai érdeklődéstől, a politikai cselekvéstől. A politikai érdeklődés általában magas volt és a fiatalok döntő többsége az akkor ellenzéki politikai pártokat és a kommunista rendszer megdöntését támogatta.

Az 1990. évi szabad választásokat követő időszakban felgyorsult az ifjúsági korszakváltás, felértékelődött az iskolai ifjúsági korszak fontossága. Az iskolai ifjúsági korszak felértékelődése azt jelenti, hogy az iskola felé nemcsak a tudás megszerzése jelent meg elvárásként, hanem a szabadidő, sport tevékenységek megszervezésének, a tanulói önállóság tiszteletben tartásának, az iskolai élet belső demokratizálódásának elvárásaként is, és tovább fokozódott az igény az egyetemi kapuk még szélesebbre tárására is.

A szabadidő tevékenység kibővülésének, az aktív szabadidő tevékenységi formák előretörésének lehettünk tanúi – kerékpározás, turisztika, hegymászás stb. Látványos az ifjúsági kulturális stílusok sokszínűvé válása, illetve azokban bekövetkező alapvető fordulat. Az új ideál a vállalkozó, a yuppie és ehhez kapcsolódóan a szabadidő tevékenységek a materiális értékek felerősödésével járnak együtt és ezen fiatalok politikai érdeklődése válik meghatározóvá, ezzel összefüggésben növekszik a társadalmi jövő optimista megítélése, illetve csökken az ifjúsági kultúra származási, nemek szerinti meghatározottsága.

Azzal egy időben, hogy a fiatalok piackonform magatartása előtérbe kerül, tanúi lehettünk az alternatív ifjúsági kultúra hanyatlásának és az agresszív ifjúsági kultúra előre törésének (a szkinhedekkel szimpatizálók aránya megduplázódott 1989-hez képest). A szkinhedekkel szimpatizálók még inkább a szakmunkástanulók, a tizenéves fiúk közül kerülnek ki, de a szkinhedekkel szimpatizálás sokkal inkább részévé vált az ifjúság lázadásának, az ifjúság lázadása pedig sokkal inkább vált a politikai agresszív-proteszt cselekvés ösztönzőjévé. Mindez olyan körülmények között, amikor a fiatalok politikai érdeklődése csökkent. Az ifjúság lázadása és a politikai agresszivitás összekapcsolása magyarázatra szorul. A fiataloknak mintakövetésének két szélső pólusa: a yuppiek és szkinhedek: mindkettő a piachoz erőteljesen kötődő szenvedélybetegség. A yuppiek a gazdasági, üzleti karrier érdekében a fiatalság gátlástalanságával töreksenek a felnőtt társadalommal való integrálódásra, mint nyertesek. (A középiskolások 54%-a szimpatizál a yuppiekkal, a gim-

nazistáknak 50%-a, a szakmunkástanulónak 59%-a.) A szkinhedek pedig az oktatási intézményrendszer és a piac perifériájára sodródva, gátlástalanul lépnek fel a náluk még inkább perifériára kerültekkel, cigányokkal szemben, mint a piaci harc vesztesei. A kontrasztot jól mutatja, hogy a yuppie és szkinhed minták leginkább a szakmunkástanulók körében találunk szimpatizálókra, illetve azokban a helyi társadalmakban, ahol legélesebben rajzolódik ki a gazdagok és szegények közötti különbség. Az átmenet sajátossága, hogy a perifériára kerülés a piacon, amely politikai agresszivitással párosul, egyben maga után vonja a szkinhedek gátlástalan politikai perifériához való sodródását, és a szkinhed jelenség erősödését.

„A szkinhed mozgalom társadalmi veszélyessége pont abból ered, hogy a kilencvenes évek elején összekapcsolódott a politikai érdeklődéssel. Az aktív, kemény mag ugyan nem tehető 3-400 főnél többre, de – mint a fenti vizsgálatból is látható – befolyásuk jelentős, s nem kiszámítható előre, hogy cigány- és idegengyűlöletükben, sovinizmusukban, irredentizmusukban meddig mennek el. Gondolkodásmódjuk iskolázatlanságukból, olvasatlanságukból és tájékozatlanságukból adódóan csak végletes ítéletalkotásra képes: valami vagy nagyon fehér, vagy nagyon fekete számukra. Ennek megfelelően viszonyulnak a mindennapi társadalmi valósághoz is: istenítenek vagy pusztítanak. Társadalmi helyzetük, nem egy esetben a család státuszcsoportjának lefelé történő elmozdulása eltorzítja Én-képüket, nem-igaz viszonyba kerülnek a környezettel.” (Tarján G. Gábor: *A szkinhed mozgalom és a társadalom*)

Irodalom

- [1] BARNES, S.-KAASE, M.: *Political action. Mass participation in five western democracies.* Beverly Hills, 1979. CA: Sage
- [2] BÁNFALVI CSABA: *Szebb időkre várva.* Budapest, 1994
- [3] CHISHOLM, LYNNE: *Élesebb lencse vagy új kamera?* in.: Civilizációs korszakváltás és ifjúság. Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely, 1993
- [4] DAHRENDORF, RALF: *Reflections on the Revolution in Europe.* New York, 1990. Random House
- [5] DAHRENDORF, RALF: *Fiatalokhoz címzett jegyzetek.* in.: A modern társadalmi konfliktus. Budapest, 1994. Gondolat Könyvkiadó 281-291.
- [6] ELEKES ZSUZSANNA-PAKSI BORBÁLA: *A magyarországi középiskolások alkohol és drogfogyasztása.* Bp. Népjóléti Minisztérium, 1996.
- [7] FISCHER, A.: *Entwicklung der Messinstrumente.* in.: Jugendliche und Erwachsene '85, szerkesztette: Fischer, A.-Fuchs, W.-Zinnecker J., Opladen, 1985. 5. kötet 89-135
- [8] GÁBOR KÁLMÁN: (szerk. és tanulmányok) *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság.* A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szeged, 1992. 224
- [9] GÁBOR KÁLMÁN: *Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái.* in.: Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A kelet- és nyugat-európai fiatalok kulturális mintái. Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, 1992. 173-205

- [10] GÁBOR KÁLMÁN: *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság*. Bp. Oktatókutatató Intézet, 1993. 26. [Kutatás közben Vol. 192.]
- [11] GÁBOR KÁLMÁN: *Ifjúsági korszakváltás, ifjúság és politikai kultúra a kelet- és a nyugat-európai fiatalok körében*. INFO, 1993. 26. szám
- [12] GÁBOR KÁLMÁN: *Nacionalizmus, generációs konfliktus, politikai cselekvés a szegedi és szabadkai fiatalok körében*. Educatio, 1993. Vol. 2. 357-365
- [13] GÁBOR KÁLMÁN: *Az egyetemisták életstílusa és politikai cselekvési mintái*. Educatio, 4, 1995. 733-742
- [14] GÁBOR KÁLMÁN: *Ifjúságkutatási tézisek*. Educatio Füzetek, Vol. 2. 5-13
- [15] GÁBOR KÁLMÁN: *Az ifjúságkutatás irányai a kilencvenes években*. Educatio, 1995. Vol. 2.
- [16] GÁBOR, KÁLMÁN-BALOG, IVÁN: *The Impact of Consumer Culture on Eastern European Youth*. Educatio, 1995. Vol. 2. 311-327
- [17] GÁBOR KÁLMÁN: *Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás*. Educatio Füzetek, 1996. Vol. 2. 13-34
- [18] LAKI LÁSZLÓ: *Ifjúsági munkanélküliség*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 1993.
- [19] POPPER, KARL R.: *The Open Society and its Enemies*. Routledge & Kegan Paul London, 1977.
- [20] ROST, J.- GEORG, W.: *Alternativ Skalierungsmöglichkeiten zur klassischen Testtheorie am Beispiel der Skala „jugendzentrismus“*. ZA-Information, Köln, 1991. Mai 52-75
- [21] SZABÓ MÁTÉ: *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Budapest, Villányi úti könyvek, 1998.
- [22] SZABÓ ILDIKÓ – ÖRKÉNY ANTAL: *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest, Minoritás Alapítvány, 1998.
- [23] RÁCZ JÓZSEF: *Ifjúsági (szub)kultúrák, Intézmények, devianciák*. Budapest, Scientia Kiadó, 1998.
- [24] SZALAI ERZSÉBET: *Technokraták, kliensek, yuppie-k. A gazdasági elit szerkezete és viselkedése*. in.: Szalai Erzsébet: *útelágazás. Hatalom és értelmiség az államszocializmus után*. Budapest, Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994. 201-211
- [25] WALLACE, CLAIRE: *Ifjúság, munka és oktatás a posztkommunista Európában: út az individualizáció felé?* Korunk, 1998. 6. szám, 5-12
- [26] WALLACE, CLAIRE – JONES, GILL: *Youth, Family and citizenship*. Buckingham-Philadelphia, 1992. Open university Press
- [27] WALLACE, CLAIRE – JONES, GILL: *Ifjúság, család, polgárrá válás*. Korunk 5. szám, 1996. 91-98
- [28] WATTS, MEREDITH – ZINNECKER, JÜRGEN: *Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében: Az ifjúságcentrizmus hatásai*. in.: *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely, 1993.

- [29] ZINNECKER, JÜRGEN: *Untersuchungen zum Wandel von Jugend in Europa – Das Beispiel westdeutscher und ungarischer Jugend*, in.: Melzer, W. – Heitmeyer, W. – Liege, L. – Zinnecker, J.(Hrsg.) *Osteuropäische Jugend im Wandel*, Weinheim/München, Juventa Verlag, 1991. 121-137
- [30] ZINNECKER, JÜRGEN: *A fiatalok a társadalmi osztályok terében* (Új gondolatok egy régi témához). in.: *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely, 1993
- [31] ZINNECKER, JÜRGEN: *Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Németországi Szövetségi Köztársaságban*. in.: *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely, 1993.

Szelényi Zsuzsa

A konferencia köszöntője

Hölgyeim és Uraim, kedves vendégek! Tisztelettel köszöntöm Önöket a Budapesti Európai Ifjúsági Központban.

Az az átalakulás, mely a konferencia címében megjelenik, már jó pár éve folyik Magyarországon. Úgy tűnik, mostanra vált igazán láthatóvá, hogy ez a társadalmi-gazdasági átalakulás milyen jelentős hatással van a fiatalok életére: egyfelől milyen hihetetlen lehetőségeket kínál számukra, másfelől milyen kiútatlanságba sodorhatja őket. Mára elkerülhetetlenné vált, hogy mindazok, akik fiatalokkal foglalkoznak, összejöjjenek és megosszák egymással az elmúlt évek során felhalmozott tapasztalataikat. Vállalkozásukkal talán sikerül újraindítani, lendületbe hozni a fiatalok életével foglalkozó társadalomkutatást s elérni, hogy a döntéshozók ne csupán hiteik, hanem a kutatások során feltárt ismeretek alapján határozzák meg a jövő generációk életét.

Az Európai Ifjúsági Központ, amely otthont ad e konferenciának, egy éve nyitotta meg kapuit Budapesten, mint az Európa Tanács nemzetközi továbbképző és konferenciaközpontja. Intézményünk az európai országokból érkező fiatalok, illetve tanárok, kutatók, szociális munkások számára nyitva áll programjaival, melyek egy részét az Európa Tanács, más részét más nemzetközi intézmények, társadalmi szervezetek, illetve kormányzatok szervezik.

Az Európa Tanács jelentős koordinációs tevékenységet folytat az európai országok ifjúságpolitikájának fejlesztésében és összehangolásában. A kormányközi együttműködés szervezésén kívül az Európa Tanács a nemzetközi ifjúsági közélet egyik fő fóruma és támogatója is. Ennek a tevékenységnek képezik részét az intézményünkben folyó képzések és symposiumok. Az Európa Tanács ifjúsági munkájának alapja az a tudás, melyet az ifjúságkutatók nyújtanak számunkra. Nyilvánvaló, hogy csak a fiatalok valós helyzetének ismeretében állítható össze eredményes ifjúságpolitika, képzés, illetve formálhatók meg a fiatalok számára szükséges szolgáltatások. Tevékenységünkben ezért kiemelt helyen áll az európai ifjúságkutatók közötti párbeszéd szervezése.

Az elmúlt évek során:

- Hálózatot hoztunk létre a fiatalokkal foglalkozó európai társadalomkutató intézetek és ifjúságkutatók között.
- Évente két alkalommal összejövetelt rendezünk a kormányok által delegált ifjúságkutatói referenseknek az aktuális szakmai problémák, kutatási trendek, fiatalok életét befolyásoló jelenségek megvitatására. (Sajnálatosan Magyarországról évek óta senki nem vesz részt ebben az együttműködésben.)
- Kezdeményezzük nemzetközi összehasonlító kutatások megvalósítását.
- 1996-ban elkezdődött a nemzeti ifjúságpolitikák értékelő folyamata, amelyet az átviágításra vállalkozó tagországokban az általunk felkért kutatók végeznek.
- Rendszeresen rendezünk szakmai konferenciákat, legutóbb múlt év novemberében szerveztünk symposiumot *Fiatalok az információs társadalomban* címmel.
- Az ifjúságkutatókkal folytatott együttműködés alapvető számunkra, ezért ez a tevékenység folyamatosan bővül. Az utóbbi években jelentősen megszaporodott az

együttműködésben résztvevő országok száma, így megsokasodtak a vizsgálandó problémák is. Az együttműködésben azonban még ma is jelentősen több és aktívabb az Európa nyugati feléről érkező résztvevő, amely sajnos a témák kiválasztásában is megmutatkozik.

A kutatói együttműködés koordinálásában számos más probléma is adódik:

- Jelentős problémát okoz például, hogy a tanulmányok különböző nyelveken íródnak, így tapasztalataik nem válhatnak nemzetközi közkinccsé.
- Hiányoznak az összehasonlító longitudinális vizsgálatok, melyek a nemzetközi tekintetben is releváns trendeket bemutathatnák.
- Kevés a regionális kutatás.

Meggyőződésünk szerint a nemzeti keretekben folyó kutatások a 90-es években már kevésbé pontos képet nyújtanak a jelenségekről, mint a hasonló társadalmi-gazdasági környezetben készülő, országhatárokon átívelő regionális kutatások. Szeretnénk hozzájárulni ahhoz, hogy létrejöjjön egy kutatások alapján elkészült társadalmi-kulturális Európa térkép. Úgy gondoljuk, hogy ilyen információ birtokában Európa-szerte eredményesebben lehetne megtervezni az ezredvégen szükséges oktatási szolgáltatásokat, a szakképzést, a szociális munkás képzést, és pontosabban lehetne szerkeszteni a fiatalok számára nyújtott információkat is.

Központunk fő profilja az interkulturális tanulás. Úgy gondoljuk, hogy a 20. század integrálódó Európájában ez egy olyan megközelítés a fiatalok képzésében, amely képessé teszi őket az együttélésre és közös munkára, és lehetővé tesz számukra egy bonyolultabb társadalmi közegben való eligazodást.

A ma kezdődő konferencia eredeti szándékain túl hozzájárulhat ahhoz is, hogy körvonalazódhassanak azok a specifikumok, amelyek a közép-kelet európai régióban jelentkeznek. Munkánk gazdagítását jelentené, ha a konferencia megfogalmazna olyan problémaköröket, amelyeket új felvetésként a nemzetközi ifjúságkutatói együttműködés napirendjére lehetne tűzni.

Bízom benne, hogy a konferencia alkalmat ad arra, hogy rendszeres együttműködést alapozzon meg a most alakuló hazai kutatói hálózat és intézményünk között.

Jó munkát és eredményes eszmecserét kívánok mindannyiuknak.

Lengyel László

„Társadalmi átalakulás és ifjúság”

Nyitó előadás

Köszönöm szépen a meghívást. Ebben a fél órában megpróbálok nagyvonalakban összefoglalni mindazt, amit a változásokról gondolok. Előadásomban kevésbé lesz szó a fiatalok helyzetéről a változásokon belül, mivel az itt ülők ehhez sokkal jobban értenek, ez nem az én szakmám. Természetesen megpróbálok néha egy-egy ponton kitérni a fiatalok helyzetére is. A változásokkal kapcsolatban három kérdéstről szeretnék beszélni.

Az első kérdés a változások milyenségével foglalkozik. Milyen modell az, amit kiépítettünk? Hova értünk? Milyen az a modell, amelyben a jelenlegi fiatal korosztálynak fel kell növekednie? Ezek a kérdések egy állítást is magukban hordoznak, nevezetesen azt, hogy megérkeztünk egy modellhez, az átmenetnek, a *rendszerváltsnak vége*. Az átmenet nevű valami befejeződött, és egy modell értékű konszolidációs rendszernek vagyunk a részesei.

A második dolog, amiről beszélni szeretnék, hogy milyen ennek a modellnek az elhelyezkedése az európai térben. Mivel kell szembenéznünk a magyar konszolidációs modell európai beillesztése kapcsán?

A harmadik részben most már összerakva a belső és a külső modellt, szeretnék konkrétan néhány szót szólni arról, ami talán a fiatalokat leginkább érinti, nevezetesen a köz- és magánszolgáltatási rendszereknek az átalakulásáról, amely az oktatási, az egészségügyi, a szociális rendszereknek az átalakulását jelenti, amelyek összeilleszkednek, vagy éppen ellenkezőleg, asszimetrikusan illeszkednek a piaci rendszerekhez. Ebben a harmadik részben egyfajta konkrét elemzést adnám annak, hogy a fiatalok felnövekedésére nézve, a szocializációs folyamatban, mennyiben változott a szolgáltatási rendszer, és mi várható ennek következtében.

Az első kérdéshez. Úgy gondolom, hogy az 1989-ben megkezdődött kelet-európai átalakulási folyamat – Magyarországon legalábbis – befejeződött. Létrejöttek a gazdasági, a politikai és a jogi alapintézmények, s ezeknek további jelentős mértékű megváltozása nem várható. Ilyen alapintézmény a tulajdoni rendszer, amely lényegében Magyarországon többé-kevésbé kiépült. Létrejött a magántulajdon átfogó rendszere, ezen túlmenően pedig a nagy tulajdonokban kialakult a nyugati magántőke nagy rendszere, amely megváltoztathatatlanul jelen van. A tulajdoni rendszerrel kapcsolatban tehát téves az az állítás – és ezzel egy vitatkozó megjegyzést is teszek –, hogy itt valamilyen menedzserrelit vagy egy menedzsertulajdon jött volna létre. A magyar modell igazi magántulajdonosi modell, a magántulajdonosok világosan láthatók, csak nem Budapesten vannak, hanem Amszterdamban, Londonban, vagy San Francisco-ban, és a legkönyörtelenebb, leghatékonyabb módon, naponta meghatározzák tulajdonuk sorsát. A tulajdonosok felosztják az egymás közötti munkamegosztásban és stratégiai szövetségben a tőkét, a munkaerőt, a jövedelmeket. Ez azt is jelenti, hogy a tulajdonosi rendszer alapján lényegében a piacgazdaságnak az alapintézményei: a pénzügyi-szol-

gáltatási rendszer, a kereskedelem-szolgáltatási rendszer, az ipar és az agrárgazdaság nagy rendszerei döntő többségükben a mai formában fognak az elkövetkezendő évtizedekben élni. Nem várható új gazdasági szereplők látványos megjelenése. Elképzelhetetlennek tartom még azt is, hogy ha például 1998-ban valami egészen őrült módon a szélsőjobb, vagy a szélsőbal kerülne hatalomra, visszaállamosítsa ezt a rendszert, és újra megjelenjen az állami tulajdon, és az ennek megfelelő hierarchikus rendszer.

A Magyarországon jelenlévő multinacionális vállalkozások meghatározzák az ország sorsát. Ennek következtében – s ez a második állításom – az állam és a magántulajdon viszonya lényegében adott. Most kénytelen vagyok a rövidség kedvéért durván fogalmazni: a rendszerváltó, hagyományos állami privatizációs lopás véget ért. Amit lehetett elvittek, túl vagyunk rajta, hagyományosan, államilag lopni tovább nem lehet. Az átmenet ebben a vonatkozásban lezárult, s most már új, európai típusú – igaz, görög vagy olasz – megoldásra van szükség, amely a közbeszerzéstől a különböző állami megrendelésekig terjed, de ez már nem ugyanaz, mint amikor nagy állami tulajdonok cserélnek gazdát. Lényegében az állami tulajdonok már gazdát cseréltek. Ennek következtében az állam befolyásoló szerepe jelentősen lecsökkent. Azt lehet mondani, hogy az a politikai állam, amely a Kádár-korszakban teljes mértékben uralta a felül lévő gazdaságot, a makrogazdaságot, és amely a mikrogazdaság folyamataiba is újra meg újra megpróbált beavatkozni, visszaszorult. Ez nem jelenti azt, hogy a mostani állam nem próbálkozik újra meg újra beavatkozni. Dehogynem. Éjjel-nappal beavatkozni próbál. De ez a beavatkozási kísérlet nem az állampolgárról, és nem annak jogosultságairól pattan vissza, hanem azokról a nagygazdasági szereplőkről, akik nem tűrik el, hogy az adórendszer változtatásával, árváltoztatással, támogatási rendszerek beépítésével eltérítsék őket a jelenlegi irányuktól.

Mindennek következménye egy helyére szorított sajátos állam, amelyben – és itt jön a harmadik állításom – visszaépül az érdekkijáró rendszer. Tehát az állami felépítés, háló kísértetiesen emlékeztet – bár új formában – ahhoz, amit részben a húszas években a Bethlen-konzolidációban, részben Kádár-rendszerben megismertünk. Érdekkijáró hálók vannak, kapcsolati tőke van, s ezek az érdekkijáró hálók közvetítik az állami elosztás rendszerét, bármely szolgáltatás terén, legyen ez az egészségügy, ahol ezt az érdekkijáró hálót mondjuk egyfelől a kórházigazgatók, főorvosok képezik, másfelől pedig állami tisztviselők és a pártok erre megfelelően szakosított emberei. Országosan nagyjából 150-200 ember kezében van az államigazgatási és a gazdasági háló. Ez a 150-200 ember ebben a hálórendszerben kliens-patrónus viszonyban él egymással, így oszt vagy vesz el. Ebben a vonatkozásban csak az a különbség a korábbi időszakhoz, az 1990 előtti állapotokhoz képest, hogy ez annak egy nagymértékben ideológiátlanított változata. Mondhatjuk, hogy ez a 150 ember tulajdonképpen politikailag szürke, a színe se vörös, se fehér, nincs semmilyen politikai színe, ettől függetlenül van ott, s alapjában véve ez a háló tartja fenn a rendszert, amelybe beleszülettek. Az állami nagyszerveknek ezen érdekkijáró viszonyokon alapuló modellje újra visszahierarchizálta a társadalom nagy részét az állami rendszerbe. Ez azt is jelenti, hogy ez a 150-200 ember – a városokban ez 15-20 család, a régiók szintjén ugyancsak meghatározott, szűk kör – rendkívül hierarchizáltan, kapcsolati rendszerében, pontosan megszabott státuszban érhető vagy nem érhető el. Ebbe a körbe kívülről nem le-

het bejutni. Nem volt rendszerváltás ebben az értelemben. Nem az történt ugyanis, hogy ezek a körök felszakadtak, hanem új körök jöttek létre és ezek a körök sok tekintetben zártabbak, mint a kádárizmus utolsó korszakának körei. Nem lehet eljutni a pénzosztó körök belsejébe, nem lehet eljutni a nagy szolgáltató rendszerek belsejébe, ezek zárt körök.

Köztük és a magángazdaság közötti viszonyokban kialakított rendszer a legbizonytalanabb. A jelenlegi magyar modellnek ez volt a legproblematisabb oldala már az Antall-rendszer idején is, és most, a Horn-korszakban is az. A lényeg az, hogy vajon magánrendszerbe ugyanilyen érdekkijárási rendszer módján próbál-e bekapcsolódni az állam és az meg rajta keresztül, vagy pedig kettős gazdaságként élnek egymás mellett. Vagyis, hogy a magángazdaság él egy külön világban, nem törődve azzal, hogy mit csinálnak államtitkárok az egyre romló egészségügyi, szociális, oktatási rendszerben, amelyből ki lehet szívni mindent ebben az érdekkijárási rendszerben, amelynek nincs gazdasági táplálója. Most a magyar rendszernek az a sajátossága, hogy egyszerre mutatja a kettős gazdaság és a vegyes gazdaság képét. Ezek a nagy óriások egyfelől külön életet élnek, külön városokat teremtenek, külön vonalat teremtenek az állam mellett, de ugyanakkor össze is fonódnak vele. Ugyanúgy megteremtik a maguk patrónuskliens viszonyát, de ebben az államot is felhasználják.

Az utolsó, amit szeretnék erről a sajátos magyar modelltől mondani – amely egyébként nem annyira speciális, ilyen létezik Dél-Európában –, hogy ez a magyar modell nagyon erőteljesen útját állja – legalábbis a jelenlegi feltételrendszer mellett –, a belső mobilizációnak. A világ gazdaságba való bekapcsolódásunk óriási versenyt indított el, globális versenyhelyzetbe kerültünk, ami azt jelenti, hogy ma a munkaerőnek nem az országon belül kell a piacon versenyben maradnia, hanem versenyeznie kell a malajziai munkaerővel is. Ma a vásárosnaményi munkás többek között azért nem jut munkához, vagy azért nyomják le a bérét, mert Kínában 14 éves kislányok negyed annyit csinálják azt, amit ő. A napi verseny – hadd tegyem hozzá – természetesen Németországgal is folytatott verseny, ahol tízszeres bérért hajlandók csak ugyanazt a munkát elvégezni, és ahonnan menekül a tőke. Ez a versenyhelyzet megkövetelné, hogy belső mobilizáció jöjjön létre. Rugalmas munkaerőpiac, rugalmas státuszpiac, rugalmas és horizontális kapcsolati és hálórendszer. Ehelyett vertikális, hierarchizált és kizáró rendszerek lépnek föl, ami visszaszorítja azt a fajta mobilitást, amelyről az előbb beszéltem. Most térnék rá a második kérdéskörre, a modell európai illeszkedésére, de nem az Európai Unióról és NATO-ról beszélnék.

Az a modell, amiről itt beszéltem, elvileg megmérhető az európai modellek, az ún. demokratikus piacgazdasági modellek szintjén. Mondhatnánk azt, vegyünk róluk példát, mert van előttünk egy pozitív modell. Az igazi probléma az, hogy az európai modell válságban van. Talán a válsága nem ugyanolyan és nem akkora, mint a magyar, de válságban van. Ugyanis Európában a hagyományos szociális államra alapozott, az állam erőteljes befolyását igénylő rendszer egyfolytában bukdácsol. Ezzel még szorosabban összefügg, hogy az európai modellben a nemzetközi globális verseny hatására – amit Magyarországon legalább olyan jól ismerünk – sakktábla országok jöttek létre. Fekete és fehér kockák. Európa fejlett részeinek országai elvesztették egységességüket. Németország nem létezik. Németország egyik része gazdaságilag, kulturálisan, civilizáci-

ós szempontból jóval magasabban áll, mint Németország más része. Hiába beszélnek ugyanolyan német nyelven. (Egyébként aztán kiderül, hogy nem is beszélnek ugyanazon a német nyelven.) Az európai országok szétszakadtak. Létrejött egyfajta amerikai típusú szerkezet: egy nyomornegyed, egy gazdag rész, újabb gettó, újabb gazdag rész. Ez Európában eddig elképzelhetetlen volt, ma létezik. Tökéletesen elképzelhető, hogy egész országrészek halálra vannak ítélve, és méghozzá tartósan. Az Európai Unió egész eddigi működése nem közelítette ezeket az országrészeket egymáshoz, hanem távolította. Kiderült, hogy az Európai Unió lobbí csoportjaiban az erősek ülnek, és a támogatások nagyobb részét – még a stratégiailag kifejezetten a felzárkózásra adott támogatásokat is – a fejlettebb részek vitték el. Természetesen ez Magyarországra is vonatkozik. Ez azt jelenti, hogy aki nincs az ún. arany háromszögekben, tehát nem él pl. Észak-Olaszország felső háromszögében, annak a sorsa tartósan az elmaradottság. Az ilyen térségekben a ma született gyermek életésélye a Milánóban születettéhez képest radikálisan lecsökkent az elmúlt időszakban. Az előző évtizedben nem történt javulás ebből a szempontból, inkább fokozódtak a különbségek. A fekete kockán lévőeknek nincs esélye arra, hogy a fehér kockára átlépjenek. Nem csupán arról van szó, hogy 18 millió munkanélküli van Európában. Németországban, ahol el nem tudták volna képzelni, ma magasabb a munkanélküliség átlagosan, mint Magyarországon és Kelet-Németországban, 19,5%. Ezen belül, pl. Kelet-Németországban, a fiatalok munkanélkülisége Szászországban 26%. Nincs mese, ki vannak szorítva. Ezzel párhuzamosan – s ez az európai modell másik tragédiája, amit egyébként mi is érzünk magunkon – Európa ugyanúgy előregedett, mint Magyarország. Ma Európában a munkaképes korú népességnek egy nagyobb munkaképtelen (nyugdíjas, gyermekkorú) népességet kell eltartania, mint önmaga. A rendszerek viszont úgy épülnek fel, hogy az egyre gazdagodó rendszerekben növekvő számú munkaképes korú lakosság egy kicsi, vagy relatíve kicsi nyugdíjas, vagy más okból munkaképtelen lakosságot kell, hogy eltartsa. A jelenlegi helyzetben azonban nem tudja eltartani ezeket a rétegeket. A vezetéseknek állandóan azt kell fontolgatni, hogy kiket sértsen meg. A munkaképes korú lakosság nem akarja eltartani a nyugdíjasokat, nem akarja fizetni a magas járulékokat, menekül, és – szerintem Magyarországon is – létrejön egy nemzedéki és területi szakadás. Ami Európában korábban elképzelhetetlen lett volna, az adóelkerülő magatartás, abban a Németországban, amely a legjobb adófizető volt, természetessé vált. Nem fizetik be az adót, hogy abból az állam olyanokat tartson el, akiket nem akarnak eltartani. A fiatalok népességben pedig dühös lázongás van Németországtól Franciaországig, egyrészt az idegenekkel szemben, másrészt a munkanélküliekkel szemben, valamint az időskorúakkal szemben. Agresszív lázongás azok részéről, akik ma a szélsőjobboldal szavazótáborát alkotják Nyugat-Európában. Le Pen-nek például fiatalok a szavazói. Akik a törököknek felgyújtják a házaik Németországban 14 és 18 év közöttiek. Kelet-Németországban valóságos bolyongó, több ezer olyan fiatal van, akinek esélye sincs munkára, ugyanakkor arra igen, hogy náci jelszavakkal rasszista módon nekimenjen mondjuk a törököknek, vagy éppenséggel azoknak az alternatív életmódúaknak, akiket szintén gyűlölnék. Ez azt is jelenti, hogy az európai modell szociális állama már nem tudja kiegyenlíteni ezt az egyensúlytalanságot. Egyfajta menekülés indult el a gazdagok részéről, a szegényekkel szembeni elzárkózás. Tehát egy

fordított helyzet áll elő ma Európában, de Magyarországon is. Az adófizetőképes, gazdagodni képes, vagyonnal rendelkező, gyermekét taníttatni képes, a szolgáltatásokat megfizetni képes kimenekül városa, városrésze szélére, kimenekül, elkülöníti magát a szegényebb részekről. Azt követeli az államtól, hogy szintén ezt tegye. Ha nem teszi meg az állam, akkor tegye meg a helyi önkormányzat. Ha nem teszi meg az önkormányzat, akkor csinálják a civil szerveződések. Nem kívánnak közösködni, nincs adóközösség a szegényebbekkel.

Visszatérve Magyarországhoz – mert nem Európa drámáját akarom ecsetelni –, mivel a működőképes gazdaság egységei, a piacgazdaságban hatékony vállalkozóképes lakosság úgy véli, hogy az állam az általuk befizetett adót nem rájuk fordítja, menekülnek az állami adóztatás elől, a legális jövedelmek teremtése elől, és megteremtik a saját szolgáltatási rendszereiket. Kivonulnak a közszolgáltatásokból. Gyermeküket is kivonják a közszolgáltatásból. A közszolgáltatásoknak már csak azt a részét használják föl, amelyet maguk számára vagy kisajátítanak vagy megvásárolnak. A magánóvodáktól a magániskolán át, a fél-magániskolától az elitgimnáziumokon át a magánegyetemig és a külföldi oktatásig az elit keményen meghatározta a maga stratégiáját és erre fizet. „Válasszátok le a kórházakat. A kórházakban nincs gyógyszer, de nekem ugye lesz gyógyszer... és elindul egy hálózat kitermelése. Lépj ki kedves barátom, csináld meg a magánklinikádat, csináld meg a magánrészedet a kórházakban, azt a pavilont, csak azt az egy pavilont, amelyik működik, a többi nem érdekel, de az a pavilon legyen kész. Általában az ideg-elmeosztályok összeomlanak, de azért egy pavilon legyen, a Lipótmezőn, ahova mégiscsak ki tudom fizetni az a többtíz-, vagy többszáz ezer forintot, és be tudom fektetni az anyámat, ha nem akarom többé látni.” Ez a réteg keményen szétválaszt mindent, vidékre, ingatlanra, utcasorra, elit kultúrára, gyermeki kapcsolattartásra. Ebből a szempontból modellértékű, ahogy azok az intézmények, amelyek közszolgáltatásai versenyképtelennek bizonyulnak, most szétesnek magán-, félmagán- és közszolgáltatásra. A szolgáltatásban hatékonyabbak elmenekülnek a magán felé, mert ott megfizetik őket, ennek következtében kialakul a feketék kórháza, a feketék iskolája, ahonnan sohasem lehet bejutni a középiskolába sem, nemhogy egyetemre. Egyfelől kialakulnak a zsákutcás életpályák, a másik oldalon pedig – egy kisebbség számára – az egyenes, megfizethető életpályák. Ez megjelenik a korai szelekcióban, már az óvodáskorban, megjelenik az elitképzés legkülönbözőbb szintjeiben, abban a versenyben, amelyet az iskolák már kezdettől fogva folytatnak, hogy megfoghják azokat a gyerekeket, akik fizetőképesek, és akik révén előre tudnak jutni abban a versenyjátékban, amelyben eleve versenyéltelenséggel indulnak a rossz vidéken élők, az iskolázatlan szülők gyerekei és így tovább. Ez az egyébként, amit az itt lévők nálam jobban tudnak.

Ennek az átalakulási folyamatnak a végeredménye az, hogy Magyarországon igenis hallatlan emelkedés van lokálisan, egyes régiókban, városokban, városrészekben, soha nem látott mértékű szabadság. A jólétek hálózata jön létre. Én azt gondolom egyébként, hogy ez nem egy szűk kisebbség. Nem értek egyet a politikusokkal, amikor azt állítják, hogy ez csupán néhány százezer ember jóléte és tízmillió ember nyomorog. Nem, milliókról van szó, akik bejutottak Pannóniába. A három-három és félmillió Pannóniában átlagosan 5-8 százalék a munkanélküliség, az egy főre jutó GDP kétsze-

rese a szegényebb Hunniának, ide vándorol évi 1-1,2 milliárd dollárnyi külföldi tőke. A létező Pannónia nem kíván Hunniával közösködni, ahol 14-17 százalék a munkanélküli, ahová 500-600 millió dollár vándorol csak évente, ahol létminimum alatt, vagy akörül él az ottlakók negyede. „Elég volt Hunniából, hagyjuk a hunokat, legyenek szívesek egyesülni a románokkal, a szlovákokkal, vagy akikkel akarnak! Mi pannónok nem akarunk közösködni velük, ahogy a szlovének nem kívántak egyesülni a horvátokkal vagy a szerbekkel. Tessék Sopront visszakapcsolni, vagy odakapcsolni ahhoz a jó Ausztriához, hiszen a gyerekeink már úgyszólván oda járnak iskolába. Most mit szórakoztok itt velünk.” Magyarországon egyfelől nagyon nagy a felemelkedés és – a fehér kockákon – nagyon virulens élet van, miközben pangó, holt világok is kialakultak a fekete kockákon. Nyilván ismerik Észak-Kelet Magyarország városait, falvait, a holt vidékeket, ahol teljesen pangó az élet, leül a szegénység. A fekete és fehér mezők az egymáshoz való viszonya, pozitív összekapcsolódása szinte teljesen hiányzik. Illetve, és ez az, ami most látszik Budapesten is, egyedül az agresszív átlépésben van köztük kapcsolat. Az agresszív átlépés, határátlépés, amit lehet most leegyszerűsítve bűnözésnek nevezni. És az álmok világa, a kábítószerrel az alkoholig, de az is, hogy igenis át lehet lépni a II. kerület falait a bűnözés révén. Át lehet lépni. Természetesen ezzel szemben védekező mechanizmusok lépnek fel: polgárőrség, minden éjjel cirkál a rendőr, miközben a VII. kerületbe hülye lenne bemenni. Ez a játék nyilvánvaló.

A fiatalok számára az a társadalmi modell, amit a szülei, a felnőtt társadalom sugallnak, úgy gondolom, viszonylag világos és áttekinthető volt a Kádár-korban. Ezzel nem azt akartam mondani, hogy az rokonszenves is volt. Azt mondom, hogy áttekinthető volt. Pontosan lehetett tudni, hogy a szülők güriznek napi 12-14 órát, ebből van egy lakótelepi lakásuk, 52 négyzetméter. A hétvégén kapálnak a kertjükben, onnan répákat húzkodnak ki. „Én nem akarok olyan lenni, mint ők. De hát végül is valószínűleg mégis olyan leszek, mint ők. Énnekem is 12-14 órát kell hajtanom, én is a répát fogom kihúzkodni, csak nekem az a különbség, hogy egy kicsit nagyobb kertem lesz. A Ladám, az talán már egy ócska nyugati autó lesz, és 70 négyzetméteres lesz a lakótelepi panel-lakásom. Kölcsönösen gratuláltunk egymásnak. A szüleim büszkén néznek rám, én pedig őrájuk, hogy azért végül is sikerült a dolog.” Áttekinthető volt az iskolarendszer és az iskolai értékrend, átlátható volt a teljes foglalkoztatás és a munkaerőpiaci hierarchia. Jól kezelhető és szocializálható volt a szegényes szociális rendszer, a kádári fogyasztói szocializmus jóléti állama. Ez a helyzet mára megváltozott. Kiderült, hogy a teljesítménynek a fizikai és részben szellemi fokozásával, tehát 12-14 órás munkával még nem feltétlenül érhető el nagyobb jövedelem. Nem arányos a befektetett munkateljesítmény a jövedelemmel. Kiderült, hogy a piacon elfoglalt hely nem ettől függ. „Hiába hízlaltam meg a nyavalyás disznót, eladhatatlan. Hiába kapálom a szőlőmet, nem kell. A piachoz való közellét, a kapcsolati tőke, az, hogy hol vagyok ebben az országban fontosabb, mint hogy mekkora kövér disznót hízlaltam. A szüleim egész értékrendje leértékelődik. A kétségbeesett rohángálásuk a munkanélküliségtől – nagyon biztos munkám van kisfiam, ott alázatokodom a főnökömmel – irtó vonzó, csak pontosan az a probléma, hogy ma nem lehet tudni igazán – azon túlmenően, hogy valakinek az elit-hez kell tartozni, s mindenki találgatja, hogy ki mitől tartozik oda –, hogy mi az elindító. Mi az, amibe be kell fektetnem. Megrendült és áttekinthetetlenné vált az oktatási

rendszer. Mi az a tudástőke, amit igazán fel kell szívnom. És ha én azt tényleg felszív-
tam és tényleg befektettem 16 év kemény munkát abba, hogy egy diplomám legyen,
vagy kettő, akkor énnekem valóban lesz állásom? És akkor a valóban lévő állásban ne-
kem valóban lesz jövedelmem?” Nincs közvetlen összefüggés. Egész másutt jelenik
meg a közvetlen összefüggés, amit a társadalom kifejezetten csak a kapcsolatokban lát:
„Odatelefonált a papám”. Értjük. De ezen túlmenően mi az a szociológiai összefüggés,
amely összekapcsol, mi az a szakma, mi az a tudásmennyiség, amely biztosan a megfe-
lelő helyre juttat, ezt nem lehet ma tudni. Szerintem ez hallatlanul megzavarja a fiata-
labb korcsoportokat. Egyrészt leértékeli a szülőket és az idősebb nemzedéket, nem
hiszik többé el, hogy komoly tapasztalatokat tudnak átadni, s végül még jobban leérté-
keli – egyébként ezzel biztosan megsérttek sokakat –, drasztikusan leértékeli a tanára-
it, mert tanárnak lenni a magyar társadalomban a jelenlegi jövedelmi viszonyok között,
legóvatosabban fogalmazva is „balekság”, de ennél durvább vélemények is vannak:
„Csak tehetségtelen hülyék mennek el ma tanárnak, hiszen én ha kijövök az iskola-
padból, és mondjuk sikerül bankárnak mennem, akkor az egyetemi tanáromnak há-
rom-négyszeresét keresem nyitópénzként. Szórakoztok velem? Ő tanít engem, mire?
Mire tanít? Kik és mire tanítotok ti?” Se az oktatásban, se a társadalomban nem derült
ki, hogy az individuális egyéni versengést vagy a szolidáris kisközösségi együttműkö-
dést kell-e díjazni. Tehát egy kihívó, értékrendbeli probléma is megjelent – legalább-
is én laikusként ezt látom alulról –, ami természetesen szülői részben az agressziót be-
felé és az agressziót kifelé egy fiatal korcsoportban. Mivel a felnőtt értékrenddel már
nem tudnak mit kezdeni, önmagukra vannak utalva, és ez az önmagukra utaltság so-
sem volt igazán jó iskola. Az azonban mindig problémákhoz vezet, ha valamelyik kor-
csoport csak saját nemzedékén belül számíthat együttműködésre és az idősebb nem-
zedéktől egyre kevésbé. S ezt a gondot csak fokozza, hogy ellentétben a hatvanas évek
nemzedéki ellenkultúrájával, most még a közös nemzedéki kultúra és szolidaritás is hi-
ányzik, aminek következményei nem sok jóval bíztatnak az ezredvégi magyar társadal-
mat illetően.

A FIATALOK GAZDASÁGI HELYZETE

Keszthelyiné Rédei Mária

A fiatalok és a gyermekek jövedelmi és kiadási helyzete Magyarországon a kilencvenes évek közepén

A KSH háztartási költségvetési felvétele alapján 1995-ben az összes háztartás 9%-ában – 330 ezer háztartásban – a háztartásfő 30 éven aluli volt. A szüleiktől külön háztartásban élő, már önálló egzisztenciát teremtett fiatalok életszínvonalának vizsgálata lehetőséget nyújt annak bemutatására, hogy az életkorból adódóan mennyiben térnek el szükségleteik és így fogyasztási kiadásaik az idősebb generációkéétól, ugyanakkor azt is látni lehet, hogy e korosztályon belül is milyen eltérések tapasztalhatók.

A fiatal háztartások 1/3-a 1995-ben gyermektelen volt, 2/3-a már kisgyermeket nevelt. A gyermektelen fiatal háztartások 27%-a egyedül élt, a többiek házastársukkal, élettársukkal alkottak egy háztartást. A gyermekes fiatal háztartásokon belül pedig 11%-ban egy szülő nevelte gyermekét, gyermekeit.

Fiatal korukból adódóan e korosztályban a legnagyobb az önálló lakással nem rendelkezők aránya, ezen belül is főképpen a gyermektelen többtagú háztartásokban, ahol 20%-uknak nincs önálló lakása. A lakással rendelkező fiatal háztartások lakásai összességében kisebbek, komfortfokozatuk, telefonnal való felszereltségük rosszabb, mint az országos átlag. Ugyanakkor háztartásaik tartós fogyasztási cikkekkel való felszereltsége kedvezőbb az országos átlagnál, tehát első lakásaikat igyekeznek a lehető legkorszerűbb cikkekkel felszerelni, berendezni.

A fiatalok háztartásaiban az egy főre jutó évi átlagos nettó jövedelem 1995-ben 178 ezer forint volt, ami az országos átlag 94%-át tette ki. Ezen belül legmagasabb jövedelemmel, az átlag kétszeresével – 356 ezer forinttal – a gyermektelen egyedülállók rendelkeztek, s az egy főre jutó éves nettó jövedelem legalacsonyabb volt – 136 ezer forint – a gyermekeiket egyedül nevelő háztartásokban. A két háztartástípus között az eltérés 2,6-szoros volt. (A gyermektelen többtagú háztartások 282 ezer, a házaspár gyermek(ek)kel családtípus 148 ezer forintos nettó jövedelemmel rendelkezett fejenként.)

A jövedelmeken belül a gyermektelen háztartásoknál a munkajövedelmek¹ aránya 79%-ot ért el, további jelentős hányador pedig a szülőktől kapott pénzbeni támogatások tettek ki. Ennek aránya az egyedülálló fiatalok esetén – bevallottan is – jövedelmek 20%-át jelentette. A gyermekes családoknál a munkajövedelmek aránya átlagosan 68%-ot ért el, s jelentős volt a társadalmi jövedelmek hányada is. Ez utóbbi a csonka családoknál egy főre jutó jövedelmek valamivel több, mint 1/3-át jelentette.

¹ Munkajövedelemnek nevezzük mindazokat, amelyek alkalmaztatásból, vállalkozásból és mezőgazdasági tevékenységből származnak. Társadalmi jövedelmeknek nevezzük azokat, amelyek társadalombiztosításból származnak vagy szociális jövedelmek.

A 30 év alatti háztartásfővel rendelkező háztartások egy főre jutó kiadása átlagosan 199 ezer forintot ért el, amely 5 ezer forinttal magasabb volt jövedelmeiknél és az országos átlag 102%-át tette ki. A fiatal háztartások „túlköltekezései” a lakásépítésre ingatlanvásárlásra, tartós fogyasztási cikkekre és a művelődési, oktatási kiadásokra fordítottakban mutatkoztak meg. Ezek összes kiadáson belüli részaránya magasabb volt, mint az átlag szintjén.

Természetesen eltérőek voltak a 30 év alattiak különböző csoportjainak az egy főre jutó kiadásai, valamint ezek szerkezete is. Mint az előzőekben elmondtuk, legjobb jövedelmi helyzetben és legmagasabb kiadási színvonallal a gyermektelen, egytagú háztartások voltak, s legkedvezőtlenebb helyzetben a gyermekeiket egyedül nevelő fiatal családok. Ennek ellenére az egyedülélő fiatalok kiadásai több, mint 40%-kal meghaladták jövedelmeiket, míg a legszegényebb gyermekes csonka családokban a jövedelmek és kiadások nagysága nagyjából hasonló volt. Ennek magyarázata a szülői háttér anyagi támogatásában rejlik. A fiatalok bevételei alapján jövedelmeik 1/5-ét a szülőkötől kapták, de – a csonka családok kivételével – minden fiatal korosztályban kiadási oldalról számszerűsíthető az, hogy a családi pénzüben és természetbeni támogatás a bevalottnál sokkal nagyobb mértékű volt. Ahol a szülőknek erre nem volt módja, azon családok már fiatal korban leszakadtak saját korosztályuk átlagos életszínvonalától is. *E csoportosításban ez a veszély a gyermekeiket egyedül nevelő 23 ezer háztartáson belül azokat érinti legnagyobb mértékben, ahol a szülő gyermek-gondozási ellátást vett igénybe vagy munkanélküli volt, illetve már fiatal korban rokkant nyugdíjassá vált.*

1995-ben az összes háztartás majdnem 4/10-e egyben gyermekes háztartás² is volt.

Most tehát nemcsak a fiatal családokban nevelkedő gyermekek életszínvonalát, hanem – a definíció szerinti – összes gyermekes háztartásban élőkét kíséreljük meg bemutatni. A másfél millió gyermekes háztartás vizsgálata többféle metszetben is lehetséges.

Először is a gyermekes háztartások életszínvonalát a szülők gazdasági aktivitása és ezen belül az eltartott gyermekek száma szerint csoportosítva az tapasztalható, hogy 1995-ben a gyermekes háztartások 87%-ában volt aktív kereső, míg 17%-ában, 193 ezer gyermekes háztartásban nem volt. Az aktív keresővel rendelkező gyermekes háztartások 47%-ában egy, 43%-ában kettő és 9%-ában három és több gyermek volt. Az inaktív keresős gyermekes háztartásokról nem készült gyermekszám szerinti bontás, háztartásaikban átlagosan 1,7 gyermek volt, a szülők a munkaerőpiacról kiszorultak, csak társadalmi jövedelmekből éltek. E foglalkoztatási struktúra módosulás következtében, egyrészt az aktív keresős három és több gyermekes háztartások jövedelmi és kiadási színvonala közeledett a kevesebb eltartott gyermekkel rendelkező aktív keresős háztartásokéhoz, hiszen nagyobb hányadban e csoportból kerültek ki az állásukat veszített, vagy elő- és rokkant nyugdíjassá váló felnőttekkel együtt élő gyermekek, másrészt viszont az inaktív gyermekes háztartások körében jelentős arányban voltak találhatóak azok az egygyermekes csonka családok is, ahol a szülő szintén nem volt aktív kereső.

² Gyermekes háztartásnak tekintjük a 20 éven aluli eltartott (nappali tagozaton tanuló vagy nem tanuló) gyermek(ek)et nevelőket.

E háztartások egy főre jutó jövedelme és kiadása 7/10-ét érte el az egygyermekes aktív keresős háztartásokénak. Kiadásaik 56%-a élelmiszerekre és lakásfenntartásra fordítódott.

A gyermekes háztartásokat vizsgálhatjuk aszerint is, hogy a népesség egy főre jutó nettó jövedelme alapján képzett decilisek szerint hol és milyen arányban voltak találhatóak 1995-ben. Eszerint a gyermekes háztartások összes háztartáson belüli arányuknál nagyobb hányadban az alsóbb decilisekben tömörültek (az alsó három decilisbe tartozott a gyermekes háztartások 40%-a), s a jövedelmi létrán felfelé haladva a gyermekes háztartások aránya egyre csökkent (a legfelső három decilisben 21%-ot tett ki 1995-ben). Más megközelítésben: az 1. decilisbe tartozó háztartások 76, a 2.-ba tartozók 68%-a gyermekes háztartás volt, arányuk a decilisek mentén felfelé haladva egyre csökkent, a 9. decilisben 24, a 10.-ben 18%-ot tett ki.

Mindezek alapján tehát az mondható el, hogy a gyermekes háztartások jelentősebb hányada – az egy főre jutó jövedelmek alapján képzett csoportok szerint – az átlagosnál alacsonyabb jövedelműek közé tartozott, mely a háztartásaikban élő eltartott gyermekekkel függött elsősorban össze, ugyanakkor egy kisebb aránya a tehetősebb rétegek között volt található, mindazok, ahol a felnőttek iskolai végzettsége és szakismerete a munkaerőpiacon keresett volt, s ezáltal a megszerzett jövedelmek színvonala pótolta a magasabb eltartási hányad miatti jövedelem különbségeket, a gyermeket nem nevelőkhöz képest. A legelső decilisbe tartozó háztartások átlagos háztartásnagysága 4,2, a legfelső decilisbe tartozóké 3,4 fő volt. Mind a kettő meghaladta az országosan mért 2,7 fős háztartásméretet. A legelső decilisbe tartozó háztartások körében a nagyarányú eltartott gyermek részarány mellett a felnőtteknek csak csekély hányada volt aktív kereső, jövedelmeik túlnyomó többségét a társadalombiztosításból származó és szociális jövedelmek tették ki. Emellett, miután a legalacsonyabb jövedelmi szinten élők körében a fiatal korú szülők nagy hányadban fordultak elő, jelentős volt az idősebb szülők által adott támogatások mértéke is. A legfelső decilisbe tartozó családokban kevesebb eltartott gyermekkel élő főképpen iskolázottabb idősebb középkorú generáció volt. A két szélső jövedelmi póluson élő gyermekes háztartások egy főre jutó munkajövedelmeiben több, mint 11-szeres különbséget a társadalmi jövedelmek és a szülői támogatások mérsékeltek kb. 5-szörösre. A kiadások színvonalában ennél kisebb, 3,6-szeres különbség mutatkozott, miután a legelső tizedben élők bevallott jövedelmeikhez képest túlköltekkeztek, a legmagasabb jövedelmű gyermekes családoknál pedig megtakarítás mutatkozott.

A legelső tizedben élők mind lakáskörülményeikben, mind tartós fogyasztási cikkekkal való ellátottságukban, mind pedig kiadási színvonalukban és annak szerkezetében eltértek a többi jövedelmi decilisben élőkétől. 6%-uk nem rendelkezett lakással, a lakással rendelkező háztartások pedig lényegesen rosszabb körülmények között éltek, mint a magyarországi átlag: lakásaik mérete kisebb volt, 1/3 részükben nem volt fürdőszoba és WC, valamivel kevesebb, mint 2/3 részük nem rendelkezett vezetékes gázzal, háztartásaik közül csak minden 6. lakásban volt telefon. Kiadásaik csak a legalapvetőbb szükségletekre koncentráálódtak, egy főre jutó évi személyes – alig valamivel több mint 100 ezer forintos – kiadásaik több mint 4/10-ét élelmiszerekre, majdnem 2/10-ét lakásfenntartásra fordították. Kiadásaik

58, de 1995. évi bevallott jövedelmeik 78%-át tették ki e két főcsoportra fordítottak. Az összes többi kiadásra fejenként és évente 19 ezer forint maradt volna, miután azonban ebből nem tudták fedezni a legszükségesebb ruházatkodási, egészségügyi, művelődési, közlekedési, lakásfelszereltségi és egyéb kiadásait, ezért ezek fedezetét további évi egy főre jutó 30 ezer forint erejéig egyéb forrásokból: hitelek, tartalékaik feléléséből és az idősebb szülők támogatásából fedezték. *Tehát e több, mint 200 ezer háztartás és majdnem 900 ezer személy, amelynek kb. fele fiatalokból állt, a társadalmi és a családi háttér gondoskodására szorult 1995-ben azért, hogy legszükségesebb kiadásait fedezni tudja.*

Készítettünk az eddig megszokottaktól eltérően olyan feldolgozást is, amely a legidősebb gyermek kora és iskola típusa szerinti csoportosítja a gyermekes háztartásokat. (E csoportosításban a gyermekes háztartások körét kibővítettük azokkal is, ahol csak 20 éves vagy idősebb olyan gyermekek vannak, akik nappali tagozaton tanulnak.) Eszerint a gyermekes háztartások 7%-ában a legidősebb gyermek 3 éven aluli (bölcsődés korú), 13%-ában óvodás, 34%-ában általános iskolás korú volt, 9%-ában szakmunkástanuló és szakiskolai hallgató, 18%-ában középiskolai tanuló, 6%-ában felsőfokú tanintézeti hallgató volt, a többiben pedig, 13%-ukban (220 ezer háztartás) a gyermekek általános iskolás koron felüli és 20 éven aluli nem tanuló, nem dolgozó, és semmiféle jövedelemmel nem rendelkezők voltak.

A legkisebb gyermekeket nevelők átlagos háztartásnagysága 3 fő volt, amely azt is jelentette, hogy az itt élő 3 éven aluli gyermekek majdnem fele „egyke”, testvérei még nem születtek meg. Figyelemre méltó az is, hogy e fiatal 30 év alatti szülők kb. 2/10-e szakmával nem rendelkezett, legmagasabb iskolai végzettsége legfeljebb 8 osztály volt, 15%-uknak viszont felsőfokú végzettsége volt, amely majdnem kétszerese az országos átlagnak. Ez utóbbi arány arra enged következtetni, hogy a 30 év alatti szakmunkás és középiskolai végzettségű háztartásfővel rendelkezők még egy gyermeket sem vállaltak a 90-es években.

Azon csoportokban, ahol a legidősebb gyermek óvodás, általános iskolás vagy középiskolás, nagyjából hasonló a felnőttek iskolai végzettség szerinti aránya, s háztartásaikban átlagosan 2 gyermeket nevelnek.

Ahol a legidősebb gyermek szakmunkás vagy szakiskolai hallgató, a szülők jelentősebb részben ennél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, körükben felsőfokú végzettséggel rendelkezők alig találhatók. Az iskolázatlanabb szülői társadalomban nevelkedő gyermekek egy részének tehát legfeljebb valamilyen szakma megszerzésére van esélye, jelentős hányaduk azonban – mint ahogy azt az „egyéb”, 20 év alatti, de már nem tanuló gyermekkel rendelkező csoportjában láthatjuk – a munkába lépésre sincs esélye, munkanélkülivé válik vagy eltartott marad. Egy társadalomban természetesen léteznek iskolázottabb vagy iskolázatlanabb rétegek, itt a nagyságrendek a problémások. A 20 év alatti nem dolgozó, nem tanuló, de az általános iskolás koron felüli eltartott gyermekkel rendelkező háztartások száma 1995-ben 220 ezer volt, amelyekben több, mint 600 ezer személy élt.

Azon csoportokban pedig, ahol a legidősebb gyermekek főiskolai vagy egyetemi hallgató volt, a szülők 2/10-e is felsőfokú végzettséggel rendelkezett, amely jóval magasabb az országos átlagnál.

Ebből a csoportosításból tehát az a következtetés meglehetősen biztonságosan levonható, hogy a szülők iskolai végzettsége nagymértékben determinálja gyermekeik továbbtanulási lehetőségeit és esélyeit, kivételek természetesen mindenhol lehetségesek. Történik ez mindannak ellenére, hogy a legmagasabb egy főre jutó évi nettó jövedelemmel rendelkező felsőfokú tanintézeti hallgatókat nevelő, többi rétegtől iskolázottabb és idősebb korú, a munkaerőpiacon keresett szakmával, szakismerettel rendelkező csoportnak a fejenkénti évi nettó 241 ezer forintos 1995. évi jövedelme mindössze 1,5-szer volt magasabb a legalacsonyabb egy főre jutó évi nettó jövedelemmel rendelkező azon csoportnál, ahol a legidősebb gyermek 20 év alatti nem tanuló eltartott volt. A kiadások színvonala a 20 év alatti nem tanuló eltartottakat és a szakmunkástanulókat nevelő, valamint a felsőfokú tanintézeti hallgatókkal rendelkező csoportokban általában ugyanakkora volt, mint a jövedelmeké, a többi csoportban pedig a gyermekek korának csökkenésével egyre nagyobb mértékben haladta meg az adott évben megszerzett jövedelmekét. A bölcsődés korú legidősebb gyermekkel rendelkező háztartások kiadásai 9%-kal voltak nagyobbak a saját maguk által megszerzett, és a szülőktől kapott támogatásokkal együttesen figyelembe vett jövedelmektől.

A kiadások struktúrájában alig voltak jelentősebbnek nevezhető különbségek az egyes csoportok között, kivéve a közlekedésre, hírközlésre és a művelődésre, oktatásra és üdülésre fordítottakat. Ez utóbbin belül pl. az oktatási (tankönyv, tanszer, tandíj) kiadások 7-szer, az üdülési kiadások 8-szor voltak magasabbak a felsőfokú tanintézeti hallgatókat, illetve az általános iskolás koron túli, de 20 év alatti nem tanuló és nem dolgozó eltartott gyermek(ek)et nevelő két csoport között.

E csoportosítás szerint tehát nehéz ún. rizikó csoportokat kijelölni. Egyaránt nehéz helyzetben vannak azok a fiatalabb gyermekeket nevelő csoportok, amelyek gyermekeik eltartása mellett még első lakásaikat most szerzik meg és rendezik be, vagy azok a magasan iskolázott és dolgozó idősebb középgenerációhoz tartozó szülők és gyermekek, amelyek tanulmányaik befejezése után önálló családot szeretnének alapítani, szüleik pedig idős, nyugdíjas éveikre tartálékolni, miközben adott évi jövedelmek alig-alig fedezik kiadásait, vagy azok az iskolázatlanabb szülői háttérrel rendelkező csoportok, ahol a gyermekek jó esetben szakmát tudnak szerezni, nagyobb részüknél azonban nagy esélye van arra, hogy általános iskolai tanulmányai befejezése után munkanélkülivé válik vagy eltartott lesz.

Végül elemzésünkben kitértünk arra is, hogy hogyan éltek azok a gyermekes családok, amelyek jövedelmeinek különböző hányada társadalmi jövedelmekből származott. A családi pótlékot kivéve, miután ez 1995-ben még alanyi jogon járt, a gyermekes családok 28%-a semmiféle társadalmi jövedelemben nem részült, további 26%-uknak jövedelmén belül a társadalmi jövedelmek aránya kevesebb, mint 1/4 volt. A gyermekes háztartások tehát több mint fele, átlagosan valamivel kevesebb, mint két gyermeket eltartva a társadalmi gondoskodást alig igénybe véve biztosította saját létfenntartását. E háztartásokban élő szülők általában az idősebb, dolgozó generációból kerültek ki, ahol a gyermekek is idősebb korúak, sőt egy részük már aktív keresővé vált, vagy önálló egzisztenciát teremtett.

Azon háztartások, amelyek jövedelmeinek 25-75%-át a társadalmi jövedelmek biztosították a legnépesebbek voltak, átlagos háztartásnagyságuk 4,0-4,2 fő volt. E háztartások tehát még a kilencvenes évek előtt megszülték gyermekeiket, akik a kilencve-

nes évek közepére nagy többségükben általános iskolásokká váltak. E csoportban élők között alacsonyabb volt az aktív keresők aránya és magasabb a nyugdíjasoké, mint az arányaiban kevesebb társadalmi jövedelemmel rendelkezőknél, kb. 1/10-ük még gyermekgondozási ellátásban részesült, de jelentős a munkanélküliek hányada is.

Ugyanakkor az a 126 ezer háztartás, a gyermekes háztartások 8%-a, amelyek jövedelmeinek több mint 3/4 részét a társadalmi jövedelmek fedezték, döntő hányadban a fiatalabb generációból került ki. E háztartások átlagos taglétszáma alacsonyabb, mint az előzőekben említett. E csoport is rendkívül heterogén, körükben találhatók a csak egy-két gyermeket nevelő fiatalon rokkant nyugdíjassá váló szülők, vagy gyermekgondozási és munkanélküli ellátásban részesülők, valamint e csoportba tartoznak azok a csonka családok is, ahol egyedülálló inaktív kereső szülő neveli gyermekeit.

Bármilyen vetületben vizsgáltuk a gyermekes háztartásokat, az a következtetés levonható, hogy a társadalmi jövedelmek, alacsony színvonaluk ellenére is jelentős mértékben csökkentették a munkából megszerzett jövedelmek közötti eltéréseket. Így az egyes gyermekes és fiatal családok jövedelmeiben viszonylag kis különbségek voltak regisztrálhatók. A jövedelmeknél kisebb különbségeket találtunk azonban a kiadásokban, miután a legalacsonyabb jövedelemmel rendelkező rétegek adott évi bevallott jövedelmeiknél kisebb-nagyobb mértékben „túlköltekkeztek”. Ennek fedezetét vagy a korábbi évek tartalékainak felélése, vagy hitelek és kölcsönök felvétele, vagy a be nem vallott idősebb szülői társadalom által adott összegek biztosították. Mindez azonban csak egy alacsony színvonalú fogyasztási szerkezetet, a mindennapos megélhetést tett lehetővé azon rétegek számára, amelyek a társadalmi gondoskodásra legnagyobb mértékben rászorultak. Jövedelmeik és kiadásaik döntő hányada élelmiszerekre és a lakásaik fenntartási költségeire fordítódott, egyéb kiadásokra alig maradt pénzük.

A társadalmi jövedelmek jelentős hányadát igénybe vevők egy része azokból a fiatal családokból tevődött ki, amelyek kiskorú gyermekeket neveltek, s a szegénység körükben átmenetinek tekinthető. Nagyobb értékű beruházásokat azonban jelentős részük aktív keresővé válásuk esetén sem tud megvalósítani, amennyiben a szülőktől vagy a társadalomtól ehhez segítséget nem kapnak.

Létezik azonban társadalmunkban a gyermekes családoknak, illetve a fiataloknak egy olyan marginális része – számuk attól függően, hogy mennyire leszűkített csoportokat készítünk, kb. 20 és 200 ezer háztartás közé tehető –, amely a társadalom által megszokott normáktól leszakadt, s saját erejükből felemelkedni nem képes.

Monostori Judit

A gyermekes családok önkormányzati segélyezése

A rendszerváltás után gazdasági változások egyik súlyos következménye, hogy a társadalom a korábbinál lényegesen szélesebb rétegei szegényedtek el. A gyermekes családok, különösen a nagycsaládosok és a gyermeküket egyedül nevelők körében az elszegényedés mértéke jellemzően súlyosabb, mint más társadalmi rétegek esetében. Az életlehetőségek és ezzel összefüggésben az elszegényedés veszélye tekintetében a korábban is létező regionális egyenlőtlenségek felerősödtek, és kiegészültek településszintű esélyegyenlőtlenségekkel is.

Ezek a társadalmi folyamatok új kihívásokat jelentettek a szociálpolitika, és ezen belül a segélyezési rendszer alapelveinek gyakorlati működésének területén.

A segélyezési rendszer keretfeltételeit tekintve a rendszerváltás óta két lényeges változás történt. Az 1990-es önkormányzati törvény¹ a szociális segélyezéssel kapcsolatos szabályozási és finanszírozási feladatok decentralizálásának feltételeit teremtette meg. Az 1993-as szociális törvény², a miniszteri rendeletek és az önkormányzatok helyi rendeletei pedig a szociálpolitika oldaláról igyekeztek egy olyan segélyezési rendszert létrehozni, amely a korábbi – központilag meghatározott és finanszírozott feladatok teljesítésére épülő segélyezés – helyett megvalósítja egyes társadalmi rétegek, bizonyos élethelyzetbe került családok kiemelt, normatív támogatását, ugyanakkor az önkormányzatoknak lehetőséget ad arra, hogy azok a helyi sajátosságokat figyelembe véve, az általuk meghatározott jogosultsági feltételek mellett, az általunk meghatározott mértékben és módon segélyezzenek családokat.

Ezen az új keretek között mind a központi mind a helyi feladatvállalásban, szabályozásban kiemelt helyet kapott a gyermekek és a gyermekes családok támogatása.

¹ 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról.

² 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról.

MUNKAERŐPIACI HELYZET – FOGLALKOZTATOTTSÁG

Szegő Szilvia

Ifjúság és a munka világa

Összegzés

Az ifjúsági életszakasz a munkára és a családalapításra való felkészülés, illetve már a munkába lépés, a családalapítás rendkívül bonyolult éveit fogja át, azokat az éveket, amikor gyermekből felnőtté válunk, amikor a volt gyermekek szülők lesznek. Magyarországon ez az átmenet rendkívül gyors, korai a házasságkötés, és a fejlett országokhoz képest korai a munka világába való belépés is. Míg a fejlett országokban az átlagos fiatal úgy éli meg az ifjúsági életszakaszt, hogy nem alapít családot, addig Magyarországon az átlag már neveli az első, sokszor már a második gyermeket. Ennek fényében még drámaibbnak tűnik, hogy ez az átlépés a felnőtt létbe gyakran azért ütközik akadályba, mert a fiatal nagy nehézségek árán tud bejutni a munka világába.

A munkaerőpiaci szegmentáció és a későbbi munkaerőpiaci pozíciók tekintetében az ifjúsági életpályák számos választóvonalat tartalmaznak. Az, hogy hányan jutnak eredményesen túl e választóvonalakon sikeresen, nagy mértékben függ az iskolarendszer demokratikus voltán. A kevésbé demokratikus iskolarendszerek ezzel szemben a korai szelekció eszközei is egyben. A gyermekélet korai stádiumában determinál, viselkedést vagy előrebbre juttat a kedvezőbb társadalmi státuszhoz szükséges iskolai ugródeszka. Azért fontos hangsúlyozni ezt ezen a konferencián, mert Magyarországon nem magyarázza meg a nagyarányú ifjúsági inaktivitást a továbbtanulás intenzitása.

A fejlett országok munkát biztosítanak a fiatalok széles rétegének, miközben a középfokú végzettség már kötelező, vagy már szinte általánossá vált – alig van fiatal ilyen végzettség nélkül –, s a felsőfokú iskolába járás, a diáklét megnyílt a fiatalok nagy tömegei számára.

Magyarországon a fiatalok inaktivitása nemzetközi összehasonlításban a legmagasabbak közé tartozik, és ez különösen súlyosan érinti a nem tanuló 14-19 éves korosztályt. Közöttük a munkanélküliség, illetve a kényszerű inaktivitás, azaz a munkavállalás reménytelensége rendkívül magas. Ezzel magyarázható, hogy egyes évjáratokban, így például a 17 évesek között a munkanélküliség akár 40-50 százalék is lehet, az ország észak-keleti régióiban ennél is magasabb.

Az, hogy Magyarországon a fiatal korán lép a munka világába, meghatározza a fiatal munkaerejének a minőségét is: ez azt jelenti, hogy a fiatalnak alacsony az iskolai végzettsége, nem alakult ki az a szocializációs szint, amire szükség van a munkavállaláshoz, értve ezalatt a felelősségvállalás, a konfliktuskezelés, a kötelességtudat és a munkatársakkal való együttműködési készségek hiányát vagy alacsony szintjét. A korán munkába lépő fiatal munkaerőpiaci hátrányos helyzete sokszor nem a munkába lépés első éveiben derül ki, hanem a későbbiekben. Így 22-26 éves korra romlik meg lát-

ványosan a csupán általános iskolát végzettek munkaerőpiaci pozíciója a középiskolát végzettekhez képest. Utóbbiak ugyanis – ha az iskola elvégzése után nehezen találnak is munkát – továbbképzéssel, a munka világára felkészítő tanfolyamok igénybe vételével, nyelvtanulással, a szélesebb kapcsolati tőke révén szerezhető átmeneti munkatapasztalatokkal – hasznosan tudják eltölteni a foglalkoztatottság megszakadásait, így akár a munkanélküli időszakot is.

A pályakezdekők munkába lépését segítő munkaerőpiaci eszközök – így például ezen eszközök közül a leggyakrabban igénybe vett eszköz, a továbbképzés (ez teszi ki az alkalmazott eszközökre jutó pénzösszeg több mint 50 százalékát) is szinte kizárólag azok számára érhető el, akik elvégezték a középiskolát. Ennek egyik oka az, hogy – mint a kritikák hangsúlyozták – nem eléggé igazítjuk hozzá a magyar valósághoz a Nyugat-Európából átvett modern munkaerőpiaci eszközrendszereket, ahol a középiskolai végzettség már szinte általános (Magyarországon mindössze mintegy 75%-os, de a munkanélküliek között ennél jóval alacsonyabb).

Nyugat-Európában a fiatalok többsége elvégzi a középiskolát, több országban kötelező a középiskola befejezése. A képzési rendszerek tehát ehhez az iskolai végzettséghez igazodnak. Az általános iskolát végzettekkel szembeni akaratlan diszkriminatív hatást erősíti a képzési rendszerek városcentrikussága. Az utazási költségterítések ezen segíthetnének, de még nem épültek ki a kistélepülések felé azok az információs csatornák, amelyek révén a fiatalok számára ezek a lehetőségek elérhetővé válnának. Több megyében felismerték az információhiány munkanélküliség-növelő hatását, ezért a munkaügyi központok nagy hangsúlyt helyeznek az iskolákkal és a civil szervezetekkel való kapcsolatra, és ezek révén az információk helybe vitelére, illetve arra, hogy ők maguk is jobban megismerjék a helyi sajátosságokat.

A képzési célok jobb meghatározása érdekében szükség lenne szocio-marketing kutatásokra. A képzések eredményességének megfelelő mérése is hiányzik jelenleg, és ezért a továbbképzések szakmai kontrollja is elégtelen. Ehhez tantárgyakra bontott resztvizsgálatokra lenne szükség, melynek eredményei alapján döntenének a munkaügyi szakemberek a legkorszerűbb oktatási intézmények, leghatékonyabb cégek és oktatási rendszerek között.

A munkanélküli eszközrendszer – részben a civil szerveződések alacsony szintje miatt – nem eléggé rétegorientált, nem tud alkalmazkodni az ország különböző területein, különböző adottságokkal rendelkező fiatalok sajátos helyzetéhez. Ezen – kifejezetten rétegfeladatra – nem is a nagy állami eszközrendszerek lennének hivatottak, hanem a finomhangolást elvégezni képes civil szerveződések, amelyek a legjobban ismerhetik a helyi társadalmak viszonyait, mert helyben keletkeznek. A szolgáltatások komplexitását is növelni kellene, értve ezalatt információk szolgáltatását, a reménytelenség feloldását, önbizalom növelését.

Magyarországon a társadalmat pszichológiailag felkészületlenül érte a tömeges munkanélküliség, ezért a munkanélküliek többsége súlyos szocializációs kudarként éli meg helyzetét, nem készül fel arra a küzdelemre, melyre szüksége van, hogy kilábaljon saját nehéz helyzetéből. Ebben az egyéni küzdelemben a munkanélküli sokszor magára hagyatott, kevés az a civil szerveződés, amely segíteni képes, valamint az olyan intézmény, amelyhez fordulhat az egyén, ha környezete e státuszát devianciaként ke-

zeli. Többen hangsúlyozták az ezirányú szemléletváltás szükségességét is: a társadalom – bár a korábbi éveknél kevésbé – de még mindig kizorító magatartást tanusít a munkanélküliekkel szemben, és nem szervezi meg megfelelően a munkanélküliek társadalmi életbe való bekapcsolódását, reszocializációját. Ennek egyik oka, hogy értékrendszerünk túlzottan munkacentrikus, ezen belül is a fizetésért folytatott munkát ismeri el valós értéknek. Azok tehát, akik elveszítik munkájukat, súlyos identitászavarokkal is küzdenek.

Ajánlások

1. Az ifjúság életesélyeit jelentősen javítaná a középiskola általánossá tétele, amire fokozatosan kell felkészíteni a társadalmat és az iskolarendszert. Az iskolarendszer hatékonyságát nem okvetlenül az egyének szintjén kell mérni, hanem azon, hogy az egész társadalom felkészültebben tud résztvenni a nemzetközivé váló, és rendkívüli módon kiéleződött munkaerőpiaci versenyben. A magasabb iskolai végzettség elengedhetetlen feltétele annak, hogy megfeljünk a XXI. század kihívásának. Az új információs és kommunikációs társadalom ugyanis magas szintű általános felkészültséget követel meg. A munkaerőpiaci siker is egyre inkább függ attól, hogy a munkavállaló mennyire képes alkalmazkodni a gyorsan változó munkaerőpiaci igényekhez, ami állandó átképzést, munkastílusváltást, új körülményeknek megfelelő magatartásformák átvételét jelenti. Nem lehet többé arra számítani, hogy 10-20 évet egy munkahelyen töltsünk, változatlan munka- és szociális feltételek között. *A rutin leértékelődik, a rugalmas alkalmazkodás képessége ezzel szemben felértékelődik.* Ez pedig állandó képzést és átképzést igényel nem csak a fiatalok, hanem a felnőttek társadalmában is. Képezni pedig csak megfelelő általános tudással rendelkező embereket lehet, azaz a középiskolai végzettség általánossá válása, és a felsőfokú végzettség gyakorivá válása a XXI. század munkaerőpiacának imperatívusza.

2. Az emberek személyiségi jegyeik különbözőségéből fakadóan egyéni módon reagálnak a munkanélküliségre, kiútkeresési taktikáik is eltérőek. Ezzel együtt fontos lenne vizsgálni az egyéni stratégiákat és taktikákat, és ennek alapján viselkedési modelleket kidolgozni, amely modellek ajánlásokat is tartalmaznának a munkaerőpiacon megoldást kereső emberek számára. E modelleket a civil szervezetek és a munkaügyi apparátus hasznosíthatná akkor, amikor a munkát keresőknek tanácsot adnak.

3. A non-profit szervezeteket kell nem csak anyagilag hanem szakmai tudással és társadalmi elismertséggel is támogatni, mert sok esetben képesek lennének munkanélküliség komplex kezelésére, akár az egyén szintjén is. A civil szervezetek azon képessége, hogy a fiatalokkal nemcsak munkavállalóként, hanem sokfajta problémával küszködő egyénként képesek foglalkozni, különösen fontos a hátrányos helyzetű fiatalok segítségnyújtásában. Arra is felhívnánk a figyelmet, hogy a civil szektorban foglalkoztatott fiatalok a vállalkozói és az állami szférában a tapasztalatok szerint nem tudnak megfelelően helytállni, ezért még kidolgozatlan ezen átmeneti helyzetek kezelése is. Ezt segítené, ha a munkaügyi központok még nagyobb hangsúlyt tudnának helyezni az oktatási és civil szervezetekkel való kapcsolatra, és ezáltal az információk kicserélésére.

4. Új jelenség a tarósan munkanélküli szülők gyermekeinek rendkívül hátrányos helyzete. Ez különösen a serdülő korban, a pályaválasztás előtt álló fiatalokat érinti, mert megfelelő szülői segítség hiányában nem jutnak hozzá az alapvető ismeretekhez és anyagi háttérhez sem.

5. A pályakezdő fiatalok elhelyezkedési esélyeinek javításra még az eddigieknél is nagyobb és összehangoltabb intézkedések szükségesek. Ebben az eddigieknél is fontosabb szerepet kellene szánni a megelőzésnek. A konferencia szorgalmazta a pályaválasztási tanácsadás újbóli létrehozatalát, méghozzá a megváltozott igényeknek megfelelően életvezetési tanácsadási profillal, ami felkészítené a fiatalot arra, hogy ma már nem egy életre választ pályát, és az első szakma nagy valószínűséggel leértékelődik.

6. A konferencia fontosnak tartja arra felhívni a figyelmet, hogy – mint többen fogalmazták – a tárcák között elvész az ifjúság. A fiatal a munkaügy számára csak munkavállaló, a (bár sok erőfeszítést tesz arra, hogy komplexebben is kezelje a fiatalokat), művelődési tárca számára csak tanuló, a Népjóléti Minisztérium számára pedig inkább csak rászorult. Így a fiatal az életét meghatározó döntő fordulókon magára maradhat, és nem akkor segítik javítani a helyzetét, amikor még lehet: például az iskolából kimaradók esete is ilyen, akik kikerülnek esetleg mindhárom tárca látóköréből, vagy jobb esetben bejelentkeznek a munkaügyi központokhoz, meglehetősen kevés reménnyel arra, hogy szükség lesz rájuk.

7. A család már nem tudja ellátni régi szerepét abban, hogy szocializálja a fiatalokat a munka világához, és az iskola sem vállalta át ezt a szerepet. Az, hogy ez milyen hiányhelyzetet teremtett, megmutatkozik abban, hogy az ilyen irányú tevékenységet folytató civil szervezetekre mintegy rázúdulnak a diákok. A civil szervezetek társadalmi elismertsége és pénzügyi segítsége pedig olyan alacsony szintű, hogy e feladatokat csak nagy mennyiségi korlátozásokkal képesek vállalni.

8. Különösen a civil szervezetek képviselői hangsúlyozták, hogy a munkával való első találkozás nagyon fontos. A munka világából érő kudarcokat – az e kudarcokkal szemben még felkészületlen fiatalok – sokszor képtelenek megemészteni, és kisodródznak, s sokak számára ekkor lép be egy másik világ csábítása: a deviancia világáé, az alvilágé, jobb esetben a fekete gazdaságé.

9. A családról leszakadó fiatalok számára, akik szeretnének felnőtté válni, és nem tanulnak, de munkát sem kapnak, nincsenek intézményes találkozások. Nagyon nagy a távolság a magára maradt egyén és a szervezett nagy intézmények között. Ezen úrt a civil szervezetek ma még kevéssé tudják betölteni a már említett társadalmi elismertségük hiányában.

10. A munkaügyi központok, de a munkáltatókat képviselő gazdasági kamarák sem készültek fel megfelelően arra, hogy közvetítsék a fiatalok felé a munkaerőpiac igényeit. A munkáltatók kivonulása a szakképzésből, a munkakultúrára való nevelésből, szakadékot hozott létre a magas igényeket támasztó piac- és a munkatapasztalatoktól megfosztott, az iskolapadhoz kötött fiatalok között.

11. Az ifjúság munkaerőpiaci bekapcsolódásának segítsége tehát olyan komplex feladat, amely nem kezelhető megfelelően a tárcaérdekek szerint szabdaltnak intézményrendszerben.

Lakatos Judit

Ifjúsági munkanélküliség

Az ifjúság munkaerőpiaci helyzete a 90-es évek közepén, a munkaerő-felmérés adatai alapján

Magyarországon a nyílt munkanélküliség a 80-as évek végén jelent meg. Ez a gazdasági folyamatok szempontjából igencsak rövidnek számító idő azonban elegendő volt ahhoz, hogy a munkanélküliség összes súlyos tünete, a tartós munkanélküliség, a kedvezőtlen adottságú munkáltatói csoportok marginalizálódása, a regionális különbségek kialakuljanak. A munkanélküliségi jellemzők elemzésénél emellett kitüntetett szerepe van a fiatalok munkanélküliségének, hiszen az ő adott munkaerőpiaci pozícióik sok szempontból meghatározzák a munka világának jövőjét is.

A fiatal korosztályokba tartozók munkaerőpiaci kínálatát alapvetően két tényező, a demográfiai helyzet – azaz az érintett korosztályokba tartozók létszáma – és a beiskolázási arányszám határozza meg. Ez utóbbi azért, mert a munkavállalási kor elérésével a fiatalok döntő többsége nem lép ki a munkaerőpiacra, hanem további 3-8 évig még iskolába jár. Az elmúlt 6 évben – 1990. január 1. és 1996. január 1. között – a potenciális ifjúsági munkaerő-kínálatot jelentő 15-29 év közötti korosztály létszáma igen jelentősen, közel 250 ezer fővel nőtt. A lokális demográfiai csúcs az 50-es évek népességgpolitikai intézkedéseinek késői következménye: az akkor született nagy létszámú korosztályok gyermekei a 90-es években lettek munkavállalási korúak.

Az ifjúsági munkaerőkínálat tehát éppen azokban az években nőtt számottevően, amikor a munkaerőpiac keresleti oldala drasztikusan szűkült. A megnövekedett kínálat azonban nem jelent még teljes egészében meg a munkaerőpiacon, 1990-96 között ugyanis az érintett korosztályon belül mintegy 2 százalékponttal (22,7%-ról 24,8%-ra) nőtt a középiskolai tanulók, illetve az egyetemi, főiskolai hallgatók aránya. A legnagyobb létszámú 20-24 év közötti korosztályból – az utóbbi 2-3 év felvételi keretszámainak radikális emelkedése következtében – különösen erőteljesen megnőtt a felsőoktatási intézményeket látogatók aránya. Az oktatási hálózat kiterjedése azonban egyfajta időzített munkaerőpiaci bombát is jelenthet. A férőhelyek növelése mögött ugyanis nem feltétlenül húzódik meg a közeljövő munkaerői igényének reális számbavétele. Néhány éven belül a felsőoktatási intézményekből nagytömegű diplomás fiatal fog kilépni, akik esetleg azzal a ténnyel szembesülnek majd, hogy az ő végzettségükre nincs szükség.

A fiatal, 15-29 év közötti nők gazdasági aktivitását az oktatási rendszer mellett nagymértékben befolyásolja a gyermekvállalás is. Jóllehet a 15-29 év közötti korosztályba tartozó nők száma nőtt az 1990-96 közötti időszakban, arányait tekintve csökkent a gyermekgondozási ellátást igénybevevőké. Ennek oka valószínűleg meglehetősen sokrétű. Általános tapasztalat, hogy a gazdasági helyzet rosszabbodása visszahat a születések számára. A kisgyermekes anyák munkaerőpiacra történő visszatérése ráadásul egyre kevésbé zökkenőmentes, ami befolyásolja a vállalt gyermekek számát és a születések időzítését. A juttatási rendszer 1996 tavaszán radikálisan változott, előzetes véleményfelmérések szerint ennek szintén lesz hatása a népesedési helyzet alakulására, de

hogy milyen mértékben, az egyelőre nem becsülhető meg. Az elmúlt években gyermekgondozás miatti távollét – annak nemzetközi méreteken szokatlan hossza – jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a fiatal nők munkanélküliségi rátája lényegesen alacsonyabb, mint a férfiaké. A támogatási rendszer így akár munkaerőpiaci eszközként is értékelhető, hiszen hiányában – a munkahelyek adott száma mellett – biztos, hogy lényegesen több 15-29 éves nő kényszerülne a munkanélküliségi ellátás valamely formájának igénybevételére.

Magyarországon 1989-93 között a munkanélküliek száma gyorsan emelkedett, s 1993 első félévében közel 550 ezer fővel érte el a maximumot. Ugyanezen időszak alatt mintegy 1 millió aktív kereső állás szűnt meg, azaz a korábban foglalkoztatottnak minősülők egy része tartósan kiszakadt a munkaerőpiacról. Az idősebb korosztályba tartozóknál ez az esetek többségében a nyugdíjba vonulást jelentette. A – csak részben természetes – demográfiai csere által felszabaduló munkahelyek száma azonban alacsonyabb volt, mint a munkaerőpiacra frissen belépni szándékozó fiataloké. Ez azt eredményezte, hogy az iskolából kikerülők egy része tanulmányaik befejezése után, vagy egyáltalán nem tudott elhelyezkedni, vagy ha ez sikerült is, rövid idő elteltével újra munkanélkülivé vált. Jóllehet 1994-95-ben a munkahelyek számának csökkenése megállt, miközben a munkanélküliek száma csökkent, a munkaerőpiaci helyzet stabilizálódása nem hozott kedvező fordulatot a fiatal korosztályokba tartozók számára. Miként a munkanélküliségi helyzet alakulását rendszeresen nyomon követni hivatott munkaerő-felmérési adatok mutatják – jóllehet időközben a fiatal munkanélküliek abszolút száma is csökkent – a 15-29 éves korosztályba tartozók változatlanul mintegy 40%-át jelentik az összes munkanélkülinek.

A fiatal munkanélküliek kor szerinti megoszlása sem változott az elmúlt öt évben, annak ellenére, hogy a beiskolázási keretszámok gyorsabban nőttek, mint az érintett korosztályok létszáma. A képzettségi szint emelkedésétől, illetve attól, hogy nőtt a továbbtanulók aránya, akár az is következhetett volna, hogy csökken a legfiatalabb, a 15-19 év közötti korosztályba tartozó munkanélkülieknek az összes munkanélkülihez viszonyított aránya. Ezzel a várakozással ellentétben azonban, a legfiatalabbak változatlanul az összes munkanélküliek mintegy 11%-át képviselik. A következő, az előbbinél összességében is nagyobb munkaerőpiaci jelenlét jellemezte 20-24 év közötti korcsoport mintegy 17%-kal, míg a 25-29 évesek stabil 12,5% körüli aránnyal képviseltetik magukat a munkanélküliek között.

A munkanélküliség általános – a nemzetközi összehasonlításokban is alkalmazott – mérőszáma a munkanélküliségi ráta, azaz a munkanélkülieknek a foglalkoztatottak és munkanélküliek együttes létszámához viszonyított aránya. Minél magasabb az értéke, annál nagyobb arányban vannak képviselve a munkanélküliek az adott csoportnak a munkaerőpiacon aktívan jelenlévő tagjai között. Magyarországon a fiatalok kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzetéből következően, a munkanélküliség szintje és az életkor között szoros negatív irányú kapcsolat áll fenn. A viszonylag alacsony munkaerőpiaci jelenlétet jellemzi, hogy a 15-19 év közötti korosztály munkanélküliségi rátája kiugróan magas, mintegy 30%-os, de a 20-24 év közöttieké is meghaladja az átlagot. A legfiatalabbak elhelyezkedési esélyei nemcsak a szakmai gyakorlat hiánya miatt rosszak, de a munkanélküliek között sokan vannak olyanok, akik formális iskolai végzettséggel

sem rendelkeznek (vagy csak az általános iskolát fejezték be), s így legfeljebb az amúgy is túlkínálat jellemezte segédmunkák elvégzésére lennének alkalmasak.

A fiatalok esetében a munkanélkülivé válás gyakran a továbbtanulás irányának nem megfelelő megválasztásából következik. A megszerzett képzettséggel esetlegesen nem, vagy éppen lehetetlen állást találni, hiszen a munkaerőpiac igénye az utóbbi években gyorsabban változott, mint az oktatás struktúrája. Ráadásul gyakori az is, hogy egy adott szakirányú iskola környezetében lokális túlkínálat alakul ki az ott oktatott képzettséggel rendelkezőkből. A pályakezdők munkanélküliségének azonban oka lehet az is, hogy a fiatal csak az iskola befejezése után döbben rá, hogy választott szakmájában nem kíván dolgozni, s elképzeléseinek jobban megfelelő, de a valóságban nem biztos, hogy létező állás keresésébe kezd.

1993 első félévéig nemcsak a munkanélküliek száma nőtt gyors ütemben, de igen jelentősen mérséklődött a foglalkoztatottak száma is. Az utóbbi 2-3 évben a munkaerőpiac stabilizálódott, a foglalkoztatottak arányának csökkenése megállt. A fiatal – mindenekelőtt a 25 éven aluli – korosztályba tartozók aktivitás szerinti megoszlását azonban ez kisebb mértékben befolyásolta, mint a beiskolázásban bekövetkező változás. Ennek eredménye az, hogy a 15-24 évesek között a foglalkoztatottak aránya – de egyáltalán a munkaerőpiaci jelenlét – folyamatosan csökken, miközben a gazdaságilag nem aktívaké ugyanilyen arányban növekszik. A 90-es években viszonylag kevésbé változott a 25-29 éves korosztály foglalkoztatási súlya, de az 1996. évi adatok újra a gazdaságilag nem aktív réteg viszonylag jelentős növekedését jelzik előre.

Mivel a munkanélküliség megjelenése és gyors növekedése a gazdasági szerkezet átalakulásával függ össze, és a munkahelyek megszűnési folyamata eltérő ütemű volt a férfiak, illetve a nők dominanciája jellemezte területeken, Magyarországon egyelőre a női munkanélküliség alacsonyabb szintű, mint a férfiakra jellemző, bár az utóbbi években a különbség csökkent. Ez az általános tendencia a fiatal korcsoportok esetében is markánsan érvényesül. A fiatal nők és férfiak különböző munkanélküliségi szintjét azonban az egyes nemzetgazdasági ágak eltérő munkaerő megtartó képessége mellett nem kis mértékben befolyásolja az a tény, hogy a nők esetében ez az életkor a gyermekvállalás időszaka. (A nemzetközi összehasonlítás céljaira számolt – a gyermekgondozási ellátását igénybevevőket gazdaságilag inaktívként számbavevő – munkanélküliségi ráta tekintetében a nemenkénti különbség már kisebb.)

A munkanélküliség megjelenése a szakképzetlen rétegeket fokozottan érintette. A csak alapfokú végzettséggel, illetve az általános irányú középfokú végzettséggel rendelkezők voltak azok, akikről leépítés esetén elsőként megváltak a munkáltatók. A gazdaságban robbanásszerűen végbement munkahely megszűnési folyamat lezárultával azonban a munkanélkülivé válás esélye és az iskolai végzettség szintje között lazult a kapcsolat. Természetesen az a megállapítás továbbra is igaz, hogy a munkanélküliek iskolai végzettség szerinti összetétele kedvezőtlenebb, mint a foglalkoztatottaké, a két csoport iskolázottsági szintjében mutatkozó különbség azonban csökkenő. Természetesen ez a megállapítás a fiatalokra is érvényes, esetükben azonban a munkaerőpiaci státusz és az iskolai végzettség között az átlagosnál is szorosabb és közvetlenebb kapcsolat áll fenn. A jelenlegi fiatal munkanélküliek 36%-a legfeljebb csak általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Szakismeret hiányában – főleg a legfiatalabb korosztály-

ba tartozók esetében, ahol ezt még a tapasztalat sem ellensúlyozza – e réteghez tartozóknak igen nehéz állandó állást találniuk. A munkaerőpiacra való belépés előfeltétele esetükben a megfelelő irányú képzés, amelyben való részvételt azonban az is nehezítheti, ha az általános iskolai végbizonyítvány mögött nem áll legalább alapszintű tudás. Az elmúlt években jelentős számú munkanélküli fiatalot termelt ki az a szakmunkás-képzési rendszer is, melynek struktúrája nem követte elég rugalmasan a gyorsan változó munkaerőpiaci igényeket. A középiskolát végzetteken belül úgy tűnik, a gimnáziumi érettségivel rendelkező fiataloknak vannak leginkább elhelyezkedési gondjaik. A munkanélküli státusz a középiskolai végzettséggel rendelkező fiatalok esetében azonban gyakran csak átmeneti, s a tényleges cél nem az elhelyezkedés, hanem a tanulmányaik folytatása valamely felsőoktatási intézményben. A főiskolát, egyetemet végzettek a fiatal munkanélküliek között egyelőre alulreprezentáltak. Az utóbbi években azonban a felsőfokú tanintézetben tanulók létszáma igen nagy arányban nőtt. Bizonyos felsőfokú végzettségek (pl. tanári) esetében a piac már ma is túltelített, ebből következik, hogy az oktatási intézményekből a jövőben egyre több fiatal lép ki diplomával a zsebében, aki nem, vagy csak a társadalomtól újabb anyagi áldozatvállalást követelő átképzés után tud elhelyezkedni.

Az oktatás és munkaerőpiac viszonya mellett az ifjúsági munkanélküliség másik neuralgikus pontja a tartóssá válás. Azokban az országokban, ahol a munkaerő állományon belül a cserélődés gyors, a munkanélküliség átlagos ideje rövid (ilyen pl. az USA), ott a munkanélküliség viszonylag magas szintje mellett sem olyan súlyosak annak társadalmi és gazdasági következményei, mint egy olyan országban, ahol a népesség viszonylag kis hányada munkanélküli, de aki az, az tartósan. A munkájukat már hosszabb ideje elvesztők ugyanis nehezen – költséges külön programok segítségével – integrálhatók csak be a munkaerőpiacba, sajnos annak ellenére, hogy Magyarországon a nyílt munkanélküliség új keletű jelenség, nagyon hamar tartóssá vált, s ez ha nem is teljesen egyforma mértékben, de minden korosztályt sújt. A tartósan munkanélküliek között a 15-24 éves korosztály csak mintegy 8 százalékponttal képvisel kisebb súlyt, mint az összes munkanélküli. A fiatalok tartós munkanélkülisége társadalmilag azért különösen veszélyes, mert kellő élettapasztalat hiányában itt a marginalizálódás – szélsőséges esetben a bűnözővé válás – lehetőségével is fokozottan kell számolni.

További súlyos gondot jelent a munkaerőpiac rendkívül nagyfokú területi egyenlőtlensége. A munkahelyek soha nem oszlottak meg egyenletesen az ország területén, keresleti többlet jellemezte munkaerőpiaci körülmények között azonban a munkáltatók vállalták a munkaerő odajuttatásának, illetve elszállásolásának költségeit. A szocialista iparosítás egyik jellemzője ráadásul nagyvállalatoknak, azok bizonyos egységeinek az ország korábban elmaradott térségeibe történő telepítése volt, de nagyszámú regionális munkahelyet teremtett a nagyüzemi mezőgazdaság és a hozzá kapcsolódó melléküzemági tevékenység is. A 90-es évek fordulójától kezdődő munkahely megszűnési folyamat a vidéki gyáregységeket az átlagosnál is erőteljesebben érintette. Egy-egy ipari üzem bezárásával ezek kerültek kilátástalan helyzetbe (lásd: Ózd, vagy Diósgyőr példáját). A mezőgazdasági tulajdonosi szerkezet átalakulása nyomán a mezőgazdasági munkahelyek száma a felére csökkent, s ezzel egy-egy mikrokörzet gyakran az egyetlen munkáltatóját veszítette el. A racionális gazdálkodás érdekében létszám-

csökkentésre szinte kivétel nélkül valamennyi munkáltató rákényszerült. Ez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a nem helyben lakó munkavállalók iránti kereslet csökkent. Természetesen születtek is új munkahelyek, de ezek megoszlása sem volt földrajzilag egyenletes, hanem arányaiban több jött létre a fővárosban és az ország nyugati megyéiben. Magyarországon a területi mobilitás rendkívül kicsi, ami részben a lakáshelyzet megoldásának irreálisan magas terheiből következik. A munkaerőpiac egyenlőtlen fejlődése és a területi mobilitás alacsony szintje napjainkra ahhoz vezetett, hogy az ország egyes területeit (megyéit, de még inkább mikrokörzeteit) igen nagy arányú (általános) munkanélküliség jellemzi, míg máshol (főleg Budapesten és az agglomerációban) a munkanélküliség szintje relatíve alacsony, és az is inkább strukturális, semmint általános. A regionális különbségek a fiatalok esetében fokozottan jelentkeznek. A depressziós területek kisszámú munkahelyeit a munkáltatók ugyanis elsősorban az ott hosszabb ideje dolgozó, nagyobb gyakorlattal rendelkező dolgozók számára próbálják megőrizni. Jóllehet a fiatalok többsége még nem családfenntartó, így elvileg nyitottabb akár a lakóhelytől távoli munkavállalás irányába is, a munkásszállók megszűnése és az albérlet magas ára miatt ez csak kevesek számára járható út. Az ifjúsági munkanélküliség tekintetében így a különbségek már a több megyét magába foglaló régiók szintjén is igen nagyok, s minél kisebb földrajzi egységeket vizsgálunk, annál markánsabban jelentkezik a területi differenciálódás. Az ország legrosszabb helyzetben lévő északi, északi-keleti megyéit ma több mint kétszer akkora ifjúsági munkanélküliségi ráta jellemzi, mint a legelőnyösebb helyzetben lévő Budapestet és a hozzá tartozó agglomerációs övezetet.

Az EK országokkal történő összevetésből megállapítható, hogy Magyarország ifjúsági munkanélküliségi mutatója az EK országok átlagánál némileg jobb (1995-ben a 15-24 éves népesség munkanélküliségi rátája a 15 EK országban átlagosan 21,2%, Magyarország esetében pedig ugyanezen mutató nemzetközi összehasonlítási célra történő változata 18,7% volt), a női népesség esetében pedig kifejezetten kedvezőbb. A 15-24 éves népesség munkanélküliségi rátáját tekintve Magyarország helyzete Svédorszáéhoz, Írorszáéhoz, Belgiuméhoz áll közel és jobb, mint például Görögorszáégé, Franciaorszáégé, Spanyolorszáégé, Olaszorszáégé vagy Finnorszáégé. Az EK országok átlagához képest azonban a legfiatalabbak – a 15-19 évesek – kifejezetten rossz munkanélküliségi mutatóval rendelkeznek, amit az idősebb (ifjúsági) korosztály kedvezőbb értékei egyenlítene ki.

A hazánkéhoz hasonló átalakulási folyamaton átesett közép-kelet-európai országsoporton (ideértve Bulgáriát, Csehországot, Lengyelországot, Romániát, Szlovákiát) belül az ifjúsági munkanélküliségi ráta tekintetében Magyarország némileg jobb helyezést foglal el, mint a teljes munkanélküliségi ráta tekintetében, s 1995 elején 19,7%-os ifjúsági munkanélküliségi rátájával a gazdasági szerkezet átalakításának a többi hasonló országtól eltérő útját járó Csehország után a második helyet foglalta el. Valamennyi vizsgált országra azonban az a jellemző – s nincs ez másként Magyarország esetében sem – hogy a 15-24 év közötti korosztály munkanélküliség rátája kétszerese a teljes megfigyelt népességre jellemző értéknek.

A nemzetközi összehasonlítás ifjúságra vonatkozó eredménye talán úgy summázható, hogy a magyar fiatalok munkaerőpiaci helyzete kedvezőtlenebb az idősebb korosztályba tartozókéknál, de ez jellemző az ifjúságra Európa más országaiban is. Az EK or-

szágok közül csak ott alacsony a fiatalok munkanélküliség rátája, ahol a munkanélküliség általános szintje is kedvező. A számok által jelzett tendencia általános érvényű jelenségekből következik: a gazdasági fejlődés élőmunka megtakarító jellegéből – ami miatt a munkaerőpiacra jelentkező új igény kisebb mint az onnan kilépők száma –, az oktatási kibocsátás és a munkaerőpiaci igény közötti részleges disszonanciából. Az ifjúsági munkanélküliség kérdése ugyanakkor – a tartós munkanélküliséghez hasonlóan – szinte mindenhol a kiemelten kezelt területek között van. A fiatalok álláshoz juttatása érdekében különböző speciális programok működnek a világ minden táján, s nincs ez másként nálunk sem. Ezek meglehetősen költségesek, ugyanakkor sikerük változó. Az azonban biztos, hogy a munkanélküli fiatalokat az átlagosnál testreszabottabb, egyéni igényeiket és ambícióikat a lehetőség szerint maximálisan figyelembe vevő programokkal lehet csak sikeresen integrálni a munka világába.

Fóti János

Néhány szempont az ifjúsági munkanélküliség kérdésének vizsgálatához

Az ifjúság munkanélküliségének vizsgálatához – a lakossági adatfelmérések mellett – értékes információkat szolgáltatnak a regisztrált munkanélküliekre vonatkozó adatközlések is, amelyeket az Országos Munkaügyi Központ jelentései tartalmaznak. A nyilvántartásba vett munkanélküliek köre nem teljesen felel meg a „munkanélküliség” nemzetközi ajánlások szerinti kritérium rendszerének, hiszen azoknak a személyeknek az állományát foglalja magába, akiket ténylegesen munkanélküli álláskeresőként regisztráltak. Ezen információk értékét az adja meg, hogy a nyilvántartásban szereplő rétegekről igen sokoldalú demográfiai, iskolázottsági és munkaerőpiaci jellemzők szerinti feldolgozásokat biztosítanak. Különösen hangsúlyozni kell azt a körülményt, hogy teljeskörű területi (megyéenkénti vagy akár még részletesebb) bontásban is lehetővé teszik a munkanélküliség mértékének feltárását. Tekintettel arra, hogy e tárgykörben a területi aspektus döntő jelentőségű, a regisztráción alapuló feldolgozások jól kiegészíthetők a lakossági adatfelvételekből származó ismereteket. 1990 óta ugyanis nem volt teljeskörű lakossági adatfelvétel; meg kellett tehát elégedni az 1992 óta meghatározott mintán folyamatosan végrehajtott munkaerő felmérések – minta nagyságából eredően – területi vonatkozásban csak korlátozottan hasznosítható eredményeivel, illetve újabban az 1996. évi mikrocenzus nagyobb (2%-os) mintájával, amely mélyebb területi vizsgálatokra ad lehetőséget, de bizonyos korlátokat nem léphet át.

Az ifjúsági munkanélküliség kialakulása

Az Országos Munkaügyi Központ (OMK) negyedévenként, majd később havonta kiadott jelentései (3.) lényegében attól kezdve kísérik figyelemmel a munkanélküliek állományának alakulását, amikor – az 1980-as évek utolsó harmadában – lényegében sor kerülhetett a „teljes foglalkoztatás” fikciójának feladására (1.). Meg kell jegyezni,

hogy még 1989-ben is csak viszonylag kevés, 24 ezer munkanélkülit regisztráltak, amiből következik, hogy az értékelhető ifjúsági munkanélküliség eleinte szintén jelentéktelen mértékű lehetett.

Az 1990. évi népszámlálás volt az első olyan lakossági kikérdezésen alapuló teljeskörű adatfelvétel, amely ráirányította a figyelmet a fiatalabb korcsoportok, illetve a pályakezdők körében jelentkező magas munkanélküliségi arányokra, e rétegek felülreprezentáltságára a munkanélküliek csoportjában. A census az „állást keresők” mellett alkalmazta az „első ízben elhelyezkedni kívánók” fogalmát, ami megközelítően lefedte a „pályakezdők” definícióját. Az első ízben elhelyezkedni kívánók feltűnően nagy száma mellett ekkor a 25 éven aluli állást keresők is a munkanélküli lakosság tekintélyes részét alkották (lásd bővebben: 4.)

A regisztrált munkanélküli fiatalok és pályakezdők

A regisztrált munkanélküliek állománya az 1990-es évek elején igen gyors ütemben, nagyságrendileg gyarapodott. E folyamat a fiatalabb korcsoportoknál, valamint a pályakezdőknél különösen erőteljes formában érvényesült. A jelzett időszakot tehát a munkanélküliséget tekintve általában, az ifjúsági munkanélküliséget vizsgálva pedig kiemelkedően kritikusnak lehetett tekinteni. Az akkori folyamatot korábban már behatóan vizsgáltuk (5.) ezért arra részleteiben itt nem térünk ki, hanem inkább az újabb, kevésbé „robbanásszerű”, de sok szempontból hosszabb távon meghatározó tendenciák értékelésére indokolt súlyt helyezni.

A regisztrált munkanélküliek számának növekedése ugyanis 1993 elején megállt, sőt a továbbiakban számszerű csökkenésének, majd – kisebb-nagyobb ingadozással – bizonyos stabilizálódásának lehettünk tanui.

Miként hatottak az újabb tendenciák az ifjúsági munkanélküliségre? Remélt adnak-e ezen a különösen „neuralgikus” területen is a javulásra, vagy csupán illúziókat táplálhatunk? E jogos kérdésekre kell megkísérelnünk a válaszadást.

A regisztrált munkanélküliek száma Magyarországon három év alatt 663 ezerrel 496 ezerre, vagyis kereken egynegyedével csökkent. E folyamat azonban önmagában is vitatható, minthogy a regisztrációból sokan azért estek ki, mert a munkanélküli járadékra való jogosultságukat kimerítették, és ezért a továbbiakban nem tartották a kapcsolatot a hivatalos munkaközvetítő szervekkel.

Az alábbi adatok bizonyítják, hogy a fiatalok aránya a regisztráltak körén belül nem csökkent, hanem némileg növekedett. E tendencia mindkét nemre vonatkozóan érvényesült, miközben a fiataloknál is tapasztalni lehetett a magyar munkanélküliség azon sajátosságát, hogy a munkát keresők nagyobb része (57%) a férfiak köréből kerül ki. A 26 éven aluliak 1992 decemberében a regisztrált munkanélkülieknek 25,8 százalékát, 1995 decemberében 26,6 százalékát tették ki. A leginkább a fiatalok „középső” csoportjának a 17-20 éveseknek az aránya nőtt meg, vagyis azoké, akik koruknál fogva a szakmunkásképzés vagy érettségi után kívántak elhelyezkedni. (Itt demográfiai tényezők is szerepet játszottak mert e korcsoportba tartoztak részben az ún. „Ratkó unokák” viszonylag nagylétszámú évjáratai.)

Regisztrált ifjúsági munkanélküliek korcsoportok szerint (1992, 1995. év vége)

Korcsoport	Szám		Összes regisztrált (%)		Fiatalkorú (%)	
	1992	1995	1992	1995	1992	1995
17 éven aluli	17051	10971	2,6	2,2	10,0	8,3
17-20 éves	62553	55234	9,4	11,1	36,5	41,8
21-25 éves	91724	65845	13,8	13,3	53,5	49,9
Összesen	171328	132050	25,8	26,6	100,0	100,0

A számszerű csökkenés tehát relatív értelemben nem jelenti a fiatalok helyzetének javulását, sőt azt is figyelembe kell venni, hogy a munkát kereső fiatalok közül azok, akiknek nem járt a pályakezdők munkanélküli segélye, általában nem is szerepeltek a regisztráltak körében.

A kérdés helyes értelmezése céljából meg kell itt jegyeznünk, hogy a regisztrált fiataloknak eleve csak kisebb része, 1995 végén például 55 ezer fő (41,7%) minősült pályakezdőnek, vagyis a fiatal korcsoportokba tartozó állást keresők zöme a munkanélkülivé válás előtt már rövidebb-hosszabb ideig dolgozott. (Az Országos Munkaügyi Központ 1995-ben érvényes meghatározása szerint regisztrált munkanélküli pályakezdőnek azokat a munkanélkülieket lehetett tekinteni, akik az iskolarendszerben vagy iskolarendszeren kívüli képzésben másfél évnél nem régebben fejezték be tanulmányaikat, az adott időpontban nem volt munkájuk és a munkaközvetítő irodában regisztráltatták magukat.)

A fentebb ismertetett helyzetet módosította a 68/1996. (V.15.) Korm. rendelet „A pályakezdő munkanélküliek elhelyezkedésének elősegítése” tárgyában, amelynek értelmében a pályakezdő fiatalok támogatását a közvetlen segélyezés helyett az őket alkalmazó munkáltatónak nyújtott kedvezményekkel kell elősegíteni. E rendelet következményeként tehát megszűnt a pályakezdők munkanélküli segélye, ami nyilvánvalóan a regisztrációt is befolyásolta. Feltehető, hogy – egyéb tényezők mellett – ez is szerepet játszott a regisztrált munkanélküliek számának további csökkenésében. Az elmúlt év mindenestre átmeneti időszaknak tekinthető, amelynek eredményeit az összehasonlítás során fenntartással kell kezelni.

Biztos bázisnak ezért – a regisztrált munkanélküliség vizsgálatánál – az 1995 évvégi állapot tekinthető. Az újabb változások hatása természetesen nem hanyagolható el, és azok elemzésére a későbbiekben indokolt visszatérni. Nem vitás azonban, hogy az ifjúságot továbbra is a munkanélküliség által különösen veszélyeztetett réteggént kell kezelni. Az ifjúsági munkanélküliség főbb jellemzői érdemben nem módosultak. Ez vonatkozik a területi struktúrára is, amelynek alapvető sajátosságait az 1996. évi mikrocenzus eredményei is tükrözik. (6.)

A területi korlátok miatt a továbbiakban a területi munkanélküliség problematikájának taglalására szorítkozunk.

Az ifjúsági munkanélküliség területi alakulása

Az ifjúsági munkanélküliség területi vonatkozásban nagyjából követi az általános munkanélküliség regionális jellemzőit. A regisztrált munkanélküliek körén belül a fiatalok aránya a fővárosban 1995. decemberében megfelelt az országos arálynak, és

a megyék többségében is csak viszonylag kis mértékben – 2-3 százalékponttal – tért el az országos szinttől. Más szavakkal ez annyit jelent, hogy az ifjúsági munkanélküliség nagyjából igazodott a kialakult munkanélküliségi rátákhoz. A hagyományosan magas munkanélküliségű megyékben tehát az ifjúságot is az átlagot meghaladó munkanélküliség sújtja, míg az ilyen tekintetben kedvezőbb helyzetben lévő területeken a fiatalok veszélyeztettsége szintén mérsékeltebbnek tekinthető.

E szabályszerűség alól azonban vannak egyes kivételek. Az egyik oldalon Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét kell említeni, amelyik – mint a következő táblázat adatai is igazolják – az ország munkanélküliség által leginkább érintett megyéje kiemelkedően magas munkanélküliségi rátával (18,8%). A magas ráta mellett itt a fiatal munkanélküliek hányada szintén kiugró értéket mutat: az ország megyéi közül egyedül haladja meg a 30%-os határt. Az ifjúság szempontjából tehát külön fel kell hívni a figyelmet Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kritikus helyzetére. (A probléma lényegén nem változtat, hogy abban a megye sajátos demográfiai viszonyai és szerepet játszhatnak.)

A regisztrált munkanélküliek százalékos megoszlása korcsoportok szerint és a munkanélküliségi ráta területenként (1995. december)

Főváros, megye	17 év alatt %	17- 20 éves %	21- 25 éves %	25 éves és fiatalabb %	26 éves és idősebb %	Össze- sen %	Munka- nélküli- ségi ráta %
Budapest	1,1	14,3	11,1	26,5	73,5	100,0	5,7
Baranya	2,2	10,8	14,8	27,8	72,2	100,0	11,6
Bács-Kiskun	2,2	10,1	11,8	24,1	75,9	100,0	10,1
Békés	2,2	11,1	13,4	26,7	73,3	100,0	12,9
Borsod-Abaúj-Z.	2,2	9,6	14,4	26,2	73,8	100,0	16,6
Csongrád	2,2	12,2	12,8	27,2	72,8	100,0	9,0
Fejér	2,8	10,3	12,4	25,5	74,5	100,0	10,2
Győr-Moson-Sopron	2,5	11,9	11,4	25,8	74,2	100,0	6,5
Hajdú-Bihar	2,1	10,2	13,5	25,8	74,2	100,0	13,7
Heves	2,0	10,9	13,6	26,5	73,5	100,0	12,4
Jász-Nagykun- Szolnok	2,2	9,6	13,8	25,6	74,4	100,0	14,5
Komárom-Esztergom	2,0	10,6	13,5	26,1	73,9	100,0	10,7
Nógrád	1,5	9,1	13,1	23,7	76,3	100,0	15,4
Pest	2,4	12,0	12,5	26,9	73,1	100,0	7,4
Somogy	2,4	12,7	14,1	29,2	70,8	100,0	11,9
Szabolcs-Szatmár-B.	3,1	10,8	16,4	30,3	69,7	100,0	18,8
Tolna	2,4	10,4	13,0	25,8	74,2	100,0	11,7
Vas	2,0	9,9	10,9	22,8	77,2	100,0	7,1
Veszprém	2,8	11,9	12,6	27,3	72,7	100,0	10,0
Zala	2,6	12,6	12,4	27,6	72,4	100,0	9,4
Összesen	2,2	11,1	13,3	26,6	73,4	100,0	10,4
Összesen (1000 fő)	11,0	55,2	65,8	132,0	363,9	495,9	.

A másik végletet Vas megye jelenti, amelynek munkanélküliségi rátája (7,1%) országosan a legkedvezőbbek közé tartozik, és a munkanélküli fiatalok aránya viszonylag szintén alacsony (23% alatt marad). A gazdaságilag fejlődő és alacsony átlagos munkanélküliségi rátát felmutató megyékben mindenesetre az ifjúság esélyei már a közeli jövőben és perspektívikusan is lényegesen jobbak mint a kedvezőtlen adottságú, leszakadás veszélyével küzködő térségekben. A jobb esélyt nyújtó területek között említhetjük mindenesetre – Vas megyén kívül Győr-Moson-Sopron megyét, valamint magát a fővárost és környékét is.

Nemzetközi összehasonlító vizsgálatoknál is figyelmet érdemel az a rendkívül jelentős szóródás, amely e kis területű ország egyes körzetei között a munkanélküliség, és azon belül főleg az ifjúsági munkanélküliségi arány tekintetében észlelhető. Az ifjúsági munkanélküliség a hátrányos helyzetű vidékeken ugyanis háromszor, három és félszer akkora lehet, mint a kedvező adottságú térségekben.

A megyei adatok természetesen nem érzékeltethetik egyes különösen súlyos helyzetben lévő kis térségek problémáit, amelyekről azonban nem szabad megfeledkeznünk. Elég itt példaként Ózd térségére, Nógrád megye bányavidékeire, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye egyes távoli, elönytelen földrajzi fekvésű körzeteire utalnunk. Az ilyen „válságövezetekben” a munkanélküliségi ráta a megfelelő megyei szintet messze meghaladhatja, a munka nélkül maradt fiatalok és főleg a pályakezdők többségének munkába állítása helyben gyakorlatilag megoldhatatlan feladatot jelenthet.

Irodalom

- [1] TIMÁR JÁNOS: *Munkanélküliség-foglalkoztatáspolitikai-gazdaságpolitika*. A jövő munka-helyeiért. Munkatudományi tanulmányok. Bp. 1994. 28-37. p.
- [2] TIMÁR JÁNOS: *Az ifjúság foglalkoztatásának néhány általános és specifikus problémája*. Munkaügyi Szemle 1989. Melléklet I-II.
- [3] Országos Munkaügyi Központ jelentései. 1989-1995.
- [4] FÓTI JÁNOS-ILLÉS SÁNDOR: *A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai*. Népeség-tudományi Kutató Intézet 43.sz. jelentése Bp. 1992. 89 p.
- [5] FÓTI JÁNOS-ILLÉS SÁNDOR: *A nagy létszámú generáció pályakezdésének problémái*. in.: Demográfia 1992. 3-4.sz. 419-437 p
- [6] *Mikrocenzus 1996*. A népesség és a lakások jellemzői. KSH Bp. 1996.

Lakatos Miklós

Foglalkoztatottság az ifjúság körében 1980-1996

Az előadás a KSH által 1980-ban és 1990-ben készített népszámlálás, illetve az 1996. évi mikrocenzus adatait hasonlítja össze.

A rendszerváltás óta az országban olyan társadalmi és gazdasági folyamatok mentek végbe, amelyek több vonatkozásban lényeges hatást gyakoroltak a népesség és ezen belül az ifjúság gazdasági aktivitásának alakulására.

1980 és 1996 között az aktív kereső fiatalok aránya 76%-ról 54,7%-ra zuhant, melynek két oka a korosztályon belüli munkanélküliség növekedésében és az oktatási rendszer fiatalokat felszívó hatásában keresendő. A területi eloszlás tekintetében a három nagy kategória (főváros, város, község) között nincs lényegi különbség, mind a fővárosban, mind a községekben 41%-os a fiatalok foglalkoztatottsági rátája. Nem mutat csökkenő tendenciát a naponta ingázók száma, és ez szoros összefüggésben áll az intenzív munkahelykereséssel.

A foglalkozási viszony szempontjából a fiatalok magánszférában való foglalkoztatottsága jóval nagyobb arányú, mint az idősebb korosztályé. Az állami szférában főként a nőket, míg a magánszférában inkább a férfiakat alkalmazzák, ez az eltérés azonban az idősebbeknél kiélezettebb.

A foglalkoztatási adatok azt mutatják, hogy a magasabb és korszerűbb képzettséget igénylő munkakörökben jelentős a fiatalok aránya, de munkaerőpiac szelektív hatását jól mutatja, hogy a korábbi évtizedekhez képest még a segédmunkás jellegű munkaköröket is a fiatalabb generációkba tartozókkal töltik be.

Kemény István

Roma (cigány) fiatalok a munkaerőpiacon

A roma (cigány) fiatalokat illetően előadásom az 1993-94 évi országos reprezentatív cigánykutatásra¹ támaszkodik. A nem roma fiatalokra vonatkozó adatok forrása az 1993 őszén az ELAR (Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszer) keretében a Központi Statisztikai Hivatal által készített felmérés.

A munkanélküliség elemzésében gyakran használják a regisztrált munkanélküliség fogalmát, vagyis azokat tekintik munkanélkülieknek, akiket a munkaközvetítő hivataloknál nyilvántartásba vettek. Ennél a mérésnél a munkanélküliek közé kerülnek olyan személyek is, akik valójában nem kívánnak fizetett munkát végezni, és olyanok is, akik a láthatatlan (vagy a nagyon is látható de nem regisztrált) gazdaságban dolgoznak. Ugyanakkor nem szerepelnek a munkanélküliek között, azok, akik szívesen dolgoznának, de nincs esélyük arra, hogy munkát találjanak, valamint arra sem, hogy valamilyen munkanélküli járadékban, vagy ellátásban részesüljenek és ezért nem is regisztráltatják magukat.

A regisztrált munkanélküliségi ráta a nem roma férfiaknál 1993 végén 14,2 százalék volt, a nőknél 11,2 százalék, együttesen 12,8 százalék. A romáknál ennek majdnem négyszerese: a férfiaknál 50,1 százalék, a nőknél 48,9 százalék, együttesen 49,7 százalék.

A munkanélküliség mérésének másik módjánál a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) meghatározását alkalmazzák. E szerint munkanélküli az, aki 1. a megkérdezés előtti héten nem végzett legalább 1 óra fizetett munkát, 2. a megkérdezés előtti négy héten át aktívan keresett munkát, és 3. két héten belül munkába tudna állni.

¹ A kutatást az MTA Szociológia Intézetében Kemény István, Havas Gábor és Kertesi Gábor vezette. A kutatási eredményekről: Havas Gábor – Kemény István: A magyarországi romákról. Szociológiai Szemle 1995/3. Kemény István – Havas Gábor: Cigánynak lenni. Társadalmi Riport 1996. Kemény István: A romák és az iskola. Educatio 1996. tavasz. Kemény István: A magyarországi roma (cigány) népességről.

Az első és a második feltétel esetében mindig kétséges a válasz megbízhatósága, de különösen kétséges a mai magyar viszonyok között a regisztrált és a nem regisztrált gazdaság határán mozgó személyeknél. E meghatározás további gyengéje, hogy az inaktívak közé sorolja azokat a reményvesztett munkanélkülieket, akik szeretnének dolgozni, de már nem látják értelmét annak, hogy munkát keressenek.²

Az ILO meghatározás szerinti munkanélküliségi ráta 1993 végén a nem roma férfiaknál 12,3 százalék, a nőknél 9,6 százalék, együttesen 11,1 százalék volt. A romáknál ennek több, mint háromszorosa: a férfiaknál 40,5 százalék, a nőknél 33,3 százalék, együttesen 38 százalék. A passzív munkanélküliekkel, vagyis azokkal együtt, akik szeretnének dolgozni, de már nem is remélik, hogy munkát találnak, a nem roma férfiak munkanélküliségi rátája 14,4 százalék volt a nőké 11,7 százalék, együttesen 13,2 százalék, a roma férfiakén 48,9 százalék, a nőké 46,9 százalék, együtt 48,2 százalék³

A két munkanélküli ráta közös gyengéje, hogy nem ad számot azokról az inaktív személyekről, akik valójában munkanélküliek. Az aktív keresők száma Magyarországon 1982-ben még 5 millió volt, 1993 végén már csak 3800 ezer. A regisztrált munkanélküliek száma ugyanakkor 640 ezer volt, az ILO meghatározás szerinti munkanélkülieké 500 ezer, vagyis 800 ezer körül volt az inaktívak közé sorolt munkanélküliek száma.

Ha korcsoportonként vizsgáljuk a munkanélküliségi rátákat, akkor azt látjuk, hogy a 15-19 éves korcsoportban az átlagosnál nagyobbak voltak a regisztrált munkanélküliségi ráták: a férfiaknál 31,4 százalék, a nőknél 19,7 százalék, együtt 25,4 százalék. A romáknál viszont az átlagosnál kisebbek voltak a ráták: a férfiaknál 40,0 százalék, a nőknél 44,7 százalék, együtt 42,2 százalék. Ebben a korcsoportban tehát a munkanélküliségi ráták még inkább félrevezetőek, mint az idősebbeknél.

Közelebb jutunk a valósághoz, ha a foglalkoztatottak, a munkanélküliek és az inaktívak százalékos arányát vizsgáljuk az egyes korcsoportokban és az inaktívakon belül vizsgáljuk a tanulók arányát is. Ennek az eljárásnak is van gyengéje: a munkanélküliek és az inaktívak között szép számban lesznek olyanok, akik a láthatatlan gazdaságban dolgoznak.

1. táblázat

Foglalkoztatottak, munkanélküliek és inaktívak százalékos aránya a 15-19 éves nem roma népességben.

	férfi %	nő %	együtt %
Foglalkoztatott	13,4	16,8	15,1
Munkanélküliek	8,4	6,0	7,2
inaktívak	78,2	77,2	77,7
összesen	100	100	100

² Magyar Tudomány 1997. június. A munkanélküliség mérésének módjairól ld. Galasi Péter: Munkanélküliek piaci munkakínálata és a munkanélküliségi mérőszámok értékelése. in.: Az átmenet foglalkozáspolitikája Magyarországon. Aula, 1995.

³ Említendő, hogy a gyesen, gyeden levőket a munkanélküliek közé soroltuk. A munkanélküliségi ráták a következőképpen módosulnak, ha a gyesen és gyeden levőket a foglalkoztatottak közé soroljuk: nem roma férfiak 12,3 százalék, nők 8,3 százalék, együtt 10,3 százalék, roma férfiak 40,5 százalék, nők 24,4 százalék, együtt 33,7 százalék.

2. táblázat

Foglalkoztatottak, munkanélküliek és inaktívak százalékos aránya a 15-19 éves roma népességben.

	férfi %	nő %	együtt %
foglalkoztatott	13,3	9,8	11,5
munkanélküliek	8,8	8,1	8,4
inaktívak	77,9	82,1	80,1
összesen	100	100	100

A 15-19 éves korcsoportban 1993 végén a foglalkoztatottak aránya a nem romáknál 15,1 százalék volt, a romáknál 15,6 százalék, a munkanélküliek aránya a nem romáknál 7,2 százalék, a romáknál 11,4 százalék, az inaktívaké a nem romáknál 77,7 százalék, romáknál 73,0 százalék.

Ezek az arányok látszólag közel állnak egymáshoz. A látszat azonban csal. A majdnem 78 százalék inaktív nem roma személynek döntő többsége (a korcsoport 70,1 százaléka) tanuló volt. A ténylegesen inaktív személyek aránya 7,6 százalék. A roma fiataloknak viszont csak 24,9 százaléka volt tanuló. A nem roma tanulók 5,2 százaléka főiskolára vagy egyetemre járt, 55,5 százaléka szakközépiskolába vagy gimnáziumba és csak 6,2 százalékuk általános iskolába. A 15-19 éves roma tanulók 45,4 százaléka általános iskolába járt, 10 százaléka szakiskolába, 30,8 százaléka szakmunkásképzőbe, 13,5 százaléka szakközépiskolába vagy gimnáziumba és 0,2 százalékuk folytatott felsőfokú tanulmányokat.

1993 végén kereken 19 ezer 15-19 éves roma férfi élt az országban. Tizennyolc százalékuk dolgozott, tizenkét százalékuk regisztrált munkanélküli volt, negyedrészüik tanuló. Negyvenöt százalékuk nem tanult, de nem is dolgozott, mert nem jutott munkához, és mivel ellátásra nem volt jogosult nem is regisztráltatta magát. Ez a 8-9 ezer fiatal éppen úgy munkanélküli volt, mint azok, akiket regisztrált a munkaerő szolgálat. Ennek a 8-9 ezer fiatal férfinak vagy legalább háromnegyed részének természetesen nem dolgoznia, hanem tanulnia kellett volna.

Ugyanebben az időpontban a 15-19 éves roma nők száma 20500 volt. Tizenhárom százalékuk dolgozott, tíz százalékuk regisztrált munkanélküli volt, negyedrészüik tanuló, a többiek nem dolgoztak és nem is tanultak, a hivatalos besorolásban inaktívak voltak.

A 20-24 éves korcsoportban a foglalkoztatottak aránya a nem romáknál 55,9 százalék volt, a romáknál 23,8 százalék. A munkanélküliek aránya a nem romáknál 11,9 százalék volt, a romáknál 23,5 százalék. Az inaktívak aránya a nem romáknál 32,1 százalék volt, a romáknál 52,8 százalék.

3. táblázat

Foglalkoztatottak, munkanélküliek és inaktívak százalékos aránya a 20-24 éves nem roma népességben.

	férfi %	nő %	együtt %
foglalkoztatott	62,0	50,2	55,9
munkanélküliek	16,7	7,3	11,9
inaktívak	21,3	42,5	32,1
összesen	100	100	100

4. táblázat

Foglalkoztatottak, munkanélküliek és inaktívak százalékos aránya a 20-24 éves roma népességben.

	férfi %	nő %	együtt %
foglalkoztatott	33,2	14,6	23,8
munkanélküliek	35,0	12,2	23,5
inaktívak	31,8	73,2	52,8
összesen	100	100	100

Ebben a korcsoportban a nem roma férfiak és nők foglalkoztatottsági aránya már jóval az átlag fölé emelkedik, hogy azután a legmagasabb arányt a férfiaknál a 25-29 és a 30-39 éveseknél, a nőknél pedig a 30-39 éveseknél és a 40-54 éveseknél érje el. A munkanélküliek aránya is jóval nagyobb volt az átlagosnál, az inaktívak aránya viszont a férfiaknál is, a nőknél is jóval az átlag alatt volt, és ehhez még hozzá kell tenni, hogy az inaktívak fele tanuló volt.

A 20-24 éves roma férfiak foglalkoztatottsága is nagyobb a roma átlagnál, de messze elmarad a nem romáké mögött. A munkanélküliek aránya is nagyobb az átlagosnál. Az inaktívak aránya jóval kisebb a roma átlagnál, de sokkal nagyobb a nem roma inaktivitási aránynál, és ha tanulókat leszámítjuk, annak éppen a háromszorosa.

A 20-24 éves roma férfiak létszáma 1993 végén 19500 volt. Egyharmaduk, azaz 6500 fő tudott elhelyezkedni, 6800-an voltak regisztrált munkanélküliek. Munkanélküli volt az a több, mint 6000 20-24 éves férfi is, aki értelmetlennek tartotta, hogy regisztráltassa magát.

A 20-24 éves roma nők létszáma kerekén húszezer volt. Háromezren dolgoztak közülük, a regisztrált munkanélküliek száma a 2500-at sem érte el, a többiek az inaktívak kategóriájába kerültek.

A 25-29 éves korcsoportban a foglalkoztatottak aránya a nem romáknál 67,4 százalék volt, a romáknál 25,8 százalék. A munkanélküliek aránya a nem romáknál 9,1 százalék volt, a romáknál 31,3 százalék. Az inaktívak aránya a nem romáknál 23,5 százalék volt, a romáknál 42,3 százalék.

5. táblázat

Foglalkoztatottak, munkanélküliek és inaktívak százalékos aránya a 25-29 éves nem roma népességben.

	férfi %	nő %	együtt %
foglalkoztatott	82,7	52,3	67,4
munkanélküliek	9,7	8,5	9,1
inaktívak	7,6	39,2	23,5
összesen	100	100	100

6. táblázat

Foglalkoztatottak, munkanélküliek és inaktívak százalékos aránya a 25-29 éves roma népességben.

	férfi %	nő %	együtt %
foglalkoztatott	36,4	15,1	25,8
munkanélküliek	42,1	21,5	31,3
inaktívak	22,6	63,4	42,9
összesen	100	100	100

Ebben a korcsoportban a nem roma férfiak foglalkoztatottsága eléri a maximumot és ezt megőrzi a 30-39 éves korcsoportban is. A munkanélküliek aránya átlagos, az inaktívak aránya negyede az átlagosnak. A nők foglalkoztatottsága nagyobb az átlagnál, de csak a 30-39 éveseknél éri el a maximumot. A munkanélküliek aránya valamivel nagyobb, az inaktívak aránya kisebb az átlagnál.

A roma férfiak foglalkoztatottsága is ebben a korcsoportban éri el a maximumot, de a nem roma férfi foglalkoztatottnak a felét sem éri el. A munkanélküliek aránya nagyobb az átlagnál, az inaktívaké fele.

A 25-29 éves roma férfiak száma 1993 végén 16600 volt. Közülük hatezer főnek volt munkája, 6800 volt regisztrált munkanélküli, 3400 úgy volt inaktív, hogy korábban dolgozott és négyszázat sem érte el azoknak a száma, akik sohasem dolgoztak. A regisztrált férfi munkanélküliségi ráta ebben a korcsoportban 53 százalék, az ILO meghatározás szerinti ráta 38,1 százalék. Nyilvánvaló azonban, hogy munkanélküliek voltak azok az inaktívak is, akik korábban dolgoztak, és reményüket veszítve nem regisztráltatták magukat, vagy megszakították kapcsolatukat a munkérő-szolgálattal. Ezek számbavételével a 25-29 éves roma férfiak munkanélküliségi rátája 1993 végén 63 százalék volt. A nőket is számításba véve, az együttes munkanélküliségi ráta 61,8 százalék volt.

Az okok közül elsőnek az iskolázottságban való elmaradást kell említenünk. 1986 előtt a nyolc osztály elvégzése használt az elhelyezkedésben, ma már nem elég a nyolc osztály és a szakmunkásképző elvégzése sem. 1993 végén a nem roma népességben belül az egyetem és a főiskolát végzetteknek a munkanélküliségi ráta 2,9 százalék volt, az érettségizetteknek 9,9 százalék, a szakmunkásképzőt végzetteknek 15,6 százalék, a nyolc osztályt végzetteknek 17,5 százalék, az 1-7 osztályt végzetteknek 23,1 százalék. A roma népességben belül: a középiskolát végzetteknek 27,9 százalék,

a szakmunkásképzőt végzetteknel 40,2 százalék, a nyolc osztályt végzetteknel 48,7 százalék, az 1-7 osztályt végzetteknel 59,0 százalék.

A második ok a romák többségének lakóhelye. A községekben jóval nagyobb a munkanélküliek aránya, mint a városokban és különösen nagy a kis falvakban. A teljes népességnek 36 százaléka, a romáknak 60 százaléka lakik községekben, a teljes népességnek 17 százaléka, a romáknak 40 százaléka lakik kis falvakban.

A Dunántúlon és a budapesti iparvidéken az átlagosnál jóval kisebb, az északi, a keleti és az alföldi régiókban az átlagosnál jóval nagyobb a munkanélküliek aránya. A nem romák 73 százaléka él a Budapest környéki és a nyugati részen, a romák 56 százaléka él az északi, a keleti és az alföldi régiókban.

A nagyrégiók mellett külön kell említenünk a kiségiók és a mikrokörzetek hatását is. Amint a Nyugat-Dunántúlon is találunk rossz helyzetben lévő településeket, az Alföldön, az északi és a keleti régiókban is találunk községeket, amelyekben meglepően jó a helyzet. A romák a kiségiók és a mikrokörzetek közül is elsősorban a rossz helyzetűekben laknak.

Meg kell említeni a közlekedés hatását is. Elsősorban azokra a romákra gondolunk, akik korábban, a nyolcvanas évek vége előtt hetenként ingáztak, és hét közben munkásszállókra laktak. Emlékszünk még azokra az évekre, amikor szinte egyik napról a másikra zárták be a vállalatok a munkásszállókat és küldték haza az ingázó dolgozókat. Ma már csak elvétve találunk munkásszállót. Azok, akik heti ingázással járhatnának munkába, munka nélkül maradnak.

Ehhez kapcsolódik, hogy a magyar települések jó részében olyan közlekedési költséggel lehet csak a munkahelyeket megközelíteni, amelyek magukkal viszik az elérhető munkabér nagy részét, és értelmetlenné teszik a munkavállalást.

További okként kell említeni, hogy a romák elsősorban azokban az iparágakban találtak régebben munkát, amelyek a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes években tönkrementek.

Az említett okok együttesen sem adnak teljes magyarázatot a roma munkanélküliség jelenlegi mértékére. Az okok között a diszkriminációt is meg kell jelölni, de ennek hatása nem mérhető.

Az elmondottakban vázolt súlyos helyzetet enyhíti a rejtett gazdaság. Már utaltam arra a közismert tényre, hogy a munkanélküli és inaktív személyek közül sokan dolgoznak a nem regisztrált gazdaságban. Reprezentatív vizsgálatunk nem lehetett alkalmas arra, hogy ezeknek a személyeknek a számát, valamint az általuk végzett munka mennyiségét és jövedelmezőségét mérje. Kérdőívünk V. részében mindenestre kísérletet tettünk az alkalmi munkák és a második gazdaságban végzett tevékenységek számbavételére. A megkérdezett háztartások egyharmadában neveztek meg egy, tizennyolc százalékában két, tíz százalékában három, vagy több ilyen, a család megélhetésében szerepet játszó tevékenységet. Feltételezhető azonban, hogy még legalább ugyanennyi háztartásban is hasonló volt a helyzet. Kérdőívünk VIII. része a háztáji gazdasággal foglalkozott. Megtudtunk, hogy a háztartások 56 százaléka folytatott ilyen gazdálkodást.

Jól tudjuk továbbá, hogy vannak jómódú sőt gazdag roma családok is. A romák egy része valamikor kereskedésből élt, és még a legrosszabb időkben is próbálta ezt folytatni. A rendszerváltással kinyílt előttük a világ és éltek is a lehetőségekkel. A jelen előadás azonban nem róluk szól.

Bánfalvy Csaba

A magyarországi munkanélküliség két korszaka és a pályakezdő munkanélküliek

A munkanélküliség 1989 óta létezik hivatalosan újra Magyarországon. Az eltelt időszak nemcsak a munkanélküliek számának és arányának rohamos emelkedését hozta (az 1989-es 0,5%-ról az 1993-as 13%-ra és az 1997-es 11%-ra), hanem 1992 vége és 1993 eleje folyamán fordulóponthoz is ért a munkanélküliség története. A mennyiségi változás és a munkaügyi szabályozók módosulása szerkezeti átalakulást eredményezett. A korábbi lassú folyamatok felgyorsulását és a fordulatot alapvetően két tényező hozta létre:

- Output oldal: 1992 és 1993 fordulóján egyszerre kerültek ki a munkanélküliek nyilvántartott tömegéből a korábbi – két éves munkanélküli ellátást biztosító – időszak és a későbbi – egy éves munkanélküli ellátást garantáló – szakasz munkanélküliei, akik ezután már csak minimális „jövedelempótló támogatásban” részesültek, és akik ugyanakkor szinte elvesztették a kapcsolatukat a munkaerő központokkal és fel is adták a reményt arra, hogy munkahelyet találhatnak.
- Input oldal: A demográfiai sajátosságokból adódóan ugyanekkor több tízezres számban hagyták el az iskolákat és léptek be a munkaerőpiacra a pályakezdők, akiknek nagy része nem tudott elhelyezkedni.

Az output és az input oldal egyidejű folyamatai azt eredményezik, hogy átalakul a munkanélküli társadalom szociális összetétele, megváltoznak a csoport gazdasági, szociális és pszichológiai jellemzői és lényegesen módosulnak szükségleteik, ami az eljárási rendszer újragondolását teszi szükségessé.

A munkanélküliség emelkedésével javul a munkanélküliek átlagos szociális állapota (anyagi helyzete, iskolázottsága és szaktudása, egészségi állapota, korösszetétele és lakóhelyi jellemzőik, politikai aktivitása stb.), mivel a korábban a munkanélküliek között domináló „gyenge” társadalmi csoportok (beteg, képzetlen és iskolázatlanok, idősök, falusiak stb.) mellé beléptek a munkanélküliek közé a társadalom középosztályi kategóriából származó, munkaerőpiaci szempontból közepesen vagy nagyon erős csoportok is (egészségesek, képzettek és iskolázottak, közép és fiatal korúak, városiak stb.), amelyek érdekeiket társadalmilag és politikailag is képesek artikulálni.

A munkanélküliek és a munkahellyel nem rendelkezők egymástól mára már intézményesen elkülönült csoportokat alkotnak. Minél szélesebb körre és minél tartósabban terjed ki a munkanélküliség, annál többen kerülnek még a munkanélküli státuszra is mélyebbre, és annál többen válnak a korábban védett munkavállalói csoportokból munkanélkülivé.

A munkanélküli ellátás ennek következtében egyre inkább csak az állás nélküliek egy részére terjed ki és egyre inkább szem elől téveszti azokat az állástalanokat, akik már a munkanélküli státuszból is kiszorultak.

Dalminé Kiss Gabriella

A munkatársadalom válsága és a fiatalok életesélyei

A munka modernitásbeli diskurzusának feladása, a munkáról való gondolkodásunk módosulása olyan következményekkel jár, amelyek a reális jövőbeli perspektívák és életesélyek jelentős módosulásait eredményezhetik, különösen a fiatal nemzedékek esetében.

Az eddig domináns paradigmától való elfordulás már régóta sok vonatkozásban megfigyelhető és elméletileg is tárgyalt, de értelmezési keretként mégis megmarad – éppen a jövőbeli perspektívák és életesélyek vonatkozásában – számos fontos jelenségnek, például a „ritkaságértéke” miatt is magasra értékelt munkának, vagy hiánynak: a munkanélküliségnek. Ennek olyan öncsaló következményei lehetnek, hogy a kutatók és a gyakorlati szakemberek nem a reális jövőbeli perspektívákkal és esélyekkel számolnak, és nem keresik a hagyományos gondolkodástól eltérő megoldásokat.

Ha komolyan számolunk a munkatársadalom krízisével, a munka mennyiségének és értékének csökkenésével, akkor a megoldáskereső stratégiákban nem lehet csak és mindenáron a munkahelyteremtés különböző lehetőségeire koncentrálni. Szükséges tehát, hogy új megközelítés keretében gondoljuk végig a dolgainkat, hosszú távon is perspektivikus megoldásokat keressünk. Mindez nem jelenti a jelenlegi súlyos társadalmi és egyéni problémák szociálisan érzéketlen és felelőtlen figyelmen kívül hagyását, sőt, éppen ezeknek tudata inspirálhat radikálisabb továbbgondolásokra.

Mennyiben ifjúsági probléma ez? Egyrészt a fiatalok jobban érintettek a jövő perspektíváiban, másrészt – sokkal inkább mint az előző nemzedékek – „posztmaterális értékrenddel” bírnak, így ennek a generációnak már más a munkához (élethez) való viszonya. Ez egyszerre súlyosbítja a helyzetet, mert felveti a munka sokrétű funkciójának újjal való pótlásának nehéz feladatát, másrészt könnyíti, hiszen már nem „munkára szocializált” nemzedékről van szó. Az értelmes „kulturális mód” nélkül maradt fiataloknál nem alakul ki a „felszabadult idő” értelmes eltöltésének szokása, mert olyan kulturális térbe kerülnek, amely sem munkára, sem munkanélküliségre, azaz a megnövekedett szabadidő tartalmas eltöltésére nem szocializál. Ez egy anomikus állapotot idéz elő.

Kérdés: a munkaparadigmát felváltó új modellek (pl. tanulótársadalom, tevékenységtársadalom, szabadidő-társadalom stb.) hogyan érintik a fiatalok perspektíváit, csökkentik-e vagy növelik e „kettészakadt társadalom”, „kettészakadt generációjának” esélyeit, a marginalizálódó fiatalok kiszorulását a munka, a politika, az oktatás, a kultúra világából?

Garami Erika

A munkaerőpiaci pozíciók javításának regionális aspektusai a fiatalok körében Győr-Moson-Sopron és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Bevezetés

Tanulmányunkban egy olyan vizsgálat eredményeit szeretnénk bemutatni, amelyet a TÁRKI (Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés) végzett 1993 végén a Népjóléti Minisztérium megbízásából. A feladat az volt, hogy egy kérdőíves vizsgálatot folytasson le a 14-18 éves fiatalok egy 5000 fős mintáján. A minta teljes mértékben reprezentálta ezt a korosztályt nem, kor, településtípus és társadalmi státusz szerint. A fiataloknak ez a csoportja körülbelül 8%-ot, tehát körülbelül 850 ezer fős népességszámot képviselt az akkor megközelítőleg 11 milliós össznépességben belül.

A vizsgálat célul tűzte ki, hogy minél alaposabban feltárja a 14-18 év közötti korosztály helyzetét, sajátos gondjait, összefüggésben mindazokkal a változásokkal, amelyek 1990 óta történtek hazánkban.

A felmérésben kiemelten foglalkoztunk tehát a fiatalok iskolai karrierjével, az iskolának a további életpályára történő felkészítő tevékenységével, a pályakezdés, munkanélküliség gondjaival, a fiatalok jövőképevel, perspektíva-tudatával, politikai attitűdjeivel. De vizsgáltunk olyan fontos kérdéseket is, mint a családi viszonyok, a szülőkkel való kapcsolat problémái, a „felnőttek világának” értékelése, az értékrendek alakulása a fiatalok körében, illetve a szabadidős tevékenységek.

A probléma exponálása

Arra természetesen nincs mód, hogy minden egyes részkérdésre kitérjünk jelenlegi tanulmányunkban. Kiemelünk tehát egy olyan témát, amely egyrészt szorosan összefügg a hazánkban 1990 óta lezajlott gazdasági, társadalmi változásokkal, másrészt egyre nagyobb jelentőséggel bír a munkaerőpiaci tervezés számára, főleg az olyan típusú megközelítésben, amely a munkaerőpiaci pozíciók javításában az aktív beavatkozást helyezi előtérbe a passzív eszközökkel szemben.

Az olyan típusú tanulásról van szó, amelybe azután fognak a fiatalok, miután kikerültek a nappali tagozaton folyó alsó- és középfokú oktatásból, és azóta dolgozóként vagy éppen munkanélküliként kell helytállniuk a munkaerőpiacon. Általában olyan céllal fognak a tanulásba, hogy azzal is javítsák munkaerőpiaci pozíciójukat. Ezt megteszik azok a fiatalok is, akiknek már van valamilyen szakmája, és azok is, akiknek még nincs semmilyen szakmai végzettsége. Nemcsak azokról az oktatási formákról van szó, amelyeket a fiatalok saját elhatározásból maguk választanak, hanem azokról is, amelyeket a megyei munkaügyi központok szerveznek számukra, mint átmenetileg vagy tartósan munkanélküli fiatalok számára.

Az ilyen típusú átképzésnek óriási szerepe lehet az ifjúsági munkanélküliség eredményesebb kezelésében, hiszen a segélyezésnél sokkal hatékonyabban elő tudja segí-

teni a fiatalok elhelyezkedését. Elvileg kompenzálhatja az erősen túlspecializált, gyakorlatorientált szakképzés hátrányait, melynek következtében az ilyen képzettséggel rendelkező fiatalok nem tudnak megfelelni a munkaerőpiac általánosabb és rugalmasabb képzettséget, flexibilitást igénylő elvárásainak. Két oka is van annak, ami miatt úgy gondoljuk, hogy csak elvileg tudnak az átképzések megfelelni ezeknek az elvárásoknak.

Egyrészt nem vagyunk meggyőződve arról, valóban képesek olyan újszerű, a piaci igényeknek megfelelő tudást nyújtani, amellyel hosszútávra megoldható a fiatalok elhelyezkedése. Márcsak azért sem, mert valóban nagyon nehéz a piac hosszú és rövidtávú – akár egymásnak ellent is mondó – érdekeit összehangolni, a szakképzésben a belső és külső konzisztenciát megteremteni. Másrészt arról az alapvető tényről sem szabad elfelejtkeznünk, hogy az ifjúsági munkanélküliség elsősorban a munkaerőpiac, a gazdaság állapotával függ össze, és a fiatalok képzettségi színvonalának emelése nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezzel együtt több munkahelyet is tudnak számukra biztosítani.

Mindezek ellenére az az előnye megvan az átképzésnek más, pl. a segélyezési rendszerrel szemben, hogy egyáltalán valamilyen esélyt nyújt a fiataloknak arra, hogy változás történjen az életükben. Ezért gondoltuk úgy, hogy mindenképpen érdemes megvizsgálni, mennyire szívesen és milyen indíttatásból választják a fiatalok a „továbbtanulás”-nak ezt a sajátos módját. A kérdést azonban nemcsak önmagában kívánjuk megvizsgálni, hanem annak regionális aspektusaira is figyelmet fordítva. Nem mindegy ugyanis, hogy a fiatal az ország mely régiójában él és kívánja megteremteni egzisztenciájának alapjait, hiszen az egyes régiók eltérő gazdasági helyzetükből és szerepükből adódóan egészen más típusú munkaerőpiaci igényeket és lehetőségeket tudnak teremteni fiataljaik számára. A szakképzés kialakításának és fejlesztésének valójában regionális szinten kellene megtörténnie, hiszen csak ezen a szinten lehetséges a feltételeknek leginkább megfelelő döntéseket hozni.

A kutatási koncepciónak megfelelően ezért választottunk ki két olyan megyét, amely mind történetiségében, mind gazdasági, társadalmi viszonyaiban nagyon lényeges eltéréseket mutat. Vitathatatlan, hogy egészen más életfeltételeket teremt egy olyan, hagyományosan polgárosultabb megye, mint amilyen Győr-Moson-Sopron megye, és egy olyan, hagyományosan elmaradott, többszörös hátránnyal küszködő megye, mint amilyen Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. E két megyében kívánjuk összehasonlítani, milyen képzési formákat választanak a fiatalok alsó- vagy középfokú iskolájuk befejezése után vagy – amennyiben nem fejezték be – helyette.

Az elemzés koncepcionális kerete

Megállapításaink az 1993-ban folytatott vizsgálat eredményeit foglalják magukban, amelyek az akkor 14-18 éves fiatalokra vonatkoztak, akik között egyaránt megtalálhatók voltak a tanuló, a dolgozó és a munkanélküli fiatalok. Többségük – 78%-uk – olyan helyzetben volt, amely talán a legadekvátabbnak mondható egy ilyen korú fiatal számára: tehát tanult. 12 százalékuk már dolgozott, voltak tehát már tapasztalataik az elhelyezkedés nehézségeiről és a munkaerőpiac számukra sokszor követhetetlen elvárá-

sairól. Ami a legszomorúbbnak mondható, az az, hogy míg 1990-ben körülbelül 3% volt ebben a korosztályban a munkanélküli fiatalok aránya, addig vizsgálatunk idejére már 10%-ra nőtt az arányuk. Az arányok már önmagukban is jelzik, nagyon komoly változások történtek a fiatalok munkakerőpiaci pozícióiban – és nem előnyükre. Annál inkább figyelmet érdemel az a kérdés, milyen módon próbálnak a fiatalok esetleg javítani romló helyzetükön.

A rendelkezésünkre álló empirikus adatok arra nem adnak lehetőséget, hogy teljes mértékben feltárjuk, milyen változásokat eredményezett a fiatalok életében a különböző képzésekben való részvétel. Néhány fontos szempont vizsgálatára viszont lehetőséget nyújtanak adataink:

1. Egyrészt arra, hogy elemezzük, milyen további képzési formákat részesítenek előnyben a különböző iskolai végzettséggel, esetleg szakképzettséggel is rendelkező fiatalok.

2. Másrészt arra, hogy megismerjük a fiatalok motívációit, amelyek alapján a különböző képzési lehetőségek között választottak.

Már ezeknek a kérdéseknek az elemzése választ adhat arra, mely iskolatípusba járók, milyen szakmával rendelkező fiatalok kényszerülnek rá leginkább, hogy valamilyen további oktatásban résztvegyenek, esetleg valamilyen pályamódosításban gondolkodjanak. Fontos tisztázni, hogy a vizsgált megyék között ebből a szempontból milyen különbségek tapasztalhatók. Nagyon meglepő lenne számunkra, ha nem lennének közöttük eltérések.

3. Harmadrészt lehetőséget teremtenek az adatok annak – ha nem is teljes mértékű de – részbeni vizsgálatára is, hogy mennyire volt sikeres a képzés a fiatal számára. El tudott-e azután helyezkedni, vagy ha már volt állása, változtatott-e munkahelyet, vagy pedig továbbra is munkanélküli maradt.

4. A fiatalok perspektívatudatáról fontos információkat hordoz, hogy miután elvégeztek különböző iskolákat, mekkora esélyt látnak állásuk elvesztésére, vagy – ha már munkanélküliek – próbálkoztak-e elhelyezkedni, és ha igen, szerintük miért nem sikerült. Az is az esélyeik latolgatását jelenti, hogy szerintük mennyi idő alatt találnak, vagy – állásuk esetleges elvesztése esetén – mennyi idő alatt találnának állást.

Ezek az információk a további képzés, a képzettség növelésének hatékonyságáról, eredményességéről hordoznak információkat – minderről úgy, hogy a regionális különbségekről is tájékozódhatunk. Természetesen nem adnak lehetőséget a változás, változtatás legapróbb részleteinek vizsgálatára, hiszen nem erre irányult kimondottan a vizsgálat. Mindenesetre, ami az adatok alapján megállapítható, azt igyekszünk is maradéktalanul feltárni.

A regionális különbségek elemzése

A kutatási feladat jellegéből eredően értelemszerűen csak a dolgozó és a munkanélküli fiatalokat vizsgáljuk meg mind a két megyében. Győr-Moson-Sopron megyében – ahol a fiatalok 5000 fős mintájának 5%-a él – körülbelül a minta egészére jellemző ará-

nyok tapasztalhatók a fiatalok három nagy csoportja között: 79%-uk még tanul, 13%-uk már dolgozik és mintegy 8%-uk tekinthető munkanélkülinek (a minta adataihoz képest tapasztalható százalékokbeli eltérések statisztikai értelemben nem szignifikánsak, tehát nincs különösebb jelentőségük, csak a véletlen okozza őket). Elemzésünkben tehát a győr-moson-sopron megyei 14-18 éves fiatalok körülbelül 20 százalékaival foglalkozunk.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében – ahol a fiatalok 5000 fős mintájának 7%-a él – már lényegesen eltérnek az arányok a mintabeliektől: a fiatalok 71%-a tanul – tehát jóval kevesebben, mint a minta egészében –, 13%-uk dolgozik – ami körülbelül ugyanakkora arány, mint másutt –, viszont az átlagnál jóval nagyobb arányban találhatók meg ebben a megyében a munkanélküli fiatalok. Arányuk meghaladja a 16%-ot. Ez a változás már nem a véletlen műve, hiszen statisztikailag szignifikáns ez az eltérés. Elemzéseinkben tehát a szabolcs-szatmár-bereg megyei 14-18 éves fiatalok közel 30 százalékaival foglalkozunk.

Emögött a jelenség mögött valószínűleg az a szoros összefüggés húzódik meg, ami a társadalmi státusz és a fiatalok cigány származása között figyelhető meg. Ugyanis döbbenetesen nagy a munkanélküli fiatalok között a cigány származásúak aránya. Míg a tanulók közt 3%, a dolgozó fiatalok közt 4% az arányuk, addig a munkanélküli fiatalok közt közel 25%-os arányt képviselnek. Ha most összehasonlítjuk a két megyét, azt tapasztalhatjuk, hogy míg Győr-Moson-Sopron megyében mindössze 3% a cigány fiatalok aránya, addig Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében több mint 9%, többszörösen felülmúlva másik megyebeli arányukat. Másrészt valószínűleg annak a ténynek is szerepe van az arányok alakulásában, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye – Borsod-Abaúj-Zemplén megye után – a második megye, ahol legnagyobb a fiatalok munkanélkülisége. Borsodban majdnem 20%!

Ezek a tények egészen más típusú kihívást jelentenek az egyes megyékben mindazok számára, akik hivatalból foglalkoznak a munkaerőpiacon megjelenő fiatalok problémáival, de azoknak is, akiknek egymással versengve meg kell jelenniük a munkaerőpiacon.

Elemzéseink során tehát nagy hangsúlyt fogunk helyezni a regionális különbségek kimutatására.

Az előnyben részesített képzési formák és motivációk

Ha valaki úgy dönt iskolai elvégzése után, hogy élete eredményesebb menedzselése érdekében még további képzésre van szüksége, az nem független attól, milyen perspektívákat kínál az a képzettségi szint, amellyel rendelkezik. Nyilván azok fogják érezni a változtatás szükségességét, akiknek súlyos nehézségekkel kell szembenéznük akár továbbtanulni, akár elhelyezkedni szeretnének.

Érdemes tehát először azt elemeznünk, milyen jellemző iskolai végzettséggel rendelkeznek a vizsgált két megyében a dolgozó és a munkanélküli fiatalok. Már ezek az adottságok is eltérő stratégiákat eredményezhetnek.

Lényegesen eltér a két megyében a dolgozó és munkanélküli fiatalok iskolázottsági szintje. Győr-Moson-Sopron megyében általában magasabb mind a dolgozó, mind

a munkanélküli fiatalok iskolázottsági színvonala. Jelentősen nagyobb a magasabb szintű szakmai képzést nyújtó szakközépiskolai végzettséggel rendelkező dolgozó fiatalok aránya, mint a másik megyében, sőt előfordulnak gimnáziumot végzett dolgozók is. A munkanélküli fiatalok között pedig kevesebb a csak általános iskolát végzettek aránya, többen kerülnek ki a különböző szakképző iskolákból, és jóval magasabb a gimnáziumot végzettek aránya is. Ezzel szemben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében több dolgozó fiatal rendelkezik a legalacsonyabb iskolai végzettségekkel, tehát vagy csak általános iskolát, vagy szakmunkásképzőt végeztek, a munkanélkülieknek pedig a fele csak a 8 általánost végezte el.

Ennek ellenére a szabolcs megyei fiatalok éltek kevésbé azzal a lehetőséggel, hogy az iskola elvégzése után valamilyen másik iskolában tanuljanak, vagy részt vegyenek valamilyen továbbképzésben. Összehasonlítva a következő táblázat adatait azt láthatjuk hogy míg a győr megyei fiatalok körében mind a dolgozó, mind a munkanélküli fiatalok közel egyharmada részt vett valamilyen képzésben, addig Szabolcs megyében ez az arány egynegyed körül mozog.

1. táblázat

Iskola utáni tanulás a dolgozó és munkanélküli fiatalok körében Győr-Moson-Sopron és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (százalékban)

	Győr-Moson-Sopron		Szabolcs-Szatmár-Bereg	
	tanult iskola után %	nem tanult iskola után %	tanult iskola után %	nem tanult iskola után %
dolgozó fiatalok	30,8	69,2	23,1	76,9
munkanélküli fiatalok	31,3	68,8	27,1	72,9

Úgy tűnik, a nagyobb iskolázottsági hátrányokkal induló fiatalok kevésbé igyekeznek kompenzálni lemaradásukat.

A munkanélküli fiataloknak van egy sajátos hátrányuk is – megyéktől függetlenül. A dolgozó fiatalokhoz képest jóval kisebb hányaduk rendelkezik valamilyen szakképzettséggel. Míg a dolgozó fiatalok több mint 60 százalékának van mindkét megyében valamilyen szakmája, addig a munkanélküliek között ez az arány 38-44% között van.

Az viszont figyelemreméltó, hogy Szabolcs megyében néhány százalékkal nagyobb a szakmai végzettséggel rendelkező munkanélküli fiatalok aránya, mint Győr megyében. Ez összefügghet azzal, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében szélesebbnek tűnik a szakképzés volumene. Több szakmára képezhettek, aminek persze következménye az is, hogy egyben több területről kerülnek ki a munkanélküliek. Győr-Moson-Sopron megyében viszont a munkanélküliek inkább a szakképzetlenek közül kerülnek ki, és egyben kevesebb ágazatra koncentrálnak. Győr megyében leginkább a nehézipari, az építőipari, a lakossági- és személyi szolgáltatási, valamint a kereskedelem- és a vendéglátóipari szakmákból verbuválódnak a munkanélküliek. Szabolcsban mindehhez társulnak azok, akiknek könnyűipari, mezőgazdasági, ún. irodai, valamint számítógépes szakmájuk van.

2. táblázat

A szakképzettséggel rendelkező fiatalok aránya Győr-Moson-Sopron és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (százalékban)

	Győr-Moson-Sopron megye		Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	
	van szakképzett sége %	nincs szakképzett-sége %	van szakképzett-sége %	nincs szakképzett-sége %
dolgozó fiatalok	69,2	30,8	61,5	38,5
munkanélküli fiatalok	37,5	62,5	43,8	56,3

Érdekes módon mind a két megyében inkább azok a fiatalok éltek továbbképzésük lehetőségével, akiknek már volt valamilyen szakképzettsége. Lényeges különbség viszont a két megye között, hogy a győr-moson-sopron megyei fiatalok kevesebb képzési, átképzési formában vesznek részt, mint a szabolcs megyeiek. A győr-moson-sopron megyei, szakképzettséggel rendelkező fiatalok elsősorban az esti tagozaton elvégezhető gimnáziumot és az egyéb tanfolyamokat célozzák meg. Nem jellemző rájuk, hogy igénybe vennék a munkanélküli fiataloknak szervezett átképző tanfolyamokat. Akiknek nincs semmilyen szakképzettsége, azok a fiatalok elsősorban annak megszerzésére törekednek. Ezért vagy – általában középfokú – szakmai képzésben vesznek részt, vagy a munkaügyi központok által munkanélküli fiataloknak szervezett és szakmai végzettséget adó tanfolyamokra járnak.

A szabolcs-szatmár-bereg megyei fiatalok sokkal több formáját veszik igénybe az át- és továbbképzésnek. A szakképzettséggel rendelkezők többsége ebben a megyében is gimnáziumba jár, esti tagozatra, de van olyan is, aki más szakmát tanul, sőt olyan is, aki a vállalata által szervezett tanfolyamon vesz részt. Körükben vannak olyanok is, akik a munkanélkülieknek szervezett átképző tanfolyamokat látogatják.

Ha közelebbről megvizsgáljuk, hasonló módon indokolják továbbképzési szándékukat mind a két megye fiataljai. Akik a gimnáziumban való továbbtanulást választották, elsősorban az érettségi megszerzését tűzték ki célul, nemegyszer azért, mert munkájuk elvégzéséhez nem voltak elég felkészültek, ezért szükségük volt az érettségi nyújtotta tudás és képességek megszerzésére. De motiválhatta őket az is, hogy egyáltalán tanulni szerettek volna valamit, amitől elhelyezkedési vagy továbbtanulási esélyeik javulását várták.

Akik a szakmunkásképzésbe kapcsolódtak be, vagy azért tették, mert nem volt szakmájuk és szerettek volna, vagy azért, mert a tanulásvágy illetve a szülők „hajtották” őket.

A vállalati beiskolázást vagy átképzést csak a szabolcsi fiatalok említették. Erre vagy azért volt szükségük, mert csak így tudtak szakképzettségre szert tenni, vagy azért, mert a munkájuk elvégzéséhez ez nélkülözhetetlen volt.

A munkanélküli fiataloknak szervezett átképző tanfolyamokon való részvételt általában a szakmaszerzés igényével indokolták a fiatalok mindkét megyében, valamint

azzal, hogy ha már munkanélküliek, ezt az időt hasznosan akarták tölteni. Ezért inkább tanulni akartak valamit, hátha annak a későbbiekben hasznát látják.

Vannak bizonyos különbségek a két megyében élő fiatalok által választott képzési formák és motivációk között abból a szempontból, hogy dolgoznak vagy munkanélküliek. Győr-Moson-Sopron megyében a dolgozó fiatalok jelentősen nagyobb arányban említették, hogy gimnáziumba járnak, mint szabolcs megyei társaik. Ugyanakkor sokkal kisebb arányban hivatkoztak arra, hogy valamilyen szakmai képzésben vesznek részt. Úgy tűnik, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a fiatalok, pontosan képzetlenségük folytán, nem is igen gondolnak olyan távoli, „magas” célok elérésére, mint amilyen az érettségi, örülnek, ha egyáltalán szakmát tudnak szerezni. A polgárosultabb megye fiatal lakói már tervezhetnek a távolabbi jövőre is.

Ez a magatartásbeli különbség mutatkozik meg abban is, hogy a szabolcsi dolgozó fiatalok gyakrabban említették, hogy azért tanulnak, mert munkájuk elvégzéséhez szükségük van az adott iskola, tanfolyam elvégzésére, míg a győr megyeiek inkább arra, hogy szükségük van az érettségire. Az is a mentalitásbeli különbségekre utal, hogy a szabolcsi munkanélküli fiatalok sokkal égetőbbnek érzik az érettségi megszerzését, mint a győr megyeiek. Emögött az is meghúzódhat, hogy a szabolcs megyeiek számára abban a társadalmi közegben, ahol élnek valóban egy komoly társadalmi előrelépést jelent, ha valaki megszerzi az érettségit. Lehet, hogy Győr megyében nincs akkora jelentősége annak, ha valaki leérettségizik.

Nagyon fontosnak tartjuk arra a kérdésre a válasz megtalálását, hogy melyek azok a szakmai végzettségek, amelyeknél a fiatalok leginkább érzik a változtatás szükségességét. A fiatalok ilyen döntése ugyanis jelzi, problémák lehetnek azzal az adott szakmával, ha nem sokkal az iskola elvégzése után a fiatalok már módosítani kívánják addigi képzettségüket. Részletes empirikus felvétel hiányában csak jelezni tudjuk a két vizsgált megyében megfigyelhető tendenciákat.

Természetesen többféle szakmából is kikerülnek a változtatni szándékozók, de vannak olyan szakmák, ahonnan az átlagnál nagyobb mértékben találhatunk ilyen fiatalokat. Győr-Moson-Sopron megyében azok a fiatalok, akikre ez elmondható, jellemzően kereskedelmi- és vendéglátóipari végzettséggel rendelkeznek, és általában esti tagozaton végezhető gimnáziumba mennek, hogy érettségit szerezzenek. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében ez leginkább azokra a fiatalokra érvényes, akiknek valamilyen, ún. személyhez kapcsolódó szakmájuk van. Ezeket a szolgáltatási szakmákat – mint amilyen pl. a kozmetikus, fodrász, varrónő, vagy a cipész, kárpitos, bútorasztalos, vagy akár a sírköves – az választja el a többi szolgáltatási szakmától, hogy közvetlenül foglalkozik emberekkel, nagyon szorosan kötődnek személyekhez. Rájuk leginkább az a jellemző, hogy vagy azért mentek tanulni, hogy valamilyen (más) szakmát tanuljanak, vagy azért, hogy egyáltalán tanuljanak valamit. Ők nemegyszer igénybe vették a munkanélküli fiataloknak szervezett átképző tanfolyamokat is.

A képzés, átképzés sikerességének megítélése

Mint bevezetőnkben jeleztük, a rendelkezésre álló adatok birtokában megpróbálunk választ adni arra a kérdésre, hogy végül is volt-e valamilyen szerepe a fiatalok to-

vábbi életében annak, hogy résztvettek valamilyen tovább- vagy átképzésen. Segített-e a képzés nekik egzisztenciájuk megteremtésében vagy megerősítésében, vagy nem igazán volt ilyen szerepe. Mivel nem állnak rendelkezésünkre olyan adatok, amelyek közvetlenül ennek vizsgálatára irányultak volna, csak közvetett információk alapján tudunk erre a kérdésre valamilyen választ adni.

Más és más típusú kérdésekre tudunk választ adni a dolgozó és a munkanélküli fiatalok esetében. A dolgozóknál meg tudjuk azt vizsgálni, segítette-e elhelyezkedésüket az új vagy a korábbtól eltérő irányú képzettség megszerzése, hamarabb tudtak-e az ilyen fiatalok elhelyezkedni vagy nem, illetve az éppen meglévő állásuk összefüggött-e a képzéssel vagy sem. Azt is figyelemmel tudjuk kísérni, hogy munkaviszonyuk stabilabb-e azoknak a fiataloknak, akik szakmájukon kívül tanultak még valamit, vagy nem, illetve, hogy az új végzettség megszerzése jelentett-e emelkedést beosztásukban vagy nem.

A munkanélküli fiataloknál arra tudunk választ adni, a képzettségtől függően változtak-e az okok, amiért a fiatal a a kérdezés időpontjában még mindig munkanélküli volt vagy sem. Kikre volt inkább jellemző, hogy valaha már dolgoztak: azokra, akik igyekeztek képezni magukat, vagy azokra, akik nem. Mettől-meddig tartott általában a munkaviszonyuk. A későbbiekben, miután már esetleg dolgoztak is valamennyit, megpróbálkoztak valamilyen továbbképzéssel is, próbáltak-e álláshoz jutni vagy meg sem fordult a fejükben. Eltérő-e a fiatalok véleménye munkaerőpiacról való kirekesztettségük okairól aszerint, hogy képzéssel is igyekeztek módosítani életpályájukon, vagy véleményeikben nincs semmilyen különbség.

A képzés eredményességével kapcsolatban felteendő kérdések szoros kapcsolatban lehetnek azzal, milyen korúak voltak a valamilyen képzésben résztvevő és részt nem vett fiatalok. Valószínűleg egészen másként fognak akár munkahely kereséséhez, akár a munkanélküliséghez hozzáállni azok a fiatalok, akik frissen kikerülve az iskolából még nem is igazán tudják, mi vár rájuk, mint azok, akik idősebb koruknál fogva már esetleg több éves tapasztalattal rendelkeznek a munkaerőpiac viszontagságairól.

Mind a két vizsgált megyében azt állapíthatjuk meg, hogy azok a fiatalok, akik résztvettek valamilyen, a tanulmány korábbi részében már megismert képzési formák valamelyikében, általában idősebbek, mint az ilyeneken részt nem vett társaik. A 17-18 éves fiatalok valószínűleg már jobban érezték a változtatás szükségességét, mint 14-16 éves fiatalabb társaik.

Természetesen további elemzésünkben sem fogjuk egy percre sem szem elől téveszteni a regionális hatások, különbségek vizsgálatát, hiszen egészen más típusú stratégiákat, eljárásmodokat tesznek lehetővé az egyik illetve a másik megye munkaerőpiaci politikájában is megmutatkozó sajátosságai.

A dolgozó fiatalok

Úgy tűnik, a polgárosultabb Győr-Moson-Sopron megyében többet segített a fiataloknak a képzés, átképzés. Ebben a megyében, a tanfolyamokon résztvettek közül kerülnek ki azok a fiatalok, akik a legkésőbb, csak 1993-ban, annak is a 2. felében kezdtek el dolgozni. Mint a kor megoszlásából láthattuk, nem azért kezdtek később

dolgozni, mert ők a legfiatalabbak. Éppen ellenkezőleg, a különböző tanfolyamokat elvégzők az idősebbek. Akik nem vettek részt semmilyen képzésben, valószínűleg nem is volt rá szükségük, hiszen már régebben, 1989-1990-ben elkezdtek dolgozni, már akkor találtak tehát maguknak munkát. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében inkább az valószínűsíthető, hogy a fiatalok előbb kezdtek el dolgozni, és csak utána döntöttek úgy, hogy a továbbtanulás valamilyen módját választják. A képzésekben részt vevő fiatalok kétharmada 1991-92-ben kezdett el dolgozni. A továbbképzési igény későbbi felébredése értehető, ha végiggondoljuk azt a korábban már említett tényt, hogy Szabolcs megyében több dolgozó fiatal rendelkezik a két legalacsonyabb iskolai végzettséggel (általános iskola, szakmunkásképző), mint Győr megyében.

Az, hogy a kérdés időpontjában betöltött állásukhoz mikor jutottak a fiatalok, szintén azt erősíti meg, hogy a tartósan, tehát már 1989-1990 óta munkahellyel rendelkezőknek nem volt szükségük arra, hogy tovább képezzék magukat. Ellenben azoknak, akiknek bizonytalanabb lehetett a helyzete, már sokkal hajlamosabbak voltak erre. Ez a magyarázata annak, hogy a különböző képzésekben résztvevők aktuális munkahelyüket csak 1993-ban, a képzés után foglalták el. Ez a tendencia érvényesnek mondható mind a két vizsgált megyében.

A munkaviszony jellegét tekintve – tehát hogy munkahelyükön állandó alkalmazásban állnak vagy csak alkalmilag dolgoznak ott, esetleg „feketén” – nincs igazán lényeges különbség a fiatalok között sem abból a szempontból, hogy résztvettek-e valamilyen tanfolyamon, sem ate tekintetben, hogy mely megyéről van szó. A határozott többség állandó munkaviszonyban áll, ami nem a képzettségüknek köszönhető elsősorban. A kis elemszám miatt nem tudjuk pontosan mekkora jelentősége van, de azért felhívniánk a figyelmet arra, hogy a fiataloknak az a nagyon kicsi százaléka (2%), aki beismerten „feketén” dolgozik, mindkét megyében azokból kerül ki, akik nem vettek részt semmilyen iskola utáni képzésben. Nagyon valószínű, hogy ők a legalacsonyabb végzettségű, tudatlanságuk és felkészületlenségük miatt a legkiszolgáltatottabb rétegei lehetnek a 14-18 éves fiataloknak.

Nagyon figyelemre méltó, hogy egyik megyében sem jelentett „felemelkedést” valamilyen tanfolyam elvégzése. Ugyanis az ilyen fiatalok nagy része továbbra is betanított- vagy segédmunkás maradt, míg a tanfolyamot nem végzettek között sokkal nagyobb volt a szakmunkások aránya. Ez arra enged következtetni, hogy a relatíve magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőkben nem igen fordult meg a tanulás szükségessége, szemben azokkal, akik alacsonyabb vagy kevésbé használható szakmai tudással rendelkeztek.

Mindezek után nem meglepő, hogy az iskola utáni képzésben részt vevő fiataloknál sokkal nagyobb azoknak az aránya, akiknek aktuális munkaköre nem felelt meg eredeti szakmájának, mint azok között, akik nem vettek részt ilyeneken. Viszont valamilyen szakmájukhoz közel eső területen helyezkedhettek el, mert nagyon megnőtt körükben azok hányada, akiknél részben egybeesett a végzett munka eredeti szakmájukkal.

Az tehát biztos, hogy mindkét megyében leginkább azok a dolgozó fiatalok voltak leginkább hajlamosak iskoláik elvégzése után is tanulni, akik életpályájuk kezdetén nem tudtak gyökeret verni a munkaerőpiacon, elhelyezkedésük is sok nehézséggel

járt, és ha sikerült is, sok bizonytalanságot hordozott a helyzet magában. Érthetően motiváltabbak voltak minden eszköz megragadására helyzetük javítására, mint azok a kortársaik, akik a munkaerőpiacra való kilépésük óta viszonylag stabil körülményeket tudhatnak maguk körül mind állásukat, mind munkahelyi pozícióikat tekintve.

A munkanélküli fiatalok

Megfigyelhetők bizonyos különbségek a fiatalok helyzetében az egyes megyékben aszerint, hogy résztvettek-e valamilyen tanfolyamon vagy nem. Az eredmények alapján úgy tűnik, Győr-Moson-Sopron megyében néhány olyan okra korlátozódik a fiatalok otthonléte, amely nem arról tanúskodik, mintha sok megpróbáltatás érte volna őket a munkaerőpiacon. Annak ellenére, hogy megpróbálkoztak önmaguk képzésével, átképzésével, a következő két fő okot említették munkanélküliségük magyarázataként: az egyik, hogy pont a kérdezés évében fejezték be iskoláikat és éppen állást kerestek, a másik, amire hivatkoztak, hogy egyenlőre nem is akarnak elhelyezkedni. Ez nem azal függ össze, hogy ők fiatalabbak lennének, hiszen körülbelül ugyanakkora arányt képviselnek az egyes korcsoportok mind Győr mind Szabolcs megyében. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy családi és egyéb körülményeik miatt ezt jobban megengedhetik maguknak.

A szabolcsi fiatalok – annak ellenére, hogy részesültek valamilyen képzésben – már sokkal gyakrabban magyarázták helyzetüket azzal, hogy azért nem dolgoznak és nem is tanulnak, mert elképzeléseiknek megfelelő munkát nem találtak, nem vették fel őket sem a kiválasztott iskolába, sem pedig egyéb más oktatási intézménybe, vagy azért vannak otthon, mert iskolai felvételire készülnek, vagy éppen akkor fejezték be iskoláikat és éppen állást kerestek. Azokhoz a hasonló helyzetű fiatalokhoz képest, akik nem vettek részt semmilyen iskola utáni képzésben, sokkal kevésbé hajlottak arra, hogy ne akarjanak se elhelyezkedni, se továbbtanulni. Úgy tűnik tehát, ha másra nem is, az ambíciók nagyobb mértékű felkeltésére alkalmasak voltak az elvégzett tanfolyamok.

Az eddigi eredményeket is figyelembe véve az is Győr megye előnyeire utal, hogy az ottani munkanélküli fiatalok, akik részesültek valamilyen képzésben, jóval kisebb arányban dolgoztak valamikor, mint hasonló helyzetű szabolcsi társaik. Szabolcsban ugyanis az ilyen helyzetben lévő fiatalok egynegyede már hosszabb-rövidebb ideig dolgozott, de úgy látszik nem sok sikerrel. Győr-Moson-Sopron megyében, ha dolgoztak is a fiatalok, mindössze néhány hónapot. Általában 1993-ban kezdtek el dolgozni, és még ugyanabban az évben be is fejezték. A szabolcs-szatmár-bereg megyei fiatalok között többen voltak olyanok, akik már korábban, 1992-ben elkezdtek dolgozni, utána abbahagyták, és azóta általában munkanélküliek.

Megyéenként eltérő okai vannak, miért hagyták abba a munkát a fiatalok. Győr-Moson-Sopron megyében az elvégzett tanfolyamokon szerzett képességeiket leginkább arra kívánták felhasználni, hogy továbbtanulhassanak, már nem középfok, hanem felsőfokon. A szabolcs megyei fiatalok leginkább azért váltak munkanélkülivé, mert felmondtak és kiléptek munkahelyükről, mint jelezték, főleg azért, mert az a munka

már nem felelt meg elképzeléseiknek. Véleményük kialakításában – mint láthattuk – szerepet játszhatott az is, hogy önmaguk továbbképzésével igényeik is megváltoztak.

Azért mind a két megyében azok a fiatalok próbáltak aktívabban (új) állást találni, akik részt vettek valamilyen képzésben. Akik nem is vettek részt ilyenén, nem is mutattak túl nagy érdeklődést az elhelyezkedés iránt. És az sem igaz, hogy egy sikertelen próbálkozás után feladták. Általában 4-5, sőt volt olyan, aki közel 10 helyen próbálkozott.

Hogy miért nem tudtak ismételtelen elhelyezkedni, arról igen csak eltér a két megye fiataljainak véleménye. Úgy tűnik, hiába végeztek el különböző tanfolyamokat, elhelyezkedési esélyeik nem javultak. Etekintetben a győr megyei fiatalok még mindig jobb helyzetben vannak, mint a szabolcsiak. Ők leginkább arra hivatkoztak, hogy szakmájukban nincs hely, illetve abban nem találtak igényeiknek megfelelő állást. Ezzel szemben a szabolcsiak – amellet, hogy ezt a véleményt is magukénak vallották – panaszkodtak még arra is, hogy a munkaerőpiacon való mozgásuk közben rá kellett jönniük, mennyire nem megfelelő a szakmai tudásuk, a képzettségük, hogy nagyon sokszor olyan álláshelyekkel próbálkoznak, amelyek már beteltek. Néhányan körükben is hivatkoztak arra, hogy nem találtak elképzeléseiknek megfelelő munkát.

Eredményeink alapján azt kell, hogy mondjuk, gyökeres fordulatot egyik megyében sem jelentettek az iskola utáni képzések a fiatalok életében. Nem javultak ugyan lényegesen munkaerőpiaci pozícióik, de mégis lehet bizonyos különbségeket érzékelni Győr és Szabolcs megye nyújtotta lehetőségek között. A győr megyei fiatalok helyzetük ellenére még mindig nyugodtabbnak, optimistábbnak tűnnek, jobban válogatnak, lassabban döntenek. A szabolcsi fiataloknál viszont azt érezzük, mintha sokkal nagyobb erővel nehezedne rájuk az a tudat, hogy muszáj valamit tenniük jövőjük, életésélyeik javítása érdekében. Nyugtalanabbaknak, keresőbbeknek, aktívabbaknak tűnnek, ami persze nem jelenti azt, hogy sikeresebbek is lennének. Ezekben a különbségekben nyilván szerepe lehet a megyék eltérő adottságainak, eltérő gazdasági helyzetének, minek következtében lényegesen nehezebb helyzetben van Szabolcs-Szatmár-Bereg megye a munkanélküliség szempontjából, mint Győr-Moson-Sopron megye. Mindezekon túl lehetnek egyéb olyan befolyásoló tényezők is, amelyeket viszont e tanulmány keretében nem volt módunk megvizsgálni.

A fiatalok perspektívatudatának különbözőségei

Tanulmányunk utolsó fejezetében a fiatalok perspektíva tudatának vizsgálatán keresztül igyekszünk a megyék közti különbségeket feltárni. Úgy gondoljuk, az, hogy a fiatalok hogyan ítélik meg további esélyeiket a munkaerőpiacon, hogy mennyire tartják/tartanak megrendítőnek a munkanélküliség állapotát, sokat elárul magáról a lakóhelyükről. A fiatalok ugyanis – pontosan érzékeny társadalmi helyzetükből eredően – néha egészen reálishan képesek megítélni saját és környezetük társadalmi viszonyait, lehetőségeit. Érdemes tehát odafigyelni, szubjektíven hogyan élik meg a velük történeteket.

A perspektíva tudatnak egy speciális területe az a bizalom, amely azon „ágensekkel” szemben alakul ki a fiatalokban, akiktől segítséget várhatnak a munkaerőpiacon való integrációjukhoz. Ezek alatt az ágensek alatt egyaránt értendők az intézmények

és a családi háttér szereplői. Sokféle módon lehet vizsgálni e bizalom kérdését. Kérdőíves felvételünkben ezt problémát annak a kérdésnek a feltevésével igyekeztünk megragadni, hogy a fiatal, életének egy olyan nehéz szakaszában, mint amilyen a munkanélküliség miatti álláskeresés, kinek a segítségét kéri, veszi igénybe, illetve venné igénybe, ha erre rászorulna. A válaszok sokat elárulnak egyrészt arról, mennyire bíznak a fiatalok az egyes intézményekben, személyekben, másrészt arról, ténylegesen mekkora segítő erőt jelenthetnek az egyes „ágensek”, hiszen a fiatalok képesek súlyuknak megfelelően értékelni őket.

A fiataloknak az volt a feladata, hogy válaszoljanak, álláskeresésükben kinek veszik vagy vennék a segítségét igénybe: a szülőkét, más rokonokét, barátokét, ismerősökét, vagy éppen a volt tanárokét, mesterekét, a munkaközvetítő hivatalt, valamint a hirdetésekét. Véleményük alapján felállítható egy sorrend, ami jelzi, kiben bíznak etekintetben a legjobban és kiben legkevésbé.

3. táblázat

Az álláskeresésben igénybevett személyek és intézmények sorrendje Győr-Moson-Sopron valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (a választások százalékban)

	Győr-Moson-Sopron megye Választotta %	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Választotta %
1. hirdetés	76,5	65,7
2. munkaközvetítő	11,8	9,0
3. barátok	5,9	3,0
4. ismerősök	5,9	16,4
5. szülők	–	4,5
6. más rokonok	–	1,5

Igen meglepőek az eredmények. A szűkebb és tágabb családi kör segítségével annyira nem bíznak a fiatalok, hogy csak az utolsó helyeken említik. Valószínűleg reálisan mérik fel, családjuk mennyire gyenge és éppúgy kiszolgáltatott, mint ők a társadalmi, gazdasági folyamatokkal szemben. Figyelemre méltó, hogy mind a két megyében a fiatalok döntő többsége a hirdetésekhez folyamodik, ha helyzetére megoldást keres. Jelentős arányban fordul(ná)nak még a munkaközvetítő hivatalhoz is, amely mindenképpen jelzi, milyen nagy felelőssége van ezeknek az intézményeknek a munkanélküli fiatalok problémáinak kezelésében. Nagyobb, mint a családoknak. Az már megyei sajátosság lehet, hogy a szabolcsi fiatalok sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az ismerősök segítségének, mint győri társaik. Lehetséges, hogy a szabolcsi elmaradottabb térségben mind a mai napig nagy fontossággal bír a közösség segítségének igénylése, a személyes, ismerősi kapcsolatok igénybevétele bizonyos problémák megoldásában. A polgárasultabb megyében inkább a kialakult intézményi megoldások jelentik, jelenthetik a segítséget.

Vannak a megyék között abból a szempontból is különbségek, hogy mennyire viselik vagy viselnék a fiatalok nyugodt lélekkel a munkanélküliség állapotát, és mennyire bizakodnának vagy kételkednének helyzetük gyors megoldásában.

4. táblázat

Mennyire viseli/viselné meg a munkanélküliség a fiatalokat Győr-Moson-Sopron valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (a válaszok százalékában)

	Győr-Moson-Sopron megye %	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye %
1. nagyon megviseli/megviselné	50,0	48,3
2. nem tartja/tartaná túl nagy bajnak	40,5	32,2
3. egyáltalán nem viseli/viselné meg	7,1	11,5
4. attól függ	–	4,6
5. nem tudja	2,4	3,4

A többséget egyértelműen nagyon megviseli, illetve ha most még dolgozik is, feltételezi, hogy nagyon megviselné a munkanélküliség állapota, de a győr megyeieket kicsit jobban, mint a munkanélküliségben már sajnos „járatosabb” szabolcs megyeieket. Pontosan ez lehet az oka annak, hogy győr megyei társaiknál nagyobb arányban érzik úgy, egyáltalán nem viseli vagy viselné meg őket a munkanélküliség. Az is látszik az adatokból, hogy a szabolcs megyei fiatalok véleményei karakterisztikusabbak, azaz jobban polarizálódnak, a két „végletes” érzelmi álláspontot összességében jobban felvállalják, mint a másik megyében élő fiatalok.

Az a kérdés is, hogy mennyi idő alatt találhatnak állást az ilyen nehéz helyzetbe került fiatalok, valamelyest megosztja a két megye fiataljait.

5. táblázat

Mennyi idő alatt találhatnak állást a munkanélküli fiatalok Győr-Moson-Sopron valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (a válaszok százalékában)

	Győr-Moson-Sopron megye %	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye %
1. azonnal	–	3,5
2. 1-2 hónapon belül	33,3	27,1
3. fél éven belül	21,4	20,7
4. egy éven belül	14,3	11,8
5. egy éven túl	7,1	11,8
6. nem akar elhelyezkedni	2,4	8,2
7. nem tudja megítélni	21,4	17,6

Az azonnal látható az adatokból, hogy az optimizmusban viszonylag egységesek a fiatalok. Többségük úgy gondolja, elég hamar el tud helyezkedni. Ugyanakkor észre kell vennünk azt is, hogy míg Győr megyében megközelíti a 70%-ot azoknak a fiataloknak az aránya, akik szerint 1-2 hónap várakozástól számított egy éven belül el tudnak helyezkedni, addig Szabolcs megyében az így vélekedő fiatalok aránya csak 62%. Az is a többség, de kisebb arányú. Azt, hogy a különbségnek jelentőséget kell tulajdonítanunk, alátámasztja, hogy Szabolcs megyében nagyobb azok aránya, akik szerint több mint egy

évet vesz igénybe egy munkahely találása. Ismereteink alapján reálisabbnak tűnik az ő vélekedésük. Az sem az optimizmusukról árulkodik, hogy a győr megyeiekhez képest jelentősen nagyobb azok aránya, akik a közeli jövőben nem akarnak elhelyezkedni.

Nagyon lényeges információkat hordoz a fiatalok jövőbe vetett hitéről, hogy munkanélküliként milyen stratégiához folyamodnak, illetve ha a munkanélküliség rákényszerítené őket, milyenekhez folyamodnának. Ezek az elképzelések sokat elárulnak arról, mire van egyáltalán lehetőségük. Nagyon érdekes összehasonlításokra adnak lehetőséget a következő táblázat adatai.

6. táblázat

A fiatalok munkanélküliség esetén alkalmazandó stratégiai Győr-Moson-Sopron valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (a válaszok százalékában)

	Győr-Moson-Sopron megye %		Szabolcs-Szatmár-Bereg megye %	
	dolgozó fiatalok	munkanél- küli fiatalok	dolgozó fiatalok	munkanél- küli fiatalok
1. megpróbál továbbtanulni	–	31,3	–	16,7
2. megpróbál(na) mielőbb szakmájában munkát találni	46,2	31,3	35,9	14,6
3. megpróbál(na) mielőbb akármilyen munkát találni	26,9	31,3	51,3	41,7
4. vár(na), és csak akkor helyezked(ik)ne el, ha kedvére való munkát talál(na)	26,9	–	7,7	12,5
5. nem helyezked(ik)ne el	–	6,3	–	2,1
6. semmilyen terve sincs	–	–	–	4,2
7. nem tudja	–	–	5,1	8,3

Az eredmények szerint sokkal lemondóbbak a szabolcs-szatmár-bereg megyei fiatalok, mint a győr-moson-sopron megyeiek. Minden adat, különbség ezt bizonyítja. Nem mondható véletlennek, hogy Szabolcs megyében milyen radikálisan lecsökken azon fiatalok száma, akik helyzetük javítása érdekében komolyan számolnak a továbbtanulás lehetőségével. Nyilván felméri, hogy nem nagyon van erre lehetőségük.

Nagyon árulkodó az is, ahogy a két megye fiataljai a szakmában való elhelyezkedés lehetőségéről vélekednek. Győr megyében főleg a dolgozó, de még a munkanélküli fiatalok is sokkal inkább bíznak abban, hogy szakmájukban el tudnak, illetve el tudnának helyezkedni, mint szabolcsi társaik. Amilyen arányban szűkül az ebben bízók rétege Szabolcs megyében, úgy nő meg azoké, akik viszont – szükség esetén – akármilyen munkát képesek, illetve képesek lennének elvállalni, csak hogy állásuk legyen. Ez éppen nem az optimizmusról árulkodik.

A kérdezés pillanatában dolgozó fiatalok Szabolcs megyében egyáltalán nem olyan „válogatósak”, mint Győr megyében. Ugyanis Szabolcs megyében körülbelül harmad-

annyi azoknak az aránya, akik munkanélkülivé válva inkább várnának, és csak akkor helyezkednének el, ha kedvükre való munkát találnának. Ezzel egybevág az, amilyen kevesen engedhetik meg maguknak Szabolcs megyében, hogy ne helyezkedjenek el. Győr megyében körülbelül háromszor annyian tehetik ezt meg.

És végül az sem lehet a véletlen műve, hogy azok a fiatalok, akiknek semmilyen terve sincs egy ilyen krízishelyzet esetére, illetve azok többsége, akik nem tudják, mit is kellene tenniük, egyértelműen Szabolcs-Szarmár-Bereg megyéből kerülnek ki. Rámutatva arra, hogy sokkal nagyobb mértékű lehet az elbizonytalanodás az ő körükben, mint a győr-moson-sopron megyei fiatalok körében.

Akármilyen szempontból vizsgáltuk is a két megyében élő 14-18 éves dolgozó vagy munkanélküli fiatalok helyzetében megmutatkozó különbségeket, minden eredményünk arra engedett következtetni, hogy a szabolcs megyei fiatalok sokkal hátrányosabb, kiszolgáltatottabb és kilátástalanabb helyzetben vannak győr megyei társaiknál. Eleve több iskolázottsági hátránnyal indulnak, és mindehhez társul a megye jól ismert, elmaradott, súlyos hátrányokkal küzdő gazdasági helyzete. Ez azt is jelenti, hogy az ifjúsági munkanélküliség problémájával foglalkozó, annak megoldásáért felelősséggel dolgozó regionális intézmények sokkal nehezebb helyzetben vannak Szabolcs, mint Győr megyében.

Az e tanulmányon kívül született egyéb elemzések, anyagok nyilván további információkat hordoznak a két megyében folyó, a munkanélküliség problémáját kezelni szándékozó törekvésekről és azok sikerességéről egy olyan aspektusból, amely ezt az egész problémát a megyék munkaerőgazdálkodási és átképzési rendszerének egészébe képes behelyezni.

Fejes Katalin

A munkaügyi tárca intézkedései a pályakezdők elhelyezkedésének a segítésére

A pályakezdők munkanélküli segélyének megszüntetése azért vált szükségessé, mert nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert nem motiválta elhelyezkedésre a pályakezdőket.

1993-ban és 1994-ben a pályakezdők munkanélküli segélye jelentősebb összegű volt, így a beáramlók száma is magas volt. 1995-ben közel a felére csökkent a segély összege, ez látványosan lecsökkentette a regisztrált fiatalok számát. 1996. július 1-től pedig megszűnt a segélyezés, ez újabb csökkenéshez vezetett. Elmaradtak azok, akik a segélyezés lehetőségével éltek korábban.

1996. július 1-től kormányrendelet szabályozza a Pályakezdők Elhelyezkedésének Programját. A jogszabályalkotók alapgondolata az volt, hogy ne segélyt, hanem munkalehetőséget biztosítsunk a fiataloknak. Ehhez társul az a fogalomponosítás, ami lehetővé teszi, hogy a pályakezdő kategóriába eddig nem tartozó iskolát félbehagyó fiatalok is így minősüljenek, s ezáltal részesülhessenek a rendelkezésre álló szolgáltatá-

sokban és aktív eszközökben. Ez a nyitás fontos megnyilvánulása e réteg iránti pozitív diszkriminációnak.

A törvényalkotók az alábbi kiindulópontokat tartották szem előtt a pályakezdők elhelyezkedésének az elősegítésénél:

- támogatás nélküli elhelyezkedés – ezt az iskolai prevenció és olyan szolgáltatások segítik, mint pl. az álláskeresési technikák, tréningek;
- támogatással való elhelyezkedés – a legmegfelelőbb aktív eszköz(ök) kiválasztásával történik;
- foglalkoztatást elősegítő képzésbe vonás, amelyet az adott kirendeltség az ajánlott, illetve elfogadott képzései közül választhat ki, vagy önállóan keres magának a fiatal.

A kifejezetten pályakezdőknek szóló aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök a 68/1996. (V. 15.) kormányrendelet értelmében az alábbiak:

- munkatapasztalat-szerzés támogatása, ami a szerzett szakmában való gyakorlati jártasság biztosítását hivatott segíteni;
- foglalkoztatást bővítő támogatás, amit olyan fiatalok vehetnek igénybe, akik legalább egy tanévet annál a munkáltatónál töltöttek gyakorlaton, aki őket foglalkoztatni szeretné;
- foglalkoztatást elősegítő képzés, ami piacképes szakma megszerzését biztosítja;
- foglalkoztatási törvény szerint nyújtható támogatásokban is részesíthető pályakezdő fiatal, mint pl. közhasznú munka, útiköltségtérítés támogatása.

A jövő perspektívái, a program továbbfejlesztése szempontjából a munkaügyi vezetés különösen fontosnak tartja a fiatalok munkaerőpiacra való bekerülésének elősegítését. Ezért 1997. évben III. 5-én már módosította a tavalyi kormányrendeletet, ezáltal vonzóbbá téve a támogatásokat.

További cél, hogy egyre sokrétűbb és eredményesebb kapcsolatok épüljenek ki a non-profit szervezetek és a minisztérium között. Tavaly már elindult a PEP kapcsán az a közlekedési folyamat, amely igényli a szervezetek tájékoztató és speciális szolgáltató programjait nyújtó tevékenységét, valamint számít arra, hogy mint munkaadók is szerepeljenek.

A kísérletezésekhez, új projektek kipróbálásához az OFA ad keretet és lehetőséget és az adaptálásra alkalmas programok számára megteremti az országos gyakorlatba való bevezetés lehetőségét.

Gere Ilona

Segítő program a pályakezdők részére

A munkaerőpiaci pozíciókat – különösen tömeges munkanélküliség esetén – az életkor számottevően befolyásolja. A legidősebbek mellett általában a legfiatalabb munkavállalói korosztály elhelyezkedési esélyei a legrosszabbak, s ezen belül a pályakezdőkkel szemben – elsősorban gyakorlati tapasztalatuk hiánya miatt – erős munkáltatói diszkrimináció is tapasztalható. Mindezek következtében Magyarországon évek

óta igen magas az ifjúsági munkanélküliségi ráta, mely természetesen az iskolázottság, szakma- és településstruktúra szerint erősen differenciált. E komoly társadalmi probléma okai és következményei messze túlmutatnak a munkaügy hatókörén, de a megjelenés színtere a munkaerőpiac. Az elmúlt években a munkaügyi kormányzat több intézkedéssel, a foglalkoztatáspolitikai eszközök célzott működtetésével igyekezett oldani ezt a feszültséget. Ezekből a beavatkozásokból azonban általában hiányzott a komplexitás, s így legfeljebb egy-egy részterületen (pl. a képzések területén) érték el eredményt; másfelől pedig a munkahelyhiány kényszere miatt – e csoport esetében megengedhetetlenül – a szociális megoldásokat preferálták (pályakezdők munkanélküli segélye). Az „állampolgári jogon” járó segély bizonyítottan diszfunkcionálisan működött, még azokat a fiatalokat (vagy egy részüket) is a segély teljes 6 hónapjának igénybevételére ösztönözte, akik e nélkül megpróbáltak volna elhelyezkedni.

Mindezen indokok figyelembevételével a kormány 1996. július elsejével megszüntette a pályakezdők munkanélküli segélyét, és ezzel párhuzamosan egy aktív ifjúsági programcsomagot kezdett el működtetni, amely komplexitásra törekszik. Ennek megfelelően szolgáltatásaival és támogatásaival kiegészíti a már korábban is működtetett foglalkoztatáspolitikai eszközrendszert, és igyekszik minél jobban lefedni a pályakezdő útját a szervezetbe történő belépéstől a foglalkoztatás biztosításáig.

Alapvető célkitűzés, hogy személyre szabott szolgáltatásokkal és differenciált támogatásokkal segítsék a pályakezdő fiatalokat a munkaerőpiacra történő belépésükben, hogy motiválják őket az aktív álláskeresésre, valamint arra, hogy foglalkoztatási gondjaik esetén vegyék igénybe a munkaügyi szervezet szolgáltatásait.

A személyre szabott szolgáltatások előfeltétele a pályakezdők adottságainak, igényeinek pontos feltárása és a folyamatos együttműködés formáinak meghatározása, kereteinek megteremtése. Erre szolgálnak azok az új típusú csoportfoglalkozások, amelyek a munkaügyi szervezet ajánl a segítségért hozzá forduló pályakezdők részére:

- az Impulzus foglalkozás célja, hogy motiválja a fiatalokat saját életútjuk megtervezésére,
- a Pályaorientációs program a szakmával nem rendelkező fiatalok számára ad segítséget pályaválasztási elképzeléseik kialakításához,
- a Pályakorrekciós foglalkozás a szakmát váltani kívánó vagy kényszerülő fiataloknak segít az új (vagy megfelelőbb) szakma megtalálásában,
- a Pályamegerősítő program a piacképes szakmával rendelkező, de ennek gyakorlásában bizonytalan fiatalok pályán maradását segíti.

Mivel a végső cél a pályakezdők mielőbbi foglalkoztatása, a rendelet a munkáltatól számára további ösztönzési lehetőségeket biztosít (Munkatapasztalat-szerzés támogatása, Foglalkoztatási támogatás).

A programmal kapcsolatos első tapasztalatok¹ azt bizonyítják, hogy a fiatalok rendkívül nyitottak minden olyan kezdeményezés iránt, amely feléjük irányul, s amely a munkaerőpiacon történő eligazodásukat segítheti. Ugyanakkor végtelenül lehangoló,

¹ Az OMT támogatásával a Munkaügyi Kutatóintézet 1996. októberében vizsgálatot végzett a program bevezetésének tapasztalatairól. Ennek keretében 500 olyan pályakezdő fiatalot kerestünk meg, akik Impulzus foglalkozáson vettek részt.

s a program eredményességét is csökkentheti az a nagyfokú tájékozatlanság, amely az iskolarendszertől kikerült fiatalokat jellemzi. A vizsgálat tapasztalatai szerint a pályakezdő fiatalok egy jelentős körének fogalma sincs az ország foglalkoztatási gondjairól, lakóhelye munkaerőpiaci sajátosságairól, saját maga (végzettségétől, szakmájától, rátermettségétől, aktivitási fokától, szociális státuszától stb. függő) munkavállalási kilátásairól, az igénybevehető szolgáltatások szerepéről és korlátairól.

Egyfelől ez azt jelzi, hogy továbbra is megoldatlan az iskolákban (elsősorban a középiskolákban) a munkára való felkészítés, másfelől a munkaügyi szervezeten belüli tájékoztatás is komoly kívánnivalót hagy maga után.

Az általános tájékoztatás terén a pályaválasztás – a mai igényekhez, sajátosságokhoz igazított – újrapiálítése, rendszerszerű működésének biztosítása jelenthetne segítséget. Ennek – értelemszerűen – csak szűkített változatát tartalmazza a program, nevezetesen a munkaügyi központok és az iskolák együttműködési feltételeinek kialakítását, de már ez is komoly előrelépést jelenthet a jelenlegi „nulla állapothoz” viszonyítva.

Lovas Ferencné

Hová fordulhat gondjával egy pályaválasztás előtt álló fiatal?

Gondolatok a pályaválasztásról

Minden szülő előbb vagy utóbb találkozik ezzel a sokszor megoldhatatlannak tűnő problémával. A pedagógiai intézetek nagy többségében a tárgyi feltételek nincsenek meg ahhoz, hogy fogadni tudjanak nagyobb létszámú segítségre szorulókat. A munkaügyi központokban preventív tevékenység keretében pályakezdő programok állnak az ügyintézők rendelkezésére, de szükség lenne olyan helyre, ahol a képességeknek, a munkaerőpiaci igényeknek leginkább megfelelő szakma, pálya felé lehetne orientálni a fiatalokat.

Különösen fontos ez napjainkban, amikor egyre nagyobb a munkanélküliség, a gazdasági folyamatok nehezen kiszámíthatók, a családok az elszegényedés határán állnak, így nem csoda, ha egyre több szülő szeretné „biztonságban” tudni gyermekét. Jó lenne valakivel megkonzultálnia fia-lánya további lehetőségeit. Kivel tegye ezt meg? A pedagógussal, aki szintén vajmi keveset tud a szakmákról, a szakmaspecifikumokról? Sokszor arra is véges az ideje, hogy utánajárjon annak, hol és mit oktatnak egy-egy közép- vagy felsőfokú tanintézetben. A legnagyobb probléma az érettségi utáni szakmatanulási lehetőséget érintő információhiány. Egy-egy megyében önkéntes alapon a munkaügyi szervezet, vagy a pedagógiai intézet látja el többé kevésbé ezt a funkciót.

A bizonytalanság oka a feladat pontatlan meghatározásából adódik. A tapasztalat azt mutatja, hogy ha egy téma két szakminisztérium hatáskörébe is tartozik, senki sem tudja felvállalni igazán a feladatot. Nem azért, mert nem lenne képes egyik vagy másik szervezet erre, hanem azért, mert alapvető finanszírozási gondjaik vannak.

Történtek kezdeményezések a probléma megoldására. Ilyen kezdeményezés a Munkaügyi Minisztérium által létrehozott három Foglalkozási Információs Tanácsadó, melyek Békásmegyeren, Szegeden és Szolnokon kezdték meg tevékenységüket az elmúlt két esztendőben.

Hogyan működik a Foglalkozási Információs Tanácsadó (FIT) Szolnokon?

Stratégiát dolgoztunk ki arra, hogyan tudnánk gyorsan és hatékonyan megismertetni a FIT-eket. Úgy gondoltuk, hogy a leghatékonyabb az, ha az iskolák igazgatóit és pályaválasztási felelőseit hívjuk meg, hogy megismerhessék a szakmabemutató filmeket, a számítógépes érdeklődés- és képességvizsgáló programokat, az információs mappákat, amelyek további tájékoztatást adnak a szakma tartalmáról, munkaerőpiaci pozíciójáról, kereseti lehetőségekről, a lehetséges továbbtanulási irányokról. A pedagógusok igényként fogalmazták meg a folyamatos felkészítést, a munkaerőpiaci információk és a szakmák ismeretét illetően.

Programokat szervezünk, kerekasztal-beszélgetésre invitáljuk a fiatalokat, melyeken megismerhetik a munkaügyi központ által felajánlott szolgáltatásokat. A látogatók egy része csoportosan, szervezett formában jut el hozzánk, másik része a különböző információs csatornákon keresztül (újság, rádió, televízió). Felkeresnek bennünket a pályaválasztás előtt álló hetedikes és nyolcadikos diákok, középfokú oktatási intézmények hallgatói, az oktatásból kikerülők, akik képzés, átképzés után érdeklődnek, s az utóbbi időben egyre több munkanélküli itt talál megoldást problémájára.

A szülők gyakran gyermekükkel együtt jönnek, s kérnek segítséget. Ezt a feladatot három pedagógus végzettségű tanácsadó kolléga végzi. A tanácsadónak az a feladata, hogy olyan információk birtokába juttassa a pályaválasztót, hogy önmaga tudjon dönteni további sorsa felől. Vannak olyan esetek is, amikor a szülő velünk szeretné kimondatni saját elképzelését, saját be nem teljesült vágyát próbálja gyermekére ráerőltetni. Ilyenkor a pszichológus segítsége nélkülözhetetlen. A beszélgetés során gyakran kiderül, hogy a szülő is munkanélküli, ez esetben az ő gondján is igyekszünk enyhíteni.

Szolnokon a FIT a Humánszolgáltatási Osztályon belül a Pszichológiai Szakszolgáltatással és az Álláskereső Klubbal együtt működik. A komplexen jelentkező igények, az egymásraépültség miatt tartottuk célszerűnek ezt a megoldást. A három szolgáltatás igénybevétele a leghumánusabb eszközökkel, a legbürokráciamentesebben valósulhat meg. A tanácskérőnek, a munkanélkülinek nem kell mindig újabb helyen jelentkezni, az átélt stresszt ismét megélnie, mert a nehéz helyzetben lévő ügyfél észre sem veszi, s máris egy másik szolgáltatást vesz igénybe.

Összegezve elmondható, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megyében komplexen kezeljük a pályaválasztók, a képzés, átképzés iránt érdeklődők és az álláskeresők problémáját. Hiszen ha a pályaválasztás nem elég körültekintő, akkor többen jelentkeznek átképzésre, nagyobb az „esély” a munkanélküliség státuszába való kerülésre. Szolnokon egyedülálló módon a Megyei Közgyűlés – az eddigi munkánkat elismerve – megbízta a megyei munkaügyi központot, hogy vállalja át a pedagógiai intézettől ezt a feladatot. A megye és a munkaügyi központ vezetése felismerte, hogy a munkaügyi szervezet a legkomptensebb arra, hogy a pályaválasztás előtt álló fiataloknak információt nyújtson, hiszen a pályaválasztás nagyon szervesen kapcsolódik a munkaerőpiaci információkhoz, a tanácsadók első kézből kaphatnak ismereteket a piacképes szakmákról, a gazdaságban végbemenő elmozdulásokról.

Szükséges lenne egy egységes szabályozás és további FIT-ek telepítése. Gondunk, hogy nincs egy olyan országos hálózat, melynek segítségével a megyei kezdeményezések beépülhetnek az egymást segítő rendszerbe.

Véleményünk, hogy a mai gyorsan változó gazdasági körülmények között csak olyan szervezet vállalkozhat felelősségteljesen a pályaválasztási tanácsadásra, amely birtokában van a mindenkor aktuális munkaerőpiaci információknak.

Kerékgyártó Zsuzsa

Még mindig a tartós munkanélküliekről

1996. februárjában kísérletképpen tartós munkanélküliek körében személyiségfejlesztő tréninget tartottak a svájci Kontakstelle Arbeit Befur Ausbildung (KABA) munkatársai Jászberényben.

A tréningről készült filmet azóta be is mutatták, illetve ezzel párhuzamosan megjelent a Csoportos önépítés című kézikönyv. A tréning résztvevőinek kedvező tapasztalatai és részben biztatásai megerősítettek abban, hogy szükségük van a munkától tartósan távollévőknek hasonló „közérzetjavító foglalkozásokon” való részvételre.

Első hazai kísérlet a Jászság egyik településén, Jászkiséren történt, ahol a munkanélküliségi ráta meghaladja az országos átlagot. Korábban a helyi foglalkoztatást a MÁV Járműjavító üzeme, a helyi Termelő Szövetkezet és ÁFÉSZ, illetve az elsősorban a fővárosba irányuló ingázás jellemezte, ami főleg az alacsony iskolázottságú férfiaknak jelentett megoldást.

Jelenleg a településen 456 fő a jövedelempótló támogatásban részesülők száma. Két csoportnak tartottam tájékoztatást, külön a nőknek és külön a férfiaknak.

A tréning részeként elvégzett értékvizsgálat szerint a legfontosabb számukra a család és ezzel szoros összefüggésben az anyagi biztonság megteremtése, valamint a gyerekek számára a tanulás biztosítása. Sokan járatják gyermeküket néptánc, gyermekjáték-készítő szakkörre. Ugyanakkor értékként szinte valamennyien megfogalmazták a megbízható munkáltató fontosságát.

A férfiak kezdetben sokkal zárkózottabbnak tűntek, de gyorsabban oldódtak fel. Az időfelhasználásukat vizsgálva érdekes kép alakult ki. Az életük egy nyári és egy téli időszámítás szerint zajlik. Az utóbbi esetében a munka 30-40%, ugyanennyi jut a családra és a fennmaradó a szórakozás (TV-nézés, kocsimázás).

Nyáron lényegesen megváltozik a helyzet. A munkával töltött idő eléri a 70-80%-ot, mivel a térségben a jövedelempótló támogatáson lévő férfiak közül nyáron mindenki eljár vagy napszámba, vagy saját, illetve a rokonok földjét művelni (hagyma, illetve más termesztése jellemző) építkezésre stb. Hat hónap alatt kell megkeresni a téli hónapokra valót is. Ugyanakkor hosszú távon nem gondolkoznak mezőgazdasági munkában, senki sem akar gazdálkodni, ezt a helyzetet átmenetinek tartják. Az állattartást és a kertészkedést „csak” a család jövedelmének kiegészítésére szánják. Egyrészt szakmájuk szerint is ipari munkásoknak számítanak, esztergályos, asztalos, burkoló. Sokan dolgoznak közülük az építőiparban. A jelenlegi helyzetet kényszermegoldásnak tartják.

A nők sokkal inkább el tudják képzelni ezt a fajta tevékenységet, mert beleillik a házimunkába, de ők sem tartják ezt hosszú távú megoldásnak. Számukra legkedvezőbb megoldás a részmunkaidős foglalkoztatás lenne. Hasonlóan a pályakezdők munkatapasztalat-szerzési támogatásához, talán el lehetne tűnődni azon, hogy a családos, többgyermekes anyák foglalkoztatására is lehetne hasonló támogatási formát bevezetni.

A tartós távollét a munkahelytől és a kilátástalanság egyértelműen veszélyezteti a családi nyugalmat, ami később a gyerekekre is kihat. A 30-40 éves korosztály még viszonylag kedvező helyzetben van, hiszen a 40-45 év feletti nőknél már egészségügyi problémák is jelentkeznek.

A csoportos foglalkozások számomra is tanulságosak voltak. Ügyfeleink részéről több visszajelzést is kaptunk, melyeket úgy gondolom, munkánk során hasznosíthatunk. Problémájukat összetetten próbáljuk kezelni.

A jövőt illetően úgy vélem, szükséges volna ezt a fajta szolgáltatásunkat rendszeressé tenni. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni a település sajátosságait egy-egy foglalkozás szervezésénél.

Szabó László

Pályakezdő munkanélküli fiatalok véleménye a munkavállalásról

Az 1997 elején Zala megye egy kisvárosában történt felmérés alapján

A Kormány 68/1996. (V. 15.) sz. kormányrendelete a pályakezdő munkanélküliek elhelyezkedéséről, változást hozott az iskolájukat közép- vagy felsőfokon befejező fiatalok életében. Ennek lényege, hogy megszűnt a pályakezdők munkanélküli segélye, helyette pedig munkatapasztaltszerzési támogatást, foglalkoztatási támogatást és foglalkoztatást elősegítő képzési támogatást biztosít a pályakezdők számára.

A fiataloknak lehetősége van részt venni elhelyezkedést segítő programokon (Impulzus, pályaaorientáció, pályakorrekció, pályamegerősítő és álláskeresési technikák). A kormányrendelet segítő szándéka még nem jelent azonnali megoldást a pályakezdő munkanélküliség enyhítésére, de módszerében, gondolkodásra késztetésben, motivációk befolyásolásában mindenképpen.

A munkaügyi kirendeltségek be- és kiáramlási statisztikája változatos képet mutat. Sikeresebbek a nagyvárosok, elmaradnak a kistérségek. A munkaerőpiaci hátrányokon (kevés állás, beszűkült lehetőségek) túlmenően a kisvárosok és környéki fiatalok szemléletmódja is sajátos. Egy zalai kisváros pályakezdő fiataljainak körében végzett felmérésben arra kerestük a választ, hogy mi az oka a fiatalok érdektelenségének. Miért szakad meg a kapcsolat a munkaügyi kirendeltség és az állást kereső fiatal között? Kérdőíves interjúban pályaválasztásukról, munkatapasztalataikról, a mindennapjaikról, jövedelmi viszonyaikról és jövőképeikről tudakozódtunk. A kérdőívek feldolgozása az alábbi fő gondjaikra irányította a figyelmet. A munkába járás különösen az aprófalvakból nehézkes, s ez korlátozza a munkavállalásukat. A mindennapi létfenntartás egyelő-

re nem rájuk hárul, így a több pénz nem motivál. A munkaügyi szervezetről kevés információval rendelkeznek és nem is törekszenek azok beszerzésére (lásd: PEP programok). Öncélúnak látják az együttműködési kötelezettséget, s a segítő kapcsolat megteremtése (pl. tanácsadás) még idegen számukra.

Összegezve elmondható, hogy a munkaügyi szervezetben dolgozók tájékoztató – motiváló szerepe egyre erősödik, akkor is, ha nincs pillanatnyilag álláskínálat.

Szántó Tamás

A nonprofit szervezetek szerepe az ifjúsági munkanélküliség kezelésében

Szeptembertől kezdődően az elmúlt évek mérséklődő tendenciáját jelentősen meghaladó mértékben csökkent a regisztrált pályakezdő munkanélküliek száma s ez a folyamat októberben és novemberben még határozottabban folytatódott.

A helyzet tisztázása érdekében nyomonkövető vizsgálatot végeztünk körükben.

Kérdőívet küldtünk ki annak az 567 pályakezdő fiatalnak, akik októberben és novemberben léptek ki a nyilvántartási rendszerünkől. A kiküldött kérdőívek közül 366 érkezett vissza, amely 64,6%-os válaszadási aránynak felel meg.

A kérdőívre válaszoló fiatalok 63%-a dolgozott a megkérdezéskor. A magas elhelyezkedési arány arra enged következtetni, hogy eredményes intézkedés volt az alanyi jogon járó pénzsegély eltörlése, amely a fiatalok egy részét passzivitásra készítette.

Természetes azok számára, akik nem tudtak elhelyezkedni – jelen esetben a válaszadók közel 10%-a – rendkívül negatív intézkedés volt a pályakezdők munkanélküli segélyének megszüntetése.

Az elhelyezkedési arány az iskolai végzettség tekintetében azonban erősen differenciáltan alakult. E vizsgálat is igazolta, hogy a szakképzetlenek vannak a legkedvezőtlenebb munkaerőpiaci helyzetben. Legkisebb arányban az általános iskolát (33%) és a gimnáziumot végzettek (43%) tudtak elhelyezkedni, a legnagyobb számban pedig a felsőfokú végzettségűek.

A nyilvántartási rendszerből kilépő és a kérdőívet visszaküldő fiatalok 37%-a dolgozott a végzettségének megfelelő munkahelyen, 26%-uk nem maradt meg a választott pályán. Természetesen a pályamódosításoknak csak egy (valószínűleg kisebb) része tudatos, a másik része kényszerűségből fakadt.

A választott pálya elhagyása a technikusok körében volt a legjellemzőbb: 40%-uk nem a végzettségének megfelelő munkahelyen dolgozott.

Sajátos és el nem hanyagolható rétege a megkérdezetteknek a katonai szolgálaton lévők (10%), a nappali tagozaton tanulók (8%), illetve a tanfolyami képzésben résztvevők (8%), akik átmenetileg kikerültek a munkaerőpiacról és jelenleg inaktívak. Az ő problémájuk ezzel az elhelyezkedés vonatkozásában hosszabb-rövidebb időre kitolódott.

A vizsgálat eredménye szerint a nyilvántartásainkból kilépett fiatalok 9,6%-a volt munkanélküli.

Lannert Judit

Az ifjúsági munkanélküliség és az arra adott válaszok az oktatás területén (Nyugat-Európa és Magyarország)

Magyarországon a nyolcvanas évek vége, kilencvenes évek elejének egyik legnagyobb kihívása a növekvő munkanélküliség volt. Különösen érzékenyen érintette a hirtelen megjelenő ifjúsági munkanélküliség az oktatást, különösen a szakképzést. A nyugat-európai országok ezzel a problémával korábban, a hetvenes évek második felétől szembesültek. 1973 és 1983 között az 1973-as olajárrobbanás és a munkaerőpiacra lépő fiatal korosztály nagyobb létszáma miatt szinte mindegyik nyugat-európai országban növekedett a 25 éven aluliak munkanélküliségi rátája. A svédekénél és a németeknél ez az aránya 3-5%-ról 8-10%-ra nőtt. Az angoloknál és franciáknál 10%-ról 20% fölé, míg az olaszoknál, spanyoloknál 10-15%-ról 32-38%-ra ugrott ez a szám. A nyolcvanas évek második felében a kedvező gazdasági folyamatok következtében csökkent ugyan az ifjúsági munkanélküliség rátája a fejlett országokban, de a kilencvenes évek elejére ez a folyamat lelassult.

Az ifjúsági munkanélküliség növekvő rátája szinte minden országban felerősítette a hátrányos helyzetű, a középiskolából lemorzsolódó, gyengén teljesítő fiatalok számára nyújtott programok bővítése iránti igényt. Ilyen programoknak tekinthetők a különböző orientáló szakaszok, szakképzésre bevezető év, stb. intézményei.

A nyolcvanas években Németországban sikerült viszonylag alacsony szinten tartani a munkanélküliséget az európai átlaghoz képest. Ennek okát sokan abban látták, hogy a német duális rendszerű szakképzés a gazdasággal való szorosabb kapcsolata révén jobban alkalmazkodik a munkaerőpiaci igényekhez, és annak megfelelően képi a tanulóit. A nyolcvanas évek során így más országokban is megpróbálkoztak a duális elem bevezetésével, illetve felerősítésével. E törekvés szülöttei pl. Angliában a Youth Training Scheme, vagy Franciaországban az alternance programok. Miután a nyolcvanas évek során sem sikerült lényegesen visszaszorítani az ifjúsági munkanélküliséget, már nem annyira az oktatás gazdasághoz való közelítésében látták a megoldást, hanem a szakképzés színvonalának erősítésében. Ezt a tendenciát tükrözi a német Fachoberschule és Fachhochschule bevezetése, a franciáknál a szakérettségi bevezetése, az angoloknál a szakképesítések egy országosan elismert egységes rendszerének a kidolgozására tett lépések (National Qualification List).

A kilencvenes évek első felében mélyreható változások következtek be a hazai munkaerőpiacon is. Noha a munkavállalási korú népesség 1990 és 1995 között kissé növekedett, ennek ellenére a foglalkoztatottak száma 27%-kal, másfél millióval csökkent. A munkanélküliségi rátája 10% körüli szinten stabilizálódott. Magyarországon a kilencvenes évek elején az ifjúsági munkanélküliség megugrásának úgy ciklikus, mind strukturális, vagy fikciós okai is voltak. A ciklikus jellegű munkanélküliség nagyrészt a gazdaság állapotával függ össze, a fikciós munkanélküliség a fiatalok munkábaállási szokásaival, míg a strukturális munkanélküliség valamivel szorosabban kapcsolódik az oktatási rendszerhez.

A nemzetközi és a magyar adatok alapján is ketté válik a fiatalok két csoportja, a tizenévesek és a huszonévesek csoportja. A KSH Munkaerőmérleg alapján a tizenévesek körében az ifjúsági munkanélküliség rátája mintegy 30%. A 20-24 évesek körében is az országos átlagnál magasabb a munkanélküliség aránya, mintegy 12-13% (1995). Azok a fiatalok, akik lemorzsolódnak, kilépnek az oktatásból, de munkát nem találnak, zömükben a hivatalos statisztikák szintjén sem jelennek meg.

A pályakezdő regisztrált (tehát legalább középfokú végzettséggel rendelkező) munkanélküliek száma 1993 őszén szökött a legmagasabbra, 70000 fölé. 1993-ban a középfokon végzettek több mint fele regisztráltatta magát munkanélküliként. Természetesen a képet valamennyire szépíti a tény, hogy a fiatalok egy része valószínűleg talál munkát a fekete piacon, valamint a közeljövőben egy részük továbbtanul. Ez a magas arányszám mindazonáltal mind a felsőoktatás szűk keresztmetszetére, mind a munkaerőpiacnak a fiatalokat kissé diszkrimináló jellegére rámutat.

A regisztrált pályakezdő munkanélküliek között aránytalanul magas a szakmunkásbizonyítvánnyal rendelkezők aránya. Az a tény, hogy a szakmunkásképzés egyre inkább munkanélkülieket képez, csökkentette az ilyen irányú képzés iránti igényt. Mindez Magyarországon is hasonló tendenciákat indított el az oktatás és szakképzés terén, mint Európaszerte. Így beindult egy speciális képzési program (ún. speciális szakiskola nem fogyatékoson számára) a gyengébben teljesítőknek, a szakképzést megpróbálták a gazdasághoz jobban igazítani, megjelent a tanulószerveződés intézménye, kialakultak a társadalmi partnerség intézményei a szakképzésben. A szakképzés színvonalának emelését célozzák meg az ún. „világbanki” szakközépiskolák, illetve programok, amelyek egyre népszerűbbek.

Az iskolázottság szintjének emelése viszont önmagában még nem gyógy mód a munkanélküliség csökkentésére. A fiatalok munkanélküliségének országok közötti eltérései nem mutatnak összefüggést az iskolázási arányokkal. Ez abból is következik, hogy az oktatás kiterjesztése csak rövid távon mérsékelni feltétlenül a munkaerőkínálatot, illetve a munkanélküliséget. Néhány év távlatában már csak akkor gyakorol kedvező hatást a munkaerőpiacra, ha az oktatás a munkaerő-keresletnek megfelelő színvonalon és összetételében bővül. Az ifjúsági munkanélküliség egyik legjobb ellenszere tehát a GDP-nek a 0-1%-nál magasabb ütemű növekedése lenne. Tény azonban, hogy amennyiben a gazdasági növekedés a technológia olyan mértékű fejlődésével jár együtt, ami hosszú távon még jobban csökkenti a munkaerő iránti igényt, úgy a munkanélküliség tartósan magas és talán növekvő szintjével a jövőben is számolni kell.

Szegő Szilvia

Kerekasztal-beszélgetés az Ifjúság és a munka világáról – civil szervezetek, munkaügyi szakapparátus képviselői és tudósok részvételével

Összegzés

A felnőtté váló fiatalok döntő többsége azt éli meg, hogy nem várja őket a felnőtt világ, nem várja munkával, tisztos egzisztenciával, legfeljebb neveli, tereli, parkoltatja őket, ahelyett, hogy partnerre emelné. Ma bizalmatlanság van a munkaadó és a fiatal munkavállaló között. Ezt a helyzetet nehezíti, hogy a magyarországi ifjak korán lépnek be a munka világába, ami azt is jelenti, hogy korán is választanak iskolát. A korai választáshoz viszont nincs elég információjuk, tekintve, hogy a szülő munkatapasztalata vagy munkaszocializációs szerepe leértékelődött, s a családi mintákhoz szinte semmilyen intézmény nem tesz hozzá információt.

A fiataloknak a felnőtté válás nehéz időszakában többféle szocializációs kényszerrel kell megbirkózniuk, és ebben az egyik legnehezebb terep számukra az első találkozás a munka világával. *A szűkülő életesélyek közepette ez az első találkozás döntő jelentőségű lehet.* Ezért azokban a szocializációs kihívásokban, amelyek a felnőtté válás szempontjából fontosak, az a hangsúlyos kérdés, hogy milyen találkozási pontokat kínálunk a fiatalok számára a munkakezdekskor. A munkával való találkozás folyamatait kellene a mainál jobban egyengetni, de nem mesterséges, hanem valóságos munkáltatói környezetben.

A fiatal, a munkával való első találkozása idején nem feltétlenül az életpályáját szeretné megoldani, mivel ennél sokkal rövidebb távú egzisztenciális kényszerek hajtják. Nincsennek annyira szocializva, hogy különösen komolyan vennék a családi zsebek hiányát: egyszerűen pénzre van szükségük, mégpedig naponta és sok pénzre. Iskolában, az iskola mellett. Ezért ma az iskola mellett – a korábbi mintákkal ellentétben – égetően fontossá vált, hogy a fiatal a tanulás mellett találkozzék a munkával. *A korábbi beidegződésekkel szemben komolyan kellene értékelnünk a számukra megnyitandó rövidtávú munkahelyeket is.* E munkahelyeknek nem feltétlen kell egyben már az életpályákat is alakítaniuk, nem okvetlenül a távlatos pályakeresést kell szolgálniuk.

A pénzhez jutást – bár a fiatalok igyekeznek kitágítani maguk számára a családi büdzsét – a családi adományok mellett a munka biztosítja. A fiatal, a munka világával történő rövidtávú találkozásában már megélik e világ szinte valamennyi konfliktusát: szerződéses konfliktusokat, az egymásról való feltételezések, amelyek nagyrészt előítéletek ingoványos világát, méghozzá úgy, hogy mindezen helyzetekben szociális ismeretek nélkül kell kialakítaniuk a válaszütemeket. Rengeteg olyan esemény van ebben az első találkozásban, ami könnyen lebeszéli a pályát kezdő, vagy pályát kereső fiataalt arról az útról, amit legális útnak hívunk. Gyakran még azok a fiatalok sem tudnak ebben a világban felkészültek lenni, akiknek van egyéni programjuk, akik valamilyen módon meg akarják oldani az életüket. Ennek oka az, hogy praktikus ismereteik

a munkával való találkozásukhoz minimálisak, és azok is vagy csak negatív, vagy sok-sok negatív tapasztalattal terhesek.

Az elmúlt időszakban elképesztő mértékben megnőtt az intézményen kívüli fiatalok száma. A családtól a saját családig tartó üres szakaszcsoport, intézményen kívül helyezett szakaszcsoport van szó, amikor az eredeti család befolyása már csökken, (ez a 14-19 éves korban igen jelentős), de még messzire van a saját család alapítása, a feltételek kialakulása. A fiatalok kinőnek, vagy kiszakadnak, kimaradnak az iskolából, és nem várja őket a munka. A kötelező oktatásból is sokan – mintegy 25-30 százalékuk marad ki anélkül, hogy hovatartozásuk megoldódna.

Nincsenek olyan intézményes találkozási pontok a fiatalok számára, amelyek érdemben befolyással lehetnének rájuk. *Az az igazság, hogy ma nagyszámú tizenéves van az utcán mindenféle intézményes találkozási pont nélkül.* Ők azok, akiket könnyen elér egy másik világ, egy nem legális világ, s végső soron az alvilág. Ezzel szemben nem kínál a munka világa, de a gyermekvédelem sem megfelelő, érdemi, szocializált, társadalmilag igényelt alternatívát. Ebből a pozícióból folytatva nem csak elvi, hanem praktikus kérdés a munkával való találkozás pillanatát elemezni, és tudni azt, hogy van-e találkozási pontokban a kényszereken túl olyan intézményi szerep, amely érdemi segítséget nyújt a fiatal szocializációjához, ahhoz, hogy fiatalok és a felnőttek partnerekké válhassanak például a munka világában is. Ma néhány civil szervezet – erején felüli terheket vállalva – próbálja kitölteni e találkozási pontokon az intézményi rendszerek hiányát.

A munkatügyi kormányzat szereplőinek megvannak a maga formális kellékei, de *iszonyúan nagy a távolság a szervezett intézményes válaszok és a magára maradt, elhanyagolt fiatalok tömegei között.* A legelérhetőbbek az általános iskolában a fiatalok, amint kilépnek onnan, akkor – ha nem tanulnak tovább – pályakezdők, vagy munkanélküliek, vagy eltűnnek az intézmények elől.

Az iskolarendszer bármelyik szintjéről kilépő fiatal nagyon sok ok miatt választásra kényszerül, alapvetően nyilván a munka világa felé szeretne elindulni, amelyik egyébként maga is meglehetősen differenciált. Hiszen a munka világa maga legitim foglalkozásokból áll, de illegitim foglalkozásokból is, amelyek nincsenek bent a foglalkozások statisztikai jegyzékeiben, a foglalkozási regiszterekben. Ilyen például a prostitúció és a mindezt átszövő fekete gazdaság. Ha a munka legitim világába sikerül bejutni a fiatalnak, akkor a munkafunkciók betöltése biztosított: a munka megélhetéshez juttat, és társadalmi státuszt biztosít. Azoknak, akiknek nem sikerül a munka világába bejutniuk, azoknak más világok jutnak osztályrészül: az egyik a bűnözés világa, az alvilág, a másik a bajok medikalizálódása, drog, alkohol, betegségek, egyebek, azaz a túlvilághoz vezető út. De van egy másik világ, ez a másvilág, amellyel nagyon keveset foglalkozunk.

Ha arra gondolunk, hogy *a munkanélküliek segítségét szolgáló rendszerek egyetlen célja a legitim foglalkozások világába való bejuttatás vagy visszajuttatás, és nem foglalkozunk azokkal, akik számára ez a lehetőség nem adott, pontosan azért nem adott, mert a munkalehetőségek száma nyilvánvalóan sok ok miatt csökken, akkor az a kérdés, hogy a létező ilyen-olyan világok közül melyik az, amelyeket a munka világán kívül segíteni kellene erősödni.* Nyilván az alvilágot nem. Ugyancsak a túlvilág felé vezető utat sem, az sokba kerül, embertelen, rossz, job-

bára csak károk vannak belőle társadalmilag. (Az alvilág az egyén számára persze nagy haszonnal járhat.) Marad a más világ, amelyről keveset beszélünk, de valószínűleg ez az a világ a munka világa mellett, amelyet erősíteni a legkevésbé drága. Sőt mi több: a másik két világról, az alvilágról, a medikalizált világról vissza kellene segíteni a fiatalokat, ha nem is a legális munka világába, hanem ebbe a más-világba, amelyben a legitim munka funkcióit számos eszközzel igyekeznek pótolni. Ez talán kevésbé drága, mint a másik két – a munka világából kivezető út.

Ha a tényeknél maradunk, akkor a kérdés nem az, hogy a munkanélkülivé vált fiatal a munka világa felé segítsük-e, vagy a másik világ felé... Ez ugyanis nem kérdés. A kérdés az, hogy a másik világ felé segítsük-e, vagy engedjük az alvilág, és a túlvilág felé indulni. A kérdés ez.

Megváltozott a család szerepe a munka világában való szocializációban. Néhány évtizeddel ezelőtt kialakult rendszere volt annak, ahogyan a fiatal a család bevezette a munka világába. Ha nem a család, akkor az iskola, az általános iskola gondoskodott arról, hogy a gyerekek lássanak munkahelyet belülről. Gyárat, üzemet, hivatalt, mindenféle munkahelyt. Ez a fajta tájékoztató, ismertető, szocializációs tevékenység ma teljesen elmarad. Így, amikor a fiatalok bekerülnek a munkahelyre, az abszolút idegenként jelenik meg számukra: mint egy költő írta „belebotlanak a tárgyakba”. A család szocializációs szerepének zavarai kedvezőtlenül érintik az ifjúságot a pályaválasztásban és a munkához való viszony kialakításában is.

A pályaválasztással kapcsolatosan új jelenség, hogy *az első szakma jelentősége leértékelődik*. Ebben őszintének kell lenni, és ha ezt tudatosítanánk, akkor sokan nem traumával fogadnák a szakmaváltás kényszerét. Nem lehet egész életre egy pályára beállítódni. Segítené a fiatalok munkaerőpiaci szereplését, ha vizsgálnánk az egyének munkaerőpiaci stratégiáit, és ennek ismeretében modelleket dolgoznánk ki a munkakeresés és a tárgyalás mikéntjeiről: e munkában fontos szerep hárulna például a civil szervezetekre. Jelenleg azonban nemhogy modelleket nem kapnak a fiatalok, hanem még az elemi információkhoz sem jutnak sokszor hozzá. A vizsgálatok azt mutatják, hogy *a fiatalok hihetetlen mértékben tájékozatlanok*. Sokuknak fogalma nincs a helyzetéről. Nem tudják, hogy mi az, hogy munkanélküliség. Nem tudják, hogy a régióban, ahol élnek, mekkora a munkanélküliség. Nem tudják, hogy az a szakma, amit megtanultak – ha van szakmájuk – mire jó, hogy van-e esélyük arra, hogy ott, ahol laknak, vajon el tudnak-e helyezkedni valaha is. Van-e esélyük arra, hogy az ország más részében el tudnak-e helyezkedni. Olyan riasztó tájékoztatlanság jellemzi e fiatalokat, amiről – mint többen megállapították – elsősorban az iskolarendszer tehet, de a család is tehet, és az iskola utáni intézményrendszer hiánya. A munkaügy csak egy funkciót tölthet be ezekből, hiszen főleg akkor lép be a fiatal életébe, amikor már baj van, amikor már megjelenik a fiatal a munkaügyi központban.

A fiatalok életesélyeit rontja, hogy nincs szervezett pályaválasztási tanácsadás. Természetesen ma – mint többen mondták – nagyon nehéz pályát választani, nagyon nehéz felelősen bármi módon a fiatalokat valami felé irányítani. Ennek ellenére a pályaválasztás (amely megszűnt, és amit gyorsan újjá kellene éleszteni, méghozzá nem akkorra időzítve, amikor a gyerek kikerül az iskolából, hanem amikor még benn van, tehát 13-14 éves korban) azzal is együttjár, hogy megismertetik a szakmákat, hogy

ne olyan szakmákat tanuljanak, ami nyilvánvalóan nem felel meg az irányultságuknak. Igaz, hogy a fiatalok többsége nem pályát, hanem iskolát választ. Sőt továbbmennék, nem a fiatal választ, hanem a szülő, esetleg a barátok, vagy az osztályfőnök befolyása a döntő. Kiderült a vizsgálatokból az is, hogy a jótanulók a gimnáziumba mentek, de jelenleg már nemcsak a jótanulókat veszik fel a gimnáziumba, hanem a gyengébbeket is. Ugyanis harc folyik a gyermekekért a fejkvóta miatt, és ennek következtében leadnak a színvonalból a gimnáziumok, de a szakközépiskolák is. Ez azért gond, mert a szakmunkásképző intézetbe ily módon csak a kettős tanulók jutnak be. Ez arra vezet, hogy a szakmunkásképzés színvonala tragikusan csökken. Így bár munka van, például a Jászságban tömegesen keresnének esztergályos, forgácsoló tanulókat, a hűtőgépgyárba géplakatost és tovább sorolhatnám a szakmákat, ugyanakkor a munkáltatók, mint mondják, szóba sem állnak a szakképző iskolából kikerülő tanulókkal, még hozzá részben talán azért, mert színvonalban nem felelnek meg. Ennek más magyarázata is van: a legjobbakat ugyanis a fejlettebb régiók is elszippantják, olykor nem is a nagyobb jövedelmekkel, hanem a nagyobb munkavállalói biztonsággal.

Az ifjúság és a munka kérdését tehát nem szabadna „tárca” kérdéssé tenni, különösen nem egy tárcává, a munkaügyi tárcává. Hiszen az ifjúsági életesélyek nagy mértékben összefüggnek az oktatással és a családdal (és sajnálatosan az oktatásban bekövetkezett minőségi romlással). Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy semmilyen pályaeorientáció nincs az általános iskola hetedik osztályában. Amikor arról beszélünk, hogy tömegesen lesznek pedagógusok munkanélküliek, akkor nehéz megérteni, hogy miért nem lehet a pályaválasztást megerősíteni, hiszen szakemberek vannak. Miért nem lehet minden iskolában pályaválasztási felelőst főállásban foglalkoztatni. A vizsgálatok szerint a pályaeorientáció az iskolában jelenleg abban merül ki, hogy egy pedagógus határidőre papírokat tölt ki, hiszen csupán abban érdekelt, hogy túl legyen a határidős feladaton. A munkaügyi szervezetek közül néhányan vállalják azt, hogy kijárnak osztályfőnöki órákra, és hetedik, nyolcadikos osztályosoknak tájoló programot nyújtanak, ami nagyon hasznos, de nem pótolhatja azt, amit az iskola főállású pedagógusa végezhetne folyamatosan és nem csupán „kampányban”. Ráadásul az igazi pályaválasztási tanácsadás, mint amilyen az volt, mielőtt megszűnt volna – valójában a nevénél több is: életvezetési tanácsadás. Nem csupán az első állásra készít fel, hanem megpróbálja elindítani az életprogramokban való gondolkodás is.

Az iskolarendszer hiányosságait és ezen túl az ifjúsági intézményrendszer óriási hiányát az ifjúsági életszakaszban az ugynevezett horizontális statisztikák nem mutatják. A vertikális statisztika mutatja ki, hogy a megszületett korosztályok hogyan mennek végig normálisan az iskolarendszeren. Egy ilyen vizsgálat azt mutatta ki, hogy már az általános iskola nyolc osztályát sem végzi el egy hatalmas létszámú gyermekesereg: BAZ megyében közel 20 százalék. A középfokú iskolákból a diákok 35%-a marad ki. *Az iskolarendszerből kieső nagy gyermeklétszámmal foglalkozni kellene, hiszen jelenleg azonban éppen ezen fiatalok azok, akik többségét semmilyen intézmény nem éri el.* Minden velük kapcsolatos kérdést újra kellene gondolni odáig menve, hogy mit jelent számukra az a törekvés, hogy az általános középfokú szintet el kellene érni, de kikkel? Hogyan lehet őket behozni az iskolarendszerbe? Milyen legyen a tanterv, kik tanítsák őket, mire?

A munka világhoz kapcsolódás újabb kérdéseket vet fel: milyen szakmákat tanítanak az iskolában, hogy a fiatalok el tudjanak helyezkedni. Kik adnak ilyen tanácsokat jelenleg? Pillanatnyilag az a helyzet, hogy a munkaügyi központok készítenek erre vonatkozó elemzéseket, abból kiindulva, hogy mely szakmákkal lehet a látókörükbe került munkaerőpiacon elhelyezkedni. Helyes-e, hogy ez válik a legfontosabb információvá az iskolai szakoktatás vonatkozásában? A munkaügyi központok ugyanis a munkanélküliek szemszögéből teszik fel ezt a kérdést. Megnézik, hogy milyen munkanélküliség van egy megyében, egy városban, egy körzetben, és akkor annak a szakmastruktúrájának a tanítását már nem javasolják. *Vajon helyes-e, ha az oktatási rendszert, a szakképzést a munkanélküliek jelenlegi és a munkaügyi hivataloknál tapasztalt szakmastruktúrájának információira építjük?*

A pedagógiai intézetekben sincs olyan szakember, aki a szakmastruktúrával foglalkozna. Ezen intézetek inkább metrikai dolgokkal foglalkoznak, versenyeket szerveznek. Ezek rendkívül fontosak, hiszen ne felejtjük el, hogy az iskolának rendkívül fontos szerepe van abban, hogy innovációképes, okos gyerekeket neveljen. De az iskolának szocializációs funkciója is van. *Az iskolák többsége nem tud pénzt keríteni és szakembereket, hogy működhessenek náluk a szakmaépítési funkciók.*

Hiányosságot mutat az oktatási rendszeren túl a munkáltatói részvétel is. A szakképzési törvény szerint a gyakorlati képzést a gazdasági kamaráknak kell egyre inkább felügyelniük. A vizsgálatok azonban azt mutatták, hogy a munkáltatói kamarák nem készültek fel erre a feladatra. Van, ahol egy megyében a szakoktatással kapcsolatos teljes terhet vinnie. Ez nem lehetséges, ezért a megyei szakoktatás irányítása sok helyen arra korlátozódik, hogy szervezik az iskolai vizsgabizottságokban való kamarai részvételt. A munkáltatói érdekképviseléseknek nincs is megfelelő információjuk a területükön folyó szakoktatásról, illetve a szakoktatási kapacitásokról. Mégpedig azért nem, mert nem is válaszolnak a vállalkozók, amikor megkérdezik őket, hogy hány tanulóat foglalkoztatnak, vagy mennyit lennének hajlandók foglalkoztatni.

Mind ezek alapján az a kérdés, hogy a gyerekeket hogyan vezessük be a munka világába, nem szűkíthető le pályaválasztási tanácsadók iskolai alkalmazására. A vállalkozók világának is át kell ehhez alakulnia, nyitnia kell a tanulóknak, az iskolák felé, mégpedig elsősorban a munkáltatók érdekképviselői szerveinek, a kamaráknak. Ez komplexebbé tenné a fiatalok átvezetését a munka világába. Nem pusztán egy pedagógusból és pszichológusból álló pályaválasztási tanácsadói gárdában kell tehát gondolkodni. Inkább abban, hogyan vehetnének részt a fiatalok pályaaorientálásában azok a szervezetek, amelyek a munka világát uralják, felügyelik, ellenőrzik. Akkor e szervezetek is megnyilatkoznának arról, hogy miért nem kell nekik a fiatal, illetve milyen fiatal kellene nekik. Ha ezek a szervezetek bekapcsolódnának az ifjúságot a munka világába átvezető rendszerbe, akkor talán nem lennének olyan távol az intézmények a fiataloktól, mint ahogy ezt a civil szervezetek hangsúlyozták. Jelenleg azonban még azt sem tudjuk, hogy hová „tűnnek el” emberek, hová kerülnek azok, akiket a munkapiac nem fogadott el? Ennek ismerete nélkül nagyon nehéz jövőbeli szakmastruktúrákban gondolkodni.

Rendkívül nehézé teszi az iskolából a munka világába vezető átmenetet a két világ ellentmondásos viszonya is. Egy példa erre: míg az iskolarendszer egyre magasabb küszöböt állít a diákok elé, kilépve a munka világába, bizonyos területeken teljesen el-

értéktelenednek az iskolai követelmények. Ez pedig a vállalkozók világa. Ott „a kutyát sem érdekli” hogy a vállalkozónak mi az iskolai végzettsége. Bárki alapíthat bármilyen céget, bárki „nagymamája” akár kutató-szervező, vagy oktató céget hozhat létre, és nem kérdezi senki, hogy van-e neki joga oktatni? *Míg a fiatalok felé egyre magasabb tudás követelményt állítunk, addig a vállalkozóknál csak az a lényeges, hogy van-e kapcsolati tőkéjük elsősorban, van-e anyagi tőkéjük másodsorban, de a kulturális tőkéjükről nem kell számot adniuk.* Rengeteg diáknak, rengeteg kisemmizettnek lenne a vállalkozások világában is helye, ha a szabályozók nemcsak az anyagi tőke meglétét firtatnák, hanem a szükséges kulturális szint meglétét is. A kulturális tőkének a szabályozók szintjén történő leértékelése elmélyíti a szakadékot a fiatalok és a munkáltatók között. A vállalkozói kultúra szintjének emelkedése ezzel szemben könnyebben átjárhatóvá tenné a fiatalok számára az iskolából a munka világába vezető folyosókat.

Oktatás

Mezei István

Arccal a túlélés felé

Egy válságtérségről az emberi erőforrások szemszögéből

A modernizációs stratégiák fejlettebb, XX. századi formáiban fölértékelődött az emberi erőforrások szerepe. Állapotuk bemutatását, jelentőségük fontosságát és a bennük rejlő lehetőségeket a vonatkozó térség egészségi és szociális állapotával, valamint oktatási lehetőségeivel jellemezhetjük.

Az országos és a helyi adatok azt mutatják, hogy *a népesség egészségi állapota* rossz, különösen az aktív munkaerő emberi tőkéje használódott el, az emberi erőforrások emésztődtek föl az ún. szocialista eredeti fölhalmozás évtizedei alatt. *A szociálpolitikának* föl kell figyelni arra a néhány éves új jelenségre, hogy a legszegényebb hátrányos helyzetű csoportok körében nőtt meg csak a szülések, az elveszületések száma, miközben a népesség nagyobb részének szülési kedve 1975 óta rohamosan csökken. A munkanélküliség terhéből a nagyobb súlyt, a fő terhet a falvak hordozzák, nekik kell arányaiban és összegében is több munkanélküliséggel kapcsolatos pénzbeni és természetbeni juttatást fizetni.

Az *oktatással*, képzéssel kapcsolatos vizsgálódások kapcsán a következő főbb megállapítások tehetők:

A *megye népességének képzettségi szintje* kissé az országos szint alatt van, kilenc korosztály vizsgálata szerint. Az első korosztály 1969-ben született, a kilencedik 1977-ben. Ezek a gyerekek 6-6 év múlva lettek általában első osztályos tanulók, majd nyolc év múlva kezdték el az általános iskolát, a továbbtanulók a nyolcadik osztály befejezése után három évvel végezhatték el a szakmunkásképzőt, ill. négy év múlva a középiskolások érettségiztek. Így jutottunk el oda, hogy aki 1969-ben született, az 1986-ban tehetett szakmunkásvizgát, ill. 1987-ben érettségizhetett, képesíthető, és így tovább kilenc éven át.

Ha helyesek számításaink, akkor átlagosan 2544 fiatallal kevesebb kezdi meg a nyolcadik osztályt, mint amennyi az első osztályba lépett, azaz, a szélső értékeket is figyelembe véve 79-83% végzi el 8 év alatt az általános iskolát. A szakmunkásképzők három, és a szakközépiskolák 4 éve is közel azonos számú lemorzsolódást (2430 főt) eredményez. Az elemzett 9 korosztály esetében 65% jutott el a *szabályos lépcsőfokokon* a középfokú végzettséghez az *országos 67%-os átlaghoz* képest. Másfelől közelítve ugyanezt a jelenséget: *a megszületettek 35%-a nem jutott középfokú végzettséghez.*

Ez az alacsony arányú középiskolai végzettség komoly gondot fog okozni a jövőben, mert ha életbe lép az a szándék, hogy közelítsük a magyar diákok végzettségét az európai szokásoknak megfelelő 80-90%-os középfokú szinthez, akkor egyrészt a szakmunkásképzőkben és a szakközépiskolákban az általános (gimnáziumi) jellegű képzés

felé kell terelni a képzési struktúrát, másfelől a statisztikai arányok emelése miatt az oktatási követelményeket kényszerűen le kell szállítani.

1. táblázat

Kilenc korosztály (1969/87-1977/95) oktatási átlagszámai

	a korosztály életeseményei	létszám	a számítás módszere	változás	a változás aránya
1.	az élveszületések száma	13334			
2.	1. osztályba lépett	13786	2.-1.	453	3,29%
3.	8. osztályba lépett	11242	3.-2.	-2544	-18,45%
4.	szakmunkásképzőbe iratkozott	5800			
5.	szakközépiskolába iratkozott	3021			
6.	gimnáziumba iratkozott	2247			
7.	középfokú intézménybe iratkozott	11067	7.-3.	-175	-1,56%
8.	szakmunkás vizsgát tett	4173	8.-4.	-1627	-28,05%
9.	szakközépiskolában érettségizett	2466	9.-5.	-555	-18,37%
10.	gimnáziumban érettségizett	1999	10.-6.	-248	-11,04%
11.	középfokon végzett	8638	11.-7.	-2430	-21,96%
12.	korosztályában középfokon végzett:	8638	11.-1.	-4696	-35,22%
13.	I. évfolyamos felsőfokú tanintézetben	2113	13.-11.	-6525	-75,53%

(Forrás: a KSH megyei statisztikája alapján saját számítás)

A képzést a gazdasággal való kapcsolatában szükséges vizsgálni, keresve a képzés és a gazdaság változásainak összefüggéseit.

A 90-es évek országos jellemzője volt, hogy erőteljesen nőtt a vállalkozások száma. Ez összefüggött a nagyvállalatok átalakulásával, valamint az egyéni és a társas vállalkozások számának ugrásszerű növekedésével. Megyénkben a vállalkozások koncentrációja a miskolci térségben a legmagasabb, 53%. A legkisebb a vállalkozói sűrűség a szikszói térségben, de a többiben is kisebb a piaci szereplők koncentrációja, mint a népességé.

Új jelenség az is, hogy a cégek túlnyomó többsége kisméretű. 1995 végén a jogi személyiségű vállalkozások 84%-a 21 főnél kevesebb személyt foglalkoztatott, a jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok és az egyéni vállalkozók több mint 99%-a 11 főnél kisebb létszámmal dolgozik.

A képző szervek alkalmazkodását vizsgálva a következő eredményekre jutottunk.

Az 1980-as évek második felétől megjelenő változások elsőknek a szakmunkásképzőket érték el oly módon, hogy a megye valamennyi szakmunkásképzőjében csökkent a tanulók létszáma. Ezzel szemben a szakközépiskolákban, ill. a szakközépiskolai osztályokat is működtető intézményekben nőttek a tanulólétszámok. A megyében az eltelt négy év során mindig is a szakközépiskolások száma volt nagyobb. (51%, ill. 49%) Ez az arány egyenletesen és nagy léptekben tovább nőtt, 1996/97-ben már 60% a szakközépiskolások javára. Kiemelkedő volt a növekedés két körzetben. A tiszaujvárosiban

53%-ról 66%-ra, a Szerencs-tokajiban 28%-ról 50%-ra. Miskolcon 10%-os növekedés történt a szakközépiskolások javára, a szakmunkástanulói létszám rovására.

A létszámváltozásokon túl szükséges arról is ismereteket szereznünk, hogy vajon milyen jellegű szakmákat tanulnak most a diákok? Ez a kérdés ún. *ágazati*, nemzetgazdasági ágak szerinti vizsgálatot igényel. Másrészt arra is keressük a választ, hogy ez mennyiben felel meg a gazdasági szerkezet számbeli és tartalmi változásainak?

A *szakmunkástanulók* ágazatonkénti létszámát vizsgálva a bányászaton belül növekedést tapasztalhatunk, mert egy országos beiskolázású szakmáról van szó, ahol az évfolyamonkénti egy-egy osztály feltöltődése jelentkezik a kiugró számadatban. A többi szakma esetében reálisabbak az arányok. Kiderül, hogy átlagosan 20%-kal csökkent a tanulók száma, de néhány területen (vendéglátás, gazdasági szolgáltatás) enyhe növekedést tapasztalhatunk. A csökkenés egyik oka az is, hogy egyre több szakma tanulását kötötték érettségihez, mint felvételi követelményhez, és ezeket a diákokat egyre inkább a szakközépiskolák tanítják.

2. táblázat

Szakmunkástanulók ágazatonként (létszám és arány)

	93/94	%	94/95	%	95/96	%	96/97	%	négy év átlaga
Mezőgazdaság	719	5,32	672	5,31	625	5,43	616	5,62	85,67
Bányászat	43	0,32	39	0,31	49	0,43	73	0,67	169,77
Feldolgozóipar	7268	53,75	6476	51,22	5815	50,48	5531	50,45	76,10
Építőipar	1143	8,45	1124	8,89	1106	9,60	1035	9,44	90,55
Kereskedelem	2697	19,94	2713	21,46	2382	20,68	2306	21,03	85,50
Vendéglátás	619	4,58	634	5,01	636	5,52	655	5,97	105,82
Szállítás	200	1,48	147	1,16	87	0,76	70	0,64	35,00
Gazdasági szolgáltatás	56	0,41	54	0,43	76	0,66	58	0,53	103,57
Személyi szolgáltatás	778	5,75	785	6,21	744	6,46	619	5,65	79,56
Összesen:	13523		12644		11520		10963		81,07

(Forrás: KSH-statisztikák alapján saját számítás)

A *szakközépiskolák* képzése jelentősen változott az évek során. Nemcsak új szakmák jelentek meg (számítástechnika, idegen nyelv), hanem a régiek is új tartalommal bővültek, megújultak, felfrissültek. Ez főleg informatikával, és környezetvédelemmel kapcsolatos ismeretanyagokat jelent. Az iskolák egyre inkább rátérnek az ún. szakmacsoportos képzésre, ami azt jelenti, hogy általában kétéves alapozó képzés után, általában a 3. évfolyamtól kezdődően válnak el egymástól a képzési utak a választott szakmának megfelelően.

Ha összefoglalóan akarunk szólni a szakközépiskolai képzésről, azt kell megállapítanunk, hogy feldolgozóipari szakmát tanul a legtöbb diák, de egyrészt számuk stagnáló, négy és félezer körüli, másrészt a tágran értelmezett szolgáltatások körébe tartozó

szakmákat tanulók száma dinamikusán emelkedik. A gazdasági szolgáltatásokat tanulók és a pénzügyi tevékenységeket választók száma a kezdeti 3200-ról kb. 4700-ra növekedett.

3. táblázat

Szakközépiskolai tanulók ágazatonként (létszám és arány)

	93/94	%	94/95	%	95/96	%	96/97	%	négy év átlaga
Mezőgazdaság	572	4,10	553	3,71	573	3,79	497	3,04	86,89
Bányászat	21	0,15	85	0,57	97	0,64	0	0,00	0,00
Feldolgozóipar	4674	33,48	4737	31,76	4284	28,35	4700	28,79	100,56
Energiaellátás	235	1,68	93	0,62	600	3,97	511	3,13	217,45
Építőipar	434	3,11	478	3,20	655	4,34	618	3,79	142,40
Kereskedelem	1404	10,06	1571	10,53	1314	8,70	1525	9,34	108,62
Vendéglátás	384	2,75	397	2,66	380	2,52	349	2,14	90,89
Szállítás	946	6,78	953	6,39	1135	7,51	1157	7,09	122,30
Pénzügyi tevékenység	1911	13,69	2335	15,65	2157	14,28	2140	13,11	111,98
Gazdasági szolgáltatás	1330	9,53	1618	10,85	1628	10,78	2572	15,76	193,38
Oktatás	509	3,65	445	2,98	447	2,96	432	2,65	84,87
Egészségügy	1214	8,70	1317	8,83	1450	9,60	1507	9,23	124,14
Személyi szolgáltatás	327	2,34	335	2,25	389	2,57	315	1,93	96,33
Összesen:	13961		14917		15109		16323		116,92

(Forrás: KSH-statisztikák alapján saját számítás)

Természetesen készíthetünk olyan besorolást is, amely a kereskedelmet, vendéglátást, szállítást, pénzügyi tevékenységeket, gazdaságot segítő szolgáltatást, oktatást, egészségügyet, személyi szolgáltatást együtt, egy csoportba sorolva *szolgáltatásnak*, azaz a *harmadik szektorba tartozónak* minősít. Ezesetben könnyen kimutatható ezen szakmacsoport elsőprő fölénye a többi, a mezőgazdasági és az ipari, feldolgozóipari szakokhoz képest. Ilyen csoportosítás szerint az 1996/97-es tanévben szakközépiskolában tanuló 16323 tanulóbból szolgáltatással kapcsolatos szakmákat tanult 9997 fő, a tanulók 61%-a.

A *szakképző intézmények* belső átalakulása, modernizációja tehát azt mutatja, hogy *igen gyorsan és hatékonyan reagáltak* egy rendkívül nehéz kihívásra. Azt csak az idő fogja megmutatni, hogy vajon a versenyben az iskoláké-e az elsőbbség a gazdaság előtt, vagy a mélyben már lezajlott a gazdaság fordulata, amit csak követett az iskolai képzés gyökeres átalakulása.

Érdemes ezen a ponton megidézni, hogy a Munkaügyi Minisztérium bábáskodásával létrejött átképző intézmények milyen irányú képzési struktúrákat alakítottak ki. Ez azért fontos, mert az átképzések országos rendszereinek kidolgozói egyik legfőbb

érvként azt emlegették, hogy a szakképző középiskolák merevek, rugalmatlanok, képtelenek a változásokra helyesen reagálni.

A megyei munkaügyi központ adatai szerint 1991 és 1996 között 17348 fő vett részt átképzésben. Ezek közül 13183 főt lehet úgy besorolni, hogy meg lehessen különböztetni az ipari és a szolgáltató jellegű, a megyei átképzéseken tanult szakmák alapján őket. Eszerint ipari jellegű képzésen 5293 fő vett részt, azaz 40,15%, szolgáltató jellegű képzésen pedig 7890 fő, azaz 59,85%.

Csak gratulálni tudunk, hogy a nehézkesnek mondott állami, önkormányzati középiskolák képzés már az 1996/97-es tanévben „megelőzte” a képzési arányokat tekintve a hivatásos átképző központot!

Az elemzés legtöbb gondot okozó része az volt, amikor arra kerestük a választ, hogy vajon *az iskolai képzés változásai hogyan felelnek meg a gazdasági életben végbement változásoknak?* Az összehasonlítást különösen az nehezíti, hogy a *foglalkoztatottakról* vannak a legkevésbé megbízható adataink. Ennek oka köztudott. A gazdaság szereplői igyekeznek minden nyilvánosság elől elrejtőzni, részben önvédelemből, részben jövedelmeik forrása miatt. Ezért pontos megféleltetés helyett csak irányokat tudunk bemutatni.

A képzés koncentráltága megegyezik a hajdani állampiaci szereplők megoszlásával. Így kerül az élre Miskolc, majd az iskolavárossá vált Kazincbarcika és Sátoraljaújhely.

Összevethetjük a tanulók számát a 10000 lakosra jutó vállalkozások számával is. Ebből az összevetésből látható, hogy a szikszói körzetben nincs 300 főnél többet foglalkoztató „nagy” piaci szereplő, de itt a legkisebb a 21 főnél kisebb létszámú vállalkozások száma is. Az edelényi és a mezőkövesdi térségben is mindössze egy-egy 300 főnél nagyobb jogi személyiségű vállalkozás működik. Ezek után nem meglepő, hogy az edelényi körzetben nincs egyáltalán szakképzéssel, képesítéssel foglalkozó intézmény, a szikszói körzetben pedig csak az 1996/97-es tanévben indult egy osztállyal a szakközépiskolai képzés.

Szorosan ide kapcsolódik a gazdasági ágak szerinti vizsgálatok eredménye. Az edelényi és a szikszói körzetekben, annak ellenére, hogy domináns a mezőgazdasági jellegű vállalkozások aránya – ebből a szempontból ide tartozik még az encsi körzet is –, nincs egyetlen mezőgazdasággal foglalkozó szakképző intézmény sem.

A mezőgazdasági jellegű képzéssel foglalkozó intézmények Miskolcon, Sátoraljaújhelyen, Tokajban és az ugyanebbe a körzetbe tartozó Abaújszántón vannak. Putnokon a mezőgazdasági szakok beiskolázási gondja épp abból fakad, hogy elsősorban bányászlakta településekre támaszkodna beiskolázási körzetét tekintve, és ez a lakossági összetétel nem keresi megfelelő számban és arányban a mezőgazdasági jellegű képzést. Tény, hogy a megye kedvezőbb mezőgazdasági adottságú déli körzetei el vannak látva megfelelő iskolákkal, de a belső, két folyóvölgy közötti terület hiányt szenved ebben a tekintetben.

A szálláshely-szolgáltatással, vendéglátással foglalkozó vállalkozások számában, arányában és az oktatott, tanult vendéglátóipari szakmák számában arányában is hasonló eltérések mutatkoznak.

A stabilnak tekinthető jogi személyiségű vállalkozások száma a vendéglátás, szálláshelyszolgáltatás formáiban a kazincbarcikai és a mezőkövesdi térségben a legna-

gyobb, a jogi személyiség nélkülieket tekintve a szikszói és a mezőkövesdi körzetben és az egyénieket nézve az edelényi és az encsi körzetben található a legtöbb szervezet, ennek ellenére ilyen jellegű képzéssel foglalkozó intézmény egyik említett térségben sincs. Van viszont ilyen jellegű képzés Miskolcon és Tokajban.

Hasonló arányeltolódások találhatók a jelentős átalakulásokon átment építőiparban is. Egyrészt igen sok szervezet szűnt meg, a legtöbb az egyéni vállalkozásokat tekintve az encsi körzetben, miközben a különböző átalakulások hatására számuk jelentősen nőtt a miskolci (12%-kal), a sárospataki (13%-kal) és a Szerencs-Tokaj-iban (16%-kal).

A tanulók számát tekintve a stabil szakmukáslétszám mellett növekvő a technikai végzettséget elérni szándékozók száma, de a képző helyek és a változások igénye mögött itt is vannak ellentmondások.

Hasonló, de más természetű ellentmondás tapasztalható a kereskedelmi jellegű pályák esetében.

A kényszerből ilyen-olyan termék eladásából élni kívánó vállalkozók száma épp a legszegényebb térségekben a legmagasabb. Ennél a jelenségnél köszön vissza a legjobban az a szabályozási ellentmondás, hogy miközben törekszünk minél magasabb szakmai képzettségi szintet megkövetelni a felnövő fiatal korosztálytól, aközben alig van megkötés arra nézve, hogy ki milyen vállalkozást folytathat. A vállalkozási feltételek rendszere ellentmondásos, nem szolgálja a most, a frissen végzettek érdekeit. Értethető, hogy a munkáltató, a tulajdonos szemszögéből nézve a vállalkozói, az anyagi képességek a fontosak, mondván, az ő felelőssége megfelelő szakembert alkalmazni, de a valóságban ezt a kérdést csak pénzügyi, tulajdonosi oldalról rendezték a jogalkotók.

A szállítással, raktározással foglalkozó vállalkozások megoszlása is hasonló aránytalanságot mutat. Az ide tartozó jogi személyiségű vállalkozások aránya Szikszó térségében, a jogi személyiség nélkülieké Szerencs-Tokaj körzetében, az egyénieké Encs és Szerencs-Tokaj körzetében a legnagyobb. A nagy, a magas számarányok mögött bizonyára sok kis cég rejtőzik, kis létszámmal, még kisebb forgalommal.

Az oktatásban tapasztalható, hogy e szakmák tanulóinak létszáma fokozatosan emelkedik (946-ról 1157-re). Ez azt mutatja, hogy továbbra is van igény a fuvarozással kapcsolatos szakmák tanítására, sőt az is kiolvasható az adatokból, hogy egyre inkább szélesebb alapozással, szakközépiskolai képzés keretében történik ezen ismeretek átadása.

Mire következtethetünk az előbbiekből? Az iskolák települési helye a korábbi iparszerkezetet tükrözi. Az infrastruktúra mozdíthatatlansága miatt, a képzés szakemberigénye és a gyakorlati helyek minősége, biztonsága miatt nem tudja követni olyan gyorsan a gazdaságban megtörtént változásokat. Természetesen az is kérdéses, hogy kellene ilyen sebességgel követni?

Az adatokból kiolvasható, hogy az egyéni vállalkozások tömegessége adja a nagy arányeltolódást, az iparszerkezet látványos átalakulását, miközben nem biztos, hogy tartósan iskolafenttartókká tudnának válni az említett, a piaci szereplők nagy aránya, de valószínűleg egyúttal nagy tőkeszegénysége miatt előtérbe került körzetek, körzetközpontok.

Meg kell jegyeznünk, hogy tisztában vagyunk az összehasonlítás legfőbb buktatójával, azzal, hogy a KSH, de a legérdekeltőbb szerv, a Gazdasági Kamara sem rendel-

kezik megbízható adatokkal arra vonatkozóan, hogy *hány foglalkoztatott van egy-egy piaci szereplő mögött*, mekkora az illető piaci szereplő gazdasági ereje (forgalma, eredménye, tőkéje stb). Így bemutatott összehasonlításunk legyen inkább csak annak jelzése, hogy milyen irányba kellene terelni a kutatásokat, az adatszolgáltatás rendszerét, azért is, hogy a döntéshozók minél közelebb legyenek a valós viszonyok ismeretéhez.

Ezt azért tartjuk fontosnak, mert nem célravezető az a meglévő gyakorlat, hogy a humánerőforrást illető fejlesztési szándékokat, terveket a meglévő munkanélküliségi adatokhoz viszonyítva határozzák meg.

Az természetes, ha egy politikai vezetés szociális érzékenységgel rendelkezik, ha fejlesztési elképzelései során mindig szem előtt tartja a szociális szempontokat. Viszont ennek a fejlesztési módszernek a kizárólagossága tévutakra vezethet.

Elgondolkodtató, hogy egy egész minisztérium dekoncentrált szervezete, a munkaügyi központ és annak megyei szervezetei, kirendeltségei foglalkoznak a munkanélküliek regisztrálásával, „mindent” tudnak a munkanélküliekről, nevüket, nemüket, életkorukat, utolsó munkahelyüket, iskolai végzettségüket, szakmáikat, munkábaállási próbálkozásikat, jövedelmeiket, stb., és eközben kitűnő elemzőgárda, képzett közgazdászok, szociológusok figyelik folyamatosan ennek a rétegnek a mozgását. Ezzel szemben a gazdaság szereplőinek dolgairól szükséges ismereteket a gazdasági kamara csak most kezdi gyűjteni, kis hatáskokkal.

Innovációt szorgalmaznak a hátrányos helyzetű megyék fejlesztését célzó tervek, de a támogatások odaítélésének előkészítésekor nem az innovációra képes társadalmi csoportok igényeiből indulnak ki a döntéshozók, hanem a munkanélküli csoportok lehetséges munkábaállítása a fő mozgatórugó. A meglévő munkahelyekre törekednek még egy, meg még egy munkanélkülit bejuttatni, közhasznú munkák elvégzésére juttatnak összegeket az önkormányzatoknak. Nem ez a gyakorlat a hibás, hanem ennek a gyakorlatnak a kizárólagossága. Hasonló energiával, hasonló szervezeti bázissal és hasonló anyagi támogatásokkal kellene azokat is támogatni, akik nem csak meglévő munkahelyek bővítésével, hanem újak teremtésével lehetnének szereplői a gazdasági életnek.

Az eddigiekből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a nagylétszámú ipari bázisok kora lejárt, de egy új, egyenletesebb, kiegyensúlyozottabb üzemméretű gazdasági szerkezet kialakulásának még csak az elején tartunk. Az már biztos, hogy az iskoláknak, a képzésnek erre az új jelenségre reagálnia kell, mert a kisebb üzemméret jelenlétével kell tartósan számolni.

Véleményünk szerint a képzési idő kitágítása, a képzési szint emelése szakközépiskolai szintre, ill. az ezt meghaladó technikus szintre ezt a folyamatot jelzik már, hiszen a kisebb cégek nem engedhetik meg maguknak azt, hogy minden szakmát más foglalkoztatott gyakoroljon.

Valószínű, hogy a tananyagok, tantárgyak egymás közti súlya, sőt belső arányaik, tartalmuk is változik a jövőben, mert a kis és a közepes vállalkozások korát éljük, sőt maga az ifjú, frissen végzett egyén kell, hogy minél hamarabb önállóan vállalkozást tudjon indítani. Ehhez a szakmai ismeretek önmagukban kevesek, szükséges még a tággan vett vállalkozói, pénzügyi, jogi, emberismerti stb. tudás elsajátítása; fejlesztése is.

Liskó Ilona

Az iskolarendszer átalakulási tendenciái

Változások az intézményrendszerben

A rendszerváltás után az oktatási intézményrendszer a korábbinál sokkal differenciáltabbá vált. Ennek részben szakmai okai voltak (a pedagógusok szakmailag igényesebb csoportjaiban határozott volt az igény az oktatási szolgáltatások differenciálására, és a 80-as évek elején kísérletek és szakmai innováció címén el is kezdődtek ilyen folyamatok), részben politikai okai (valamennyi új politikai párt ambicionálta az oktatás sokszínűségét és pluralizmusát), részben társadalmi okai (a növekvő társadalmi különbségek egyre differenciáltabb oktatási igényeket eredményeztek), részben pedig gazdasági okai (a demográfiai hullámvölgy és a gyereklétszám alapján leosztott fejkvótás finanszírozás korábban soha nem tapasztalt versenyhelyzetet teremtett az iskolák között, aminek következtében az iskolák abban voltak érdekeltek, hogy speciális szolgáltatásokat nyújtsanak).

Az intézményrendszerben bekövetkezett differenciálódás az alábbi területeken mutatkozott meg a legszembetűnőbben:

Intézményfenntartás

A közoktatási intézmények többsége az 1990-ben megalakult önkormányzatok tulajdonába és fenntartásába került, ugyanakkor lehetővé vált, hogy más szervezetek (egyházak, alapítványok, magánszemélyek, gazdálkodó szervezetek stb.) is tartsanak fenn iskolákat. Vagyis az intézményrendszer fenntartói szempontból a korábbinál lényegesen sokszínűbbé vált.

1. táblázat

Az oktatási intézmények száma, 1995/96. tanév

Intézménytípus	Intézmények száma	Ebből önkormányzati fenntartású az összes %-ában
Általános iskola	3809	95,0
Szakiskola	293	90,1
Szaktanulmányi iskola	349	91,4
Középiskola	936	85,3

1995-re az általános iskoláknak az 5%-a, a szakiskoláknak és a szaktanulmányi iskoláknak a 10%-a, a középiskoláknak pedig a 15%-a került ki az önkormányzati tulajdonból.

2. táblázat

Az általános iskolák és a tanulók száma fenntartók szerint, 1995/96. tanév

Fenntartó	Iskola	Tanuló
Települési önkormányzat	3541	923564
az összes %-ában	92,9%	94,7%
Megyei önkormányzat	59	6054
az összes %-ában	1,5%	0,6%
Központi költségvetési szerv	31	12367
az összes %-ában	0,8%	1,3%
Egyház, felekezet	131	28695
az összes %-ában	3,4%	2,9%
Alapítvány, természetes személy	46	4012
az összes %-ában	1,2%	0,4%
Gazdálkodó szerv, egyéb	1	114
az összes %-ában	0,1	0,1
Összesen	3809	974806

Az általános iskoláknak a 3%-a egyházi, 1%-a alapítványi iskola, de az ilyen típusú iskolákba járó gyerekek aránya mindössze 3%, tehát az általános iskoláztatás biztosítása továbbra is elsősorban állami, illetve helyi önkormányzati feladat maradt.

Más a helyzet a középiskolák esetében. A gimnáziumoknak mindössze a 65%-át, és a szakközépiskoláknak a 64%-át tartják fent a települési önkormányzatok. A szakközépiskolák több mint egynegyedét és a gimnáziumok 16%-át megyei önkormányzatok tartják fent (a rendszerváltás után ezeknek az iskoláknak a többsége is helyi önkormányzati tulajdonba került, de a 90-es évek elején a kisvárosi önkormányzatok főként finanszírozási nehézségeik miatt sorra adták át középiskoláikat a megyei önkormányzatoknak). Ugyancsak jelentős arányt (11%) képviselnek a gimnáziumok csoportjában az egyházi iskolák, amelyek az egyházi kártalanítási törvény jóvoltából kerültek eredeti tulajdonosaik fenntartásába. Az alapítványi- és magániskolák többsége ugyancsak középiskola, de arányuk az összes középiskolán belül az 5%-ot sem éri el.

Képzési formák

Az intézményrendszer differenciáltságát eredményező változások jelentős hányada helyi, intézményi szintű kezdeményezések következménye, amelyeket részben a szakmai ambíciók részben pedig az iskolák közötti versenyhelyzet hívott életre. Az oktatáspolitikai szerepe ezen a téren arra korlátozódott, hogy nem tiltotta a változtatásokat.

Az intézménytípusok belső arányainak változása

Az aktuális társadalmi igényeknek megfelelően a középfokú oktatás intézményrendszerén belül jelentősen megváltoztak az arányok. A 90-es években fokozatosan növekedett a középfokon és ezen belül az érettségít nyújtó iskolatípusokban továbbtanulók aránya.

3. táblázat

A középiskolák és a tanulók száma fenntartók szerint, 1995/96. tanév

Fenntartó, iskolatípus	Képzési* hely	Tanuló
<i>Települési önkormányzat</i>		
Gimnázium	306	105262
az összes %-ában	65,2%	74,7%
Szakközépiskola	412	130477
az összes %-ában	63,9%	62,6%
Összesen	718	235739
<i>Megyei önkormányzat</i>		
Gimnázium	73	14902
az összes %-ában	15,6%	10,6%
Szakközépiskola	172	63024
az összes %-ában	26,7%	30,2%
Összesen	245	77926
<i>Központi költségvetési szerv</i>		
Gimnázium	15	4615
az összes %-ában	3,2%	3,3%
Szakközépiskola	24	5166
az összes %-ában	3,7%	2,5%
Összesen	39	9781
<i>Egyház, felekezet</i>		
Gimnázium	51	13892
az összes %-ában	10,9%	9,9%
Szakközépiskola	6	1365
az összes %-ában	0,9%	0,7%
Összesen	57	15257
<i>Alapítvány, természetes személy</i>		
Gimnázium	23	2163
az összes %-ában	4,9%	1,5%
Szakközépiskola	29	7315
az összes %-ában	4,5%	3,5%
Összesen	52	9478
<i>Egyéb gazdálkodó szerv</i>		
Gimnázium	1	50
az összes %-ában	0,2%	0,1%
Szakközépiskola	3	1068
az összes %-ában	0,5%	0,5%
Összesen	4	1118
Mindösszesen		
Gimnázium	469	140884
Szakközépiskola	646	208415
Összesen	1115	349299

* A képzési helyek számában minden iskola annyiszor szerepel, ahány típusú oktatást végez.

Míg korábban egy-egy korosztály fele szakmunkásképzőbe, másik fele érettségit adó középiskolákba járt, az elmúlt években határozottan csökkent a hagyományos 3 éves szakmunkásképzés, és növekedett az érettségit is nyújtó középiskolai képzés jelentősége. A szakmai iskolák többsége vegyes profilúvá vált, és az iskolákon belül fokozatosan emelkedett a szakközépiskolai osztályok és az odajáró gyerekek aránya. Ez az átalakulás felelt meg az oktatáspolitikusok ambíciójának (valamennyi pártprogram célul tűzte ki a képzési szint növelését), és ez felelt meg a társadalmi igényeknek is (a növekvő ifjúsági munkanélküliség következtében ugyanis a szülők és a gyerekek is abban voltak érdekelve, hogy megnöveljék a tanulmányi időt).

1995-ben a 8. osztályt 122 ezren fejezték be eredményesen. A végzettek csaknem valamennyien (99,3%) továbbtanultak középfokú iskolában. A továbbtanulók nagyobb hányada (61%) folytatta tanulmányait középiskolában (100 főből 27 gimnáziumba, 34 szakközépiskolába iratkozott be). Az érettségit nem adó szakmunkásképző iskolákba és szakiskolákba a továbbtanulók 34%-a iratkozott be az 1990. évi 45%-kal szemben.

Ugyanakkor a 90-es évek közepén a szakmunkásképző iskolák és szakiskolák már egyre kevésbé népszerű, illetve egyre inkább kényszerűségből választott iskolatípusnak számítottak, és ennek következtében ezekben az iskolákban fokozatosan növekedett a máshonnan elutasított, illetve máshova bejutni esélytelen szociálisan hátrányos helyzetű gyerekek aránya.

4. táblázat

A 8. évfolyamot végzettek továbbtanulása

Iskolatípus	1990	1992	1993	1994	1995
A 8. osztályt eredményesen elvégezte	164616	151295	144225	136864	122359
Ebből: továbbtanul					
gimnáziumban	21,1%	23,3%	24,2%	25,7%	27,1%
szakközépiskolában	27,5%	30,1%	32,0%	32,6%	33,7%
szakmunkásképző iskolában	42,0%	36,6%	35,5%	35,2%	34,2%
egyéb szakiskolában	3,2%	5,7%	6,0%	5,3%	3,6%
Összesen	93,8%	95,7%	97,7%	98,8%	99,3%

Az érettségit adó középfokú iskolák népszerűségét jelzi, hogy miközben a szakmunkástanulók aránya fokozatosan csökkent, a gimnáziumok a demográfiai hullámvölgy ellenére is meg tudták őrizni, a szakközépiskolák pedig még valamivel növelték is a létszámaikat.

5. táblázat

A középiskolai tanulók száma iskolatípusonként

Iskolatípus	1990/91	1992/93	1993/94	1994/95	1995/96
Gimnázium	123427	136729	138198	140352	140884
az előző tanév %-ában	100	110,8	101,2	101,6	100,4
Szakközépiskola	168445	186225	192388	196965	208415
az előző tanév %-ában	100	99,9	103,3	102,4	105,8
Összesen	291872	322954	330586	337317	349299
az előző tanév %-ában	100	110,6	102,4	102,0	103,6

A gimnáziumi képzés differenciálódása

A 90-es évek elejétől fokozatosan terjedni kezdett a 6, illetve 8 évfolyamos gimnáziumi oktatási forma, és ezzel a hagyományos 8+4-es iskolaszervezet határozott bomlásnak indult. A szerkezetváltó osztályokban 1995/96-ban összesen 32400-an tanultak. Az ilyen iskolák iránt különösen az értelmiségi családok részéről mutatkozott igény, és minden évben többszörös volt a túljelentkezés.

A hagyományostól eltérő szerkezetű oktatást folytató iskolák és az ilyen osztályokban tanuló gyerekek aránya az elmúlt 6 évben a demográfiai hullámvölgy ellenére dinamikusan emelkedett. Jelenleg a gimnáziumok 32%-a folytat 6 osztályos, és 21%-a 8 osztályos képzést, és a gimnazista gyerekek 13%-a jár 6 osztályos és 10%-a 8 osztályos gimnáziumba.

6. táblázat

A 6 és 8 osztályos gimnáziumok főbb adatai

Iskola, tanuló	1991/92	1992/93	1993/94	1994/95	1995/96
Iskolák száma, amelyben					
6 oszt. gimnázium működik	21	54	86	126	150
az előző tanév %-ában	100	257,1	159,3	146,5	119,0
8 oszt. gimnázium működik	45	47	68	88	97
az előző tanév %-ában	100	104,4	144,7	129,4	110,2
Tanulók száma a					
6 osztályos gimnáziumban	1252	3343	5557	11325	17694
az előző tanév %-ában	100	267,0	166,2	203,8	156,2
8 osztályos gimnáziumban	2509	3795	6787	11085	14706
az előző tanév %-ában	100	151,3	178,8	163,3	132,7

Új képzési formák megjelenése a szakképzésben

A szakképzésben új képzési típus (a speciális szakiskola) jelent meg az olyan 8. osztályt végzett, de középiskolában vagy szakmunkásképző iskolában továbbtanulni nem tudó fiatalok számára, akik itt elemi szakismereteket szerezhettek. A speciális szakiskolák többsége nem önálló intézmény, hanem szakmunkásképzőhöz, általános iskolához ill. egyéb intézményhez (pl. nevelőotthonhoz) kapcsolódó oktatási szolgáltatás.

7. táblázat

A szakiskolai képzést folytató intézmények száma

Intézmény	1980/81	1990/91	1993/94	1994/95	1995/96
Szakiskola	81	109	329	317	293
az előző tanév %-ában		100	301,8	96,4	92,4

A szakiskolai képzést folytató intézmények száma 1990 és 93 között több mint háromszorosára emelkedett, de az utóbbi két évben már némi csökkenés tapasztalható, ami egyrészt annak a következménye, hogy az egyéb középfokú iskolák pl. a szakmunkásképzők a demográfiai hullámvölgy miatt kevésbé szelektálnak, másrészt pedig an-

nak, hogy ez az iskolatípus, miután nem ad szakmunkás-bizonyítványt, igen csekély esélyt nyújt az elhelyezkedésre. Alacsony presztízse következtében ez az iskolatípus a 90-es évek közepére egyértelműen a szociálisan hátrányos helyzetű, és/vagy beilleszkedési nehézségekkel küszködő gyerekek gyűjtőhelyévé vált.

Kiegészítő képzési formák megjelenése a szakképzésben

Mivel a pályakezdő munkanélküliek aránya a szakmunkásképzőt végzettek között is dinamikusan emelkedett (a 90-es évek közepén átlagosan egyharmaduk nem tudott elhelyezkedni), mind a szülők, mind a gyerekek számára esélyt növelő megoldásnak látszott, ha a gyerekek a szakmunkás-bizonyítvány mellé az érettségit is megszerzik és csak ezután lépnek ki a munkapiacra. Erre részben a középiskolák esti-levelező tagozata kínált lehetőséget, részben pedig az, hogy a továbbtanulási igényeknek és az iskolák kihasználatlan kapacitásának köszönhetően a szakképző iskolákban sorra indították be a nappali tagozatos érettségit adó kiegészítő képzést, aminek eredményeként jelentősen megemelkedett az érettségit szerző pályakezdő szakmunkások aránya.

8. táblázat

Középiskolai esti-levelező oktatás (tanulók száma)

Iskolatípus, oktatási forma	1990/91	1992/93	1993/94	1994/95	1995/96
Szakmunkásvizsgázottak kiegészítő képzése az előző tanév %-ában	100	115,7	117,9	113,9	91,2

9. táblázat

Nappali tagozaton érettségizettek száma

Iskolatípus, oktatási forma	1990	1992	1993	1994	1995
Szakmunkásvizsgázottak kiegészítő képzése	4587	3761	3465	3764	5553
az előző év %-ában	100,0	82,0	92,1	108,6	147,5

Az oktatás feltételeiben bekövetkezett változások

Az oktatási intézményrendszer differenciálódása olyan gyors ütemű és olyan dinamikus változásokat eredményezett, amilyen korábban több évtized alatt sem volt elképzelhető. Ennek eredményeképpen szinte nincs olyan iskola ma Magyarországon, amely a 90-es évek végén is ugyanolyan oktatási szolgáltatást nyújt, mint a 80-as évek végén, viszont több olyan akad, amelyik 4-5 év alatt többször is átalakította a profilját.

Természetesen nem mindegy, hogy milyen körülmények között, illetve milyen feltételek mellett következtek be ezek a változások. A körülményeket sok helyi sajátosság mellett két alapvető tényező, a demográfiai és a gazdasági helyzet mindenütt meghatározta.

Demográfia

Bármilyen szomorú is a születésszám folyamatos csökkenése, az oktatási intézményrendszer fent jellemzett átalakítása azért volt viszonylag elfogadható színvonalon

megvalósítható, mert a változás éveiben demográfiai hullámvölgy jellemezte a közoktatásban érdekelt korosztályokat.

Az általános iskolákban 1995/96-ban negyedével kevesebben tanultak, mint 1986/87-ben (ez a létszám az elmúlt fél évszázad távlatában is a legalacsonyabb). A középiskolákban pedig 1992/93-tól indult meg a radikális létszámcsökkenés.

10. táblázat

A tanulók száma ezer főben és a létszám változása %-ban

Intézmény	Tanuló ezerben, 1995/96. tanév	Létszámváltozás, %	
		1985/86-1990/91	1990/91-1995/96
Általános iskola	975	-12,9	-13,8
Szakiskola	18	30,4	42,6
Szaktanulmányozó iskola	154	18,7	-26,3
Középiskola	349	23,6	19,7

A gyereklétszám az általános iskolákban már 1985 és 90 között 13%-kal csökkent, a középiskolákban azonban ebben az időszakban még növekedtek a létszámok. 1990 és 95 között az általános iskolákban tovább folytatódott a csökkenés (ekkor már 14%-kal), és ugyancsak jelentősen csökkent a létszám a szaktanulmányozókban, miközben a szakiskolákban és az érettségire felkészítő középiskolákban továbbra is növekedett.

Ugyanakkor a pedagóguslétszám kis mértékű csökkenést mutat az általános iskolákban, és viszonylag jelentősebbet a szaktanulmányozó iskolákban, de itt ez elsősorban a gyakorlati képzés átrendeződésének a következménye volt és főként a szakoktatói létszámot érintette.

Vagyis az intézményrendszerben bekövetkezett változások során a gyerekek létszámának a csökkenését nem követte a pedagóguslétszám csökkenése, aminek következtében lényegében minden iskolatípusban javultak a képzés személyi feltételei.

11. táblázat

Pedagógusok száma és állományváltozása

Intézmény	Pedagógus 1995/96	Állományváltozás, % 1990/91- 1995/96
Összesen	165727	-0,2
Ebből:		
általános iskola	86891	-4,0
szaktanulmányozó iskola	10284	-14,7
középiskola	28684	25,2

Ugyanebben az időszakban a gyereklétszám csökkenésével egyáltalán nem csökkent, sőt inkább emelkedett a képzőhelyek száma (még azokban az iskolatípusokban is, ahol látványos volt a gyereklétszám csökkenése), ami egyrészt azt jelentette, hogy csökkent az egyes iskolák mérete (létszáma) és nőtt a képzőhelyek választéka.

12. táblázat

Az oktatási intézmények száma

Intézmény	1980/81	1990/91	1993/94	1994/95	1995/96
Általános iskola	3633	3548	3771	3814	3809
az előző tanév %-ában		100	106,3	101,1	99,9
Szakiskola	81	109	329	317	293
az előző tanév %-ában		100	301,8	96,4	92,4
Szaktanulmányképző iskola	268	308	332	335	349
az előző tanév %-ában		100	107,8	100,9	104,2
Középiskola	531	727	866	887	936
az előző tanév %-ában		100	119,1	102,4	105,5

A gyereklétszám csökkenése és a képzőhelyek számának a növekedése olyan kedvező helyzetet teremtett, hogy valamennyi iskolatípusban (de főként az általános iskolákban) kevesebb lett az egy osztályra jutó tanulók száma.

13. táblázat

Csoport, osztály, egy csoportra, osztályra jutó tanuló

Intézmény	Csoport, osztály	Egy csoportra, osztályra jutó tanuló	
		1990/91	1995/96
Általános iskola	46425	23,2	21,0
Szaktanulmányképző iskola	5490	29,1	28,1
Középiskola	11954	30,9	29,2

Annak ellenére, hogy csökkent a gyereklétszám, növekedett az osztályteremek száma is, vagyis határozottan javultak a képzés tárgyi feltételei.

14. táblázat

Férőhely, osztályterem, 1995/96. tanév

Osztályterem	Osztályterem-állomány	Állományváltozás, % 1990-1995	Egy osztályteremre jutó tanuló
általános iskolai	48615	4,4	20,1
szaktanulmányképző iskolai	3852	3,9	40,1
középiskolai	11554	33,1	30,2

Vagyis elsősorban a kedvező demográfiai viszonyok következtében az elmúlt évek átalakulási folyamatait mind az oktatás személyi, mind tárgyi paramétereit illetően a feltételek fokozatos javulása jellemezte.

Gazdasági feltételek

Amilyen kedvezően hatottak a képzés színvonalának a megőrzésére a demográfiai viszonyok, annyira rontották a helyzetet a gazdasági válsághelyzet negatív hatásai.

A szakmai gyakorlati képzés feltételei

A szocialista nagyüzemek összeomlásával lényegében megszűntek a szakmai gyakorlati oktatás nagyüzemi feltételei, amelyek korábban a képzésben résztvevő gyerekek 80%-ának biztosítottak gyakorlóhelyet. Ennek következtében a 90-es évek elején a szakképző iskolák szinte krónikus gyakorlóhely-hiánnyal küszködtek.

Az üzemi gyakorlóhelyeket az iskolák részben saját tanműhelyek kialakításával, részben a kisvállalkozók aktivizálásával próbálták pótolni, ennek ellenére állandósult a gyakorlóhely hiány, ami megteremtette azok feketepiacát. Ma már egy-egy divatosabb szakmára csak úgy lehet bekerülni, ha a szülő szabályosan megvásárolja a gyerekének a gyakorlóhelyet.

Az iskolai tanműhelyek száma ugyan 1990-1995 között megkétszereződött, de ennek ellenére a gyakorlati oktatás terén még mindig nagy a zsúfoltság. 1995/96-ban 100 iskolai tanműhelyi képzési helyre 158 tanuló jutott, ami az 1990/91-es 186-tal szemben némi javulást jelent, de még mindig az oktatás színvonalát rontó feltételeket jelez.

15. táblázat

Az iskolai tanműhelyek és férőhelyek száma a szakmunkásképzőkben

Megnevezés	1990/91	1992/93	1993/94	1994/95	1995/96
Iskola	308	329	332	335	349
az előző tanév %-ában	100	106,8	100,9	100,9	104,2
Iskolai tanműhely	296	604	762	821	887
az előző tanév %-ában	100	204,1	126,2	107,7	108,0
Iskolai tanműhelyi képzési hely	17885	28375	32269	35085	36962
az előző tanév %-ában	100	158,7	113,7	108,7	105,3
Száz iskolai képzési helyre jutó tanuló	186	163	163	159	158

Miután új gyakorlóhelyek biztosítására központi támogatás nem állt rendelkezésre, az iskolák többsége saját erőből (illetve a Szakképzési Alap és a fenntartó önkormányzatok segítségével) oldotta meg a helyzetet. Ennek következtében az újonnan kialakított iskolai tanműhelyek jelentős része máig sem felel meg a képzés követelményeinek.

A szakmaszerkezet átalakulása

Ugyancsak a gazdasági feltételek, a gazdasági szerkezetváltás következménye volt a szakmaszerkezet, illetve az egyes szakmacsoportok közötti létszámarányok átalakulása. Miután az ipari és a mezőgazdasági munkahelyek száma jelentősen csökkent, az ilyen szakmákat végző gyerekeknek több mint a fele nem talált elhelyezkedési lehetőséget. Annak ellenére, hogy az iskolák a szakmaszerkezet megőrzésében voltak érde-

keltek, a 90-es évek közepére a jelentkezők számának a csökkenése miatt kénytelenek voltak redukálni a képzést az ipari és a mezőgazdasági szakmákban és növelni a tercier szektorhoz tartozó szakmákban.

16. táblázat

Szaktanulóinak száma a kiemelt szakmacsoportokban

Szakmacsoport	1990/91	1992/93	1993/94	1994/95	1995/96
Összesen	209371	188570	174187	163330	154294
az előző tanév %-ában	100	90,1	92,4	93,8	94,5
Ebből: ipar, építőipar	162123	145153	131278	120166	109835
az előző tanév %-ában	100	89,5	90,4	91,5	91,4
mezőgazdaság	9676	7588	6990	6453	6101
az előző tanév %-ában	100	78,4	92,1	92,3	95,5

A szakmaszerkezet átalakítása (és az ehhez szükséges személyi és tárgyi feltételek biztosítása) ugyancsak az iskolák és a fenntartó önkormányzatok terheit növelte. Erre a célra is csak a Szakképzési Alaptól és egyéb pályázatoktól remélhettek segítséget.

Finanszírozás

Ugyancsak a romló gazdasági helyzetből származtak azok a költségvetés kiadásainak csökkentésére tett intézkedések, amelyek következtében az oktatás részesedése (a pártok és a kormányok ígéretei ellenére) mind a bruttó nemzeti termékhez, mind az államháztartási kiadásokhoz viszonyítva 1992 után évről évre alacsonyabb lett.

Ez azt eredményezte részben, hogy a pedagógus bérek még a korábbinál is jobban elmaradtak más hasonló képzettségű csoportok béreinel, vagyis hiába maradt meg a pedagógusok foglalkoztatottsági biztonsága, az alacsony fizetések miatt a pálya presztízse, és a (máshol kereset-kiegészítésre kényszerülő) pedagógusok munkájának a minősége tovább csökkent. Másrészt pedig az oktatási intézmények állaga jelentősen leromlott (mindenütt elmaradtak a szükséges felújítási és karbantartási munkálatok). Ugyancsak a szűkös finanszírozásnak volt köszönhető, hogy a már említett átalakítások és fejlesztések szinte mindenütt hiányos feltételekkel valósultak meg.

Ugyanakkor viszonylag kedvezően alakult a helyzet az intézmények felszereltsége (pl. informatikai eszközökkel való ellátottsága) tekintetében, ami egyértelműen annak köszönhető, hogy a költségvetés szűkösségét az elmúlt években némiképpen enyhítette a több forrású (pl. pályázatokból, országos szakmai fejlesztési alapokból származó) finanszírozás lehetősége.

Ugyancsak a finanszírozás nehézségeit enyhítette az intézményi gazdálkodás viszonylagos szabadsága is, aminek következtében egy-egy menedzser típusú iskolaigazgató megpróbál pénzt csinálni mindenből (az iskola ingó és ingatlan vagyonából, felszerelési tárgyaiból, a pedagógusok szaktudásából, a gyerekek munkaerejéből, stb.), amire lehetősége nyílik, vagyis a piac a szó szoros értelmében betört az iskolákba. Ma már egy-egy igazgató-kinevezésnél mind a fenntartónak mind a tantestületnek az a legfontosabb szempontja, hogy az új jelölt mennyire lesz jó menedzsere az iskolának, és egy-egy iskola tevékenységét és annak színvonalát legalább annyira megszabják a helyi gazdasági körülmények, mint az országos és a helyi oktatáspolitikák.

Fóti János

Az ifjúság elhelyezkedésének kérdései, a fiatalok munkanélkülisége, különös tekintettel az iskolázottság és szakképzettség kérdésére

Néhány bevezető megjegyzés

Az ifjúság elhelyezkedését, beilleszkedését a munka világába messzemenően meghatározza az a körülmény, hogy a fiatalok milyen felkészültséggel, milyen fokú és irányú szakképzettség birtokában jelennek meg a munkaerőpiacon.

A regisztrált munkanélküliekre vonatkozó információk alapján az ifjúság munkanélküliségének iskolázottsági aspektusairól is képet kaphatunk. Szó esett arról is, hogy – az 1996-ban érvénybe lépett új szabályozásig – a pályakezdő munkanélküliek külön segélyben részesülhettek. A kérdés helyes megítélése céljából ehhez hozzá kell tenni, hogy a 8 általános iskolai osztálynál kevesebbet végzett és az általános iskolát végzett, de annál magasabb iskolázottsággal nem rendelkező pályakezdők a segélyezés e formájából kimaradtak, és emiatt a regisztrációban sem szerepeltek.

Munkanélküliség és iskolázottság

Következtetéseink mindenképpen csak jelzésértékűek lehetnek, de alkalmasak – egyebek között – annak szemléltetésére, hogy az említett korlátozás eredményeként éppen a munkanélküli-ellátást és gondozást leginkább igénylők maradtak ki a pályakezdők segélyezéséből. A nem pályakezdő regisztrált munkanélküli fiatalok között ugyanis – akiknél az alacsony iskolai végzettség nem jelentett kizáró feltételt – a befejezett vagy befejezetlen általános iskolai végzettséggel rendelkezők igen magas hányadot, több mint kétötödöt (44,3%) tettek ki, ami többszörös túlreprezentáltságra utal. A szakmunkásképző iskolát végzettek 37-38% közötti részesedésükkel a pályakezdő és nem pályakezdő fiatalok között egyaránt felülreprezentáltak. Ez utóbbi megállapítás csak általánosságban igaz, mert egyes „divatos” vagy a műszaki fejlődés irányát tekintve perspektívát jelentő szakmák esetében a munkanélküliség minimális lehet, másutt pedig (bányászat, kohászat) a helyzet a fentebb jelzettnél is súlyosabb. Bizonyos, hogy itt szakmunkásképzésünk egész szerkezetének, orientációjának a kérdései vetődhetnek fel.

A szakiskolák, a szakközépiskolák és technikumok, főképpen pedig a gimnáziumok esetében észlelhető a pályakezdők különösen súlyos helyzete. Nyilvánvaló, hogy a néhány éves szakmai gyakorlatot felmutatni képes fiatalok szocializációja, beilleszkedése a munkahelyeken már – optimális esetekben – előrehaladhatott. Tudásukat valamennyire értékelhetik, bár a „középgenerációhoz” képest esélyeik a munkahely megtartására még mindig csekélyebbek. Nem meglepő a gimnáziumi érettségivel, mint legmagasabb végzettséggel rendelkezők különösen kedvezőtlen helyzete, hiszen ők szakképzettség nélkül kényszerülnek megjelenni a munkaerőpiacon. A néhány éves munkahelyi gyakorlat viszont itt különösen fontos előnyt jelenthet, mert a gimnáziumból kikerülőök szélesebben megalapozott általános tudásukra építve könnyebben saját-

títhatnak el különböző ismereteket, és munkahelyi tanfolyamok révén magasabb fokú speciális ismeretekre is szert tehetnek a konvertálható iskolai tudásanyag mellett. Értethető, hogy a pályakezdőknek egynegyede, a nem pályakezdőknek csak 5 százaléka volt gimnáziumban érettségizett fiatal. Ezeknek az arányoknak a reális magyarázata érdekében mindenesetre rá kell mutatni arra, hogy az általános irányú középiskolai végzettséggel rendelkező fiatalok legnagyobb része tanulmányait felsőoktatási intézményben folytatni kívánja. Amennyiben e szándékuk nem valósul meg első alkalommal, csupán átmenetileg jelennek meg a munkaerőpiacon nem adva fel eredeti törekvésüket. A gimnáziumban érettségizettek „munkanélküli stárusza” mögött tehát sok esetben tényleges célként a tanulmányok folytatása húzódik meg és nem a végleges elhelyezkedés.

A diplomás pályakezdők helyzete a korábbi évekhez képest némileg romlott, de még mindig viszonylag kedvezőnek tekinthető. A pályakezdőknek általában 3-4 százaléka rendelkezett felsőfokú végzettséggel. A diploma által nyújtott „védetség” a munkanélküliség veszélyét önmagában hozzávetőlegesen egyharmadára-egynegyedére mérsékelheti. A korábban elhelyezkedett felsőfokú végzettségűek esélye munkakörük megtartására, illetve közbeeső állásnélküliség nélküli újabb elhelyezkedésre egyelőre kifejezett bizonságot mutat, ami természetesen nem zárja ki az egyedi problémákat.

1. táblázat

*A regisztrált pályakezdő és nem pályakezdő fiatalok iskolai végzettség szerint (százalékban)
1995. december*

Iskolai végzettség	Regisztrált fiatalok		
	pályakezdő	nem pályakezdő	összes
	megoszlása százalékban		
Általános isk.v. alacsonyabb	-	44,3	24,3
Szakmunkásképző	37,5	37,9	37,8
Szakiskola	6,8	2,8	4,7
Szakközépiskola, technikum	27,7	8,6	17,6
Gimnázium	24,5	5,4	14,2
Egyetem, főiskola	3,5	1,0	1,4
Összesen	100,0	100,0	100,0

Napjainkban bizonyos fokig új helyzetet teremt, hogy lényegesen növelték a felsőoktatási intézmények felvételi keretszámát. Ez egyrészt enyhíti az érettségizettek továbbtanulási gondjaival kapcsolatos feszültséget, a „kvázi munkanélküliséget”, másrészt azonban már a közeli jövőben ronthatja a diplomások jelenlegi – kiemelkedően kedvező – helyzetét. Az utóbbi aggodalommal kapcsolatban az a részben jogos ellenvetés tehető, hogy a meginduló gazdasági fejlődés, az európai integráció a magasan kvalifikált szakemberek szélesebb köre számára nyújt majd munkalehetőséget. Az optimizmus azonban eleve csak abban az esetben lehetne indokolt, ha a megnövelt felvételi keretek valamennyire igazodnának a kereslet várható fő növekedési irányaihoz, nem is beszélve a minőségi feltételekről. Számításba kell venni ezen kívül az egészségügyi és kulturális szféra ismert finanszírozási gondjait, amelyek helyenként a meg-

lévő keretek szűkítésével járnak és a felső, valamint középfokú képzettségű szakemberek jelentős rétegeit érinthetik. Az ebből a helyzetből eredő bizonytalanságot a már munkában álló fiatalok is fokozottan érzékelhetik. Remélhetőleg indokolatlannak bizonyul majd az a talán szubjektív szkepticizmus, amely például a néhány éven belül tömegesen végző pedagógusok, egészségügyi szakemberek, agronómusok, stb. elhelyezkedésével, vagy legalább tanult szakmájának hasznosításával kapcsolatban merül fel.

Vélemények és újabb elképzelések az ifjúsági munkanélküliség kezelésével kapcsolatban

Ismeretes, hogy Magyarországon a munkanélküliség kezelésére irányuló eszközrendszer kiépítése tulajdonképpen még a tömeges munkanélküliség megjelenése előtt megkezdődött. A kezdeti lépéseket az 1991. évi IV. törvény követte, amely nagyvonalúan, lényegében már a nyugateurópai felfogásnak megfelelően szabályozta a munkanélküliek segélyezését. A következő években a munkanélküliség rohamos terjedése mellett – számot vetve a magyar gazdaság teherbíró képességével – a segélyezés mértékét és időtartamát ismételten korlátozni kellett. A gondoskodásban részesülők köre ugyanakkor mégis bővült. A pályakezdők egyre növekvő problémája megkövetelte, hogy részükre meghatározott körülmények esetén – mellőzve az előzetes munkaviszony szükségességét – rendszeres segélyt biztosítsanak. A munkanélküli járadékra való igényt kimerítő tartós munkanélküliek lényegében szociális segélyként funkcionáló „jövedelempótló támogatásban” részesülhettek, amelynek időtartamát eredetileg nem korlátozták.

A munkanélküliség kezelését szolgáló fenti „passzív” eszközöket már viszonylag korán az „aktív” eszközök megfelelően széles skálája egészítette ki. Az ifjúság szempontjából az aktív eszközök közül elsősorban az átképzés (továbbképzés), a közhasznú munka, vállalkozás indítására, nyújtott támogatás és a munkahelyek létesítését elősegítő intézkedések jöhetnek tekintetbe. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek az eszközök különböző okoknál fogva – főleg forráshiány miatt – a kívánatosnál szűkebb körben, illetve alacsonyabb hatékonysággal érvényesülhettek.

Az 1995-ben elhatározott gazdasági megszorító intézkedések a foglalkoztatás-politikát, a munkanélküliség kezelését és ezen belül a fiatal munkanélküliek helyzetét is messzemenően érintették. Teljes egészében a fiatalságot sújtja a pályakezdő munkanélküliek segélyezésének megszüntetése, bár ennek pótlására a már említett 1996. évi szabályozás elvben kedvező feltételeket teremtett a pályakezdőket alkalmazó munkáltatók támogatása útján. A munkanélkülieknek engedélyezhető jövedelempótló támogatás folyósítási időtartamának korlátozása (két évben) zömmel az idősebbek számára jelenthet gondot, de a hátrányos helyzetű, huzamosabb ideig eredménytelenül munkát kereső fiatalok ilyen módon szintén kieshetnek a szociális védőhálóból. (Itt kell megjegyezni, hogy 1995 végén a jövedelempótló támogatásban részesülő munkanélkülieknek nemegészen egytizede – 9,8%-a – volt 25 éven aluli fiatal. Ez a csekély arány is közel 19 ezres létszámot jelentett, amely döntően az alacsonyabban iskolázott rétegekből tevődött össze.)

A megszorító intézkedések bejelentése után a Munkaügyi Minisztérium megbízásából a Modus Kft részletes vizsgálatot végzett, amely – többek között – a foglalkozta-

tás-politika és a munkanélküliség kérdéseire is kiterjedt. A vizsgálat közvélemény-kutatásból, továbbá Budapesten, valamint az ország különböző régióiban a munkanélküliség által érintett személyekkel folytatott csoportos beszélgetésekből végül szakemberekkel folytatott „mélyinterjúkból” tevődött össze. A vizsgálat eredményeit a Modus Kft még 1995-ben összeállított jelentése (4.) tartalmazza.

A közvéleménykutatás keretében képet igyekeztek kapni arról, hogy a lakosság miként ítéli meg a foglalkoztatási helyzetet. A válaszokat hat fokozat szerint osztályozták, amelyek értelmében a foglalkoztatási helyzet:

- kilátástalan;
- nagyon rossz;
- rossz;
- se nem rossz, se nem jó;
- jó;
- nagyon jó.

A megkérdezetteknek valamivel több mint fele (51%-a) az első két fokozat szerint válaszolt, tehát erősen negatív ítételeket alkotott. További közel egynegyed részt (24%-ot) tett ki a „rossz” választ adók csoportja. A foglalkoztatási helyzetet kedvezőnek tekintők aránya az 1%-ot sem érte el. A magasabb végzettségűek, a foglalkoztatási problémák által nem érintettek és – némileg meglepő módon – a 18-25 éves fiatalok a foglalkoztatási helyzetet az átlagosnál kedvezőbben ítélték meg.

A szakértők ugyanakkor – az interjúk alkalmával – szinte mindegyik régióban a veszélyeztetett rétegek között említették a „fiatalokat” és/vagy a „pályakezdőket”. Helyenként halmozottan hátrányos helyzetű réteggként is utaltak az alacsonyan iskolázott, illetve szakképzettséggel nem rendelkező fiatalok (pályakezdekők) csoportjára.

Az ifjúság helyzetének javítása tekintetében mind a szakértők köre, mind a lakosság kiemelt szerepet tulajdonított az átképzésnek. Az átképzési rendszer elvét pozitívan fogadták mindazok, akik életkorukból következően bíztak abban, hogy egy másik szakmában nagyobb perspektívájuk lehet, azonban az átképzés jelenlegi rendszere egyetlen régióban sem kínálta a gyakorlatban az elhelyezkedés reményét. Világosan látták, hogy az elhelyezkedési esélyek majdnem kilátástalanok az ország marginális keleti területén, hiszen akkor szinte semmilyen gazdaságélénkítési, területfejlesztési ígéret sem kínálkozott a munkanélküliséggel érintett réteg számára.

A szakértői, és a lakossági megkérdezettek egyaránt kifogásolták azt, hogy az átképzés jelenleg hosszú távú prognosztizálás, tervezés nélkül működik. Az oktatott szakmák a megkérdezett vállalati szakértők szerint nincsenek egyeztetve a vállalati igényekkel, értékelésük szerint csak az oktatást végző szerv dönt ezekről.

A helyi munkaügyi központok működése néhány régióban szervezetlennek és bürokratikusnak látszott. A vállalati kapcsolataik hiányosak, a munkanélküliek kezelése – különösen a fiatalok ügyében – nem hatékony.

Helyi megoldásként, tüneti kezelésként megjelent még a közmunka, főleg azokon a területeken, ahol az ilyen típusú munkavégzésre adott a szakképzetlen munkanélküli réteg (pl. északkeleti régió, északi iparvidék egyes területei).

Valós optimális megoldásnak mind a szakértők, mind a munkanélküliséggel érintett és a szélesebb lakosság – mindenek előtt a fiatalok – számára a hosszú távon ható eszkö-

zők (területfejlesztés, beruházás, munkahelyteremtés, munkavállalói közterhek csökkentése) tűntek. Az igény a hosszútávú programokra annál erősebb, minél inkább hiányzik az adott térség gazdaságfejlesztési koncepciója, kilátása a gazdasági fejlődésre. A munkanélküliség enyhülése mindenki számára összekapcsolódik a gazdasági fejlődéssel.

Megfigyelhető néhol az állami beavatkozás iránti igény túlhangsúlyozása, és a társadalom szerepvállalási lehetőségeinek leértékelése.

Jellemző – éppen a hátrányos helyzetű fiatalok körében – a rendelkezésre álló lehetőségek hiányos ismerete, a kellő tájékozottság hiánya, amin a mai feltételek mellett viszonylag kis ráfordítással segíteni lehetne. Az ifjúság társadalmi, családi helyzetével kapcsolatban a TÁRKI részére 1994-ben készült kutatási beszámoló (5.) adatai ezt megerősítik, amennyiben éppen a nem dolgozó és nem tanuló fiatalok – kellő tájékoztatás és kapcsolatok hiányában – a legkevésbé számíthatnak elhelyezkedésükhöz érdemi támogatásra.

A fiatalok a munka világában elvileg két úton úton helyezkedhetnek el: vállalkozóként, vagy alkalmazottként. Az első irányt – tekintettel a külföldi tapasztalatokra is – meglehetősen szkepticizmussal ítélik meg. Az érdekeltek egy részében ma is túlzott illúziók élnek és kevésbé gondolnak a szükséges szakképzettség mellett a nagyfokú kockázatvállalás, valamint önállóság követelményére (6.)

Az előbbieket összegezve arra a következtetésre juthatunk, hogy – mindenekelőtt a gazdasági fejlődés függvényében – vannak esélyek a fiatalok foglalkoztatási helyzetének fokozatos javítására. Ehhez azonban elengedhetetlen a tájékoztatás javítása, a jobb koordináció, az átképzési tevékenység összehangolása az igényekkel, valamint további aktív eszközök feltárása és alkalmazása.

A pályakezdekők és általában a fiatalok szempontjából – munkanélküliség esetén – továbbra is az az irányzat látszik célszerűnek, amely az ún. „aktív eszközöket” helyezi előtérbe, biztosítva azok nagyobb hatékonyságát, célra irányítottságát. A pályakezdő munkanélküliek segélyezését felváltó új rendszer lényegében ilyen irányú lépésként értékelhető. Eredményességéről azonban érdemlegesen csak hosszabb tapasztalat alapján alkothatunk véleményt. A fejlett piacgazdaságokban évtizedek alatt kialakult eszköz-rendszer számos fontos elemét már átvettük. Tekintettel azonban arra, hogy a munkanélküliség a fejlett országok többségében szintén súlyos problémát jelent, újabb elgondolások, megoldási módok is felszínre kerülhetnek. Fontos ezen kívül az eszközrendszer gyakorlati alkalmazásának beható tanulmányozása és a tapasztalatok hazai viszonyok között lehetséges minél hatékonyabb felhasználása.

Irodalom

- [1] Országos Munkaügyi Központ jelentései. 1989-1995.
- [2] FÓTI JÁNOS-ILLÉS SÁNDOR: *A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai*. Népeség-tudományi Kutató Intézet 43.sz. jelentése Bp. 1992. 89 p.
- [3] FÓTI JÁNOS-ILLÉS SÁNDOR: *A nagy létszámú generáció pályakezdekésének problémái*. Demográfia 1992. 3-4. sz. 419-437 p.
- [4] Project JOB I-II Modus Kft jelentése Bp. 1995. 115+64 p.
- [5] GARAMI ERIKA-TÓTH OLGA: *Ifjúság. 1993*. Társadalmi, családi helyzet és politikai attitűdök. TÁRKI Kutatási beszámoló Bp. 1994. 48 p.
- [6] TÓTH OLGA: *A vállalkozóvá válás mint perspektíva a 14-18 éves fiúk és lányok életében*. Összefoglaló kézirat 1995. 8 p.

Molnár Anna

Cigány felzárkóztató programok az általános iskolákban

1991 óta a nevelési-oktatási intézményeket az állami költségvetés kisebbségi, etnikai kiegészítő normatívával támogatja. Ennek keretein belül kerül sor a cigány felzárkóztató programok finanszírozására is. Előadásom célja, hogy bemutassam, milyen feladatok megvalósítására fordítják a kisebbségi kiegészítő állami támogatást a cigány származású tanulókkal is foglalkozó alapfokú oktatási intézmények.

Az 1993. október 20-án elfogadott új Kisebbségi Törvény a cigányságnak is teljeskörű nemzetiségi jogokat biztosít.

A törvény 45.§-a kimondja, hogy *a cigány kisebbség iskolázottságbeli hátrányainak csökkentése érdekében sajátos oktatási feltételek teremthetők.*

Az állam a mindenkori költségvetési törvényben meghatározott mértékben kiegészítő normatív támogatást nyújt a kisebbségi óvodai neveléshez, illetve az anyanyelvű (anyanyelvű) iskolai oktatáshoz, ha az iskolai nevelés és oktatás a művelődési és közoktatási *miniszter által jóváhagyott, illetőleg kiadott nevelési-oktatási terv* alapján folyik.” (1995. évi CXXI. törvény 3. számú melléklet 10/k.)

Az 1991-ben bevezetett állami kisebbségi normatíva ellenére a cigányság lemaradása a közoktatásban a többségi népességhez képest növekszik. A cigány felzárkóztató programok finanszírozása mindaddig nem hozott szakmailag mérhető eredményt. Sok esetben ennek okát az önkormányzati, vagy az iskolai finanszírozásban kereshetjük. Ugyanakkor a felzárkóztató programok jelenlegi alacsony hatékonysága nem egyszerűsíthető le kizárólag pénzügyi, gazdálkodási okokra.

Köztudott, hogy a cigányság Magyarország legnagyobb etnikai kisebbsége. Míg a nemzeti kisebbségek sajátos problémái alapvetően nyelvi és kulturális természetűek, ezzel szemben a cigányság beilleszkedési problémái ennél lényegesen összetettebbek.

A családok többsége anyagi nehézségekkel küszködik, és a többségi népességhez viszonyítva magasabb közöttük a munkanélküliek száma. Ugyanakkor körükben a csökkenő tendenciájú népszaporulat ellenére is magasabb a gyermekek és az eltartottak aránya. A fentiekhez társul rossz lakáskörülmények és egészségmutatók, illetve növekvő iskolai leszakadásuk eredményeképpen visszafordíthatatlanul a társadalom peremére sodródnak. A nemzetiségi jogok elismerése mellett hosszú távon az oktatás az a terület, mely hatékonyan segítheti elő hátrányaik felszámolását.

Bár a cigány gyerekek körében is javultak a beiskolázási arányok, mégis növekvő mértékű a potenciális analfabétizmus, a csonka iskolázottság. Hátrányukat fokozza, hogy az általuk látogatott iskolák ellátottsága rosszabb, mint az országos átlag. A cigányságot vizsgáló felmérésekből világosan látszik, hogy minél magasabb a cigány tanulók aránya, annál több a sok tárgyból bukott, az évismétlő, illetve a túlkoros tanulók aránya. Ezekben az iskolákban rosszabb a tárgyi felszereltség, esetenként alacsonyabb követelményeknek kell megfelelniük az ott tanuló gyerekeknek. További súlyos probléma, hogy a nyolc osztályt elvégző cigány tanulók közül csak kevesen képesek továbbtanulni. Komoly erőfeszítésekre van tehát szükség felzárkóztató programcsomagok elkészítésére és azok válságterületeken történő mielőbbi bevezetésére.

Az iskolai eredménytelenség legfőbb oka mégsem a településhátrány, vagy az iskolák gyengébb mutatói, hanem a cigány gyerekek eltérő családi szocializációja. A szemléleti különbségek elsősorban a cigány tradícióktól és kultúrától idegen elvárásokban jelennek meg. Nem véletlen, tehát, hogy a cigány családok viszonyulása az iskolához döntően negatív. Azonban az iskolának is képesnek kellene lennie a szegénység szubkultúrájából és a kisebbségi csoporthoz való tartozásból eredő másság kezelésére.

A cigány felzárkóztató programok részletes elemzése

1996-ban a Művelődési és Köznevelési Minisztérium megbízásából az Expanzió Humán Tanácsadó feldolgozta az 1995 decembere és 1996 februárja között a Művelődési és Köznevelési Minisztérium Kisebbségi Főosztályához beérkezett pályázatokat. Ebben az időszakban 120 alapfokú oktatási-nevelési intézmény küldte be kérelmét kisebbségi kiegészítő állami támogatás iránt. Ez nem tekinthető országos mintának, hiszen számuk meglehetősen alacsony, és a fenti időszak alatt a helyi információáramlástól függően véletlenszerűen beérkezett pályázatokat foglalja magában. Ez a tény bennünket óvatos megfogalmazások és csak korlátozott érvényességű következtetések meghozatalára jogosított fel. Mindennek ellenére elmondható, hogy helytálló véleményalkotás szempontjából megfelelő volt a pályázatok regionális szóródása.

A beérkezett cigány felzárkóztató programok elemzése két fő probléma meglétére hívta fel figyelmünket. A támogatást igénylő nevelési-oktatási intézmények beküldött pályázataiból világosan látszik, hogy az intézmények vezetői, pedagógusai nem ismerték pontosan a normatíva igénybevételeének feltételeit. A fent leírtak fényében mindez természetesen nem meglepő, hiszen a cigány felzárkóztatás fogalma és annak folyamata nincs sztemderdizálva. Mindaddig nem készült el a művelődési és köznevelési miniszter által jóváhagyott felzárkóztató programcsomag sem. A szükséges ismeretek hiányából fakadóan a cigány felzárkóztató programok többségének minősége nyilvánvalóan nem felel meg az 1990-es évtized pedagógiai elvárásainak. Az általunk elemzett cigány felzárkóztató programok jelentős részének másik fő hiányosságát abban látjuk, hogy az elemzett programok készítői nem vették figyelembe a cigányság szociokulturális sajátosságait. A beérkezett pályázatokból világosan látszik, hogy nem beszélhetünk a felzárkóztatás sztemderdizált, országosan elfogadott módszeréről. A programok minőségüket, tartalmukat és szervezeti megoldásukat tekintve nagyon széles skálán mozognak.

Tanrendi, szerkezeti szempontból a cigány felzárkóztatásban alapvetően háromféle modell figyelhető meg: tanrenden belüli (differenciált óravezetés), tanrenden kívüli (korrepetálás) és totális felzárkóztatás. A mai felzárkóztató programok többségénél a első két megoldás együttes használatát részesítik előnyben. Totális felzárkóztatásra abban az esetben kerülhet sor, ha elkészülnek olyan tananyagmodulok (pl. cigány népismeret, valamint attitűd- és készségfejlesztő tananyagok), melyek a tanrendbe szerkezetiileg bármelyik ponton beépíthetők.

Az oktatásban lemaradó cigány származású tanulók számára készített iskolai felzárkóztató programok többségükben nem lépnek túl a hagyományos tantárgyi felzárkóz-

tatás keretein: a tanulmányi (órai) elvárások minimumát szeretnék ismételve elsajátíttatni a gyerekekkel. Ezt a tényt támasztja alá, hogy a pályázatokat ezidő alatt beküldő iskolák 52%-ában kizárólag hagyományos korrepetálás folyik, amely a leginkább problematikus két főtantárgy ismételt feldolgozására szorítkozik. A magyar nyelv és irodalom illetve a matematika korrepetálása gyakran ugyan kiegészül a többi tantárgyével is, de ezek nem speciális cigány felzárkóztató programként, hanem hagyományos, tantárgyközpontú korrepetálásként jelennek meg.

Az elemzett programok többségénél nyilvánvaló, hogy a cigány származású tanulókat oktató pedagógusok témával kapcsolatos tárgyi (szakkönyvek) és ismeretbeli (a cigányság kultúrájának ismerete) feltételei hiányosak. A cigányság kultúrájával kapcsolatos ismereteik bővítése céljából a vizsgált iskolák közül csupán néhány intézmény (4%) vette fel a kapcsolatot a helyi cigány kisebbségi önkormányzattal.

A felmérés során kisszámban előfordultak olyan programok is, melyek a cigány származású tanulók társadalmi beilleszkedését segítő ismeretek és készségek átadására vállalkoztak. Kevés (18-24%) olyan esettel találkozunk, amikor valamilyen formában felmerült a szocializáció kérdése és annak pedagógiai-módszertani vonzatai. E programok leggyakrabban a kommunikációs készség fejlesztését, és a higiéniai alapismeretek átadását célozzák. Fontos lenne, hogy a programokat vezető pedagógusok ismerjék a cigány származású gyerekek szocializációjának sajátos folyamatát, és a többségi társadalomtól eltérő életformájuk jellegzetességeit.

Az oktatásban lemaradó cigány származású tanulókat oktató pedagógusok e témával kapcsolatos hiányos ismereteinek következtében rendkívül kevés azon iskolák száma is, melyekben a tantárgyi felzárkóztatás kiegészül cigány népismereti oktatással is (23%). Cigány nyelv ápolásával csupán egyetlen iskola esetében találkoztunk. A cigány népismeret oktatás tekintetében is nagyon különböző programok indulnak az egyes iskolákban. Kevés az olyan program, mely a cigány kultúráról átfogó képet képes nyújtani a tanulóknak.

Noha számos korszerű nemzetközi kutatás a pozitív tanulói önkép kialakítását a felzárkóztatás kulcselemének tekinti, mégis a cigány származású gyerekek iskolai önértékelési problémáival kapcsolatos ismereteink igen csekélyek. Talán ez magyarázza azt a tényt, hogy tanulói önbecsüléssel, önértékeléssel kapcsolatos programokról viszonylag ritkán számolnak be a pályázatok írói.

A programok nagyobb hányadánál megfigyelhető, hogy a cigány tanulókat nem elszigetelten oktatják. A felzárkóztató programokon etnikai hovatartozásuktól függetlenül vesznek részt a tanulmányaikban lemaradó gyerekek. A nem etnikai alapon történő felzárkóztatástól elkülönülten és kis számban vannak olyan programok is, melyek kizárólag cigány származású tanulóknak szólnak („etnikai órakeret”). Sok iskola viszont éppen azért nem veszi igénybe ezt a fajta támogatást, mert a gyerekek személyiség jogainak megsértésének tekintik, hogy az iskola dönti el nemzetiségi hovatartozásukat.

Az a tény, hogy a pályázatok több mint felének leírása hiányos volt, és nem terjedt ki a program részletes ismertetésére megnehezítette az érvényes véleményalkotást. A hiányos leírások következtében többször felmerül az a kérdés, hogy a valóságban is működő programokról van-e szó.

Ajánlások

A következőkben röviden azokra a feladatokra térek ki, melyek megvalósítása nagymértékben hozzájárulna a felzárkóztató programok hatékonyságának növeléséhez.

Fontos lenne, hogy a cigány gyermekekkel foglalkozó pedagógusok megismerkedjenek néhány speciális cigány hagyománnyal, szokással, hogy megérthessék a cigány családok sajátos világát, az itt felnövő gyermekeket érő eltérő szocializációs hatások és viselkedések kapcsolatát. Ennek érdekében az óvó-, tanító- és tanárképzés tanterveibe egy kötelező (vizsgaköteles) cigány népismereti-pedagógiai módszertani modul kellene integrálni.

Az országos pedagógus-továbbképzési rendszer jelenleg folyó átalakulása érintheti a felzárkóztatás területét is. A felzárkóztató programok továbbképzésben történő megjelenítése érdekében kívánatos a cigány tanulókra összpontosító képzések egységes megjelenítése és érdekképvisellete a továbbképzési programakkreditáció rendszerében.

Nélkülözhetetlen a cigány oktatási programokban használható tantervek, tankönyvek és oktatási segédeszközök fejlesztése, szakirodalmi ajánlások közzététele. A programok kidolgozásának és megvalósításának folyamatába bevonhatók lehetnek a helyi cigány kisebbségi önkormányzatok is.

Mindezen túlmenően a tehetséges cigány származású diákok ösztöndíjrendszerének kiszélesítése biztosíthatná ezen fiatalok minőségi oktatását. Szükségesnek látszik, hogy ne csak az a fajta hagyományos tantárgyi felzárkóztatás működjön, amely csupán a minimum követelmények elsajátítására, az órai anyag szolgai ismétlésére szorítkozik, hanem a pedagógusok újfajta pszichológiai és pedagógiai módszerek alkalmazásával segítsék a tanulókat a törzsanyag elsajátításában. A feltárt problémák fényében az órai tananyag átismétlése mellett, elsősorban a tantárgyakat „keresztüljáró” kompetenciák elsajátítására helyezendő a szakmai hangsúly. Tartalmi fejlesztés segítségével a törzsanyag „haladási igénye” és a készség- és attitűdfejlesztés fontossága szakmai szempontból kibékíthetőnek tűnik.

Végül elmondható, hogy az elemzés tanulságai szerint az elkészítendő programcsomag egyik legfontosabb feladata, hogy megteremtse azokat a feltételeket, melyek lehetővé teszik, hogy az alsófokú oktatási intézmények cigány tanulóit ne feltétlenül külön, a többiekől elzárva, hanem a többi lemaradó tanulóval együtt segítse a felzárkóztatásban. Mindez természetesen az általános iskolai képzésnek biztosított speciális támogatás jogi szabályozásának és etnikai jellegének újragondolását jelentheti.

Bánfalvy Csaba

A fogyatékosok iskoláztatása Magyarországon

A család mellett az oktatási intézmények jelentik a fogyatékosok képzésének, társadalomba illesztésének, szocializációjának másik fontos színterét. A családi körülményeknek ugyanakkor természetesen messzemenő következményei vannak a fogyaté-

kosok iskolai életére nézve is; az előnyös vagy előnytelen családi háttér hatással van iskolai sikerességükre vagy kudarcaikra, egész iskolai karrierjükre.

A fogyatékosok egyik meghatározó jellemzője az, hogy a globális statisztikai adatok szerint iskolai végzettségük lényegesen alatta marad az épekének. Jelenleg a gazdaságilag aktív korú népességben a fogyatékosok közel 10%-ának nincs iskolai végzettsége, mintegy 60%-ának csak alapfokú iskolai végzettsége van, miközben ez az arány az épek között csak 1%, illetve 55% körüli. Nemcsak az értelmi fogyatékosok, de az egyéb fogyatékosok között is alacsonyabb az iskolai végzettség, mint az ép társadalomban (KSH 1995).

A fogyatékosokkal foglalkozó iskolák alapvető vonása az, hogy az iskolarendszer Magyarországon többnyire erősen specializált és izolált intézményekben képzik a fogyatékosokat. A vakok, a gyengénlátók, a siketek, a nagyothallók, a mozgássérültek és gyakran az értelmi fogyatékosok számára is külön-külön iskolák léteznek az alapfokú képzésben.

Ennek a specializált és izolált képzésnek történetileg érthető okai vannak, és a specializált iskolák létrehozása az egyes fogyatékos alcsoportok részére határozottan progresszív törekvés volt a múlt században és a századelőn. A kor viszonyai között ez látszott a szakszerű gyógypedagógiai eljárások legjobb intézményi keretének. Ugyanakkor az izolált iskolák – miközben az oktatási feladatokat megfelelő, sőt kiváló színvonalon képesek ellátni – éppen a fogyatékosok társadalmi beilleszkedése szempontjából gyakran akadályokat állítanak az érintettek elé. A társadalom egészétől elkülönítetten nevelt tanulók nehezen ismerik ki magukat, nehezen igazodnak el a szűk fogyatékos szubkultúra határain kívül, az épek társadalmában, és társadalmi előmenetelükben sokoldalúan megsínylik azt, hogy kora gyermekkoruktól csak a normál társadalomtól elkülönített élethez szoktak hozzá.

Az oktatásbeli izoláció munkahelyi és egyéb társadalmi következményei a fogyatékosok számára nyilvánvalóak és sokoldalúak. Mint a (viszonylag kevésbé izolált, hiszen jelentős arányban normál iskolai osztályokban tanuló) hallássérültek munkahelyi beilleszkedésével kapcsolatban olvasható: „(a beilleszkedési problémák) ... fő oka a hiányos, nem kielégítő kommunikációs készség. Nem is annyira a munkafolyamathoz szükséges érintkezésben jelent ez gondot, mint inkább az emberi, kollegiális kapcsolatok kialakulásában, amely sokszor megoldhatatlan munkahelyi konfliktusokhoz vezet.” (Virágh, 53)

Éppen az izolált iskolai életet követő fokozott társadalmi beilleszkedési nehézségek felismerése nyomán erősödtek fel Magyarországon is a II. világháború után azok a törekvések, amelyek a rehabilitáció és az integráció gyűjtőnév alá sorolhatóak, és amelyek egyik eleme az iskolai képzés izolált jellegének enyhítése, és ha lehet teljes megszüntetése. Ma Magyarországon a gyógypedagógia egyik legfontosabb új feladata az, hogy a fogyatékos személyeknek segítsen az iskolában, a munkahelyen és az élet egyéb területein a normál társadalomba való beilleszkedésben. Az épek általános iskoláiban ma már kis számban ugyan, de jelen vannak a fogyatékos gyerekek is, ami szükségessé teszi a jövőben az integráló gyógypedagógusi és pedagógusi munka összehangolt fejlesztését.

Évtizedek óta az jellemzi a fogyatékosok alapfokú képzését, hogy az összesen mintegy 2500-3000 látási, hallási, mozgás, beszéd és halmozottan fogyatékos gyerek

mellett ennek a létszámnak körülbelül kilenc-tízszeresét teszi ki az értelmi fogyatékos iskoláiban tanulók száma. Ezen belül is a gyermekeknek a 90%-a az enyhe értelmi fogyatékosok iskoláiban, vagy a számukra az általános iskolákban elkülönített speciális osztályokban tanul.

Az enyhe fokban értelmi fogyatékosok iskolai képzésének egyik legsúlyosabban problematikus eleme az iskolai szelekció, illetve kontraszelekció működése. Miközben ugyanis a középsúlyos és súlyos értelmi fogyatékosok iskolai létszáma nem változik, erősen hullámzik az enyhe fokban értelmi fogyatékosok iskolai népessége. 1989-ben még mintegy 32500 enyhe értelmi fogyatékosnak minősülő gyereket képeztek a speciális alapfokú iskolák, 1993-ra azonban a számuk 18500 fő körülire csökkent. Ennek a mintegy tízezer-, harminckétezer tanulónak a helyzete régóta a figyelem előterében áll.

A sorozatos kutatások bebizonyították, hogy a hivatalos intenciókkal ellentétben az általános iskolából nemcsak enyhe fokon értelmi fogyatékos gyerekeket irányítanak a kisegítő iskolákba, hanem az olyan ép értelműeket is, akiket az általános iskolai pedagógusok nem tudnak, illetve nem próbálnak beilleszteni az általános iskolai osztályokba. Az értelmi fogyatékosok képzésekor tehát az iskolákban a gyógypedagógiai és a szociális problémák gyakran összekeverednek.

A fogyatékos gyerekek iskolai képzésének intézményei jelentősen változtak a 80-as években. A művelődési miniszter 15/1988./VIII.1./MM rendelete a testi, az érzékszervi, az értelmi és a beszéd fogyatékos gyerekek óvodai nevelésével, valamint iskolai nevelésével, oktatásával kapcsolatos eljárásokról részletesen újraszabályozta a témánk szempontjából fontos kérdéseket. Mindenekelőtt megszűnt a „kisegítő iskola” elnevezés. Az enyhe fokon értelmi fogyatékos gyerekek nevelésére hivatott iskolát ma már ugyanúgy általános iskolának nevezik, mint a normál általános iskolát. A névváltoztatással többek között az volt a cél, hogy a kisegítő iskolához tapadó negatív társadalmi megítélést felszámolják, és elejét vegyék a fogyatékosokat és családjaikat sújtó stigmatizálódásnak.

A kisegítő iskola és a normál általános iskola névbeli összemosódása ugyanakkor nagyon veszélyesnek tűnik. Bár igaz, hogy a stigmatizálás ellen hat, ugyanakkor talán még a korábbinál is könnyebbé tette a nem értelmi fogyatékos, de az általános iskolából kiszoruló és gyenge társadalmi csoportokból származó gyerekeknek a „kisegítő iskola” felé való sodródását. A név egybemosódása következtében még inkább megvan az esély arra, hogy a rosszul informált, az iskolát és az iskolai tudást alacsonyán értékelő és a gyerekek iskolai előmenetelét nem ambicionáló szülők nem értelmi fogyatékos gyerekei bekerülnek egy olyan iskolába, amely nem a képességeiknek megfelelő szinten oktat, és amely korlátjává válik majd az életben, a társadalomban való előrejutásuknak.

Az új szabályok gyakorlati működésével kapcsolatban az a tapasztalat, hogy létezik egyfajta új kisegítő iskolai (speciális általános iskolai) ideológia. Ennek az a lényege, hogy elismerik ugyan (és ez azért nagy változás a néhány évvel ezelőttihez képest), hogy a speciális általános iskolákban a debilis gyerekeken kívül jelentős számban találhatóak nem értelmi fogyatékos tanulók is, ám a pedagógusok azt hangoztatják, hogy mivel az általános iskolák nem képesek befogadni ezeket a gyerekeket és mivel nincs az iskolarendszerben olyan köztes intézmény, amelyben a nem értelmi fogyatékos, de

az általános iskolai követelményeket nem teljesítő gyerekek tanulhatnának – ezért ezeknek a gyerekeknek a kisegítő iskola a legadekvátabb intézmény. Ez a felfogás azonban elleplezi a speciális általános iskolai pedagógusok előnyszerzési törekvéseit azáltal, hogy humanitárius mázba önti azt, ugyanakkor a nem fogyatékos gyerekek számára lehetetlenné teszi a többi éppel egyenértékű tudás és ismeret megszerzését, és ezáltal határt szab a későbbi életpályájukon is.

Az „Életminőség 95” vizsgálat adatai is pregnánsan bizonyítják, hogy az iskolarendszerben korábban értelmi fogyatékosnak minősített gyerekek egy része meglepően magas iskolai és szakmai kvalifikációs szintig képes eljutni élete során. A vizsgálat adatai szerint az enyhe értelmi fogyatékosok kb. ötöde tovább tanult az alapfokú oktatás után, minden tizedik pedig normál középiskolába került. Az is kiderült azonban, hogy az iskolai karrier összefüggésben van a családi háttérrel, például az apák iskolai végzettségével. Az iskolázottabb szülők gyerekei sokkal sikeresebbek az iskolában, mint az iskolázatlanabbaké, még közel azonos jellegű és fokú fogyatékoság esetén is. Ez nemcsak az alapfokú oktatásban, hanem a továbbtanulás esetében is igaz. A vizsgálatban az is kiderült, hogy a felnőtt enyhe értelmi fogyatékosnak minősített férfiak több mint egyharmada volt katona és 7,5%-uknak jogosítványa van. Ez a két tény is azt mutatja, hogy sokan az értelmi fogyatékosok közül képesek normál életvitelre és teljesen felszívódhatnak a normál társadalomban (Bánfalvy 1996).

A fogyatékosok számát és arányát illető hivatalos számszerű kimutatások is azt teszik nyilvánvalóvá, hogy felnőtt korban az enyhe értelmi fogyatékosok olyan nagy arányban és olyan nagymértékben vegyülnek el az ép társadalomban, hogy igen jelentős részüket nem lehet többé fogyatékosként fellelni. Miközben ugyanis az iskolázási adatok szerint a fogyatékosok 90%-a az értelmi fogyatékosok iskolájába jár, az összes fogyatékos között az értelmi fogyatékosként nyilvántartottak aránya csak mintegy 8%. A fellelhető értelmi fogyatékosoknak a teljes fogyatékos populáción belüli aránya tehát az iskolából az életbe átmenve megfordul (lásd MKM statisztikái, illetve KSH 1989, 1995).

Az izoláción túl, és az általános iskolai kontraszelekcióval szoros összefüggésben a fogyatékosok iskolai életének az a további jellemzője, hogy a legtöbb fogyatékos gyerekek számára de facto igen korlátozottak a középiskolákban, de még inkább a felsőfokú oktatási intézményekben való továbbtanulás lehetőségei; a fogyatékosok a továbbtanulás tekintetében hátrányos helyzetben vannak az épekhez viszonyítva.

Az általános iskolai tanulási körülmények eleve megszabják a fogyatékosok számára a középiskolai továbbtanulás esélyét és útjait is. Az egyéb fogyatékos kategóriáknál nem rosszabb (az értelmi fogyatékosokénál és a vakokénál kifejezetten jobb) intézményes középiskolai továbbtanulási lehetőségekkel rendelkező siketeket és nagyothallókat például az jellemzi, hogy „a hallássérültek általános iskoláiban végzett növendékek szinte valamennyien tovább tanulnak... A siketek és nagyothallók többsége szakmunkásképző iskolákban tanul tovább. Minden évben 2-3 siket és 5-6 nagyothalló tanuló kerül közvetlenül gimnáziumba vagy szakközépiskolába.” ... „Gimnáziumba csak néhány kivételes képességű hallássérült fiatal jelentkezik. ... A gyakorlatban a legjobb képességű hallássérültek a szakmunkás bizonyítványt megszerezve, esti vagy levelező tagozaton végzik el a dolgozók gimnáziumát.” (Virágh, 14)

Irodalom

- [1] BÁNFALVY CSABA: *A felnőtt értelmi fogyatékosok életminősége*. Budapest, 1996
- [2] BÁNFALVY CSABA: *Gyógypedagógiai szociológia*. Budapest, BGGYTF, 1995
- [3] GAYER GYULÁNÉ–KRAUSZ ÉVA–HATOS GYULA: *Az 1961-64 között született középsúlyos értelmi fogyatékos fiatal felnőttek helyzetének vizsgálata*. Középsúlyos értelmi fogyatékos felnőttekről. MTA Szociológiai Kutató Intézete, Szociálpolitikai Értesítő, 1985. 2, 15-90
- [4] *A fogyatékosok életmódja és életkörülményei*. KSH, Budapest, 1995
- [5] *A népesség egészségi állapota*. KSH, Budapest, 1989
- [6] LADÁNYI JÁNOS–CSANÁDI GÁBOR–GERŐ ZSUZSA: *A „megszüntetve megőrzött” gyógyó. A kisegítő iskola egy nyommonkövetéses vizsgálat tükrében*. Kritika, 1996. július 8-11.
- [7] VIRÁGH KÁROLYNÉ: *Hallássérült fiatalok pályaválasztása*. Budapest, OPI, 1985

Pálfy Zoltán

Moldvai csángó fiatalok erdélyi iskolákban

A moldvai csángó magyarok Erdélyben történő anyanyelvi beiskolázására 1990 óta történt kísérletek a központ-periféria viszony egy sajátos példájának elemzésére adnak alkalmat. E viszonyban nem annyira a szakmai szempontok, mint inkább az ideologikus felhangok dominálnak. Ezzel függ össze, hogy az említett beiskolázási akciókat nem készítették elő megfelelően. A fogadóintézmények szociális beágyazottságáról, a csángók környezetváltással kapcsolatos lehetséges problémáiról nem állt rendelkezésre megfelelő tudás. Az 1990-95 közötti időszakban az akciókban résztvevő néhány száz csángó diák túlnyomó többségének sem emberi, sem szakmai szempontból nem jelent megoldást a „magyarul tanulás” e formája. Azok, akiknek végül is sikerült beilleszkednie az új, az otthonitól igencsak eltérő környezetbe, nagy valószínűséggel nem fognak hazatérni. Így viszont – a „magyarra visszamentés” sok vitát kavarázó célján túl – ez az anyanyelvi oktatási program nem éri el eredetileg deklarált célját. Maguk a csángók pedig olyan traumáknak vannak kitéve, amelyekről sem maguk, sem a szervezők nem beszélnek szívesen.

Boros László

Új generáció a felsőoktatásban

A jelenleg a felsőoktatásban tanuló évfázatoknak két objektív összefüggés tekintetében jelentősen más a helyzetük, mint a megelőző generációnak. Szociálpszichológiai szempontból alapvető tény, hogy ezeknek az évfázatoknak a politikai, jogi és gazdasági intézményrendszer átalakulása, azaz a rendszerváltás már nem meghatározó élmény, hanem történelmi adottság.

Demográfiai szempontból meghatározó az az összefüggés, hogy jelenleg a felsőoktatási intézmények nappali tagozatain az 1973-78 között született, ún. nagy létszámú korosztályokhoz tartozók tanulnak.

Szervezeti szempontból a legfontosabb változások a következők:

- megkezdődött a felsőoktatási szervezeti struktúra pluralizálódása;
- folyamatosan zajlik a felsőoktatási szervezeti reform a költségvetési szférában, ami jelenleg szinte teljes egészében restriktívot jelent;
- megváltoztak a pénzügyi feltételek, a felsőoktatás rohamosan mozog az önköltséges formák felé;
- az intézmények működésében átalakulnak a belső arányok, a tradicionális alaptevékenység százalékos aránya rohamosan csökken, egyre fontosabbá válnak a tartalmukban alacsonyabb szintű, de lényegesen jövedelmezőbb költségterítési formák;
- a társadalmi különbségek növekedése pénzügyi alapú státushierarchiákat termel ki a hallgatói társadalomban;
- fokozatosan elterjednek a fejlett országok felsőoktatására jellemző értékelési és specializálódási megoldások.

Munkaerőpiaci szempontból megváltoztak a felsőfokú végzettséget igénylő foglalkoztatási struktúrák, ezen belül bonyolult, pluralizálódott értékhierarchiák formálódnak. Átalakultak a pályakezdést megelőző magatartásformák, a kínálati piac a képzés alatti munkavégzésre és ezáltal későbbi piaci pozíciók opciójára sarkall, ezen túl a kilencvenes évek foglalkoztatási folyamatai mentalitásváltásra kényszerítik az új hallgatói generációt.

Vámos Dóra

A hatékonyság szerepe a felsőoktatásban

Témám a közszolgáltatások hatékonysági összetevőit vizsgáló, több éve folyó kutatásból a felsőoktatásra vonatkozó eddigi eredmények ismertetése.¹

A felsőoktatást közszolgáltatásként kezelve a szolgáltató jelleget domborítjuk ki, így a szolgáltatást teljesítményként értékeljük. A következő lépés a felsőoktatásnak, mint teljesítménynek azokat a megközelíthetőségi kritériumait megkeresni, amelyek összefüggésben vannak a tevékenységek sajátosságaival és az ismeretátadás körülményeivel.

A teljesítmény mérése minden közszolgáltatásban gondot okoz. A hagyományos közgazdaságtani szemléleten belül a mérés lehetősége is vitatott: egyik oldalról a mérhetőség lehetősége és szükségessége kérdőjelezhető meg, másfelől az is felvethető, hogy a mérés degradálja a tisztán humán ráhatású szellemi munkát.

¹ A kutatás az amerikai PEW Alapítvány és az OTKA (476. sz.) támogatásával folyik a BKE Közzolgáltatási Tanszékén. Első összefoglaló kötet: *Hatékonyság és közszolgáltatás I.* (szerk.: Vámos Dóra). Bp., 1996. 291 p.

A másik, a teljesítménnyel szembeállítható problémakör a tevékenység gazdaságosságának kérdése. A gazdaságosság önmagában nehezen értékelhető állapot, csak relációban minősíthető. Egyben alkalmas lehet a ráfordítás és a teljesítmény együttes kifejezésére, amikor megítéljük, hogy egyazon tevékenység elvégzése egyik intézményben több vagy kevesebb pénzfelhasználást igényelt. Ez a mutató azonban nem képes a tevékenységek hatókörének és hatásfokának kifejezésére, ezzel arra ösztönöz, hogy a bonyolultabb, ún. hatékonysági összefüggéseket keressük.

Egy másik nézőpont a közszolgáltatások finanszírozásának nehézségeiből indul ki: a társadalmi haladás ezek közösségi megoldásait keresve az állam jóléti szerepének növelésében látta a megoldást. A gyakorlatban bizonyágot nyert, hogy a közszolgáltatásokkal szembeni szükségletek közösségi finanszírozás esetén állandóan emelkednek, sokkal gyorsabban a felhasználható javak gyarapodásánál. Ezért is fontos esetünkben a költséghatékonyság mikro- és makroszintű vizsgálata; meg kell ismernünk, hogy a felsőoktatásunk pénzfelhasználása és eredményessége együttesen és intézményenként hogyan minősíthető, másfelől azt vizsgálni, hogy mely tevékenységi csoportokat kell feltétlenül közpénzekből megoldani és mi az, ami a közérdek sérelme nélkül akár a privát működtetési szférába, akár az egyéni finanszírozás körébe átadható.

Ránki Lantos Júlia

A szakképzés megjelenése az alsó középfokon

A szakképzést funkcionális szempontból megközelítő szemléletek gyakran egyoldalúan a bizonyos szakmákra történő felkészítés funkciójára redukálják. Az előadás a szakképzés tágabb értelmezésének szükségserűségére szeretné felhívni a figyelmet empirikus vizsgálatokra támaszkodva, miszerint a szakképzés a szakmatanuláson kívül bizonyos pályaorientáló, munkaszocializációs funkciót is magába foglal.

A jelenlegi szabályozás a szakképzés megkezdésének időpontját 16 éves kor utánra tolja. A szakképzés pályaorientáló funkciójának azonban az életpálya-orientálás szélesebb perspektívájában kell realizálnia, nem merülhet ki a pályaválasztási tanácsadásban. Az életpálya-orientáció személyiségfejlesztő szakaszát célszerű lenne már a hatodik évfolyam után megkezdeni, tehát alsó-középfokon. Erre jelenleg nincsenek felkészülve az iskolák, pedagógusok.

A pedagógiai dimenzió fontosságát támasztja alá egy, a Nemzeti Szakképzési Intézet és a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Jövőkutató Tanszéke által folytatott vizsgálat eredménye is. A kutatás keretében 1500 utolsó éves szakmunkást, speciális szakiskolai tanulót kérdeztünk meg végzésüket követő terveikről, illetve kilátásairól. A gyerekek jelentős többsége úgy gondolta, új szakmát fog tanulni. Ez kurrens szakmák esetén nem magyarázható az iskolák-gazdaság távolságával, viszont annál inkább azzal a ténnyel, hogy a nem megfelelő pedagógiai szakértelemmel folytatott oktatás során a gyerekek eltávolodnak, illetve kiábrándulnak a szakmából.

Farkas Péter

Modellváltás a szakképzésben

Napjainkban az ifjúsági munkaerőforrás kb. kétharmada szerez középfokon szakmai végzettséget. Az új struktúrák felmenő rendszerű bevezetésével azonban a szakközépiskolákban a szakképzés az érettségi utáni szakaszba kerül. Nő az érettségit adó képzés aránya. A hagyományos szakképzés az évfárat kevesebb, mint egynegyedét fogadja be.

A mai kontinentális szakképző modellt új struktúra váltja fel, amelyben a munkaerőforrás fele, kétharmada az érettségi után szerez szakképesítést.

Ez a modellváltás át fogja alakítani a középfokú oktatást. Előadásomban a várható mozgásokat próbálom bemutatni (közepes tanulók tömeges megjelenése a szakközépiskolában és a gimnáziumban, a hagyományos szakképzés a peremcsoportok gyűjtőivé válnak). A modellváltás azonban egy sor kérdést is felvet, amelyekkel elsősorban az önkormányzatoknak kell szembenézi:

- ki viselje a képzési idő megnövekedésének költségeit;
- milyen módon válasszák ki az oktató szakmákat az OKJ halmazából;
- milyen lesz a gazdaság szerepvállalása az új modellben;
- hogyan kell átalakítani az oktatási programokat az új követelmények figyelembe vételével.

IFJÚSÁGI KULTÚRA

ÉRTÉKEK, JÖVŐKÉP

Molnár Péter

Fiatalok jövőképe

Ma természetesnek tűnik az európai civilizációs fejlődés követelményeinek figyelembevétele, de valójában a fiatalok már korábban is alkalmazkodnak a nyugat-európai viselkedési mintákhoz. A magyar társadalom egésze évszázadok óta bizonyos késéssel követte a nyugat-európai fejlődést. Az NSzK-ban 1981-1984-ben széles tapasztalati bázison kidolgozott mérőskálák adaptálására és értelmezésére tettünk kísérletet magyar reprezentatív vizsgálatban 15-24 évesek körében, majd a társadalmi változások további időbeli követését mutatom be 1993-ig.

Jelen módszertani tanulmányban a civilizációs fejlődésre jellemző ifjúsági individuális és közösségi orientációs minták kölcsönhatásának módszertani elemzését és a társadalmi integrációban játszott szerepét kívánom empirikus adatok alapján tisztázni. A társadalmat veszélyeztető problémákról több skálát állítottunk össze, a jövőpesszimizmus skála bizonyult azonban lényegesnek az utóbbi évtizedekben a generációs problémák elméleti tárgyalásánál.

A kultúrák közötti összehasonlítás elméleti bázisaként Margaret Mead tudományosan megalapozott szélesebb körű civilizációs elmélete nyújtott kiindulási alapot. Ő mutatott rá a fiatalok jövőképeinek és a civilizációs fejlődés szakaszainak összefüggésére is. Az orientációs minták körében tehát kitüntetett szerepet játszik a jövőpesszimizmus-skála (6. skála) az ifjúsági társadalmi integrációja szempontjából.

Európában az elmúlt évtizedekben a hagyományos és új identitáselemek mérésére vezették be az úgynevezett ifjúságközpontúság skálát. A hagyományos szociológia ugyanis nem vette valójában tekintetbe az ifjúság önálló fellépésének lehetőségét, még akkor sem, ha a generációs különbségek mibenlétét tárgyalta. A korábbi vizsgálatok rámutattak a szakmunkások, gimnazisták és egyetemisták körében lehetséges jelentős módszertani különbségekre, ezért elsőként ebben a körben ellenőriztük az 1985-től 1993-ig Magyarországon felvett adatok és a korábbi német adatok összevetésével azt a következő modern – nemzetközileg már elfogadott – ifjúsági orientációs mintát, amit korábbi hazai tanulmányainkban ifjúságcentrizmus vagy ifjúságközpontúság néven ismertettünk.

Összefoglalóan a két faktor a kibontakozó önálló ifjúsági törekvések két egymástól nem egészen független és nem egymást tagadó szempontját képviseli: az individuális és a közösségi-társadalmi erőket, amelyek a társadalmi és civilizációs változások tükrében érzékenyen jelzik azt, hogy mikor, melyik szempont a domináns. A hagyományos ifjúkori lázadás-skála és az alkalmazkodás-skála esetében a fiatal tudomásul veszi a társadalom igényeit, ha másképpen is reagál rá, az önérvényesítés-skála és különösen az

új ifjúsági kultúrában megjelenő ifjúságközpontúság-skála a fiatal, akadályokat leküzdő energiáit jelzi, ha az előbbi hagyományosabb formában, míg az utóbbi a felnőtt társadalom elutasítása árán is érvényesül.

Bajda Beáta

Találkozási pontok intézmények és hallgatói jövőképben

A debreceni KLTE Nevelés és Művelődéstudományi doktori programjában vizsgáljuk az intézmény mechanizmusait (működés, döntéshozókészítés, hallgatói vélemények).

Ennek szükségességét indokolja a felsőoktatás reformja, a debreceni Universitas és a folyamatban lévő nemzetközi akkreditáció. Feltevésünk szerint az intézmény struktúráját átrendező deklarált szempontok közül a hallgatóságot leginkább érintő kérdés a demokratizálás.

Ennek érdekében próbáltam meghatározni a hallgatókra érvényesíthetőnek tűnő ifjúságképet. A téma megközelíthető egy szociális nemzeti irányból – mellette szól a keleti régió társadalmi, politikai, történeti és foglalkozásszerkezeti háttére – és egy másik individuális interdiszciplináris irányból (Jürgen Zinnecker elmélete).

Feltevésem szerint az intézménybe bekerülő rétegek a társadalom felső és középső részéből származnak – a szülői háttér magas iskolai végzettsége, szellemi, értelmiségi foglalkozás, ill. vállalkozás. Ezeknek a csoportoknak fő jellemzője a kulturális tőke iránti fokozott igény.

Az egyetem hallgatói individualizált közösséget alkotnak. Szakmai igényeik készletbeszerzés jellegűek, közéleti nyíltságot, ugyanakkor a privát szféra érvényesülését részesítik előnyben. Értékrendjük burzsoá jellegű, kultúrájuk színes, rétegzett, de bizonyos mértékű egységesülést mutat a fogyasztói irányba. Ezek a jellemzők az ifjúságot „rugalmassá” teszik. Jövőképükben pozitív irányba hajlanak, távlati elképzeléseikben mobilabbak.

A hipotézisek igazolhatósága esetén az intézményi cselekvés két vonatkozási pontra számíthat:

Egyrészt a kulturális tőkeigényre alapozottan a térség elitképzésében megnőhet az intézmény szerepe. Másrészt a hallgatói rugalmasságra építve az intézmény falain belül kiépíthetők a versenypályák gyakorlótereit, segítve a felkészülést a munkaerőpiaci helykeresésre.

Irodalom

- [1] GÁBOR KÁLMÁN–MOLNÁR PÉTER: *Az ifjúsági kultúra korszakváltása*. Civilizációs korszakváltás és ifjúság. Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága, 1992.
- [2] *Jugendweerk der Deutschen Shell* (Hg.) (1982) Jugend '81. Lebensentwürfe, Alltagskulturen, Zukunftsbilder. Leske und Budrich: Opladen

- [3] *Jugendweeeerk der Deutschen Shell* (Hg.) (1985) Jugendliche und Erwachsene '85: Generationen im Vergleich. Leske und Budrich: Opladen
- [4] MEAD, MARGARET (1978) *Culture and Commitment*. The New Relationships between the Generations in the 1970s. New York, 1978
- [5] MEREDITH WATTS–JÜRGEN ZINNECKER: *Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében: Az ifjúságcentrizmus hatásai*. Civilizációs korszakváltás és ifjúság. Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága, 1992.

Antal Judit

Cigány és nem cigány gyerekek jövőképe

Előadásomban két, egymástól független, de hasonló célú kutatás eredményeit ismertetem.

Az első kutatás három VIII. kerületi és két XVIII. kerületi iskola, 11 és 14 éves tanulóinak (300 fő) körében folyt. Egy, kifejezetten a kreativitást és rajzi gondolkodást felmérő világszerte elfogadott, Magyarországon is standardizált vizuális teszt (TCT/DP) és egy általam kitalált, fantáziát megmozgató, színes rajzi feladat (jövőképrajz) segítségével vizsgáltam a másság megjelenését a gyerekek munkáiban. A rajzok felvételét az iskolák rajztanárainak segítségével magam végeztem el. A jövőképek rajzi elemzését a Wilson Narratív Teszt (Magyarországon szintén standardizált) szempontjai alapján végeztem.

A rajzi feladatoktól függetlenül lefolytattam egy írásbeli vizsgálatot is. Ennek keretében jövőkép dolgozatokat írtam, és ezek tartalomelemzését végeztem el rajzi teszt során megismert tanulók egy részével (102 fő) annak érdekében, hogy a rajzok elemzése során kapott eredményeket kiegészítsem.

Az eredmények vázlatosan:

1. Ellentétben a várakozással a cigány gyerekek rajzi szintje, kreativitása alacsonyabb nem cigány társaikénál, de a velük azonos osztályba járó nem cigány gyerekekével közel azonos.

2. A rajzok tartalomelemzése során nyert optimizmus-pesszimizmus mutató alapján a cigány gyerekek optimistábbnak néznek a jövőbe, mint akár a VIII. vagy XVIII. kerületi nem cigány társaik.

3. Az írásbeli dolgozatok tartalomelemzése alapján a legfontosabb észrevételek a következők voltak: a cigány tanulók legfontosabb tartalmi kategóriája a család és az anyagi javak, míg a családon kívüli barátság és szórakozás igen kevésbé foglalkoztatja őket. A nem cigány gyerekek kevésbé írtak a jövőbeli családjukról, számukra az anyagi eszközök, a tudományos fantasztikum és a családon kívüli barátságok a leggyakrabban említett dimenziók.

Bauer Béla

Fiatal vállalkozók értékválasztásai

A magyar társadalom, illetve gazdaság „kapitalista” átalakítása csaknem tíz éve tart. Ennek a folyamatnak vannak nyertes illetve vesztes társadalmi csoportjai.

Meghatározó szempont, hogy az adott társadalmi csoportok hogyan értékelik saját helyüket, szerepüket a társadalomban. Ezek a támogatások illetve elvonások nem feltétlenül esnek egybe a társadalom mindenkori presztízs-képével. E megítélések – azonban – meghatározhatják az adott csoport(ok) társadalmi aktivitását és súlyát.

A fentiek okán fontosnak tartottam annak vizsgálatát, hogy a társadalmi átalakulás egyik kedvezményezettnek tekintett csoportja hogyan értékeli saját társadalmi környezetét, valamint a külső szemlélők véleményét tevékenységéről.

1996 első felében *önkitöltős kérdőívek*, majd 1996 őszén interjúk segítségével folytattunk felmérést egy immár három éve működő Alapítvány tevékenységéről, eredményeiről, valamint az Alapítvány vonzáskörébe tartozó fiatal vállalkozók *helyzetéről*, társadalmi helyzetükről alkotott véleményükről.

A felmérés a következő kérdésekre kereste a választ:

- Fontos-e fiatalok számára a támogató háttér intézményes formája?
- A vállalkozás része-e az életstratégiának avagy társadalmi – családi stb. – elvárás szülte kényszerlépés?
- Van-e a fiataloknak jövőképük, s ezt mi határozza meg: szabad akaratú választás vagy pedig kényszerek?

A felmérés kezdetekor a következő hipotéziseket állítottuk föl:

- A vállalkozó fiatalok problémáinak jelentős része az „előzmény” nélküliségből fakad (családi háttér, tapasztalat nélküliség, kapcsolatrendszer nem megfelelő iránya, tőkehiány, képzetlenség).
- Nagyobb eséllyel kerülnek ki vállalkozásba kezdő fiatalok olyan családból, ahol jelen van a vállalkozói kultúra.
- A sikeres vállalkozáshoz megfelelő iskolai végzettség szükséges.
- A vállalkozói tanácsadásban részt vett fiataloknak nagyobb az esélye működőképes vállalkozás létrehozására, valamint arra, hogy vállalkozásuk hosszabb távon is életképes maradjon.

A felmérés alapozó szakaszában áttekintettük a magyar tanácsadói hálózat működését, különös tekintettel a fiatalokat segítő intézményekre. Ugyanakkor megpróbáltuk megismerni a tanácsadással szemben megfogalmazott általános és a speciális, kimondottan fiatalok tanácsadásával szemben megfogalmazott elvárásokat és kritikákat.

Vizsgálatunk ezen – előkészítő szakaszában – többször felmerült az a kérdés, hogy valójában milyen hajlandóságokat keresünk illetve milyen hagyományokkal rendel-

kezhetnek azok a fiatalok akik a rendszerváltás előtt születtek és szüleik többsége a „létező szocializmus” alatt vált felnőtté. A magyar történelmet figyelembe véve ugyanis ezalatt a mintegy két emberöltőnyi időszak alatt nem alakulhatott ki a klasszikus értelmezés szerinti vállalkozói kultúra. Így, a ma középkorúak éppen olyan – vagy éppen kevesebb – eséllyel válhatnak vállalkozóvá mint a mai 18-30 évesek.

Lényeges kérdés, hogy a meg-meginduló és le-leálló tétova reformkísérletek hatására milyen formában zajlott az egyéni érvényesülés a gazdaságban, és ez milyen előnyöket illetve hátrányokat jelentett a 18-30-éves korosztály számára.

E problémák felvetése után a kutatási feladatok végrehajtása következett, önkítől-tós kérdőívtechnikával, illetve interjúkon keresztül.

Először a kérdőívre adott válaszok elemzést mutatjuk be.

A kérdőíves felmérés eredményeinek összegzése

A kérdőíves felmérés alapján a következő megállapítások tehetők:

- Az 1026 elküldött kérdőív közül 434 kérdőív érkezett vissza, a visszaérkezett kérdőívek közül 419 volt feldolgozható. Ez 41%-os válaszolási aránynak felel meg, amely – a jelenlegi válaszadási szokásokhoz képest – magasnak mondható.
- A kérdőívet visszaküldők többsége férfi, (65,3%). A nem vállalkozók között ez az arány a következőképpen alakul: férfi 63%, nő 35%. A jelenleg is vállalkozók között férfi 68%, hölgy 30%.
- A kérdőívet visszaküldők a 20-27 éves korosztályt reprezentálják.
- Iskolai végzettséget tekintve a többség középfokú végzettséggel rendelkezik, amely végzettség megfelel a társadalom által elvárt iskolai végzettségnek. Ebben a tekintetben a vizsgálatban szereplő populációban eltérés nem tapasztalható a vállalkozással rendelkezők és a nem vállalkozók között.
- Vállalkozói ismeretekkel rendelkezők többsége a kereskedelemben, illetve a szolgáltatási ágazatban működtet vállalkozást.
- Az 1968 után születetteknél nagyobb a hajlandóság a speciális ismeretek megszerzésére.
- A vállalkozást működtetők szakmai végzettsége igen magas, kivételt képeznek az úgynevezett egyéb kategóriában vállalkozók.
- Legmagasabb a szakmai végzettség aránya a szolgáltatásoknál, míg a kereskedelemben a legalacsonyabb.
- A kereskedelemben és a szolgáltatásban a szakmai végzettséget és a vállalkozói ismeretek elsajátítását is elengedhetetlennek tartják az e területen vállalkozók.
- A vállalkozást működtetők körében a főállásban vállalkozók vannak jelentős többségben.
- A vállalkozások jogi formáját tekintve az egyéni vállalkozást működtetők vannak többségben.
- A válaszadók legnagyobb része (47,5%-a) 1995-ben kezdett vállalkozni. Számukra a vállalkozás célja a jobb egzisztencia megszerzése és nem a munkanélküliség megoldásának egyik alternatívája.
- A volt szocialista országokban – így Magyarországon is –, ahol nincs közvetlen kapcsolat a minta követésben más szempontok játszhatnak meghatározó szerepet. Ezek

közül kiemelkedik a külföldi (nyugat-európai vagy éppen amerikai) minta utánzása, az ott lévő hagyományok és körülmények figyelmen kívül hagyásával.

Az interjú vizsgálat elemzése, értelmezése

A kérdőíves vizsgálatot követően mintegy fél évvel került sor az interjúk felvételére, a kérdőíves vizsgálat adataira, eredményeire, az ott felmerülő problémákra való személyesebb, részletesebb válaszlehetőségek megadására. Eredeti elképzelésünk szerint mintavételünk reprezentatív lett volna, és az előzetes tervek szerint fedte volna az Alapítvány működési körébe tartozó országrésznyi területeket, valamint a jelentkezők széles skálájából a meghatározó korosztályi és iskolai végzettségeket. Ezen elvek alapján történő kiválasztásunk során mintegy 400 főt kértünk meg arra, hogy segítse munkánkat egy hosszabb beszélgetés lebonyolításával. Az interjú a személyes indíttatásokra, a fiatal vállalkozók hátteréről szolgáló családi kapcsolatokra és a szűkebb régió hatásaira helyezte a hangsúlyt. Végül a felkértek közül sokan lemondták a beszélgetést.

Az interjúk feldolgozása során az alábbi kérdéskörök köré csoportosíthatóak a választípusok:

- személyes indíttatás, családi háttér;
- iskolai végzettség – vállalkozás összefüggései;
- a társadalmi – gazdasági háttér egyénre gyakorolt hatásai;
- a vállalkozó személyisége, tulajdonságai;
- a vállalkozás és a válaszadó „jövőképe”;
- vállalkozást segítő tevékenységek.

Személyes indíttatás, családi háttér

A családi háttér bemutatása során a fiatalok leginkább a szűk családot – szülők, testvérek – tartották említésre érdemesnek a vállalkozásuk és saját szempontjaik alapján. Figyelemre méltó azonban, hogy – főleg a kisebb településen élők – a család alatt a rokonságot és a nagyszülőket is családdhoz tartozónak vallják. Az interjúkból az is kiderül, hogy rendkívül fontos a családi indíttatás, a megkérdezettek szűkebb vagy tágabb családjában mindenhol találni vállalkozót. Érdekes felfigyelni arra a jelenségre, hogy többeknél, nem a szülők, hanem a nagyszülők, esetleg a dédszülők voltak vállalkozók és a létező szocializmus alatt sem sorvadt el a családban az önállósulás iránti vágy, hanem – mintegy családi „hagyaték”, „ereklye”, „hagyomány” – megmaradt, tovább élt. Ebből az a következtetés is levonható, hogy a családok kulturális tradíciói között fent maradhatnak olyanok is, amelyek az adott körülmények között nem működhetnek, de – amennyiben értékként rögzültek a családban – családi tradícióként tovább élnek.

A személyes indíttatásnál e kötődéseken kívül több ok is szerepet kapott. Ezek közül kiemelkedik az egzisztencia és a pénz szerepe. Főleg a felsőfokú végzettségűeknél azonban megjelenik egy fajta elkötelezettség az adott terület iránt, amely részben motivációs, részben pedig legitimációs eszköz arra, hogy saját magukat el tudják „képzelní” vállalkozónak. Az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezőknek ilyen legiti-

mációs eszközre nincs szükségük, mivel szakmai indíttatásból mindig is következhetett a nagyobb jövedelem, jobb életkörülmény. A felsőfokú végzettségűek önigazolási kényszerében felfedezhető a létező szocializmus hatása, amelyben a vállalkozó értelmiségi nem volt elfogadott, inkább az aszkétizmus számított az elfogadható értelmiségi magatartásnak.

Már a kérdőívek feldolgozása során is megállapítható volt, hogy az iskolai végzettség és a vállalkozás területei között nyilvánvaló összefüggések találhatók. A magasabban kvalifikáltak főleg olyan területeken próbálnak vállalkozást beindítani, amely kapcsolatban áll vagy éppen fedi végzettségüket. A családi indíttatással összefüggésben a diplomás szülők vállalkozó, de még nem diplomás gyermekei – általában a levelező vagy az esti felnőttoktatási típust veszik igénybe azon a szakirányon, amely vállalkozásuknak a legjobban megfelel. A vállalkozás melletti felsőoktatásban résztvevők leggyakrabban főiskolai végzettséget kívánnak szerezni, mivel ez egyrészt elegendő munkájuk, vállalkozásuk magas szintű elvégzéséhez, másrészt pedig ezzel eleget tesznek a szülői elvárásnak az iskolai végzettség területén. Az alacsonyabban kvalifikáltak vállalkozásának nem feltétlenül feltétele a szakirányú végzettség. Könnyen választanak olyan területet, amelyet alig ismernek, vagy ismeretüket betanított alkalmazottként szerezték meg.

A vállalkozó fiatalokról megállapítható, hogy ugyan vannak olyanok, akik figyelemmel kísérik a politikai eseményeket – mégis, jellemzően – ez a réteg (is) apolitikus. A körülöttük történő eseményeket leginkább saját érdekeik alapján értékeli, kiemelt figyelmet fordítanak ugyanakkor arra, hogy a vállalkozásokat terhelő kiadások hogyan módosulnak. E megítélésnél fontos szempont annak megjelenése, hogy főleg azért érdeklőket a gazdaság-politika, hogy vállalkozásuk tervezhetőbb legyen és jövőjét – saját jövőjüket – könnyebben megtervezhessék.

A vállalkozó személyisége, tulajdonságai

A válaszadó fiatalok körében ez volt az a terület, ahol a vélemények légkevésbé szóródtak, a vállalkozó életformája, mentalitása élesen elüt az alkalmazott magatartástól.

A véleményekből a fokozott felelősség érződik, az a felelősségtudat, amely csak olyan hagyományokra építhet – mint például a magántulajdon tisztelete – amely hosszabb időszak – majd ötven év – után került vissza a társadalom által elfogadott értékrendszerbe. Megfigyelhető ugyanakkor az is, hogy a fiatalok értékrendszerében a munkához való viszony is változik. A munka életforma lesz, amely gondolatnak, életmódjának központjába kerül. E változás együtt jelenik meg magatartásának változásával, amelynek középpontjába a megszemélyesített „vevő” kerül. Tehát e változás együtt jár azzal, hogy a megrendelő – a vállalkozó számára – személytelenből személyes kapcsolatra vált. Sajnos az interjúk során nem kaptunk pontos információkat arról, hogy az a változás, amely az alkalmazottból vállalkozót „csinál” milyen alapokra épít, a családi hagyományokra avagy a társadalmi környezet jelenlegi elvárásaira.

Vállalkozást segítő tevékenységek

A megkérdezett fiatalok mindégynike fontos szükségletként említette a vállalkozás beindítását, illetve problémás szituációk megoldását segítő tanácsadást. Fontosnak

tartják, hogy az speciális igényeiknek megfelelő módon történjen. Kiderült, hogy főleg a vidéken élők alig ismernek ilyen tevékenységgel foglalkozó szervezetet. Amennyiben tudnak is ilyenről, akkor az pénzdíjas tevékenységet folytat. Néhány esetben felmerült, hogy ugyanolyan – vagy hasonló tevékenységet folytató szervezetek nem tudnak egymás létezéséről. Az interjúk felvételben közreműködők közül többen csupán az Alapítványt tudták megemlíteni, mint olyan szervezetet, amely a pályakezdő vállalkozók segítségével foglalkozik. Kiderült, hogy vannak olyan elvárások is, amelyeket egyetlen tanácsadással foglalkozó Non-profit szervezet sem képes magára vállalni, ilyen például a kedvezményes hitelek megszerzése. Vannak olyan elvárások is, amelyek abszurdnak tűnnek, pedig csupán a piac nem teljes körű ismeretéből fakadnak. Ilyen igény például, hogy a vállalkozási tanácsadással foglalkozók vállaljanak pénzügyi kezességet a náluk járt pályakezdő vállalkozók hitele után.

A fiatalok véleménye, hozzáállása is mutatja, hogy értékközvetítő szerepet is betölthet egy olyan szervezet, amely a fiatal vállalkozók segítségével foglalkozik. A véleményeket vizsgálva kitűnik, hogy erre elengedhetetlen szükség van. Megállapíthatjuk tehát, hogy sikeres, fiataloknak szánt vállalkozói gazdasági tanácsadás kizárólag értékközvetítéssel együtt éri el hatását. Természetesen az értékátadás nemcsak a tanácsadók, hanem a fiatalok sajátos korosztályi kommunikációjának is a függvénye. Ehhez a különböző társadalmi helyzetből induló fiatalok számára megfelelő környezetet szükséges biztosítani, ahol kicserélhetik tapasztalataikat, bátoríthatják egymást általános emberi és vállalkozói problémáik esetén.

A vizsgálat eredményeinek összegzése, elemzése

A fiatalok vállalkozásai főleg a kis- és középvállalkozásokhoz tartoznak. E kategorizálásnál fontos tisztáznunk, mit is értenek e fogalom alatt Európában illetve Amerikában. A kategorizálás az iparban az alkalmazottak száma szerint, míg a kereskedelemben a forgalom alapján történik. Ilyen kategorizálások azonban csak akkor alkalmazhatóak, ha megbízható információk állnak rendelkezésünkre a vállalkozásokról. A mai magyar statisztika azonban jelenleg nem képes olyan adatokat regisztrálni, melyek lehetővé tennék „mérettáblázat” kidolgozását, alkalmazását. Így a fiatalok által működtetett vállalkozásoknál azokat a magyar sajátosságokat kell figyelembe venni, melyek alapján a magyarországi vállalkozások 97%-a 11 főnél kevesebb alkalmazottat foglalkoztat. A nemzetközi összehasonlítás e típust a mikrovállalkozások kategóriájába sorolja. Ahhoz, hogy érthetőbb és elhelyezhetőbb legyen e probléma a magyar társadalom történelmi előzményeihez kell visszanyúlni. Magyarországon a második világháború után majd 30 évig nem beszélhettünk magánvállalkozásról. A gazdasági reform megkezdése után sem nyert teret a magánvállalkozás – bár a magyar mezőgazdaság 60-as, 70-es években elért kimagasló eredményei mögött a magángazdaság hallgatólagos elfogadása is meghúzódik. A gazdasági munkaközösségek (GMK, VGMK) megjelenése alapvetően változtatta meg ezt az állapotot. Erre az időpontra tehető a mai vállalkozói-gazdasági szokások kialakulása. A 90-es évek végére a 80-as évek gyermekei felnőtté váltak, és szüleik „vállalkozói attitűdjét” követve válhattak néhányan vállalkozóvá. A gazdasági munkaközösségekben részt vett rétegek gyermekei számára a 90-es évek

végén nem tartható fent a „létező szocializmus” életszínvonala, biztonsága. Számukra a vállalkozás ugyanolyan kényszer, mint a 80-as évek elején szüleiknek volt a GMK. Életszínvonaluk megőrzése, növelése érdekében azonban vállalják a plusz terheket. Közvetlen kapcsolat természetesen nem állítható fel a két helyzet között, de a mai állapotok előzményeként számba kell vennünk a majd két évtizede történeteket.

A fiatal vállalkozókról a vizsgálat alapján megállapítható, hogy bizonytalan a jövőképük, amelyet leginkább a gazdasági kényszerek és az ebből fakadó félelmek, mint a szabad akaratú választás határozza meg.

A vállalkozó fiatalok problémáinak jelentős része nemcsak az „előzmény nélkülségből” fakad (családi háttér, tapasztalat nélkülség, kapcsolatrendszer nem megfelelő iránya, tőkehiány, esetleges alulképzettség), hanem abból az instabil értékrendszerből, amely a rendszerváltó „átmeneti” időszakból adódik.

A vállalkozásokat segítő tanácsadói hálózatnak meghatározó szerepe lehet a vállalkozások létrejöttében és megmaradásában. Ez nem csupán szakmai okokra vezethető vissza, hanem „értékbank” funkciót is betöltő szerepére. Megállapítható, hogy a vállalkozási tanácsadás csak akkor eredményes, ha a fiatalok nemcsak vállalkozásukhoz szükséges információkhoz jutnak, hanem lehetőséget teremt arra is, hogy olyan vállalkozói személyiségekkel is megismerkedhessenek, akiknek életútja/életmódja követésre érdemes.

A vizsgálat eddigi adatai alapján megállapítható, hogy a fiatal vállalkozók útkeresésében a magyar társadalom kiútkeresése is megjelenik.

Karikó Sándor

Ifjúság és etika

A Magyarországon még kevésbé ismert (kiváltképpen: elismert!) úgynevezett applied philosophy (alkalmazott filozófia) természetes módon kínálja fel az ifjúság új módon történő vizsgálatának lehetőségét.

Az új megközelítés lényege: mit tudhatunk meg az ifjúság sajátosságairól és helyzetéről filozófiai aspektusból, illetőleg mit remélhetünk az ifjúsági problémák gyakorlati-erkölcsi szintű megoldása érdekében.

A dolgozat – mintegy a hazai applied philosophy első lépéseként – Szókratész, Kant, Hegel, Lukács György és Jacques Derrida – ifjúsági témát érintő – gondolatait helyezi előtérbe. A filozófusok kiválasztása önkényesnek tűnhet, a mondanivalójuk viszont nagyon is összecseng: társadalom és ifjúság viszonyában célszerű s kívánatos új típusú együttműködést, magasabbrendű formát, azaz valódi partneri viszonyt kialakítani. Politikai következményként: az ifjúsággal való foglalkozást nemzeti stratégiai ágazattá fejlesszük.

Papp Attila

Tradíció és globalizáció – ifjúsági kulturális minták Csikszeredában

Előadásomban a székelyföldi város ifjúság kulturális magatartásának néhány jellemzőjét kívánom elemezni. A térség dimenzióját a zártság és (a médiák által teremtett) nyitottság, a tradíció és az újfajta kihívásokkal tűzdelt jelen, valamint a kisebbség és többség tengelyek határozzák meg. Ebben az ellentétekkel terhes dimenzióban bontakozik ki az ifjúság néhány kulturális habitusa, amelyeket óvatosan akár szubkultúrának is nevezhetnénk. Az óvatosság azért lényeges, mert kisvárosról van szó, ami azt jelenti, hogy a kialakulásban lévő szubkultúrák közötti átjárás igen gyakori.

Vizsgálódásom tárgya ezért a kulturális minták, pontosabban „mintacsírák”. Fő kérdésem pedig az, hogy az előbb felsorolt koordináták által meghatározott térben milyen esély van egyfajta váltásra (értem ezalatt a történelmi múltakra is visszatekintő földrajzi elzártság deterritorizálását), a globalizációt végigkísérő jelenségek hogyan, milyen mértékben jelennek meg az ifjúság kulturális szokásaiban.

ETNIKAI IDENTITÁS, TOLERANCIA, INTOLERANCIA

Murányi István

Családi szocializáció és nemzeti identitás

Egy empirikus vizsgálat eredményei

Hasonlóan a közép-európai országokban tapasztalt jelenségekhez, egyre több hazai szociológiai és szociálpszichológiai kutatás (Róbert, 1996; Kopp és mtsai. 1996; Szalai, 1997) bizonyítja, hogy a magyar társadalom többsége társadalomlélektani krízisként éli meg a rendszerváltást követő időszakot. Az alapjaiban megváltozott politikai-gazdasági környezetben zajló társadalmi folyamatokra különösképpen *jellemző a különböző identitások újrafogalmazásának kényszere és lehetősége* (Szabó és mtsai. 1994).

A kilencvenes évek fiataljainak nemzeti identitását befolyásoló tényezők sorából két, önmagában is összetett okot emelhetünk ki. Egyrészt a felnőtt társadalom által kínált inkohereus identitás mintákat kollektív frusztrációk és feldolgozatlan történelmi traumák terhelik, másrészt a nemzeti és etnikai identitást formáló szocializációs folyamatok konfliktustelített politikai és szociális környezetben zajlanak. Az elmúlt években több ifjúságszociológiai kutatás is vizsgálta a fiatalok magyarság, illetve nemzetfogalmát. (Csepeli-Závecz 1995; Szabó-Örkény 1996; Szabó és mtsai. 1996). Az eredmények tanulsága szerint – a felnőtt generációknál megfigyelt preferenciákkal (Lázár, 1996) szemben – a fiatalok számára az anyanyelv mellett nem a származás, hanem az állampolgárság a leginkább fontosnak tartott kritérium. A felnőtt magyarságértelmezéstől eltérő másik sajátosság, hogy az önmeghatározás, csak az anyanyelv és az állampolgárság után szerepelt a fontossági rangsorban. A tudatos önmeghatározás feltehetően kapcsolatban van az életkorral is, mivel egy 1995-ös főiskolások körében végzett vizsgálatban – a felnőttekhez hasonlóan – az önbesorolást tartották a legfontosabbnak és csak ezután következett a kultúra iránti elkötelezettség és az anyanyelv kritérium támogatása (Szabó és mtsai. 1996).

Az ifjúsági korcsoportok magyarságfogalma feltehetően nem független a lakóhelytől, amit egy 1993-ban, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, középiskolások mintáján végzett kutatás eredménye bizonyít: a magyarsághoz szükséges kritériumként az anyanyelv mellett nem az állampolgárságot, hanem a származást említették a legtöbben (Murányi, 1995.b). A hivatkozott kutatások során a magyarságfogalom belső szerkezetét főkomponens-analízissel elemezték, s minden esetben felfedezhető volt az államnemzeti és a kultúrnemzeti koncepciónak (Csepeli, 1992) megfeleltethető szervezőelv.

A nemzeti hovatartozás kritériumait elemző empirikus vizsgálatok vagy a felnőtt lakosság, vagy valamely ifjúsági korcsoport jellemzésére vállalkoztak, *a szocializáció folyamatában kitüntetett szerepet játszó családi ágens közvetlen hatásának elemzésére elvétve találunk empirikus példát* (Murányi, 1995.a). A legnagyobb lélekszámú etnikai kisebbség-

gel, a cigánysággal szembeni előítéletek, sztereotípiák leírása viszont meglehetősen gazdag (Fábián-Erős, 1996), de a cigányok etnikai hovatartozására vonatkozó ismérvek többségi megítélése ismeretlen.

Mindezek miatt az előadás során ismertetett vizsgálatban elsősorban a fiatalok és szüleik magyarság, illetve cigányság értelmezése közötti kapcsolatra koncentráltunk. Az 1995. áprilisában a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei 6-18 éves gyerekeket iskola- és településtípus alapján reprezentáló N=1.600 fős kérdőíves vizsgálat (Murányi-Seres, 1994) adatbázisát felhasználva, olyan mintát képeztünk, ahol az előző kérdésekre releváns válaszokat kaphatunk. Ily módon – tekintettel az életkori sajátosságokra – a fiatalok N=503¹ fős mintáját a 10-18 évesek alkották és a válaszadó szülők száma N=875 fő volt.² Bár a mintánk a megye felső tagozatos általános iskoláiban és középfokú oktatási intézményeiben tanulókra reprezentatív, jelen keretek között mégis inkább a gyerek-szülő dimenzió mentén történő összefüggések leírására szorítkozunk, eltekintve az országos és megyei kutatások eredményeivel való összehasonlítástól.

A magyarság fogalom elemeinek preferálása, azaz a kérdőívben szereplő öt kritérium szükséges feltételként megítélése egyrészt azonos, másrészt eltér a fiatalok és a szülők csoportjában. Mindhárom almintára jellemző, hogy az állampolgárság és különösen a területi feltétel (Magyarországon élés) szükségességének említése kisebb százalékban fordult elő. A gyerekekre és a szülőkre egyaránt igaz, hogy az államnemzet koncepcióval azonosítható magyarságértelmezésnél jelentősen nagyobb a kultúrnemzet koncepció elemeinek (anyanyelv és származás), valamint a hasonló arányban megnevezett magyarság vállalásnak a támogatása. A kultúrnemzeti elemeket és a magyarság szabad vállalását a fiatalok kevésbé tartják fontosnak, mint a szülői csoportok, de az államnemzeti magyarság értelmezés kisebb mértékű preferálásában csaknem azonosak.

1. táblázat

A magyarság meghatározás kritériumai (a szükséges válaszok aránya)

	Gyermek alminta	Anya alminta	Apa alminta
az anyanyelv magyar legyen	77	83	82
magyarnak vallja magát	69	82	81
legalább az egyik szülő magyar legyen	70	82	81
magyar állampolgár legyen	65	68	62
Magyarországon éljen	44	43	37

Az öt magyarság ismérv egymáshoz való kapcsolódását leíró főkomponens-analízis eredménye ugyanakkor eltérő logikát, illetve jellemző típusokat mutat a három almin-

¹ A gyerekek almintájának 47 százaléka fiú, 53 százaléka lány. A középfokú oktatási intézménybe járók aránya 33 százalék, az általános iskolások aránya 67 százalék.

² A lekérdezett anyák száma N=455 fő, az apák száma N= 420 fő.

tában. Bár a kétféle nemzetkonceptió egyértelmű elkülönése egyaránt jellemzi a fiatalokat és a két szülői csoportot, de a szabad döntési kritérium, azaz a magyarság vállalása feltétel már eltérően sorolódott az alminták két-két – a kultúrnemzeti és az államnemzeti koncepcióval rokon – főkomponenseihez.

A fiatalok és az apai szülő csoport esetében az államnemzeti, míg az anyai csoportnál a kultúrnemzeti főkomponens része a szabad önmeghatározás kritériuma.

2. táblázat

A magyarság meghatározás kritériumok bevonásával kapott főkomponensek (faktorsúlyok)

	Gyermek almintá		Anya almintá		Apa almintá	
	1.faktor	2.faktor	1.faktor	2.faktor	1.faktor	2.faktor
Magyarországon éljen	0,84		0,83		0,82	
magyar állampolgár legyen	0,67		0,83		0,72	
magyarnak vallja magát	0,50			0,65	0,70	
az anyanyelve magyar legyen		0,79		0,64		0,82
legalább az egyik szülő magyar legyen		0,72		0,64		0,64
Magyarázott variancia	31,9	22,1	33,4	21,9	37,3	22,4

(1. faktor: ÁLLAMNEMZETI 2. faktor: KULTÚRNEMZETI)

A cigánysághoz tartozást kifejező négy kritérium szükségességének megítélése alapján kialakult sorrendek – hasonlóan a magyarság fogalomhoz – *megegyeznek a fiatalok és a szülők almintáiban, leginkább a cigány származást, legkevésbé a cigány nyelv használatát tartják szükségesnek*. A cigány és a magyar hovatartozás értelmezésében főként a nyelv funkciója különbözik, mivel a magyarság fogalmában a magyar anyanyelvnek lényeges szerepe van (a gyerekek 77 százaléka, az anya almintá 83 százaléka, az apa almintá 83 százaléka tartotta szükségesnek). Ezzel szemben a cigányság meghatározásában a cigány nyelv ismeretét csak egy kisebbség tartotta szükségesnek (a gyerekek csoportjában 27 százalék, az anyák mintájában 20 százalék, az apák almintájában 16 százalék). A többségi társadalomhoz tartozó fiatalok és szülők csoport hovatartozási kritériumokkal leírt cigány fogalmát – a cigánysághoz tartozás beismert feltétele mellett – leginkább a cigány származás (legalább az egyik szülő cigány legyen) hangsúlyozása jellemzi. A nyelv és a származás kritériumok megítélése mindhárom (gyerek, anya, apa) almintában jelentősen eltér, így *a cigány etnikai fogalomértelmezésben – ellentétben a magyarság fogalomban felfedezhető kultúrnemzeti és államnemzeti koncepció szerinti elkülönüléssel – nincs párhuzam a nemzetfejlődési típusokkal*. *A fiatalok és a szülők többsége számára elsősorban az a cigány, aki annak született és cigánynak tartja magát*.

A két leginkább meghatározó kritérium egymáshoz való viszonya is megegyezik a gyerekeknél és a szülőknél: a cigány önbesorolás feltételét szükségesnek megnevezők

fontosabbnak tartják a cigány származást, mint fordítva. *Ez is igazolja, hogy generációtól függetlenül a cigányság meghatározásában elsősorban a származás dominál.*³

3. táblázat

A cigányság meghatározás kritériumok (a szükséges válaszok aránya)

	Gyermek alminta	Anya alminta	Apa alminta
legalább az egyik szülő cigány legyen	68	74	71
cigánynak vallja magát	52	59	62
cigányok között éljen	33	23	24
cigányul beszéljen	27	20	16

Mint láttuk, a válaszadó fiatalok és szülők között kisebbségben voltak azok, akik az etnikai környezet (cigányok között éljen) és az etnikai nyelv (cigányul beszéljen) homogenitását hangsúlyozták. *A magyar többség és a cigány kisebbség viszonyának egyik paradoxona az asszimilálódás vagy önálló etnikum dichotómiájának kérdése. Ennek megfelelően az utóbbi két feltétel szükségességének elutasítása kétféleképpen is értelmezhető.* Ha a többségi társadalom számára a cigányok saját nyelvhasználatát és együttélése a cigány közösségek kohéziójának, az önálló etnikai csoportlét kívánt jellemzője, akkor az alacsony százalékos arányok inkább a cigányokkal szembeni negatív értéktartalmakat és attitűdöket jeleznek. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a kisebbségek asszimilációja a többségi felfogás szerint része egyfajta sajátosan értelmezett modernizációs folyamatnak. Ha ez a nézettípus a cigány nyelvhasználatát és a cigányok homogén együttélését nyelvi és etnikai szegregációnak tekinti, akkor ebben a kontextusban a fenti eredmények akár pozitívnak is tekinthetők. Az etnikumokkal szembeni attitűdök két végletekben is előforduló ideáltípusainak – etnikai elkülönülés és asszimilációs beolvadás – vizsgálata nem szerepelt a kutatásunkban, így csak más vizsgálatok alapján valószínűsíthetjük, hogy a cigányokkal szembeni attitűdök strukturálatlansága miatt mindkét nézőpont jelen van a többségi társadalom tagjainak gondolkodásában (Erős, 1997).

A százalékos válaszarányok alapján a cigányok nyelvi és együttélési homogenizációját a gyerekek inkább szükségesnek tartották, s ennek megfelelően a cigány származás és öndefiníálás a szülők számára fontosabb kritérium. A négy változóval elvégzett főkomponens-analízis eredménye alapján a fiatalokat és a két szülői csoportot azonos szerveződésű cigány meghatározás típusok jellemzik. A leginkább szükségesnek tartott származás feltétel mindhárom esetben önálló faktort (SZÜLETETT CIGÁNY főkomponens) alkotott, míg a másik cigányság-értelmezési típust (VÁLLALT CIGÁNY főkomponens) az önmeghatározás, cigány nyelv és a cigányok együttélése kritériumok együttes preferálása jellemzi.

³ A „cigánynak vallja magát” feltételt szükségesnek tartók körében a „legalább az egyik szülő cigány legyen” kritériumot igenlők százalékos aránya: anya alminta: 83 százalék; apa alminta: 81 százalék; gyerek alminta: 84 százalék. A fordított irányú kapcsolat: anya alminta: 65 százalék; apa alminta: 68 százalék; gyerek alminta: 62 százalék.

A lépésenkénti regresszióanalízist, mint többváltozós módszert használtuk annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a gyerekek magyarság- és cigányfogalmát mennyire határozza meg a szülők magyarság, illetve cigány értelmezése. Az elemzés során a két szülő magyar (cigány) hovatartozásra vonatkozó kritériumai független, a gyerekek magyarság (cigányság) meghatározási típusait kifejező főkomponensek függő változóként szerepeltek. Az *eredmények tanulsága szerint a cigány fogalmi értelmezéseknél a családi szocializáció hatása jelentősen erősebb, mint a magyar értelmezési típusoknál*. A gyerekek magyarság-fogalmát a szülők magyarság-értelmezése az ÁLLAMNEMZETI típust 14 százalékban, a KULTÚRNEMZETI típust 11 százalékban magyarázza. A gyerekek SZÜLETETT CIGÁNY értelmezését tekintve 25 százalékot, a VÁLLALT CIGÁNY értelmezési típusnál 26 százalékot magyaráz a szülői hatás.⁴

4. táblázat

A cigányság kritériumok bevonásával kapott főkomponensek (faktorsúlyok)

	Gyermek almintá		Anya almintá		Apa almintá	
	1. faktor	2. faktor	1.faktor	2.faktor	1.faktor	2.faktor
cigánynak vallja magát	0,78		0,76		0,71	
cigányul beszéljen	0,76		0,68		0,70	
cigányok között éljen	0,55		0,64		0,68	
legalább az egyik szülő cigány legyen		0,99		0,97		0,99
Magyarázott variancia	38,7	24,4	37,3	24,8	37,8	24,0

(1. faktor: VÁLLALT CIGÁNY, 2. faktor: SZÜLETETT CIGÁNY)

A szignifikáns magyarázó változók előfordulása alapján érdekes összefüggésre következtethetünk, mivel a gyerekek magyarságértelmezését a két szülő eltérő súllyal befolyásolják. A KULTÚRNEMZETI típussal azonosuló gyerekek magyarságról alkotott ké-

⁴A lépésenkénti regresszió-analízis eredményeinél a $p < 0,005$ szinten szignifikáns magyarázó változókat közöljük. 1. függő változó: a gyerek almintá ÁLLAMNEMZETI főkomponens. Magyarázó változók (RS: 0,14): anya – „Magyar állampolgár legyen”, Beta: 0,266; apa – „Magyarországon éljen” Beta: 0,163; anya – „Magyarnak vallja magát”, Beta: 0,150. 2. függő változó: a gyerek almintá KULTÚRNEMZETI főkomponens. Magyarázó változók (RS: 0,11): apa – „Az anyanyelve magyar legyen”, Beta: 0,195; apa – „Legalább az egyik szülő magyar legyen”, Beta: 0,170; anya – „Az anyanyelve magyar legyen”, Beta: 0,154. 3. Függő változó: a gyerek almintá VÁLLALT CIGÁNY főkomponens. Magyarázó változók (RS: 0,26): anya – „Cigányul beszéljen”, Beta: 0,355; apa – „Cigányok között éljen”, Beta: 0,137; apa – „Cigánynak vallja magát”, Beta: 0,164; anya – „Cigányok között éljen” Beta: 0,125. 4. függő változó: a gyerek almintá SZÜLETETT CIGÁNY főkomponens. Magyarázó változók (RS: 0,25): apa – „Legalább az egyik szülő cigány legyen”, Beta: 0,308; anya – „Legalább az egyik szülő cigány legyen” Beta: 0,272.

pét leginkább az apa, az ÁLLAMNEMZETI típust preferáló gyerekek esetében inkább az anya magyarságfogalma befolyásolja. Ez magyarázza a gyerek és az apai almintá KULTÚRNEMZETI főkomponensének, illetve a gyerekek és az anyák ÁLLAMNEMZETI főkomponensének azonos struktúráját.

A magyar és a cigány hovatartozási típusok kapcsolatait az egyes főkomponensek közötti korrelációs együtthatókkal vizsgáltuk. Az államnemzeti koncepcióval rokon többségi magyar és kisebbségi cigány értelmezési típusoknál a gyerekekre és a szülők két csoportjára egyaránt igaz, hogy az ÁLLAMNEMZET magyarság értelmezés pozitív korrelációs kapcsolatban van a VÁLLALT CIGÁNY fogalmi konstrukcióval, azaz minél inkább támogatja valaki az ÁLLAMNEMZET magyarság értelmezést, annál inkább jellemző rá A VÁLLALT CIGÁNY értelmezési minta.⁵ A magyarságra és a cigányságra vonatkozó definiálási típusok mögött meghúzódó államnemzeti és kultúrnemzeti értelmezési sémák generációtól független hatását mutatja, hogy a KULTÚRNEMZETI és a SZÜLETETT CIGÁNY főkomponensek közötti pozitív korrelációs kapcsolat mindhárom almintánál jelen van.⁶

A nemzetfejlődési tipológia logikájához nem illeszkedő kapcsolatoknál – ÁLLAMNEMZETI-SZÜLETETT CIGÁNY és a KULTÚRNEMZETI-VÁLLALT CIGÁNY főkomponensek közötti korrelációkat tekintve – két esetben találtunk összefüggést. Az ÁLLAMNEMZETI magyarság értelmezéssel jellemezhető anyák csoportja elutasítja, a másik magyarság fogalommal (KULTÚRNEMZETI) azonosuló gyerekek pedig támogatják a SZÜLETETT CIGÁNY főkomponens tartalmát, vagyis azt az állítást, mely szerint akkor cigány valaki, ha legalább az egyik szülője is cigány.⁷

Azok az anyák, akiknek magyarságfogalmát a „Magyarországon élni” és „magyar átlampolgárnak lenni” elvek határozzák meg, a cigányok hovatartozásának megítélésénél elutasítják a cigány származás kritériumát, ugyanakkor – mint láttuk – jellemző rájuk a VÁLLALT CIGÁNY értelmezési típus is. Ez azt jelenti, hogy a magyar és cigány fogalmak közötti leginkább koherens, szoros kapcsolatot az államnemzeti elvvel rokon magyar és cigány értelmezési típusok teremtik meg. Ez egyáltalán nem érvényesül az apák csoportjában, de az anyák almintájában is kizárólag csak a magyarok és a cigányok hovatartozásának megítélésénél egyaránt az államnemzeti koncepcióval azonosulókat jellemzi.

A cigány és a magyar értelmezési típusok közötti viszonyt tekintve, a gyerekek körében a KULTÚRNEMZETI típusnak van kitüntetett szerepe. A magyar hovatartozási kritériumok közül a nyelvet és a származást együttesen preferáló gyerekek cigány értelmezését egyfajta inkonzisztens attitűd jellemzi, mivel az őket dominánsan jellemző magyarságfelfogás mindkét cigány főkomponenssel pozitívan korrelált.

⁵ Az ÁLLAMNEMZETI és a VÁLLALT CIGÁNY főkomponensek korrelációs együtthatói: anya almintá: 0,17, apa almintá: 0,22, gyerek almintá: 0,29.

⁶ A KULTÚRNEMZETI és a SZÜLETETT CIGÁNY főkomponensek korrelációs együtthatói: anya almintá: 0,23, apa almintá: 0,28, gyerek almintá: 0,21.

⁷ Az ÁLLAMNEMZETI és a SZÜLETETT CIGÁNY főkomponensek korrelációs együtthatója az anya almintában -0,14. A KULTÚRNEMZETI és a VÁLLALT CIGÁNY főkomponensek korrelációja a gyerek almintában 0,11.

Összegzés

A családi szocializációs hatásokra vonatkozó eredményeink azt mutatták, hogy a gyerekek magyarságfogalmához viszonyítva, a szülők erősebben befolyásolják a gyerekek cigányságról kialakult fogalmi típusait. A két szülő csak a gyerekek magyarságértelmezésében játszik eltérő szerepet. A KULTÚRNEMZETI koncepcióval rokon magyarságképet preferáló fiatalok nyitottak mindkét cigány-értelmezés irányába. A többségi és a kisebbségi hovatartozási minták közötti erős kapcsolat csak a megszerezhető magyar és cigány tulajdonságokat együttesen támogató anyák körében van jelen.

Irodalom

- [1] CSEPELI GYÖRGY–ZÁVECZ TIBOR: *Európai és nemzeti kötődések a tizenévesek körében. Vesztések. Ifjúság az ezredfordulón.* (Szerk.: Gázso Ferenc és Stumpf István) Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 1995.
- [2] CSEPELI GYÖRGY: *Nemzet által homályosan.* Századvég, Budapest, 1992.
- [3] ERŐS FERENC: *Előítélet és etnicitás – a cigányellenesség dimenziói a mai magyar társadalomban.* Magyar Tudomány, 1997. 6.
- [4] FÁBIÁN ZOLTÁN–ERŐS FERENC: *Autoritarizmus és társadalmi tényezők a cigányellenesség magyarizatában.* Azonosság és különbözőség (szerk.: Erős Ferenc) Scientia Humana, Budapest, 1996.
- [5] KOPP MÁRIA–SKRABSKI ÁRPÁD–LÓKE JÁNOS–SZEDMÁK SÁNDOR: *Magyar lelkiállapot az átalakuló társadalomban.* Századvég, 1996. Ősz.
- [6] LÁZÁR GUY: *A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében.* Többség-kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből. Osiris Kiadó-MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 1996.
- [7] MURÁNYI ISTVÁN: *Cigányok nemzettudata egy rétközi településen.* Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. (szerk.: Valuch Tibor). 1956-os Intézet-Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
- [8] MURÁNYI ISTVÁN: *Középiskolások nemzet-és magyarságtudata Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.* Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 1995.2.
- [9] MURÁNYI ISTVÁN–SERES ILDIKÓ: *A lebegéshez nem kell pótszer.* Drogfogyasztás a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei középiskolások körében. Sz-Sz-B. Megyei Pedagógiai Intézet, Nyíregyháza, 1994.
- [10] RÓBERT PÉTER: *Fogcsikorgatva: a megkeseredett rendszerváltás.* Századvég, 1996. Ősz.
- [11] SZABÓ ILDIKÓ: *Minden másképpen van.* Politikai reszocializáció Magyarországon. Világosság. 1994. 3. sz.
- [12] SZABÓ ILDIKÓ–HORVÁTH ÁGNES–MARIÁN BÉLA: *Főiskolások állampolgári kultúrája.* MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 1996.
- [13] SZABÓ ILDIKÓ–ÖRKÉNY ANTAL: *14-15 éves fiatalok interkulturális vilásképe.* Többség-kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből. Osiris Kiadó-MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 1996.
- [14] SZALAI ERZSÉBET: *Narcissus megkísértése.* Kritika, 1997/ 3.sz. 7-12. old.

Gábor Kálmán – Balog Iván

Generációs konfliktus, konsumerizmus, nacionalizmus

1993 és 1995 között – a Soros Alapítvány támogatásával – „The Impact of Consumer Culture in Eastern European Youth” („A fogyasztói kultúra hatása a kelet-európai fiatalokra”) címmel magyarországi (pesti, szegedi és pécsi), valamint romániai (kolozsvári és temesvári) magyar és román nemzetiségű egyetemisták körében kérdőíves vizsgálatot bonyolítottunk le.¹ Kutatásunk során arra voltunk kíváncsiak, hogy a nyugati fogyasztási cikkeknek, illetve mintáknak a rendszerváltás után a régiókba történő, robbanásszerű beáramlása hogyan befolyásolja az itt élő egyetemi hallgatók értékrendjét, nemzedéki konfliktusait, csoportstílusait, politikai cselekvési mintáit.

Kiinduló hipotézisünkben két alternatív scenáriót fogalmaztunk meg. Az első individualizációs scenáriónak neveztük el, amely egy – popperi értelemben² (a megkülönböztetés fontos!) vett – nyílt társadalomban érvényesülne. E hipotetikus forgatókönyv szerint a térségben a piac és a demokrácia fejlődése, a polgárosodás előrehaladása esetén az egyetemisták autonóm fogyasztói döntéseket hozni képes polgárként válnának egy sokszínű, plurális kulturális piac szereplőivé, és ennek megfelelően toleráns életstílusokat, valamint demokratikus értékeket preferálnának. A másik scenárió az „etatista” nevet kapta, amely a zárt társadalmak jellemzője. Ebben hipotézisünk jóslata szerint a piac és a demokrácia fejlődésének megakadása, a polgárosodás megrekedése következtében az egyetemisták ízlését felülről, állami monopóliumok alakítanák, és ez pedig agresszív életstílusok és tekintélyelvű értékek felé orientálná őket.

Vizsgálati eredményeink hipotéziseink egy részét igazolták:

Bevált az a jóslatunk, hogy a polgárosodás fejlődése együtt jár a fiatalok értékorientációinak individualizálódásával, az ifjúsági kultúra sokszínűbbé válásával, ez pedig maga után vonja az etatizmus elutasítását, a nagyobb politikai érdeklődést, a politikai cselekvési minták repertoárjának bővülését és az agresszívebb politikai cselekvési

¹ A mintába került harmadéves egyetemisták, feltételezésünk szerint kifejezésre juttatják a rendszerváltás 1990 évi cezúráját. Háttér adatok hiányában véletlenszerűen választottunk mintát. A mintába Magyarországon a BME, az ELTE, a BKE, a pécsi JPTE és a szegedi JATE került, mely egyetemokről véletlenszerűen 100-100 harmadéves egyetemista kérdőíves lekérdezését terveztük. A magyar egyetemisták közül 417 fő lekérdezését és feldolgozását végeztük el. A magyar egyetemista mintát kiegészítettük egy elit mintával: a Bibó, az Eötvös és a Rajk szakkollégiumok harmadéves egyetemista hallgatóival. Tervezett mintanagyság: 25-25-50, mindösszesen 100 fő. (Feldolgozásra került 87 fő.) Feltételeztük, hogy ezen szakkollégiumok által, hogy falaik közül a 90-es évek fiatal politikai, kulturális és gazdasági eliteje került ki, napjainkban különösen mintaadó szerepet játszik. A romániai mintába a kolozsvári és a temesvári harmadéves egyetemisták kerültek. Ez a minta nem követi a nemzetiségi megoszlást. A mintába 175 fős magyar (amelyből 164 értékelhető kérdőív lett) és 225 (216 lett) román egyetemi hallgató került. (Gábor-Balog 1995)

² „Csakis akkor maradhatunk emberek, ha ráléptünk arra az útra, amely a nyílt társadalom felé vezet. Be kell hatolnunk a veszélyek közé, az ismeretlenbe, a bizonytalanba, minden erővel megfeszítve elménket, hogy egyszerre legyünk képesek tervezni a biztonság és a szabadság érdekében.” (Popper 1991)

minták háttérbe szorulását. Az a hipotézisünk is beigazolódott, hogy a polgárosodás alacsonyabb fokán csekélyebb az individualizáció mértéke, és ezért ebben az esetben a fiatalok kritikátlanul, válogatás nélkül fogyasztanak. Az autonóm fogyasztói ízlés hiánya viszont az etatizmus fokozottabb elfogadására, a mass média által diktált fogyasztói kultúrának való kiszolgáltatottságára, valamint – alacsony szintű politikai érdeklődés mellett – az agresszívebb politikai cselekvési minták igenlésére hajlamosít. Mindezek a kutatási eredmények tehát a nyílt társadalom popperi értelemben vett felfogásának, valamint az ennek szellemében megfogalmazott hipotéziseinknek az érvényességét támasztják alá.

E hipotéziseink közül azonban több olyan is volt, amelyet vizsgálatunk megkérdőjelezett, illetve megdöntött. A kiinduláskor nem számoltunk azzal, hogy a két szcenárió nem érvényesül vegytisztán: inkább beszélhetünk keveredésükről, mint elkülönülésükről. (Így például figyelmen kívül hagytuk annak lehetőségét, hogy a felnőtt társadalommal fokozottabban szembehelyezkedő – ún. ifjúságcentrista – fiatalok közül csak az egyetemisták elitje választja az individualista forгатókönyvet, a többiek viszont inkább az etatista változattal szimpatizálnak.) Mindenekelőtt pedig nem gondoltunk arra, hogy az egyes ligatúrák³ (polgárosult, illetve tradicionális értékorientációk, etnikai és kulturális identitások) közti eltérések egyrészt – polgárosulatlanabb környezetben – konfliktusosabbá tehetik az ifjúság találkozását a konsumerizmussal, másrészt átmenetileg mélyíthetik az etnikai és az országok közti különbségeket is. Mindez arra is utal, hogy a nyílt társadalom dahrendorfi fogalma esetleg alkalmasabb lehet az 1989 utáni átalakulás egyes jelenségeinek értelmezésére, mint popperi felfogás (Dahrendorf 1990).

Irodalom

- [1] DAHRENDORF, R.: *Reflections on the Revolution in Europe*. London, 1990. Chatto and Windus
- [2] DAHRENDORF, R.: *Life Chances*. Approaches to Social and Political Theory. Chicago, 1979. Universities of Chicago Press, 30-31.p.
- [3] GÁBOR KÁLMÁN–BALOG IVÁN: *The Impact of Consumer Culture on Eastern European Youth*. Educatio, 1995. Vol. 2. 311-327.p.
- [4] POPPER, K. R.: *The Open Society its Enemies*. London, 1991. Routledge, 201.p.

³ A ligatúrák kifejezést Dahrendorfról vettük át. Szerinte „a ligatúrák elkötelezettségek; nevezhetjük őket kötődéseknek vagy kötelekeknek is...Gyakran érzelmi hangsúlyuk is van: ... elődök, szülőföld, közösség. Talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy a választások az opciók szubjektív oldalai, a kötődések vagy kötelekek pedig a ligatúráké...” (Dahrendorf 1979)

Veres Valér

A Kolozs és Kovászna megyei magyarság nemzeti kisebbségi identitásának néhány aspektusa

A romániai magyar ifjúság szervezeti szférája

A dolgozat témája felöleli a kisebbségi magyar nemzeti azonosságtudat néhány dimenzióját, mint a nemzeti problematika fontossága az egyéni beállítódásban, a magyarsághoz való tartozás létkritériumai, a haza, illetve a szülőföld fogalma, a saját nemzeti csoport dimenzióinak percepciója, a nemzeti auto- és heterosztereotípiák, a kisebbségi helyzet és diszkrimináció identitásszervező funkciója, a nemzeti szimbólumok, ünnepek relevanciája, a nemzeti vonatkoztatási személyek, néhány kisebbségi és politikai attitűd vizsgálata, Erdély két sajátos régiójában.

A téma igényes feltárása nagy lélegzetű, több szakembernek is munkát adó kutatássorozatot feltételez. Ennek mintegy első fázisa lehet a jelen dolgozat, amelynek túlnyomóan leíró, feltáró jellege van. A kutatás elméleti-fogalmi háttere a szimbolikus interakcionalizmus, a tudásszociológia és a szociálpszichológia által kidolgozott alapokon elhelyezkedő, a kollektív és a nemzeti identitás elméletével és gyakorlati kutatásaival foglalkozó szakértők művei alapján lett kialakítva.

A felmérés 702 személyt tartalmazó, Kovászna és Kolozs megyére kiterjedő mintán készült, a rétegzett mintavétel módszerével, és elsősorban az elemi, valamint a középiskolai végzettségűek identitására koncentráltunk.

A kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy az erdélyi magyarok vizsgált része esetén egyértelműen magyar identitástudatról beszélhetünk. A közösségi identifikáció terén a magyarság számára a társadalmi és politikai integráló entitás szerepét az RMDSZ tölti be, céljai, tevékenységei, a programjából következő ideológia, illetve annak különböző diskurzív változatai által. A romániai magyar közösséghez való tartozás elsődleges kritériuma az önbesorolás, de majdnem ugyanolyan fontosnak számítanak a magyar anyanyelvűség és a részleges magyar származás (legalább egyik szülő magyar) kritériumok. A hovatartozási kritériumok kitűnően körvonalazzák a nemzeti identitás kultúrnemzeti változatának sajátosságait.

A hazafelfogások a magyarság körében túlnyomóan kollektív és irracionális tények mentén helyezkednek el. A hazafogalom és a szülőföld fogalma összemosódik, emellett a hazafogalom ambivalens: közel ugyanolyan arányban említették Erdélyt és Romániát.

Mares Diana

Ifjúság és etnikai attitűd vizsgálatok Romániában

Tanulmányunk célja a romániai szaklapokban 1992 után megjelent, ifjúsággal foglalkozó empirikus kutatások monografikus áttekintése. Az a tény, hogy a fiatalok olyan kategóriáját képezik a társadalomnak, amely gyorsan reagál a változásokra és viszonylag könnyen megközelíthető a kutató számára, elősegítette az ifjúsági mintákon végzett kutatásokat, ezért ezeket gyakran újabb szociológiai módszerek tökéletesítésére is felhasználták. A figyelembe vett folyóiratok a következők voltak: Román Szociológia (Sociologie Românească), Életminőség (Clitatea vietii), a Társadalomkutatási folyóirat (Revista de cercetari sociale), valamint a fentebb említett Bukaresti Ifjúságkutató Intézet tudományos füzetek.

A tizenegy tanulmány tematikailag három kategóriába sorolható a következőképpen: három dolgozat az etnikumközi viszonyok témakörébe tartozik, négy a deviáns viselkedések kategóriájába, a fennmaradt négy pedig változó tematikájú: a fiatal házaspárokon végzett kutatásnak célja a romániai családokban az átmeneti korszakhoz való alkalmazkodás során felmerülő problémák azonosítása, Gheorghe Barbu a szegénységnek a fiatal generációkra gyakorolt hatását vizsgálta, a fiatalok szabadidős tevékenységeit elemezte Laureana Urse, a Kolozsvári Egyetemen tanító munkacsoport által szerkesztett tanulmány pedig a romániai felsőoktatás alakulását és a kolozsvári egyetemisták tanulmányaikhoz fűződő motivációit, élet- és tanulási körülményeit, az oktatással szembeni attitűdjeit és elvárásait, munkahelyi perspektíváit tárta fel.

Bemutatásunkban az etnikumközi viszonyokkal foglalkozó Septimiu Chelcea és Ana Bălaça kutatásaira térünk ki részletesebben. Septimiu Chelcea a nemzeti identitás társadalmi reprezentációinak és az etnikai attitűdök kérdésével foglalkozik. Az Ifjúságkutató Intézet tudományos füzetében megjelent tanulmányában ugyanezt a problémát vizsgálja, de ezúttal más módszerek alkalmazásával: a Bogardus-féle társadalmi távolság-skála helyett etnikai jelzőket soroltat fel, illetve a mintavételi keretet kibővíti az utolsó éves gimnáziumi diákok kategóriájával. (Előbb csak egyetemi hallgatókat kérdeztek meg.)

Ana Bălaça *„Etnikai kulturális identitás. Etnikumközi viszonyok Romániában”* című tanulmánya, mely 1995 márciusában az Ifjúságkutató Intézet által kiadott tudományos füzetekben jelent meg, az etnikai kisebbségeknek kijáró jogok problematikájára vonatkozó adatokat hasonlít össze. A felhasznált adatok két, különböző (az egyik országos, reprezentatív, másik pedig csak fiatalokból álló) mintán lekérdezett felmérésből, valamint hét 1990-1993 között szerkesztett, a kisebbségek jogait reglementáló nemzetközi dokumentum tartomelemzéséből származó eredményekből kerültek ki.

Mivel Romániában csak nagyon kevesen foglalkoztak kimondottan ifjúságszociológiával, a fiatalok körében végzett vizsgálatok főképpen a felkapott, divatos vagy nagyon aktuális témákat ölelik fel.

Gábrity Molnár Irén

Magyarságtudat, nemzeti identitástudat a Vajdaságban

A vajdasági magyarok nemzeti identitástudatának időszerű meghatározói: a délvidéki magyarok számbeli csökkenése, asszimiláció, elvándorlások, gazdasági leszegényedés, politikai és társadalmi bizonytalanság, háborús veszély. A kedvezőtlen légkör nem vezetett feltétlenül a nemzeti identitástudat sorvadásához, habár más a helyzet a szórványmagyarság és a tömbmagyarság körében. A számbeli csökkenés például értelmiségi körökben a nemzeti tudat minőségi erősödéséhez vezetett.

A nemzet, és benne a fiatal generáció is kollektív biztonságot keres labilis társadalmi-gazdasági helyzetének megoldásához. Kapaszkodók: nemzeti történelmének ismerete a multikulturalizmus közepette; nemzeti és vallási hovatartásának kinyilvánítása; anyanyelvű oktatás lehetősége; a vajdasági magyar irodalmi élet továbbfejlesztése; pluralista politikai szervezkedés demokratikus feltételekkel; vállalkozási lehetőségek.

A fiatal nemzedék kettős viselkedése a többnemzetiségű Vajdaságban kisebbségének tudatában: (1) önmagát és nemzetiségi hovatartozását felvállalja, de európai orientált, vállalkozó szellemű, vagy értelmiségi – hisz a nemzeti megmaradásban; (2) megalkuvó, behódoló, karrierista, a szocialista állam vagy egypárt orientált, a magyar nemzeti identitástudat háttérbe szorult, gyengén beszél a nyelveket, nem vallásos, asszimilációra ítélt (vagy kivándorolni szándékozik).

A jövőben azokra a fiatalokra kell építeni, akik szülőföldjükön maradva vállalják nemzetiségüket, anyanyelvű oktatásuk, népi hagyományuk fejlesztését. Az értelmiségnek döntő szerepe van a vajdasági magyarok nemzeti megmaradási stratégiájának kidolgozásában.

Diósi Pál

A fiatalok külföldi orientációja

Előadásomban a Bar Kochba Intézet „Vélemények a másságról – előítéletek a fiatalok körében” című kutatása során szerzett tapasztalatok egy részét ismertetem. Az 1995 áprilisában végzett terepmunka során a 15-20 év közötti magyar fiatalokat kérdeztünk 800 személyes, életkor, nem, településjelleg és aktivitás szerint reprezentatív mintán. Ezt három, egyenként 100 személyes speciális al minta egészítette ki, amelyben 15-18 év közötti fiatalokat kérdeztünk nemzetiségi és zsidó középiskolák tanulói közül, ill. ugyanilyen korú roma fiataloktól.

A kutatás „migrációs blokkja” részben azokat a helyzeteket vizsgálta, amelyekben a külföldi tanulás-munkavállalás révén a magyar fiatalok válhattak egy időre mássá környezetük számára, másfelől pedig a szituatív migráció révén Magyarországra turistaként, diákként, munkavállalóként és menekültként érkezőkről kialakított képet.

Elsőként azt hangsúlyozzuk, hogy a kifelé irányuló szituatív migrációról a fiatalok igen kis hányada szerzett saját tapasztalatot, és a célszám elgondolásáig terjedő fantáziája mindössze egyharmaduknak volt. A főminta átlagától a hagyományos „kemény

változók” mentén látott adatok kevéssé térnek el. Értelmezésre érdemes különbségeket döntően az alminták szerinti eltérések esetében találtunk.

A reprezentatív főmintától eltérő képet elsősorban a zsidó középiskolák diákjainak körében tapasztaltunk, akiknek domináns többsége gondolt már külföldi tanulásra, és további erős egyharmada szerzett is ilyen élményt. A szűkös esélyek mentén – főként a roma fiatalok körében – megragadható a vágyak öncenzúrázása: amire a kérdezettek nem vagy alig számíthatnak, arról még fantáziálni is ritkán mernek.

A külföldi tanulásra, munkavállalásra alkalmasnak tartott célországok zömmel a gazdaságilag legerősebb hét ország közül kerülnek ki. A tanulásra alkalmas országokat tagoltabban képzelik el és fantáziáik inkább az angol nyelvterülethez kapcsolódnak. A külföldi munkavállalás kapcsán elsősorban a németajkú országokat látják kívánatosnak és a kiválasztott országsor egészében véve inkább tömörszerű. A tanulásra, ill. a munkavállalásra kívánatosnak tartott országok kiválasztásáról együttevén azt mondhatjuk, hogy az eltéréseket a funkcióbeli különbségek mellett a tanulás és a munkavállalás kereteinek eltérő kötöttségei magyarázzák.

Tapasztalatainknak az előadásban ismertetett szegmensei összességükben azt bizonyítják, hogy a fiatalok külföldi tanuláshoz, munkavállaláshoz kötődő elképzeléseit nem a fantázia szabad játéka alakítja, hanem a realitások.

Enyedi Zsolt – Erős Ferenc – Fábíán Zoltán

Előítéletesség és tekintélyelvűség a fiatalok körében

Bevezetés

A nemzeti kereteket meghaladó integrációra törekvő fejlett ipari országokban felerősödtek az elzárkózaspárti, idegengyűlölő ideológiák, és a társadalmi feszültségek neorasszista indulatok formájában is felszínre törtek. Nyugat-Európában egyidőben a Berlini Fal leomlásával a növekvő mértékű gazdasági és politikai menekültáradat elvezetett a bevándorlási politika megszigorításának felvetéséhez. A multikulturális társadalom eszménye és a társadalmi feszültségekkel terhes valóság közötti diszkrépanciát Németország és ezen belül az egykori NDK példája is jól szemlélteti; a kilencvenes évek elején egyszerre elszaporodó idegenellenes akciókat egyes városokban a polgárok többsége csendes közönnyel szemlélte. Ugyanakkor a német társadalom tekintélyes hányada hatalmas utcai szolidaritási gyűléseken állt ki a rasszizmus és a neofasizmus újabb megnyilvánulásaival szemben.

Az „új jobboldal” megerősödése azonban nem a kelet-európai államszocialista rendszerek összeomlásával vette kezdetét, hanem már a hetvenes évek végétől megfigyelhető volt Nyugat-Európában. Újszerűsége abból fakadt, hogy két olyan fejleményre reflektált, amely a II. világháború utáni időszakban figyelhető meg Nyugat-Európában. Ezek (1) a bevándorlók, a menekültek nagy tömegének megjelenése, és ennek nyomán a multikulturális társadalom kiépülése, és (2) a nemzetállami kereteken túllépő gazdasági és politikai tendenciák, különösen az állami szuverenitás egy részének

feladásával járó integrációs intézmények kiépülésének folyamata. (Rex, 1996) Az új jobboldal nacionalizmusa a régi típusú nacionalizmussal ellentétben nem más nemzetek ellen irányul, nem használja a hagyományos rasszizmus biológiai, genetikai érveit, és nem azonosul feltétel nélkül a nemzetállammal, sőt sok esetben ellenséges azzal. Ezzel szemben az újabb keletű nacionalizmus ellenségét a társadalmon belüli csoportokban jelöli meg: a bevándorlók diaszpórái, marginális társadalmi csoportok és a hagyományos etnikai kisebbségek válnak az elsődleges célcsoportokká. A Nyugat-Európában tipikus államnemzeti nacionalizmust felváltó új nacionalizmus szemléletében a nemzetiség (nationality) és az állampolgárság (citizenship) fogalma szétválik, hasonlóan látszólag a kelet-európai kultúrnemzeti nacionalizmushoz. A nemzeti hovatartozás jogi-politikai síkról fokozatosan az életforma közösségén alapuló identitás kérdése lesz. Az új nacionalizmus nem asszimilációt hirdet a kulturális felsőbbrendűségeire hivatkozva, hanem ellenkezőleg, a kulturális különbségek abszolutizálására törekszik. Az államnemzeti nacionalizmus etnokulturális, identitás alapú nacionalizmussá történő átalakulásának legfőbb oka azonban nem a bevándorlás mértéke, avagy az európai integráció előrehaladottsága, hanem a jóléti államok mélyebben gyökeredző válsága. (Delanty, 1996) A II. világháborút követően kiépült jóléti állam, mely a polgári és a politikai jogok mellett szociális jogokat garantált polgárainak, elsimította az osztálykonfliktusokat. A nyolcvanas évek elejétől egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy a jóléti államok nem képesek fenntartani jóléti szolgáltatásaikat, és neo-liberális, restriktív gazdasági megoldásokhoz folyamodtak. Az új típusú nacionalizmus tulajdonképpen a jóléti állam válsága nyomán kialakult társadalmi elégedetlenségnek adott populista megfogalmazást.

Nyilvánvaló, hogy Magyarország mind a jóléti rendszer, mind pedig a nemzettudat fejlődése szempontjából eltérő utat járt be ugyanakkor számos ponton hasonló tendenciákat tapasztalunk. A jóléti állam, függetlenül attól, hogy „koraszülöttnek” (Kornai János) tartjuk vagy sem, Magyarországon is válságba került. Ez a válság az átalakulást kísérő kedvezőtlen társadalmi trendek (munkanélküliség kiterjedése, elszegényedés) közé illeszkedik. A nemzettudat vonatkozásában pedig a hagyományos etno-kulturális nacionalizmus az utóbbi évtizedekben vett fel államnemzeti vonásokat. Azonban e változás mögött a nyugat-európai változásokhoz hasonlóan ott munkál a „jóléti sovinizmus”. Ez éppenséggel azon vizsgálatokból derül ki, melyek az erdélyi menekültekkel kapcsolatos attitűdök változását vizsgálták.

Tekintélyelvű személyiség

A tekintélyelvű személyiség kutatása hosszú múltra tekint vissza a szociálpszichológia történetében. Az 1940-es évek elején a frankfurti iskola Amerikába emigrált filozófusai és társadalomkutatói, amerikai szociálpszichológusokkal együttműködve, nagyszabású vizsgálatsorozatba kezdtek, s ennek eredménye volt az 1950-ben megjelent *The Authoritarian Personality*, amely évtizedekre meghatározta a probléma megközelítésének módját – a bírálók, a cáfolók sem indulhattak ki másból, mint abból, amit Adornóék feltártak.

A tekintélyelvűség-kutatás persze számos változáson, átalakuláson ment át az elmúlt fél évszázadban. Míg a szociálpszichológia főárama szinte nem vett tudomást Adornóék

művéről, illetve Rokeach munkásságában megpróbálták feloldani a frankfurtiak radikális pszichoanalitikus megközelítését a kognitív stílusok absztrakt fogalmában, a szociológiában meglehetősen nagy karriert futott be a tekintélyelvűség fogalma, s különösképpen a tekintélyelvűséget meghatározó társadalmi (pl. osztályhovatartozás) és demográfiai (pl. életkor) tényezők kutatása. (*Lipset, 1995; Gabennesch, 1972, stb.*)

A volt szocializmus országában a tekintélyelvűség kutatása aligha bontakozhatott ki, mivel ideológiai és politikai tabukat sértett. Voltak ugyan töredékes próbálkozások a hetvenes és nyolcvanas években (Lengyelországban, Jugoszláviában, Magyarországon), de leginkább a rendszerváltás, illetve a rendszerváltással járó nagy társadalmi, politikai és gazdasági átalakulások állították a figyelem fókuszába a tekintélyelvűség kérdését. Hogyan értelmezhető Adornóék eredeti megközelítése, amely a fasiszmus tapasztalataira épült, a baloldali ideológiájú diktatúrák tapasztalataira? Milyen autoriter személyiség-struktúrákat alakított ki, ha egyáltalán kialakított, a kommunista rendszer, s ezek a struktúrák hogyan viszonyulnak a „klasszikus” autoritarianizmushoz? A baloldali ideológia bukása vagy hitelvesztése következtében feltámadnak-e azok korábbi, a térségre olyannyira jellemző konzervatív, jobboldali ideológiák, amelyekből a klasszikus autoritarianizmus táplálkozik?

Az átmenet immár hosszú évek óta tartó folyamata kitűnő terepet kínál az olyan fajta társadalom-lélektani kutatásoknak, amelyek azt próbálják megragadni, hogy a gyorsan változó társadalmi feltételek között az emberek miként észlelik és értelmezik a körülöttük lévő világot, milyen politikai attitűdöket alakítanak stb.

Az átalakulás egyik kísérőjelensége, hogy a társadalomban súlyos feszültségek, indulatok, konfliktusok keletkeznek. A kisebbségekhez való viszony az egyik legfontosabb fokmérője egy társadalom „lelkiállapotának”. A klasszikus felfogás szerint a kilátástalanság, az elszegényedés, a tömegméretű munkanélküliség, az abszolút vagy a relatív depriváltság állapotai arra hajlamosítják a társadalom tagjait, vagy legalábbis azok egy részét, hogy felgyülemlett indulataikat valamely kisebbségre vetítsék ki, a kisebbségben pedig bűnbakra, frusztrációik okozóira leljenek. Különösképpen így van ez, amikor nagyobb közösségeket, egész nemzeteket érnek különféle traumák, megárázkodtatások. Ezek felerősítik a már meglévő bűnbakképzési mechanizmusokat, amelyek bizonyos kisebbségek szervezett diszkriminációjába, üldözésébe csaphatnak át. Hivatkozhatunk itt Bibó Istvánra, aki máig érvényes megállapításokra jutott a társadalomfejlődési zavarok, zsákutcák következtében előálló „politikai hisztériákról”, vagy hivatkozhatunk az előítélet szociálpszichológiájának klasszikusára, Gordon Allportra, aki *Az előítélet* című könyvében azt vizsgálja, hogy a szóbeli előítéletesség „ártatlan” formái hogyan, milyen társadalmi feltételek között eszkalálódhatnak kisebbségek diszkriminációjává, fizikai üldözésévé, vagy akár a teljes megsemmisítésükre irányuló szándékká.

A magyar társadalom kisebbségekhez való viszonyának hagyományosan két fő neuralgikus pontja van: az antiszemitizmus és a cigányellenesség. E két nagy, és messzire nyúló történelmi hagyományokkal rendelkező előítélet-rendszerhez, különösen az utóbbi években, egyéb előítéletek is csatlakoztak, Magyarország nyíltabbá válásával párhuzamosan megjelent és felerősödött az „idegen” mint olyan gyűlölete, a xenofóbia. Mind ezen előítéletek közül az antiszemitizmus volt és maradt leginkább a figyelem előteré-

ben, mivel ez utóbbi ismert történelmi okok következtében sokkal erősebben átpolitizálódott, mint az egyéb előítéletek.

Mint minden attitűd esetében az előítéletek vizsgálatakor is megkülönböztethető három attitűd-összetevő: (1) az érzelmi, (2) a tudati és (3) a viselkedési összetevő. E három attitűdelem helyzetektől függően mutat szorosabb vagy lazább összefüggést egy adott attitűdtárgy vonatkozásában. A „Tekintélyelvű személyiség” elmélete szerint az előítéletek esetében az emocionális összetevőnek kiemelt jelentősége van a másik két attitűdkomponenssel szemben. Ugyanis az előítéletes személyiség lelki háztartásában az előítéletek fontos lélektani funkciót töltenek be. Az előítéletes személyiségben a fellettes én szigorú elvárásai és a tudattalan impulzusai között egy gyenge tudatos én egyensúlyozik, és integritását csak projektív elhárító mechanizmusok révén képes megőrizni. A „bűnbakok” – melyre a tudattalanból feltörő indulatok kivetülnek – segítenek az egyénnek megőrizni pozitív én-képét. Adornoék arra is rámutattak, hogy az előítéletes attitűdök esetében az attitűdtárgyak, az előítéletek célcsoportjai gyakran egymással helyettesíthetők, és a különféle előítéletek vonzzák egymást. Aki egyik vagy másik csoporttal szemben előítéletes, az hajlamosabb más csoportokhoz is a „megismerés szögesdrótjain” keresztül közeledni, hozzájuk előítéletesen viszonyulni. Ez pedig éppen az előítéletek ismertetett lélektani szerepéből fakad. A kaliforniai kutatók az előítéletes gondolkodás generalizált természete miatt találták William Sumner „etnocentrizmus” fogalmát alkalmasnak a modernkori előítéletesség leírására.

A következőkben ezen összefüggéseket vizsgáljuk meg afféle botcsinálta ifjúságkutatókként egy 1994-es vizsgálat adatbázisán. Kutatócsoportunk 1989 óta foglalkozik a tekintélyelvűség, a politikai ideológiai tagolódás és az előítéletesség összefüggésének vizsgálatával. 1994-es országos reprezentatív vizsgálatunk, amelynek néhány, főként a fiatalokra vonatkozó eredményeit mutatjuk be, az első olyan nagyobb szabású empirikus kutatás volt, amely a demokratikus átmenet kontextusában vizsgálta a tekintélyelvűség jelenségkörét. Az adatok ugyanis csak korlátozott mértékben alkalmas arra, hogy az ifjúságra vonatkozóan konkrét hipotéziseket vizsgálhassunk meg, ugyanis a szóban forgó vizsgálat egy olyan mintán készült, amely a 18 éves és az annál idősebb felnőtt magyar lakosságot reprezentálja. Ezért az ifjúságnak csak egy részéről, a kora felnőttkorba lépő, 30 évesnél nem idősebb magyar állampolgárokról beszélhetünk.

Hipotézisek

A fiatalok tekintélyelvűsége és előítéletessége vonatkozásában két, egyformán hihető hipotézissel kell számolnunk. Az egyik szerint a tekintélyelvűségtől a libertáriánus erkölcsi felfogás felé való elmozdulás világjelenség, melynek Magyarország is részét képezi. Sőt, figyelembe véve, hogy itt egy autoriter rendszert egy intézményeiben és alapértékeiben liberális demokráciának nevezhető politikai rendszer váltott fel, a fiatalok és idősök közti orientációs szakadéknak jóval nagyobbnek kell lennie mint a konszolidált államalakulatban. Tekintetbe véve, hogy a munkaerőpiacon a fiatalok esélyei jobbak, hogy az ő képzettségük gyakran jobban megfelel a megváltozott követelményeknek, mint a korábbi generációké, valamint tekintetbe véve azt is, hogy ők különösebb nehézségek azonosulhatnak nyugati kulturális mintákkal, azt várhatjuk,

hogy értékeik, attitűdjeik is egy felszabadult, toleráns, optimista és demokratikus világlátást tükrözzenek.

Az ellenhipotézis szerint a mai fiatal nemzedék tipikusan válságnemzedék. Az erkölcsi értékek összezavarodásának időszakában szocializálódtak felnőtté, a politikai szélsőjobboldal látványos közéleti szereplése idején szocializálódtak állampolgárokká. Jelentős részük számára nem funkcionálnak a korábbi nemzedékek számára mértéket és normát adó intézmények: az egyház, a párt vagy a család. Az anómiával jellemezhető társadalmi élet a legkülönbözőbb devianciák terjedésével hozható összefüggésbe, így a mi szempontunkból a legfontosabbal, a skinhead jelenséggel is. A szélsőséges nézetekkel és mozgalmakkal szemben a fiatalok szinte semmiféle védettséggel nem rendelkeznek, s így valószínűleg körükben különösen nagy lesz a jelenlegi viszonyokat leegyszerűsítő, elsősorban etnikai terminusokkal magyarázó ideológiák népszerűsége.

Eredmények: Tekintélyelvűség

Eredményeink szerint, mind az általános, mind a jobboldali tekintélyelvűség-skálán a harminc éven aluliak egyértelműen alacsonyabb pontszámot kaptak mint a harminc év felettiek. A kor, negatív előjellel, az iskolázottság mellett a legerősebb alakítója a tekintélyelvűségnek, erősebb a foglalkozási státuszánál, a templombajárási gyakoriságnál, s a szubjektív osztály-hovatartozásnál (regresszió-analízissel becslve).

Levonhatjuk-e azt a következtetést, hogy a jövő generációk, egyre kevésbé tekintélyelvűek lévén, kevésbé jelenthetnek bázist az antidemokratikus politikai törekvések számára? Ezzel a konklúzióval két okból is várnunk kell még. Egyrészt, miután csak egy konkrét időponthoz kötött adatbázis áll rendelkezésünkre, nincs módunk megállapítani, hogy az alacsonyabb tekintélyelvűség a nyolcvanas-kilencvenes évek felszabadultabb légkörének a hatása-e, a fiatalságra mint életszakaszra jellemző, s ezért a „felnövés” együtt elmúló sajátosság-e, vagy valóban a fiatalabb kohorszokra egyetemesen érvényes értékváltság jele-e. De ezen túl is felmerülhetnek kétségek. Ném arról van-e szó, hogy a tekintélyelvűség kutatók által használt itemek már megfogalmazásuk stílusa miatt is riasztóan hatnak a megkérdezett fiatalokra? Vagyis, nem lehetséges-e, hogy a tekintélyelvű fiatalok nemigen találtak olyan mondatokat, melyekkel értékorientációjukat kifejezhették volna? Erre a lehetőségre figyelmeztet, igaz, éppen az ellenkező irányból közelítve, John Ray. Elmélete szerint az Adorno-féle, illetve az abból kiinduló skálák, mint a mieink is, nem az erőszakra is kész, fasisztoid személyiséget vagy annak attitűdjeit mérik, hanem egyszerűen a régi vágású beszédmódot. Ezesetben persze nem túlságosan meglepő, hogy az idők általában magas skálapontszámot kapnak az kutatásokban.

Valóban, a mi két skálánk is számos olyan elemet tartalmaz, melyek a fiatalok számára eleve nehezen fogadhatók el. Jónéhány elem éppen a fiatalok megfigyelmezését vagy az abszolút konformitást írja elő, pl. „A fiataloknak néha lázadó gondolataik vannak, de ahogy felnőnek, meg kell tagadniuk ezeket és be kell illeszkedniük.” „Az erkölcsstelen viszonyok annak is köszönhetőek, hogy a szülők és a tanárok elfelejtették, hogy a fizikai büntetés még mindig a legjobb módja a nevelésnek.” „Bár egyesek idejélműltnek tartják a rendes, tiszta, ápoltság megjelenését, a tisztességes embert erről lehet

megismerni”, és így tovább. Ezeket a kijelentéseket valóban kevésbe fogadták el a harminc éven aluliak.

Szerencsére azonban a tekintélyelvűség skáláink nem pusztán életkor jelző műszerek, hiszen a generációs különbségek eltűnnek olyan, előzetesen szintén ifjúság-specifikusnak tűnő itemekkel, mint, hogy „A fiatalokat arra kell buzdítani, hogy vizsgálják felül a korábbi nemzedékek szokásait és hagyományait”, vagy „Minél hamarabb meg kellene szabadulni attól a felfogástól, amely szerint az apa a család vezetője és mindenki feltétlen engedelmséggel tartozik neki.”

Miközben az eredmények egyértelműen jelzik, hogy a fiatalok elkötelezettebbek az emberi jogok mellett (pl. „Fontos, hogy azok a csoportok is ugyanúgy érvényesíthessék jogait, akik mások, mint a többiek.”) inkább visszautasítják az összeesküvéses gondolkodást („A legtöbb ember nincs is tudatában annak, hogy életünk nagy részét titkos összeesküvések befolyásolják.”) és kevésbé követik vakon a tekintélyeket („Mindig jobb dolog megbízni az illetékes politikai vagy vallási vezetőkben, mint hallgatni azokra, akik mindenben kételkednek.”), az erős kezű vezetők iránti vágyukban („Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan, és odaadó vezetőre, akikben a nép megbízik.”) azonban nem különböznek a felnőttektől.

Cigányellenesség és antiszemitizmus

A cigányellenesség vonatkozásában is szignifikáns a különbség fiatalok és idősebbek között, de a fiatalok közti különbségek is elég jelentősek, a sztenderd deviancia nagyobb a fiatalok csoportján belül, mint az idősebbek között. A fiatalok inkább éretteknek találják a cigányokat saját ügyeik intézésére, kevésbé fogadnak el olyan leegyszerűsítő meghatározásokat, mint hogy „A bűnözési hajlam a cigányok vérében van”, vagy hogy „A cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdénének dolgozni”, és kevésbé akarják őket rászoktatni, hogy úgy éljenek, mint a magyarok. Ugyanakkor ők sem adnának több anyagi segítséget a cigányságnak, ugyanolyan éretleneknek tartják őket az együttélésre, nem támogatnák jobban anyanyelvtanulásukat, nem félnék kevésbé a szaporodásuktól, valamint nem kevésbé intoleránsak az asszimilálódni próbálókkal szemben („A cigányok ne akarjanak úgy tenni, mintha nem lennének cigányok.”). Meghökentőbb, és némileg ellentmond az emberi jogok iránt fentebb tapasztalt általános elkötelezettségnek, hogy a fiatalok nem tiltakoznak jobban a romák szórakozóhelyekről való kitiltása ellen mint az idősek, illetve, hogy az idősebbeknél határozottabban állnak ki a cigánymentes iskolák választási joga mellett („Mindenkinek joga van arra, hogy a gyermekét olyan iskolába járassa, ahol nincsenek cigány gyerekek”).

A zsidósággal kapcsolatos kérdésekből több skálát építettünk fel. Ezek tanúsága szerint, a diszkriminatív antiszemitizmus kevésbé jellemzi a fiatalokat, ugyanakkor a politikai antiszemitizmusnál már kevésbé egyértelmű a különbség (sig. 0,0318), a valósi antiszemitizmusnál pedig teljesen eltűnik.

Részletesebben szemügyre véve az antiszemitizmus blokkban használt sztereotípiá-itemeket, kiderül, hogy a zsidók különbözőségét, idegenségét a „felnőttekhez” hasonló módon ítélik meg a fiatalok („A magyarországi zsidóknak sok idegenszerű szoká-

suk van.”, „Van valami furcsa a zsidókban”, „A zsidók általában kizárják a társaságukból a nem-zsidókat.”, „A zsidókra általában jellemző az anyagiasság.”), azonban ha a különbségeknek politikai felhangjai vannak. „A zsidók állandóan elégedetlenkednek és kritizálnak.”, vagy szociális terminusokban jelennek meg, vagy ha a zsidók számára pozitív az összehasonlítás („A zsidók az átlagnál okosabb emberek.”) a generációk közötti eltérések már megjelennek.

Adataink azt sejtetik, hogy azok a fiatalok, akik a Kádár konszolidáció közepén születtek, ugyanannyira erősen látják a zsidóknak, mint különálló csoportnak a sajátos tulajdonságait, mint azok, akik a század elején születtek, s így még egy sokkal kevésbé asszimilálódott zsidóságról szerezhettek tapasztalatokat. Ez meglehetősen meghökkenítő eredmény. A vallási sztereotípiákat eredetileg ugyancsak az ódivatú antiszemitizmus részeként tekintettük, s ez be is igazolódott annyiban, hogy az ilyen itemeket a válaszdók túlnyomó többsége visszautasította. Ugyanakkor meglepő, hogy e kérdéskörben sem mutatható ki semmiféle különbség fiatalok és idősek között („A zsidók általában lebecsülik a keresztény hitet.”, „Jézus keresztfeszítése a zsidók megbocsájt-hatatlan bűne.”, „A zsidóság szenvedése Isten büntetése volt.”).

Áttérve a politikai antiszemitizmus problémájára, azt látjuk, hogy a fiatalok az időseknél kevésbé látnak összefüggést baloldal és zsidóság között („A baloldali mozgalmakra a zsidók mindig is döntő befolyást gyakoroltak.”), vagy a zsidók és az ÁVH között („Az Államvédelmi Hatóság az ötvenes években a zsidók bosszújának eszköze volt.”), de már a zsidók és a liberálisok („A liberális pártok elsősorban zsidó érdekeket képviselnek.”) valamint a zsidók és sajtó („A zsidó származású értelmiségiek befolyásuk alatt tartják a sajtót és a kultúrát.”) közötti összefüggések vonatkozásában elhalványodnak a nemzedéki különbségek.

A numerus clausus gondolata kevésbé népszerű körükben „Bizonyos foglalkozási területeken korlátozni kellene a zsidók számát.”) és inkább a nemzet részének látják a zsidókat, mint ahogy azt több item igenlése is mutatja („A zsidók is a magyar nemzethez tartoznak”, „A magyarországi zsidók jobban kötődnek Magyarországhoz, mint Izraelhez.”), bár figyelemreméltó, hogy a fiatalok csoportján belüli különbségek felülmúlják a minta többi részén belül tapasztalható különbségeket.

A fiatalok kevésbé ellenzik a vegyes házasságokat („A zsidók és nem zsidók közötti házasság egyik félnek sem tesz jót.”), és a Holocautot inkább látják a magyarság tragédiájának („A magyarországi zsidók elhurcolása és elpusztítása a II. világháború idején a magyar nép egyik legnagyobb vesztesége volt.”) és kevésbé gondolják, hogy „A zsidók még az üldöztetésükből is előnyöket próbálnak kovácsolni.”, de nem tekintik sokkal inkább az antiszemiták találmányának a zsidókérdést, és nem utasítják inkább vissza az olyan állításokat, mint például hogy „Mindenekelőtt maguk a zsidók tehetnek arról, hogy létezik zsidóellenesség.” és nem azonosulnak inkább azzal az állítással, hogy „Nincs abban semmi kivetni való, ha valaki bizonyos helyzetekben magyarnak, más helyzetben zsidónak érzi és mondja magát.”

A zsidókkal kapcsolatos összeesküvés-elmélet vonatkozásában („Létezik egy titkos zsidó együttműködés, amely meghatározza a politikai és gazdasági folyamatokat.”), nincs szignifikáns különbség, ugyancsak nincs különbség az olyan, közhelyszerűen megfogalmazott erkölcsi norma esetében, mint „Az, hogy ki milyen ember, nem attól függ, hogy zsidó-e vagy sem.”.

Felkértük a válaszolókat, hogy becsüljék meg a ma Magyarországon élő, valamint a második világháborúban elpusztult zsidók és cigányok számát. A fiatalok a zsidók és a cigányok számát ugyanakkorára becsülték mind az idősebbek, a meghaltaknál viszont jóval nagyobb számokat mondtak. Vagyis az élők túlbecslésében (zsidóknál negyed és félmillió között, cigányoknál hétszázezer tájára esnek az átlagok) a fiatalok követik szüleiket, a Holocuaszt elbagatellizálása kevésbé jellemző rájuk.

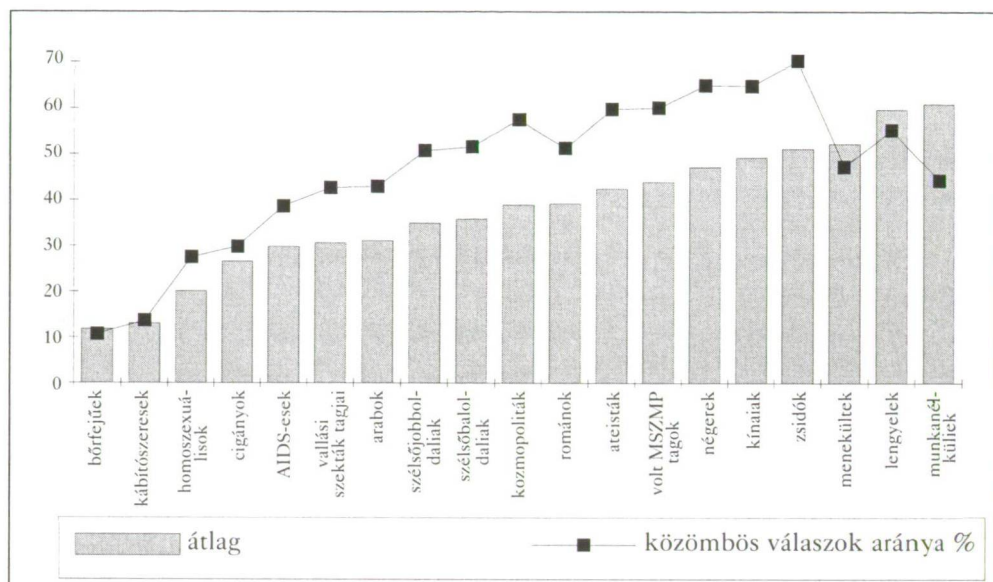
Etnocentrizmus

Az etnocentrizmus-skála szerint is toleránsabbnak mutatkoztak a fiatalok. Az ebben a blokkban használt itemekre adott válaszok azt mutatják, hogy kevésbé büntetnék és korlátoznák a bűnözőket, a kábítószer-fogyasztókat vagy a vagy a homoszexuálisokat („A halálbüntetést minél hamarabb vissza kell állítani, hogy elrettentsük a bűnözőket a törvényszegéstől”, „Szigorítani kellene a börtönviszonyokat.”, „A kábítószer-fogyasztókkal szemben a börtönbüntetés a leghatékonyabb eszköz.”, „A homoszexuálisokat el kellene tiltani attól, hogy tanárok, orvosok és katonatisztek legyenek, hogy ne nyújthassanak rossz példát.”). A hagyományos nacionalizmus tipikus kijelentései kevésbé hatnak rájuk, kevésbé hiszik például, hogy: „A németek fennhéjázó gőgös nép, amely megszokta, hogy uralkodjék.”, hogy: „Egyetlen nemzet sem szenvedett annyit a történelme során, mint a magyar.”, hogy: „Példásan meg kell büntetni a nemzeti szimbólumok gyalázóit.” és hogy „Egy idegen soha nem értheti meg a magyar történelmet.”. Ugyanakkor a Romániából áttelepültekkel, a románokkal és az ingyenkonyhán élőkkel szemben a felnőttekkel azonos állásponton vannak. („A Romániából áttelepülők elveszik az itthoniak elől a megélhetési lehetőségeket.”), („A románok olyan kulturálatlanok maradtak, hogy nem is valók Európába.”) vagy („Az ingyenkonyhán élőket és a munkanélküli segélyen lévőket a hatóságoknak jobban szemmel kellene tartani, mivel többségük csak visszaél ezekkel lehetőségekkel.”).

Vizsgálatunkban szerepelt egy kérdés, mely arra kérte a megkérdezetteket, hogy az iskolában szokásos módon osztályozzanak különféle csoportokat aszerint, hogy mennyire tartják őket rokonszenvesnek (5-ös érték), avagy ellenszenvesnek (1-es érték). A válaszadáshoz használt skála középső értékét, a 3-ast a közömbösnek tartott csoportokhoz rendeltük. A felsorolt 19 csoport között tudatosan nemcsak etnikai kisebbségeket, hanem szubkulturális és politikai csoportokat is szerepeltettünk. A válaszokat végül egy 0-tól 100-ig terjedő skálára transzformáltuk.

E kérdés segítségével kapott adatok kiválóan alkalmasak arra, hogy az előítéletes attitűdök érzelmi összetevőjét megragadjuk, valamint annak feltárására, hogy a külcsoportok megítélése milyen mértékű összefüggések mutatkoznak. Ennek tárgyalása előtt azonban röviden térjünk ki a külcsoportok preferencia-sorrendjére.

Más vizsgálatokból is ismert, hogy Magyarországon legelutasítottabb külcsoportok közé olyan szubkulturális csoportok tartoznak, amelyek stigmatizáltak (pl. homoszexuálisok, a Bar Kochba Intézet vizsgálatában: elmebetegek), avagy a bőrféjük, akik a közvéleményben a politikai szélsőségesességgel és az agresszivitással kapcsolódnak össze. A legelutasítottabb magyarországi etnikai kisebbség a cigányság. A másik „ha-

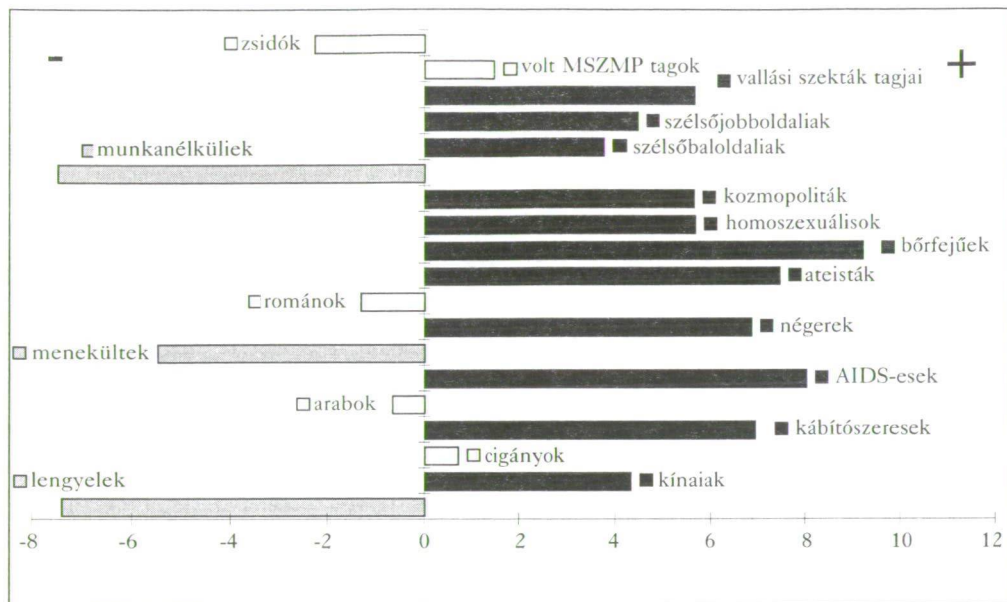
1. ábra

A közömbös válaszok %-os aránya, és a csoportok átlagos megítélése

gyományos” külcsoport, a zsidók elutasítottága a cigányokhoz képest, és abszolút mértékben is csekély: ők a külcsoportok között viszonylag kedvező szerepet foglalnak el, de mint az 1. sz. ábra is mutatja, főképp annak köszönhetően, hogyan sokan neutrálisan viszonyulnak hozzájuk. A lengyelek megítélése a magyar közvéleményben hagyományosan kedvezőnek mondható. Fontos megemlíteni, hogy hasonló sorrendet kapunk a konkrét szituációkban megnyilvánuló társadalmi távolságok alapján is.

Témánk szempontjából izgalmasabb az a kérdés, hogy milyen életkor-specifikus különbségek mutatkoznak a külcsoportok megítélésében. A preferencia-sorrend nagyon hasonló: kevés esetben találunk eltérést az általános képtől, ha a 30 évesnél fiatalabbakat és az idősebbeket külön-külön vizsgáljuk. A fiatalok általában kedvezőbben ítélik meg a felsorolt csoportokat. A kivételek közé tartoznak azok, melyeket jelentősen negatívabban ítélnék meg (munkanélküliek, menekültek), illetve melyek esetében nem találunk statisztikailag szignifikáns eltéréseket pozitív vagy negatív irányban (zsidók, cigányok, románok, arabok, volt MSZMP tagok). A többi csoportot a fiatalok rokonszenvesebbnek ítélték, mint az idősebbek. Ezek között két etnikai csoport található: a kínaiak és a „néger”. A többi szubkulturális, politikai-világnézeti csoport. A legnagyobb pozitív irányú eltérést a bőrfejük esetében tapasztaljuk, akik átlagosan 9 ponttal kaptak kedvezőbb értékelést a fiatalok körében.

Mielőtt a különbségeket értelmeznénk térjünk ki a külcsoportok megítélésében mutatózó összefüggések taglalására. Igaz-e az „etnocentrizmus-tézis”, miszerint az egyik csoport kedvező avagy kedvezőtlen minősítése hasonló értékelést valószínűsít más csoportok esetében is? Beszélhetünk-e általános külcsoport-ellenességről, és vannak-e életkori különbségek e vonatkozásban?

2. ábra

Különbség a csoportok megítélésében a fiatalok és az idősök között

Az idősebbek almintáján a külscsoportok megítélése viszonylag szoros összfüggést mutat: a 171 lehetséges korrelációs koefficiens közül 121 esetben találunk statisztikailag szignifikáns pozitív kapcsolatot. Csak a politikai szélsőségek értékelése mutat fordított irányú összefüggést a többi felsorolt külscsoporttal.

A fiataloknál a válaszok koherenciája kisebb, és a bőrfejükhez való viszony eltérő mintázatot követ, mint az idősebbek esetében. A fiatalok viszonya a felsorolt külscsoportokhoz némileg eltérően szerveződik. A bőrfejük az idősebbek számára egy a nem konvencionális külscsoportok közül, míg a fiatalok esetében a bőrfejükhez fűződő viszony referenciális funkciót tölt be. Akik szimpatizálnak a skinheadekkel, azok egyúttal elutasítják a cigányokat és a négereket.

Politikai attitűdök

A fiatalok nagyobb toleranciája a konkrét politikai cselekvés szintjén is valószínűleg megnyilvánul. Legalábbis erre utalnak azok a kérdések, amelyeket a kisebbségekhez tartozókra való szavazási hajlandóság kapcsán tettünk fel. A fiatalok 15%-a, az idősebbek 23%-a nem szavazna zsidó jelöltre, a fiatalok 47%-a, szemben a felnőttek 55%-ával nem szavazna cigány képviselőjelöltre, és a fiatalok 4%-a, szemben idősebb kortársaik 9%-ával nem szavazna nő képviselőjelöltre. Mint a számok mutatják, a különbség a cigányok és a nők esetében a statisztikai szignifikanciát jelző határérték körül van, és a cigányoknál a fiataloknak is majd fele a nem szavazó kategóriába tartozik, ezért a fentebb jelzett nagyobb tolerancia igen csak viszonylagos.

Ami az általános politikai orientációt illeti, skáláink a fiatalokat liberálisabbnak, kevésbé konzervatívoknak, és pont ugyanannyira szocialistának mutatják a minta többi részénél, a bal-jobb skálán pedig a két alcsoport nem különbözik. A konzervativizmus terén való, generációk közötti eltérés leginkább abból származik, hogy a fiatalok kevésbé támogatják a hittan kötelezővé tételét. A fentiekkel egybehangzóan, kevésbé hívei az egyház politikai szerepének növelésének, kevésbé nyugat-ellenesek („Nem a Nyugat elvárásaival kell törődni”, bár itt is nagyobb a sztenderd deviancia a fiatalok csoportján belül!, „A nyugati országok cserben hagyták a magyarokat”), ugyanakkor nem utasítják vissza jobban a határok megváltoztatásának a gondolatát mint az idősebbek.

Bár osztanak bizonyos szociális illúziókat („Az állam biztosítson munkát mindenkinek” és nem akarják az időseknél jobban növelni a magántulajdon arányát, számos jel szerint sokkal pozitívabban, vagy legalábbis kevésbé szkeptikusan állnak hozzá a rendszerváltás óta beindult folyamatokhoz. Így például inkább azt gondolják, hogy „1990 óta több lehetőség van az ország sorsának befolyásolására”, kevésbé akarják csökkenteni a jövedelmi különbségeket kevésbé hiszik, hogy: „Csak a tisztességtelen emberek tudnak meggazdagodni”, inkább egyetértenek azzal, hogy: „Rendjén való, hogy egyesek milliókat keresnek”, és inkább visszautasítják azt a véleményt, mely a privatizációt az ország kirablásával azonosítja. Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy ezeknél az itemeknél is feltűnően nagyok a fiatalok közti különbségek, vagyis ezekben a kérdésekben a fiatalok az időseknél egy heterogénebb véleménycsoportot alkotnak.

Nincs különbség a parlamenti demokrácia, a többpártrendszer, a magyar parlament, vagy az Alkotmánybíróság megítélésében, ugyanakkor az 1994-es magyar kormánnyal és a miniszterelnökkel szemben kevesebb szimpátiát tanúsítottak. Ez lehet az akkori kormánnyal szembeni, párt-indíttatású beállítottság eredménye, s lehet a tekintélyekkel szembeni általános bizalmatlanság jele is. Azt, hogy inkább az utóbbi a helyzet, valószínűsíti az a tény, hogy nem szimpatizálnak jobban a köztársasági elnökkel sem.

Összefoglalás

Összességében a fiatalok kevésbé tekintélyelvűeknek, nyitottabbnak és előítéletektől mentesebbnek tűnnek. Ez azonban nem a „politikai korrektség” fegyelmezett hozzáállása, hanem egy sokkal következetlenebb ódzkodás a másokkal szembeni ellenséges hozzáállástól és a túlzott tekintélytisztelettől. Az erőskezü vezetők óhajta vagy a cigányellenesség a fiatalokra is jellemző, és a zsidóellenesség tekintetében is kisebb generációs különbségeket találtunk, mint vártunk. Ugyanakkor az első, az optimistább hipotézis látszik megvalósulni, talán azért is, mert a fiatalok maguk optimistábban szemlélnek a körülöttük zajló társadalmi folyamatokat. A további kutatásnak mindenképpen a fiatalok közti, időnként meglepően nagy különbségekre kell irányulni.

A kutatómunkát célzott ifjúsági minták segítségével szeretnénk folytatni, azt vizsgálva, hogy hogyan függ össze a tekintélyelvűség az egyes ifjúsági csoportok életkörülményeivel, munkaerőpiaci és egyéb esélyeivel, perspektíváival, a felnőtt társadalomtól kapott szocializációs mintákkal stb. Ezekre a kérdésekre szeretnénk választ kapni vizsgálatunk hamarosan sorra kerülő szakaszában, amelyet két, igen eltérő feltételekkel rendelkező vidéki városban, Sopronban és Salgótarjánban tervezünk lefolytatni, mégpedig oly módon, hogy mind a fiatalokat, mind pedig azok szüleit megkérdezzük.

Irodalom

- [1] DELANTY, GERARD: *Beyond the Nation-State: National Identity and Citizenship in.: a Multicultural Society – A Response to Rex*. Sociological Research Online Vol.1. 1996. <http://www.socresonline.org.uk/socresonline/1/3/1.html>
- [2] GABENNSCH, HOWARD: *Authoritarianism as World View*. American Journal of Sociology 77 (March), 1972. 857-75.p.
- [3] LIPSET, SEYMOUR M: *Homo Politicus*. Budapest, Osiris, 1995.
- [4] REX, JOHN: *National Identity in.: the Democratic Multi-Cultural State*. Sociological Research Online Vol.1. 1996. <http://www.socresonline.org.uk/socresonline/1/2/1.html>

Rudas János

Vélemények a zsidóságról

Előadásom annak az empirikus társadalomkutatásnak néhány eredményére támaszkodik, amely „Vélemények a másságról – előítéletek a fiatalok körében” témában a Bar Kochba Intézetben, a Soros Alapítvány támogatásával, Barcy Magdolna, Diósi Pál és Rudas János irányításával folyt 1995-1996-ban.

A cigányellenes attitűdöket meghatározó társadalmi és társadalomlélektani tényezőkről többváltozós statisztikai elemzéseket végeztünk, melynek során olyan életkor specifikus különbségeket találtunk, melyek magyarázata további vizsgálatokra ösztönöznek.

1. A különféle regressziós modellekből kiderült, hogy a társadalmi-demográfiai tényezők figyelembe vétele önmagában nem elégséges a cigányellenesség magyarázatában, hanem szükséges figyelembe venni az olyan társadalomlélektani tényezőket, mint a tekintélyelvűség. Ez mind a fiatalabb, mind az idősebb korcsoportokra általánosan érvényes tapasztalatként megfogalmazható.

2. Azonban a modellek illeszkedését figyelembe véve kiderült az, hogy a fiatalabbak esetében sem az ún. „kemény” szociológiai változók, sem a tekintélyelvűség együttesen nem képesek oly mértékben magyarázni az attitűdinális különbségeket, mint az idősebbek esetében. E véleményünk az egyik jele annak, hogy az ifjúság esetében nem elhanyagolhatók a sajátos szubkulturális tényezők.

3. Két esetben az is kimutatható volt, hogy figyelembe vett magyarázó tényezők eltérő módon hatnak a cigányellenes attitűdökre (és a tekintélyelvűségekre is) a különböző életkori csoportokban. A vallásosság vizsgált dimenziója (a templomba járás gyakorisága) az idősebbek körében intoleránsabb, előítéletesebb beállítottsággal társult. Az ifjúsági korcsoportban ennek éppen az ellenkezője derült ki, a vallásosság nagyobb fokú toleranciát valószínűsített. hasonlóan eltérő az életkori hatás. Az idősebbeknél a magasabb életkor nagyobb mérvű cigányellenességet implicál, míg az ifjúsági korcsoportban a fiatalabbak azok, akik ellenségesebbek, illetve negatívabban viszonyulnak a cigányokhoz. Fontos tehát, hogy olyan vizsgálatokra kerüljön sor, melyek szisztematikusan képesek feltárni az ifjúság életkor és szubkultúra specifikus sajátosságait.

Garami Erika

A fiatalok erőszakos mozgalmak iránti vonzalma. Néhány eredmény a TÁRKI 1993 végén lefolytatott ifjúságkutatásából

Bevezetés

A TÁRKI 1993 végén a Népjóléti Minisztérium megbízásából kérdőíves vizsgálatot végzett a 14-18 éves fiatalok egy 5000 fős mintáján, amely teljes mértékben reprezentálta ezt a korosztályt nem, kor, településtípus és társadalmi státusz szerint. A fiataloknak ez a csoportja körülbelül 8%-ot képvisel a megközelítőleg 11 milliós össznépességen belül. A vizsgálat megállapításai tehát egy körülbelül 850 ezer fős népességcsoportra vonatkoztathatóak.

A vizsgálat céljaul tűzte ki, hogy minél alaposabban feltárja a 14-18 év közötti korosztály helyzetét, sajátos gondjait, összefüggésben mindazokkal a változásokkal, amelyek 1990 óta történtek hazánkban.

A felmérésben kiemelten foglalkoztunk tehát a fiatalok iskolai karrierjével, az iskolának a további életpályára történő felkészítő tevékenységével, a pályakezdés, munkanélküliség gondjaival, a fiatalok jövőképevel, perspektíva-tudatával, politikai attitűdjével. De vizsgáltunk olyan fontos kérdéseket is, mint a családi viszonyok, a szülőkkel való kapcsolat problémái, a „felnőttek világának” értékelése, az értékrendek alakulása a fiatalok körében, illetve a szabadidős tevékenységek.

Sok problémáról, vizsgálati eredményről szólhatna tehát ez a rövid beszámoló. Mivel erre nem alkalmas egy ilyen típusú anyag, kiválasztottunk egy olyan témát, amely egyrészt szorosan összefügg az 1990 óta hazánkban lezajlott változásokkal, másrészt – jelentőségénél fogva – egyre nagyobb érdeklődésre tarthat számot az ifjúság problémái iránt érdeklődő tudományos közéletben.

A probléma exponálása

Kiemelten kívánjuk kezelni azt a kérdést, vajon hogyan hat a fiatalok társadalmi integrációs szándékaira, a „felnőtt társadalom” felkínálta értékek elfogadására az, hogy a munkaerőpiacról és a társadalmi élet egyéb területeiről való egyre határozottabb kiszorulásukkal, az ottani hátrányok elszenvedésével egyre nagyobb csoportjaik kerülhetnek a társadalom peremére. Kérdés, hogy meddig tart a társadalmi, gazdasági nehézségekkel és azok – rájuk nézve súlyos – következményeivel szembeni toleranciájuk. Mikor fogy el annyira a türelmük, hogy akár olyan cselekvésekre is hajlandók legyenek, amelyek komolyan veszélyeztethetik a társadalom relatív stabilitását.

Ennek fontos előjele lehet az, mennyire azonosulnak a fiatalok az olyan gondolkodásmóddal, amely megengedhetőnek tartja, hogy a fiatalok – helyzetük javítása érdekében – akár erőszakos eszközökhöz is folyamodjanak, azaz ilyen mozgalmakat hozzanak létre, abban aktívan tevékenykedjenek. Az erőszakosságra való hajlam, és az erőszakot, mint a változtatás eszközét elfogadó gondolkodásmód egyik talán leg-

durvább példája a skinhead mozgalom. Feltétlenül beszélni fogunk tehát arról, valójában mennyire szimpatizálnak a fiatalok ezzel a mozgalommal, melyek azok a vonásai, amelyekkel azonosulni tudnak, és melyek azok, amelyeket egyértelmű elutasításban részesítenek. Az utóbbi években nagyon sokféle becslés született arra vonatkozóan, mekkora támogatást élvezhet valójában körükben ez a mozgalom, de a fiatalok széles körére értelmezhető empirikus adatok erre vonatkozóan nem álltak rendelkezésre. A TÁRKI által lefolytatott vizsgálat azt a ritka lehetőséget kínálta fel, hogy ezt a problémát a hazai fiatalság egy többbezes reprezentatív mintáján vizsgáljuk meg, amelynek alapján már statisztikai értelemben is hiteles információkhoz juthatunk.

Politikai attitűdök

Természetesen sokféle módon vizsgálható ez a probléma. Mi a kérdőívünkben elsősorban abból a szempontból kívántuk „megragadni” a problémát, hogy a fiatalok türelmetlenségükben meddig mennek el. Milyen mértékben fogadják el, hogy a fiatalok, érdekeik érvényesítése illetve megvalósítása érdekében előbb-utóbb az erőszak eszközéhez fognak nyúlni az ország vezetőivel és a társadalommal szemben, nem remélvén más módon segítséget. Ami ennél továbbmutat: maguk a fiatalok mennyire lennének hajlandók részt venni valamilyen erőszakos mozgalomban, ha biztosítva látnák helyzetük jobbra fordulását. Kérdés tehát, hogy ők maguk mennyire fogadják el az erőszakot, mint problémamegoldási eszközt. Ebbe a kérdéskörbe tartozik az a probléma is, mennyire azonosulnak a fiatalok az egyik legdurvább politikai mozgalommal, a skinhead mozgalommal, illetve annak ideológiájával.

A kérdés annál inkább indokolt, mert a rendszerváltás után szinte sokként érte a felnőtt társadalom nagy részét az az ideológiai képlekenység, amellyel a fiatalok egyes csoportjai bizonyos szélsőséget magukba szívtak és azokkal azonosultak. Érdemes tehát mélyebben megvizsgálni, mi rejlik a jelenségek mögött.

Erőszakhoz való viszony

Vizsgáljuk meg először, milyen jellegzetes szociológiai különbségek lelhetők fel a fiatalok erőszakhoz való viszonyában. A következő táblázat olyan kérdésekre adott válaszok átlagait tartalmazza, amelyek alkalmasnak bizonyultak a fiatalok erőszakkal kapcsolatos állásfoglalásának mérésére. (A válaszok 1-től 5-ig vehetnek fel értékeket, az 1-es a teljes elutasítást, az 5-ös a teljes egyetértést jelenti. Tehát minél magasabb az átlag, annál nagyobb arányban fogadták el a fiatalok az adott véleményt.)

A fiatalok véleményét a társadalmi integrációban elfoglalt pozíciójuk szerint csoportosítjuk, mivel minden eddigi elemzésünk azt bizonyítja, nagyon lényegesen befolyásolja a fiatalok véleményét, magatartását társadalmi státuszuk. Ezt munkaerőpiaci pozíciójukkal mérhetjük, tehát azzal, hogy tanulnak, dolgoznak, vagy munkanélküliek. A társadalomban elfoglalt pozíciójuktól nagymértékben függ az, hogy milyen mértékű tolerancia-intolerancia alapozódik meg bennük a társadalmi, gazdasági nehézségekkel, az őket súlytó problémák megoldatlanságával szemben. Hiszen minél sérülékenyebb

társadalmi helyzetben vannak – mint amilyenek a munkanélküli, de részben a dolgozó fiatalok is – annál problematikusabb lehet a társadalom kihívásaihoz való viszonyuk. Mintánkban a fiatalok abszolút többsége, 78%-a tanult még, 12%-uk már dolgozott, 10%-uk viszont már munkanélküliként próbálta megtalálni helyét ebben a felnőttéletben is próbára tevő világban.

1. táblázat

Egyes politikai állítások elfogadottságának átlaga (minimum 1, maximum 5)

	Átlag	Tanulók	Dolgozók	Munkanélküliek
1. „Nem csoda, ha a fiatalok elfordulnak a felnőttek világától, hiszen az nem ígér számukra túl sok jót.”	3,10	3,04	3,29	3,31
2. „Ma olyan reménytelen a fiatalok helyzete, hogy elkeseredésükben bármire hajlandók.”	2,97	2,90	3,09	3,38
3. „Ha az ország vezetői nem törődnek jobban a fiatalok gondjaival, akkor a fiatalok akár erőszakkal is meg fogják szerezni, ami nekik jár.”	2,94	2,88	3,07	3,27
4. „Nem az a fontos, amit az ember az iskolában tanul, mert az életben úgysem arra lesz szükség.”	2,85	2,75	3,16	3,27
5. „Szívesen elmennék ebből az országból, ha lenne rá módom.”	2,37	2,28	2,64	2,76
6. „Én is hajlandó lennék résztvenni egy erőszakos mozgalomban, ha biztosítva látnám, hogy a helyzetem ettől jobbra fordul.”	2,13	2,09	2,20	2,32

A táblázat adataiból első ránézésre megállapítható, ahogy haladunk a tanuló fiatalok felől a dolgozókon át a munkanélküli fiatalok felé, úgy nőnek az átlagok. Ez egyértelműen arra utal, hogy a dolgozó fiatalok már valamelyest, a munkanélküli fiatalok pedig mindenki másnál pesszimistábbak, ami a felnőtt világba való integrálódást, az iskolának az életre való felkészítését, a személyes és az ország jövőjébe vetett bizalmat jelenti. Az eredmények ugyanakkor azt is mutatják, hogy a dolgozó, de főleg a munkanélküli fiatalok, pesszimizmusuknak „megfelelően”, a legnagyobb hajlandóságot mutatják egyrészt arra, hogy elismerjék a fiatalok erőszakhoz való jogát helyzetük javítása érdekében, másrészt arra, hogy adott esetben ők maguk is részt vegyenek olyan erő-

szakos mozgalomban, amelytől problémáik megoldását remélik. A dolgozó fiatalok körében közel 11%, a munkanélkülieknél pedig közel 12% azoknak az aránya, akik teljes egyetértéssel hangoztatják egy ilyen mozgalomban való esetleges részvételüket. A tanulóknál ez mindössze 6,9%, ami bőven a 7,5 százalékos átlag alatt marad (ami a minta egészére értendő).

Ugyanakkor a tanulóknál is megfigyelhető egy olyan különbség, amire feltétlenül fel kell hívunk a figyelmet. Az öt iskolatípus közül, ahol tanulnak a fiatalok (általános, szakmunkásképző, szakközépiskola, gimnázium és felsőfokú oktatási intézmény) a szakmunkásképző intézetekben tanuló fiataloknál nagyon hasonló tendenciák tapasztalhatók a véleményekben, mint a dolgozó vagy munkanélküli fiatalok esetében. Szinte minden egyes állításnál ők kapják a legmagasabb átlagokat, ami arra utal, hogy ők értenek egyet legnagyobb arányban ezekkel a pesszimista véleményekkel. Másrészt az azzal való egyetértés átlaga – miszerint hajlandók lennének résztvenni egy olyan erőszakos mozgalomban, amelytől helyzetük jobbrafordulását várnák – meghaladja a dolgozó fiatalokét, és megközelíti a munkanélküliekét (2,25). A tanulók közül legpozitívabban a gimnazisták és a felsőfokon tanulók gondolkodnak.

Mindezek az eredmények nagyon elgondolkodtatóak, mert arra utalnak, hogy a szakmunkástanuló, a munkanélküli és részben a dolgozó fiatalok társadalmi helyzetében rejlenek olyan feszültség- és frusztráció források, amelyek hajlamossá teszik őket az erőszak elfogadására, sőt esetleg művelésére.

A munkaerő piaci pozíción kívül találtunk még két olyan szociológiai tényezőt, amelyek szintén befolyásolják a fiatalok véleményének alakulását. Egyrészt a kor, másrészt annak a településnek a típusa, ahol a fiatalok élnek. (Értelemszerűen a nem is befolyásolja véleményüket, de arra most nem térünk ki, hiszen a fiatalok mindhárom, az erőszak elfogadására hajlamos csoportjában eleve a fiúk vannak többségben).

Az életkor előrehaladtával egyre inkább hajlanak a fiatalok arra a véleményre, hogy a felnőttek világ nem sok jót tud ígérni számukra. Míg a 14 évesek átlaga 3,0, addig a 18 éveseké már 3,2. A fiatalok lakóhelyének települési hovatartozása szerint is érezhetők különbségek. A budapestiek kevésbé, a falusiak viszont az átlagnál jobban hajlanak ennek a véleménynek az elfogadására. Hasonló tendenciák lelhetők fel az iskolai tudás életben való használhatóságáról alkotott véleményekben is. Minél nagyobb hátrányokkal rendelkező településen él és minél idősebb valaki, annál erősebb az a meggyőződése, hogy az iskolában elsajátított tudást kevésbé vagy egyáltalán nem tudja kamatoztatni az életben.

A lakóhely települési típusa illetve a kor befolyását az olyan kérdésekben is tapasztalhattuk, amelyek szoros kapcsolatban állnak a fiatalok társadalomhoz való viszonyával, jelezve integrációs szándékaikat, illetve azok hiányát, valamint a személyes és az ország jövőjébe vetett hitükkel. Ha megnézzük a kérdésekre adott válaszok átlagait, láthatjuk, hogy a második és a harmadik leginkább elfogadott vélemény – miszerint a fiatalok elkeseredésükben már mindenre hajlandók, illetve ha az

ország vezetői nem törődnek jobban a fiatalok gondjaival, akkor akár erőszakkal is meg fogják szerezni azt, ami nekik jár – egymással is szoros statisztikai kapcsolatot mutat, ennek következtében a véleményeket elfogadók összetétele is hasonló. Mindkét véleményt legerősebben a falusiak és legkevésbé a budapestiek fogadják el (átlaguk 3,0 és 2,8 mindkét kérdésnél). Az életkor előrehaladtával viszont azok aránya nő meg, akik azt vallják, szívesen elmennének ebből az országból, ha lenne rá lehetőségük. (Míg a 14 éveseknél 2,1 ezen álláspont elfogadottságának átlaga, addig a 18 éveseknél 2,5).

A megkérdezettek viszonya a skinhead jelenséghez

A skinhead ideológiához és annak megnyilvánulásaihoz kapcsolódó vélemények vizsgálata lehetőséget ad arra, hogy ne csak arról alkossunk képet, milyen mértékű a fiatalok között az erőszak általános elfogadottsága, hanem arról is, *konkrétan milyen mértékű* egy ilyen típusú politikai ideológiával való azonosulás. Ennek vizsgálatára kiválóan alkalmas a skinhead ideológia, mivel ez az egyik legdurvább politikai gondolkodásmód, amely nyíltan vállalja az erőszakot, mint a másokkal való konfliktusok megoldási módját.

Több szempontból is vizsgáltuk a skinhead ideológiával kapcsolatos attitűdöket. Egyrészt, hogy egyáltalán mennyire ismerik a 14-18 éves fiatalok ezt a mozgalmat, mit hallottak, mit tudnak róla, másrészt abból az aspektusból, hogy mennyire értenek egyet ezzel a gondolkodásmóddal, mit gondolnak ennek ideológiai hátteréről, az alapelvekről a résztvevők tevékenységéről, magatartásáról.

A megkérdezett fiatalok nagy többsége, 97 százaléka hallott már a skinheadekről. A kérdőívben nyitott kérdéssel kérdeztük meg, hogy mi a fiatalok véleménye róluk. A megkérdezetteknek módjukban állt tehát a saját szavaikkal kifejezni véleményüket és érzelmi azonosulásukat. A válaszokat két dimenzióban kódoltuk. Egyrészt magát az érzelmi azonosulást, annak mértékét, másrészt azokat a fő tartalmi elemeket, amiket a fiatalok fontosnak tartottak megjegyezni a skinheadekkel kapcsolatosan. Lehetőségük volt arra is, hogy minden egyes jellemzőről eldöntsék, elfogadják vagy elutasítják azt. Mi a válaszok négy legfontosabb elemét kódoltuk le, egyenként eldöntve minden egyes válaszról: elfogadóan, elutasítóan, vagy pedig csak tényszerűen, minden különösebb érzelmi viszony nélkül említik az adott jellemző vonást. Természetesen előfordulhat, hogy ugyanaz a fiatal bizonyos jellemzőket elfogad, másokat viszont elutasít.

A következő táblázat a fiataloknak a skinheadekhez való érzelmi viszonyát, egyben a velük való azonosulás mértékét mutatja be egyrészt a minta egészére vonatkozóan, másrészt munkaerő piaci pozíciójuk szerint.

2. táblázat

A 14-18 évesek érzelmi viszonyulása a skinheadekhez

	Minta átlag	Tanul	Dolgozik	Munka nélküli
1. Teljesen egyetért	4,8	4,6	4,1	6,6
2. Részben egyetért	19,7	20,6	18,5	14,1
3. Teljesen elutasítja	58,5	57,9	60,1	62,2
4. Közömbös (nem foglalállást)	4,1	4,1	3,2	5,2
5. Nem tudja megítélni	12,9	12,8	14,1	11,8
Összesen	4796	3790	567	439

A minta egészére vonatkozó adatokat tekintve láthatjuk, a többség egyértelműen elutasítja a skinhead mozgalmat. Közel egyötödük részben egyetért velük, és mindössze 5%-uk ért teljesen egyet velük. Becsléseink szerint, amelyeket az egész ifjúsági népességre tettünk, mintegy 40 ezer lehet azoknak a száma, akik teljesen egyetértenek a skinheadekkel, körülbelül 160 ezer lehet azoké, akik részben értenek csak egyet velük, és a fiatalok többsége, mintegy 480 ezren teljesen elutasítják ezt az erőszakos ideológiát. Nem mondható megnyugtatónak, hogy legalább 130-140 ezer azoknak a fiataloknak a száma, akik teljesen közömbösek a skinheadekkel szemben vagy egyszerűen nincs véleményük. A baj az, hogy nem lehet róluk igazán tudni, mit is gondolnak valójában, illetőleg nem lehet tudni azt sem, hova állnának, kihez csatlakoznának egy esetleges társadalmi krízishelyzet esetén.

Figyelemre méltók a fiatalok véleményében – társadalmi státuszuk szerint – megmutatókozó különbségek. A munkanélküli és részben a dolgozó fiataloknál is csökken a részben egyetértők, és megnő a skinheadeket teljesen elutasítók aránya. Ugyanakkor a munkanélküliek között valamelyest megnő a velük teljes mértékben egyetértők aránya is. Erre a furcsa jelenségre némi magyarázattal szolgál az a tény, hogy a munkanélküli fiatalok egy jelentős aránya, mégpedig 25%-a cigány származású, tehát éppen abba a társadalmi csoportba tartozik, akik ellen a skinhead ideológia elsődlegesen irányul. Ők értelemszerűen nem érthetnek ezzel egyet, viszont van egy másik csoportjuk, akik ellenben igen. Figyelmet keltő az az eredmény is, hogy azok a fiatalok, akik véleményükben teljesen bizonytalanok, akik azt mondják, nem tudják megítélni a jelenséget, legnagyobb arányban a dolgozó fiatalok közül kerülnek ki.

A mélyebb elemzés kimutatta, a tanulók között is nagyon lényeges különbségek vannak aszerint, hogy ki milyen iskolatípusban tanul. A teljes mértékben azonosulók egyharmada a szakmunkástanulók közül kerül ki, egyötöde pedig a szakközépiskolába járók közül. A szakközépiskolások aránya a részben egyetértők körében még magasabb, így a szakközépiskolások a skinheadekkel teljesen vagy részben szimpatizálók 31 százalékát teszik ki. Másik oldalról fogalmazva: a szakmunkástanulók közül minden negyedik, a szakközépiskolások közül pedig minden harmadik szimpatizál valamilyen mértékben a skinheadekkel. Azok közül, akik teljes mértékben elutasítják ezt az erőszakos ideológiát, közel 30% gimnáziumba jár. Érzékelhetően az alacsonyabb szintű

oktatási formák tanulói mutatnak hajlandóságot a skinhead ideológia elfogadására. Hasonló tendenciákat tapasztaltunk, mint az erőszak általános elfogadottságának vizsgálatakor.

Figyelemre méltó a véleményeknek a nem és kor szerinti differenciálódása is. A skinheadek ideológiájával való azonosulás elsősorban a fiúkra jellemző. A teljesen egyetértők kétharmada és a részben egyetértők 60%-a fiú volt, míg a skinheadeket teljesen elutasítók fele lány. Ez kapcsolatban állhat azzal a ténnyel, hogy azokat az iskolákat, melyeknek tanulói számára leginkább vonzó ez az ideológia, főleg fiúk látogatják.

Életkor tekintetében nem egyenes vonalú az összefüggés, ugyanis legnagyobb arányban a 16-17 évesek azonosulnak a skinhead ideológiával (körülbelül egyengyedük). A fiatalabbak is, az idősebbek is inkább az elutasításra hajlanak.

Jelentős különbségeket találunk településtípusonként és régióként is. A fővárosi fiatalok 29%-a részben vagy teljesen egyetért a skinheadekkel, míg ez az arány a falusi fiatalok körében 20%. Legkevésbé az ország egyik legfejlettebb régiójának fiataljai szimpatizálnak a skinheadekkel. Körükben ez az arány csak 16%, és az elutasítók aránya is itt a legmagasabb (69%). A legerősebb szimpátiát az észak-keleti és keleti megyéket magában foglaló régió fiataljai mutatnak a skinheadekkel. Ez az arány a régióban a 28%-ot is eléri. Ez az eredmény várható volt annak fényében, hogy a skinheadek egyik közismert központja ebben a régióban van. Nem elhanyagolható tehát az a hatás, amit a környezetükre, az ott élő fiatalokra gyakorolnak.

A skinhead ideológiával való azonosulás vagy elutasítás konkrét tartalma

Ebben a fejezetben azt igyekszünk kideríteni, hogy mi a konkrét tartalma a skinhead gondolkodásmód elfogadásának vagy elutasításának. A skinheadeknek melyek azok a jellemző vonásai, amelyek inkább szimpátiát, és melyek azok, amelyek inkább ellenszenvet keltenek a fiatalokban. Az nem elegendő, ha tudjuk, milyen fokon azonosulnak velük, hogy milyen érzelmeik vannak velük szemben. Ennél többet kell tudnunk a fiatalok gondolkodásmódjáról.

Általában elmondható, hogy a fiatalok leggyakrabban a skinheadek agresszív, erőszakos viselkedését, fajgyűlölő, fajüldöző természetét, cigányellenességét, idegengyűlöletét valamint primitívségét, butaságát, barbarizmusát említették. Ennél sokkal ritkábban utaltak antiszemitizmusukra vagy arra, hogy ők a régi Magyarorszáért lépnek fel.

Ezekből az információkból azt viszont nem tudjuk megmondani, milyen érzelmekkel áthatva mondták azt, amit megfogalmaztak. Egyetértettek azzal a bizonyos vonással, amiről beszéltek, vagy nem. Ahhoz, hogy kiderüljön, pontosan mi a konkrét tartalma egyetértésüknek vagy elutasításuknak, a válaszok és a hozzájuk tartozó érzelmek együttes megoszlását kellett megvizsgálnunk. Ezekből az együttes megoszlásokból a következő táblázatokban kiemeltük azokat a jellemzőket, amelyek igazságtartalmával az *átlagnál sokkal nagyobb mértékben értettek egyet* a fiatalok, illetve azokat, amelyeket viszont az *átlagnál sokkal nagyobb mértékben utasítottak el*. (Olyan itemeket emeltünk ki,

ahol az átlagtól való eltérés statisztikailag szignifikáns volt, tehát azt nem a véletlen, hanem a közöttük lévő szoros tartalmi kapcsolat okozta).

3. a.) táblázat¹

Az átlagnál nagyobb mértékben elfogadott skinhead vonások (az egyes itemeket említők százalékában)

	Első említés %	Második említés %	Harmadik említés %
1. Cigányellenesség	50,3	38,4	41,9
2. Ők rendes és jó emberek, amit akarnak az alapvetően jó	90,6	–	–
3. Amit tesznek, azt a „régii” és „nagy” Magyarországért teszik	78,0	74,1	–
4. Közösségeik nagyon összetartóak, nem tagadják meg önmaukat	94,7	–	–
5. Elveik, szándékaik és tetteik általában (nem határozva meg pontosan)	31,8	30,2	–
6. Gyűlölet az idegenekkel, külföldiekkel, bevándorlókkal szemben	30,1	22,3	–
7. Ők sem mind egyformák, vannak közöttük jók és rosszak egyaránt	31,3	–	–
8. Külsejük, kinézetük, hajuk, ruhájuk, stílusuk	–	–	36,4

A legnagyobb egyetértést a következő jellemzők kapták: a skinheadek cigányellenessége, kötődésük a „régii” és „nagy” Magyarországhoz (az I. Világháborút lezáró trianoni békeszerződés előtti Magyarországot érteve alatta), közösségeik összetartása, a külföldiekkel és bevándorlókkal szembeni gyűlöletük, kinézetük, öltözetük és stílusuk, valamint magatartásuk és tevékenységük általában.

A fiatalok tényleges attitűdjei csak akkor határozhatók meg pontosan, ha azt is elemezzük, mely karakterisztikus vonások kerültek elutasításra az átlagnál nagyobb mértékben. A következő táblázat ezeket az információkat tartalmazza.

Van egy figyelemreméltó megosztottság azok között, akik első helyen említették a skinheadek cigányellenességét. Megközelítőleg azonos azoknak az aránya, akik elutasítják (45,7%), illetve azoké, akik egyetértnek (50,3%) ezzel a magatartással. Viszont a skinheadek agresszív, durva, erőszakos magatartása, rasszizmusa és félelemkeltő tevékenysége határozott elutasításra került. Alapvetően buta, durva, primitív embereknek tekintik őket.

¹ A táblázatban 3 említés szerepel. Azért ennyi és nem 4, mert a 4. említésnél a táblázat nagysága miatt úgy lecsökkentek az egyes cellák esetszámai, hogy a keresztábra érdemben már nem volt elemezhető.

3. b.) táblázat²

Az átlagnál nagyobb mértékben elutasít tt skinhead vonások (az egyes itemeket említők százalékában)

	Első említés %	Második említés %	Harmadik említés %
1. Cigányellenesség	45,7	–	–
2. Rasszizmus, faji megkülönböztetés általában	94,4	91,3	92,9
3. Agresszivitásuk, durvaságuk, erőszakosságuk	94,3	96,9	95,5
4. A skinheadek ostoba, buta udvariatlan, primitív, barbár emberek	93,5	93,8	95,8
5. Magatartásuk és tevékenységük általában	88,3	92,0	90,9
6. Nem tolerálják az emberek különbözőségét	94,7	–	–
7. Céljaik félelemkeltőek	100,0	95,2	–
8. Antiszemitizmusuk	90,9	93,8	85,7

Figyelemre méltó, hogy az antiszemitizmust, mint a skinheadek egy karakterisztikus vonását csak nagyon kevesen említették (mindössze 36 fiatal). Ezt nem tekintik igazán e mozgalom lényegéhez tartozónak. Az esetek óriási többségében teljes mértékben elutasításra került ez az attitűd.

Részletesen megvizsgáltuk a skinhead ideológia elfogadottságát illetve elutasítottságát a fiatalok társadalmi státusza szerint is. Abból indultunk ki, hogy ha érzelmeikben tetten érhető egy ilyen típusú megosztottság, akkor véleményük konkrét megfogalmazásában is megmutatkozhatnak gondolkodásbeli különbségeik.

Az eredmények alapján úgy tűnik, a fiatalok sokkal egységesebbek abban, hogy a skinhead ideológia mely vonásait fogadják el, mint abban, hogy mit utasítsanak el belőle. A szimpátiát kiváltó vonások közül a cigányellenesség tekintetében annyi különbséget tapasztalhatunk a fiatalok között, hogy a dolgozók ezt a tulajdonságot az átlagnál kisebb, a munkanélküli fiatalok pedig valamivel nagyobb arányban fogadják el. A munkanélküliek esetében azzal a megszorítással kell élnünk, hogy ők természetesen nem az a 25%, aki közöttük cigány származású. A tanulók leginkább azzal tűnnek ki, hogy az átlagnál kisebb arányban értenek egyet azzal, hogy a skinheadek alapvetően rendes, jó emberek, és amit akarnak, az alapvetően jó.

Következtetések

Két nagyon fontos következtetés vonható le mindabból, amit eddig elmondtunk: egyrészt az, hogy Magyarországon a rasszista skinhead ideológia – ahogy ez megjelenik a fiatalok tudatában – mindenekelőtt *cigányellenességet* és e társadalom peremén élő embercsoport gyűlöletét jelenti, nem elsősorban antiszemitizmust vagy az idegenek gyűlöletét, habár ez utóbbi már valamivel nagyobb jelentőséggel bír attitűdjeikben. A magyarországi skinhead mozgalom valószínűleg különbözik ebből a szempontból

² Lásd előbb.

más európai mozgalmaktól, mint amilyen pl. a franciaországi antiszemitizmus vagy a németországi idegengyűlölet.

A másik levonható következtetés az, hogy a fiatalok a cigányellenességet, a cigányokkal szembeni erőszakot *nem tekintik rasszizmusnak* vagy *faji megkülönböztetésnek*. Ezt abból lehet tudni, hogy ez utóbbit mélyen és nagyon egységesen elutasítják olyanok is, akik eközben egyáltalán nem utasítják el a skinheadek cigányellenes akcióit. Ezt a magatartást alapvetően jogosnak és igazságosnak tartják, miközben nincsenek tudatában annak, hogy ennek az attitűdnek a legmélyén olyan motívációk húzódnak meg, amelyek teljes mértékben rasszizmusnak minősíthetők.

Eredményeink összefoglalásaképpen arra a következtetésre juthatunk, hogy azok a fiatalok, akik vonzódnak a skinhead ideológiához olyan társadalmi körülmények között élnek, amelyek nem nyújtanak igazi perspektívákat és jövőt számukra. Valószínűleg nagyon súlyos hátrányokkal rendelkeznek a munkaerőpiacon, és nagyon sok nehézségbe ütközik társadalmi integrációjuk is. Mindezek a tapasztalatok kiábrándulttá, csalódottá és ezért fogékonnyá teheti őket a radikális politikai ideológiák iránt, veszélyeztetve ezzel társadalmi integrációs szándékaikat is.

Tarján G. Gábor

A skinhead mozgalom és a társadalom

I.

A skinhead mozgalommal vizsgálata ennek nyílt társadalmi veszélyessége, a polgári értékrend elpusztítására való törekvése miatt kiemelten fontos. Különösen, hogy a választások közeledtével sajnálatos módon lesznek olyan politikai erők, melyek a bőrféjűek és szimpatizánsaik szavaztaira számítva a fajelméleti alapú, durva agresszivitás támogatóivá válnak.

Magyarországon a skinhead mozgalmat létrehozó pannonszkiek mindössze tizenhatan voltak. Gondolkodásmódjuk – túlzás lenne ideológiát említeni – eklektikusnak nevezhető: idegenellenesség, rendszerellenesség és irredentizmus keveredett benne. A cigányok elleni legfőbb kifogásuk „léha életük” volt, követelték a szovjet csapatok kivonását és Trianon előtti határok visszaállítását. Mindenesetre a nagy botrányt kiváltó 1983-as skinhead koncert után nem azért indult eljárás a Mos-Oi és CPG zenekarok ellen, mert „cigánymentes övezetet” követeltek, hanem a rendszerellenes zenei szövegek miatt.

A skinhead akciók rasszista jellege 1988 áprilisában vált nyilvánvalóvá, amikor a kőbánya-kispesti metróvégállomáson a bőrféjűek agyonverték egy kubai vendégmunkást. Augusztusban pedig az egri bőrféjűek agresszivitása bizonyította, hogy vidéken is teret nyertek a szélsőséges eszmék.

A hazai skinhead mozgalom elhíresülésének egyik következménye az volt, hogy a jobboldali politikai erők, szervezetek potenciális szövetségést láttak ezekben a fiatalokban. Megkeresték őket, s az erősödő együttműködés „csúspontjaként” 1993 októ-

berében a budapesti Kossuth-téren nemcsak ország, hanem világ is láthatta a fél évszázaddal korábbi emberirtó gyűlölködés külsőségeiben is megnyilvánuló feléledését.

A politikához kötődő skinhead mozgalom zászlóbontását 1990. októberére lehet tenni, amikor a Keresztény Nemzeti Unió képviselői Egerben tartották meg országos gyűlésüket, s erre a bőrféjűeket is meghívták. Az itt megfogalmazott követelések első három pontja Nagy-Magyarország visszaállításával foglalkozott, de közvetve a negyedik is. Ez ugyanis 200 ezer fős hadsereget tartott szükségesnek, s ezen belül növelni a támadó erők létszámát. Az ötödik pont az egyház régi szerepének visszaállítását, a hatodik az ősi magyar jelképek használatát deklarálta. Ettől kezdve a skinheadek a korábbi időszakhoz képest sokkal szervezettebben folytatták tevékenységüket, ami nemcsak megjelenésükben és fellépéseikben, akcióikban fejeződött ki, hanem a mozgalmon belüli, a tagok és szimpatizánsaik közötti kapcsolattartásban, kommunikációban is. 1991. május elsején az egri Szépasszonyvölgyben gyűltek össze a bőrféjűek, s soraikban más európai országok skinheadjei is feltűntek. A városban a komolyabb összetűzést csak a nagy erőkkel felvonuló rendőrség akadályozta meg.

II.

A rendszerváltást követő prekapitalista korszakban fennmaradt – sőt erősödött – a korábbi évtizedek személyes társadalmi kiszolgáltatottsága. Az ellene folytatott állampolgári harc két síkon zajlott. Az egyik oldalon hagyományos módszerekkel, mint a „citoyen létől” való elfordulás (politikai nem részvétel, másodlagos tájékoztatási eszközök használata stb.), a másik oldalon – a szélsőségesekén – egy militáns fenyegetés rémképével.

Hankiss Elemér írja, hogy „az 1990-es magyar politika nem az együttműködés, hanem az éles és romboló konfliktusok útjára lépett (sajtó, taxisblokád stb.)”.

A politikai szerepvállaló szkinheadek színrelépésével egyidőben, 1991 közepére a kormány végleg maga mögött tudta a tanuló hónapok defenzív politizálását. Rájöttek, hogy nem csak parlamenti, hanem hatalmi politika is létezik, s ez utóbbit kezdték mindenek fölé helyezni. A hatalomközpontosítás folyamata, a pozíciók párthűség és/vagy lojalitás alapján történő betöltése feszültség növekedéssel járt, s gyakran maga a folyamat is az erőszakosságot sugallta. (Most nem tartozik a tárgyhoz, hogy a centralizálási törekvések mögött milyen szándékok húzódtak meg, s milyen hatással, következményekkel járt.) Mindenesetre a politikai élet nyílt színi agresszivitása, ellenségeskedése károsan hatott a társadalmi tudatra is. Hogy ismét Hankiss Elemért idézzem, „a Kormány nem tudta megfékezni a szélsőségeket még a kormánypárton belül sem,... s ezzel maga is hozzájárult a közélet paranoiássá válásához, elvadulásához, az előítéletek és gyűlöletek háborújának kirobbanásához”.

A kormány egy nagyon heterogén társadalom fölött kezdett el uralkodni, s az új feszültségforrások jelentkezésével – itt a munkanélküliségre és elszegényedésre gondoltak elsősorban – az osztályok, rétegek, azaz a különböző csoportok összefogására kellett volna törekednie. A társadalom integráltságát azonban alárendelték a piacnak mint fő szervezőelvnek. A piac pontosan ugyanazt a „mindenekfölötti” szerepet töltötte be a politikai gondolkodásban, mint a Kádár-korszakban az ideológiáé. Ezért a kormány

a piacgazdasággal szembeni védekező attitűdöket minden igyekezetével és erejével korlátozta, s – A. Gergely András szavaival élve – a remélt piacgazdaság nyerteseinek és veszteseinek konfliktusait a drámai éleződésig vitte.

A negatív társadalmi jelenségek – melyekbe a markáns szociológiai tényezők mellett az érzelmi szempontok, mint az egzisztenciális félelem is beletartoztak – kezelhetlensége tudati, s azon keresztül értékválságot okozott. Ez felvetette – mint ahogy később be is következett – a politikai funkcióvesztés rémképét, melyet a hatalmon lévők a homogén nemzeti identitás kialakításával akartak ellensúlyozni.

Ebben az időben (1993) Kolosi Tamás a lakosság egyharmadának javuló, kétharmadának romló gazdasági viszonyairól írt: a legjobban keresők hétszer annyit kerestek, mint a legrosszabbul keresők. Huszonöt százalékot tett ki a létminimum alatt élők aránya, de a lakosság kétharmada átlag alatt élt, s a középréteg rohamosan csúszott lefelé. A tízezer tőketulajdonos mellett 600-700 ezer vállalkozó működött, a munkanélküliek száma pedig háromnegyed millió körül mozgott. Az agrárszektorra a keresők tíz százaléka jutott.

Szociológiai értelemben mást jelent, hogy a munkanélküliség objektíve mely társadalmi csoportokat és milyen mértékben érinti, és mást, hogy az érintettek miként élik ezt meg, hogyan reagálnak az életvitelüket döntő módon megváltoztató eseményre. 1992-ben a pályakezdő munkanélküliek 52 százaléka nem talált magának értelmes napi elfoglaltságot, s mindössze 19 százalékuk érzete úgy, hogy hasznos tagja a társadalomnak. Ugyanakkor mindössze 3,2 százalékuk volt tagja valamely politikai pártnak vagy párt ifjúsági szervezetének, s 6,3 százalékuk vállalta volna az ilyen típusú politikai kötődést.

A munkanélküliség politikai kifejeződését vizsgálva látható, hogy az angolszász országokban az emberek közvetlenül nem a kormányt, hanem a rosszul működő gazdasági rendszert tartják felelősnek a munkanélküliségért. A kormány feladata a kárvalottak támogatása. Ezzel ellentétben Nyugat-Európában a polgárok elvárják, hogy a kormány aktív és preventív módszerekkel, eszközökkel csökkentse a munkanélküliséget, tehát a kormány közvetlen politikai felelősséggel tartozik. Magyarországon a rendszerváltás után egyik pillanatról a másikra objektív okokból sem jöhetett létre az angol, amerikai mintájú liberalizált piac, ugyanakkor a ténylegesen egymillió főt meghaladó munkanélküliség csökkentésére a kormánynak még átmeneti feszültségcsökkentő foglalkoztatás-politikája sem volt.

Idő hiányában csak jelezni kívánom azon érvekkel szemben, melyek azt hangoztatják, hogy a skinheadek által hangoztatott szélsőséges nézetek a nyugati országokban is megtalálhatók – a kettő nem ugyanaz. A jobboldali mozgalmak, pártok a kilencvenes években Nyugat-Európában is előre törtek. Elég legyen csak az osztrák Jörg Haider Szabadságpártját, a francia Le Pen Nemzeti Frontját, Nagy-Britannia Nemzeti Frontját, Németország Republikánus Pártját vagy Norvégia Haladáspártját említenem. Politikai szociológusok szerint ezek az erők a kétharmados társadalom alsó harmadát képesek valamilyen mértékben mozgósítani. Vannak, akik már „eurofasimusról” beszélnek, melynek alapja egy olyan etnocentrizmus – s nem nacionalizmus –, amely összefogja a szélsőjobboldali törekvéseket. Az új, törékeny – mondhatni gyakorlatlan – demokráciákban, legyenek azok a világ bármely pontján, a szélsőséges irányzatok sokkal több veszélyt jelentenek a társadalom számára, mint a fejlett demokráciákban.

A skinheadek és néhány szélsőséges jobboldali szerveződés nyíltan vállalt fajgyűlölete nem jelenti azt, hogy a társadalom rajtuk kívülálló tagjai mind toleránsak lennének a mássággal szemben. Magyarországon – mint minden individualista társadalomban – is megjelent a faji előítéletnek egy olyan formája, mellyel szemben jogi, rendvédelmi eszközökkel felvenni a harcot lehetetlen. Ezt a szakirodalom „intézményes rasszizmusnak” nevezi, utalva arra, hogy tagjainak nyíltan és/vagy tudatosan nem kell vállalniuk rasszista felfogásukat. Ez a fajta előítélet a mindennapi életre leképezve azt jelenti, hogy egyenlőtlenség helyett különbözőséget hirdet, hangsúlyoz; természettudományos, biológiai érvek helyett a kulturális különbségeket emeli ki; s végül diszkrimináció helyett szegregál. Általános okai a munkanélküliség, az elnyomorodás, a lakáshelyzetből fakadó szociális feszültség, amely populizmusba, majd nacionalizmusba csap át. De amíg a populizmus belefér a modernizációs keretbe, addig a nacionalizmus már nem, s így gátjává, süllyesztőjévé válik a társadalmi fejlődésnek. Az említett nyugat-európai szélsőjobboldali szerveződések megmaradnak a populizmus szintjén. Sokszínű, de csak fehér Európáról beszélnek, egy Európa erődről – Bayer József találó kifejezését használva –, „mely ellenáll a színes fajok támadásának”. A skinhead mozgalom, illetve politikai kapcsolatainak veszélyessége abban rejlik, hogy már túljutott a populisták szakaszán, s a nacionalizmus öngerjesztő vizeire tévedt.

Felszámolni, megszüntetni hatósági eszközökkel ezeket a típusú mozgalmakat, szervezeteket nem lehet, de bele kell őket szorítani a populisták keretbe, éppúgy mint a szélsőbalos eszmék és társadalmi gyakorlat hirdetőit.

III.

A 90-es években nem csupán a politikai vezetést, hanem a felnőtt társadalmat is meglepte az az ideológiai képlékenység, mellyel a fiatalok egy része a szélsőséges jobboldali nézetekkel, ideológiákkal azonosult. Ebben meghatározó szerepet játszott a kormány munkájával való elégedetlenségük, melyet családjuk, illetve a saját életvitelükben beállott kényszerű változások motiváltak. Jelentős részük munkanélküli volt, de hozzájuk csapódtak azok a dolgozó fiatalok is, akik a munkanélküliség veszélyérzetében éltek. A kiszolgáltatottság okozta tehetetlenség pedig közismerten növeli a szélsőségekre való hajlamot.

A Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés (TÁRKI) 1993-as vizsgálata szerint (5000 fő, 14-18 éves korosztály reprezentatív felmérése) a fiatalok háromnegyed része az ország gazdasági helyzetét, illetve a rendszerváltást okolta a munkanélküliségért. Politikai részvételük aláíráások gyűjtésére és petíciók átadására, kisebb mértékben utcai tüntetéseken való részvételre korlátozódott, de olyan megmozdulásban, ahol erőszakos cselekményekre is sor kerül, kevesen vettek volna részt. Az erőszakhoz vonzódók háromnegyede fiú, munkanélküli, szakmunkásképzőbe járók és dolgozók.)

Mielőtt a skinheadekhez való viszonyulásra rátérnék, érdemes megnézni, hogy a különféle státuszú (10 csoport) fiatalok körében mekkora volt a politikai érdeklődés. A „nagyon érdekel” kategóriában a legtöbb pozitív választ a felsőfokon és gimnáziumban tanulók adták (7,7, illetve 6,9%), akiknek családjában is gyakran esett szó politikáról. A szakközépiskolásokat 3,1 százalékban érdekelte nagyon a politika, őket a lemorzsolódott munkanélküliek követték (2,7%). A közepesen érdeklődők státuszcsoportjait

figyelve közelített a szakközépiskolások és szakmunkásképzőbe járók aránya (45,9, illetve 42,4%), míg a felsőké tanulmányokat folytatóké megugrott (62,8%). A politika iránt egyáltalán nem érdeklődők körében legmagasabb az arányuk az iskolából lemorzsolódott, de dolgozó fiataloké (83,0%), akiket a lemorzsolódott és munkanélküliek követtek (73%).

1. táblázat

A 14-18 éves fiatalok 97 százaléka már hallott a szkinhedekről, ezzel kapcsolatos érzelmi viszonyukat az alábbi táblázat tükrözi (TÁRKI 1993):

Kategória	fiú (%)	lány (%)	összes (%)	elemszám (fő)
Teljesen egyetért	6,3	3,2	4,8	228
Részen egyetért	23,0	16,2	19,7	946
Teljesen elutasítja	54,3	63,1	58,5	2810
Közömbös	4,1	4,1	4,1	195
Nem tudja megítélni	12,3	13,4	12,9	617
ÖSSZESEN	100,0	100,0	100,0	4796

A szkinhed ideológiával teljesen vagy részben azonosulók nagy része fiú volt, ezen belül is a 16-17 éves korosztály. A teljes mértékben azonosulók harmada a szakmunkástanulók, ötöde a szakközépiskolába járók közül került ki. Ez utóbbiak aránya a részben egyetértők között még magasabbnak bizonyult, így a szakközépiskolások a teljesen vagy részben szimpatizálók 31 százalékát tették ki. Azaz a szakmunkástanulók közül minden negyedik, a szakközépiskolások közül minden harmadik valamilyen mértékben szimpatizált a szkinhedekkel. A felmérés szerint a munkanélküli fiatalok körében kevésbé voltak népszerűek a „bőrfejük”, ami azzal magyarázható, hogy a munkanélküliek jelentős hányadát a cigányok tették ki.

A fővárosi fiatalok 29 százaléka értett részben vagy teljesen egyet a szkinhedekkel, a falusi fiataloknak „csak” 20 százaléka. Regionális megközelítésben a nyugat-dunántúli ifjúság bizonyult a legtoleránsabbnak – 16 százaléknál szimpatizáns –, s ők utasították el legnagyobb arányban is a szélsőséget – 69 százalékuk. A legerősebben szimpatizálók Heves, Jász-Nagykun-Szolnok és Hajdú-Bihar megyéből kerültek ki, elérve a 28%-ot is.

A szkinhedekről 3582 fő mondott érdemi véleményt a kutatás során, tartalmilag 77 százalékban negatív, 16 százalékban pozitív állásfoglalást tükrözve. A fennmaradó 7 százalék semlegesnek bizonyult a megítélésben. A szkinhed tulajdonságok közül a legtöbben agresszivitásukat emelték ki, 95 százalékban elutasítóan. Ennél két százalékkal kevesebben ítélték el a második leggyakrabban említett jellemzőt, a fajgyűlöletet. Amikor azonban a fajgyűlölet konkretizálására került sor, azaz a cigányellenességre, a vélemények már fele-fele arányban megoszlottak az egyetértők és elutasítók között. A szkinhedek idegen- és zsidóellenességét csak feleannyian említették mint cigánygyűlöletüket, s többségében elutasítóan. A válaszadók töredéke, mindössze 79 fő találta jellemzőnek, hogy a szkinhedek a régi Magyarország visszaállítása érdekében lépnek fel, de több mint ötvenen ezt pozitív tulajdonságként értékelték. Sokan tartották őket buta, primitív embereknek, s ítélték el megjelenésüket.

A vizsgálat szerint a korosztály több mint fele, mintegy 480 ezer fő elutasította a szkinhed ideológiát, s csak/de 40 ezerre tehető azok száma, akik azonosulnak vele. Ami nem jelentette azt, hogy tevékenyen részt vennének a mozgalomban. Azoknak a száma, akik részben szimpatizáltak a szkinhedekkel 160 ezer főre, akik közömbösnek bizonyultak 140 ezer főre becsülhető.

A kérdőív politikai attitűdöket kutató blokkjának elemzése bizonyította, hogy a szélsőséges nézetekhez a nem dolgozó és nem tanuló – általában munkanélküli – fiatalok vonzódnak legjobban. Kicsúsztak a szülők és az iskola kontrollja alól, parttalan-ságuk és kilátástalanságuk miatt könnyen befolyásolhatók és eszközeivé válnak politikai irányzatoknak. Rokonszenv tekintetében pedig a dolgozókat, szakmunkás- és szak-középiskolai tanulókat egyaránt meg lehet említeni.

A TÁRKI kutatói 6 ezer főre becsülték a politikai szervezetekben részt vevő fiatalok számát, akiknek fele a liberális, baloldali eszméket támogatja.

IV.

Mint említettem, a szkinhed mozgalom társadalmi veszélyessége pont abból ered, hogy a kilencvenes évek elején összekapcsolódott a politikai érdeklődéssel. Az aktív, kemény mag ugyan nem tehető 3-400 főnél többre, de – mint a fenti vizsgálatból is látható – befolyásuk jelentős, s nem kiszámítható előre, hogy cigány- és idegengyűlöletükben, sovinizmusukban, irredentizmusukban meddig mennek el. Gondolkodás-módjuk iskolázatlanságukból, olvasatlanságukból és tájékozatlanságukból adódóan csak végletes ítéletalkotásra képes: valami vagy nagyon fehér, vagy nagyon fekete számukra. Ennek megfelelően viszonyulnak a mindennapi társadalmi valósághoz is: istenítenek vagy pusztítanak. Társadalmi helyzetük, nem egy esetben a család státusz-csoportjának lefelé történő elmozdulása eltorzítja én-képüket, nem-igaz viszonyba kerülnek a környezettel.

Az erőszak privilegizálása militáns változásokat okozott a szkinhedek körében, akik a megjelenés mellett – melyet a célszerűség diktál – sokat adnak fizikai erőnlétük karbantartására. Ennek során túlélési gyakorlatokat, harci játékokat folytatnak, a csoportokon belül fegyelem uralkodik.

A szkinhed mozgalom divatirányzatból társadalmi mozgalommá változott, melynek során a csoportok minőségi és mennyiségi változáson mentek keresztül. Kapcsolatokat kerestek a politikai életben szerepet vállaló legális pártokkal, mozgalmakkal, de illegális szerveződésekkel is. Ezen szervezetek közös jellemzője a szélsőséges jobboldali hangvételű uszítás, céljaik elérése érdekében a történelem meghamisítása. A szkinhedek utánpótlási bázisát jelentik ezeknek az irányzatoknak.

POLITIKAI KULTÚRA, TÁRSADALMI RÉSZVÉTEL

Farkas András

A demokrácia fogalmának változása egyetemi hallgatóknál a rendszerváltozás folyamán

Az 1989 óta folytatott longitudinális és kultúrközi vizsgálsorozatban tanulmányoztam az egyetemi hallgatók politikai fogalmi rendszerének, gondolkodásmódjának változását. A számos adatfelvételi eljárással nyert eredménye közül itt az egyetemi hallgatók által a demokráciáról írt esszék tartalomelemzését mutatom be.

A vizsgált minta nem reprezentatív, a levont következtetések ennek megfelelően legfeljebb a vizsgált egyetemistacsoportokra érvényesek. Az eredmények mindazonáltal szimptomatikusak és több újabb keletű vizsgálattal egybehangzó összképet mutatnak.

Az adatfelvétel időszaka: 1990 és 1995 között évente megismételve.

Az adatfelvételben részt vevő személyek: évenként 50-50 fő budapesti bölcsész- és műegyetemi hallgató (követéses vizsgálat három szakaszban).

Az adatfelvételi eljárás: egyoldalas írásos esszé készíttetése egy hosszabb kérdőíves felmérés részeként. A feladatot a személyek anonimitásuk megőrzése mellett otthon végezték el. A kérdés 1992 és 1995 között a következőképpen hangzott: *Mi a véleményed a demokráciáról általában, és mi a véleményed a demokrácia jelenlegi magyarországi formájáról?* A kérdést 1990-ben, a parlamenti választások időszakában a fenti módon nem lehetett feltenni, itt a kérdőívben a következő két megfogalmazás szerepelt: *Mi a demokrácia? Várhatóan hogyan befolyásolják a jelenlegi társadalmi-politikai események életed alakulását, mi az egyén szerepe a demokráciában?*

Az eltérő kérdések miatt a tartalomelemzés eredményei az 1992-től 1995-ig terjedő időszakra hasonlíthatók össze közvetlenül, az 1990-es adatfelvétel eredményeit néhány példán keresztül próbálom meg érzékeltetni. A tartalomelemzés eredményei a következőkben foglalhatók össze:

1. A pozitív megállapítások részaránya általában a demokráciáról a teljes szöveg-hosszat tekintve 1995-re az 1992-es érték egyharmadára csökkent. Ezzel egyidejűleg nőtt a negatív és különösen az ambivalens (*a tulajdonképpen jó lenne, de...* típusú) megállapítások részaránya.

2. A demokrácia magyarországi állapotát végig igen kritikusan ítélték meg a hallgatók, 1995-re a pozitív megállapítások a szövegekből teljesen eltűntek.

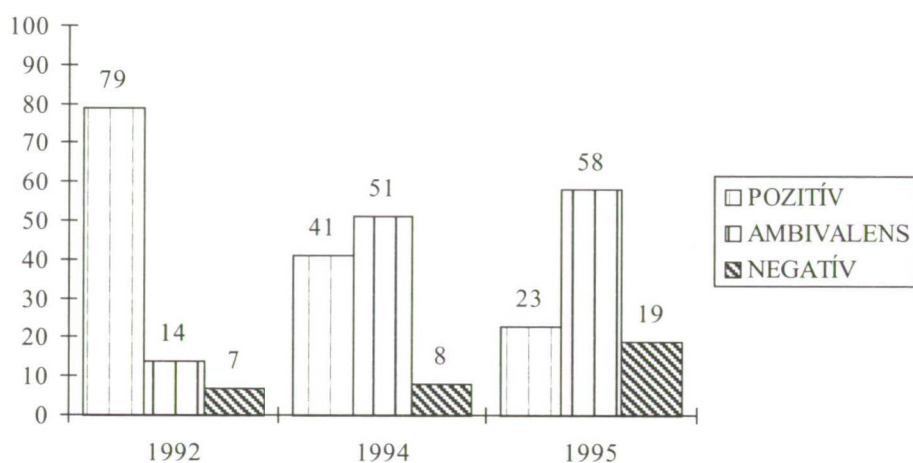
3. A bizonytalanságot, illetve visszafogottságot sejtető személyes megfogalmazásokat (*úgy hiszem, én úgy gondolom stb.*) alkalmazó személyek száma 1992-ről 1995-re a felére csökkent, az érzelmetli megfogalmazásokat használó személyek száma a kétsze-

resére nőtt, a vágy jellegű megfogalmazásokat (*bárcsak, szeretném ha stb.*) alkalmazók száma megefeleződött.

4. A vizsgált időszakban fokozatosan eltűntek a szövegekből a múlt- és jövőidejű mondatok.

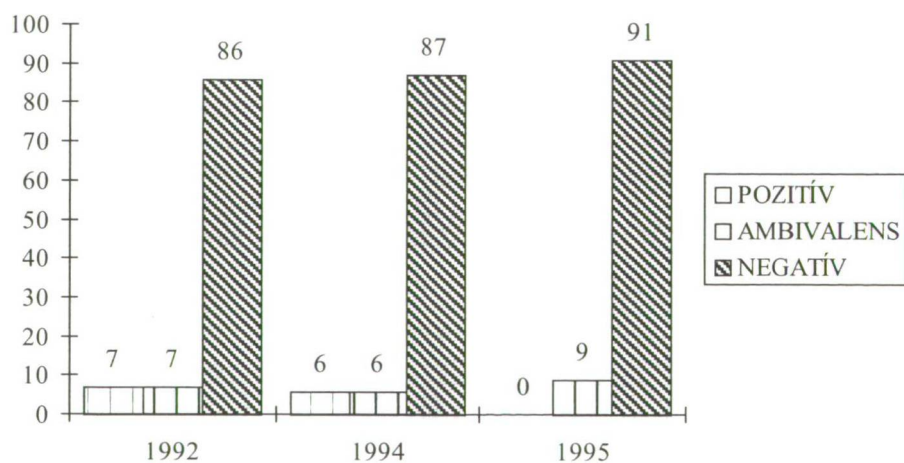
A demokrácia általában

A megállapítások megoszlása

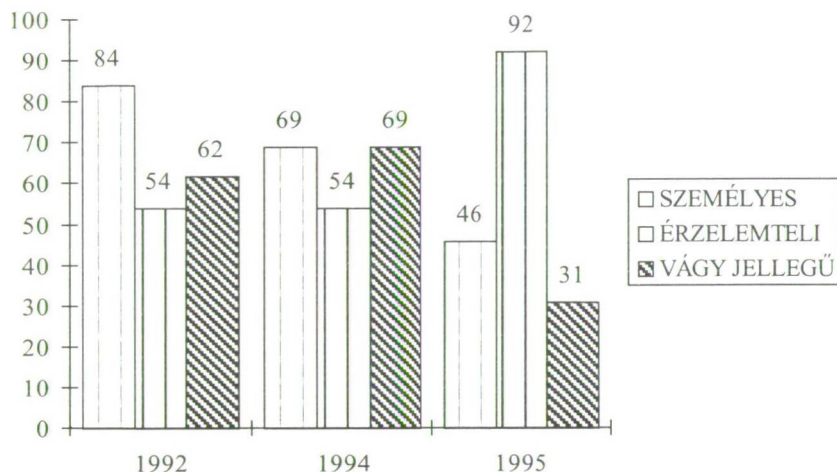
A magyarországi demokrácia

A megállapítások megoszlása

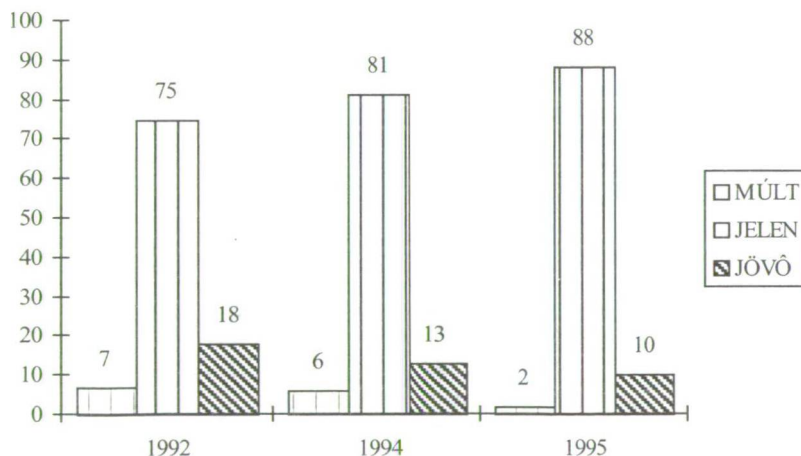
Karakteres megnyilvánulások (A demokrácia esszéikben)

A vizsgálatban részt vevők százalékában

Időbeli viszonyok (A demokrácia esszéikben)

A megállapítások megoszlása

Az 1990-es adatfelvételkor a demokrácia fogalmának kifejtésekor a személyek túlnyomó többsége néhány demokratikus szabadságjog, így a sajtó-, gyülekezési és véleménynyilvánítási szabadság felsorolására szorítkozott, továbbá a jog előtti egyenlőséget és a szabad, többpárt rendszeren alapuló választást említette meg. Az intézményrendszer elemei közül a parlament szerepét hangsúlyozta. A megfogalmazások meglehetősen ár-

nyalatlanok és iskolás jellegűek, néha kifejezetten naivak voltak. Túlnyomórészt visszafogott optimizmust fejeztek ki, továbbá egyértelmű érdeklődést az átalakulási folyamatok iránt. A következőkben néhány jellemző részletet mutatok be az 1990-es esszékből.

Az első egy műegyetemista kijelentése, amelyben a nyilatkozókra egyébként 1990-ben egyértelműen jellemző tolerancia fejeződik ki: „*A demokrácia az emberek, egyének sajátja, így az enyém is. Elmondhatom a véleményem, kritikát gyakorolhatok, megválaszthatom saját vezetőimet. De ehhez másnak is joga van, és ha a véleményemmel kisebbségben maradok, akkor azt tudomásul kell vennem.*”

A fiatalok általában nem kívánnak aktívan részt venni a politikai folyamatok alakításában, ugyanakkor igen nyitottak és érdeklődnek irántuk. Ezt fogalmazza meg például az egyik bölcsész a következőképpen: „A demokráciát mostanában érzem először; eddig csak tanultam róla. Saját helyem csak annyi, hogy figyelem a körülöttem levő világot, igyekszem határozott véleményt kialakítani a most zajló társadalmi folyamatokról és a szereplőkről. Szavazni természetesen mindkét alkalommal elmentem, ez nagyon fontos volt nekem. Egyedül ilyenkor szólhat bele a nagy többség a sorsát irányító döntésekbe.”

1990-ben a hallgatók többsége egy harmadik utas megoldás után áhítozott. Az egyik hallgató szavaival élve az „*emberarcú kapitalizmus*” iránt, amelybe bizonyos félékek vannak beépítve: ahol a társadalmi különbségek nem nőhetnek korlátlanul, ahol egyes rétegek elszegényedése nem folytatódhat megállíthatatlanul, ahol az esélykülönbségek növekedésének maga a rendszer szab gátat.

A jövőre nézve az esszéik túlnyomó többsége visszafogott optimizmust sugárzott. Íme az első példa: „*Bízom benne, hogy egy új, eredményes gazdaságpolitikával az új vezetés valamelyest enyhít majd a problémákon, és néhány év múlva talán emelkedhet kissé az életszínvonal. Remélem a diplomának nagyobb becsülete lesz most, mint az előző rendszerben, és nem kell majd elpazaroltnak éreznem az egyetemi éveim.*”

Az optimizmuson kívül a megkérdoztetekre az is jellemző, hogy a demokráciát nem hozzák összefüggésbe esetleges pártpreferenciájukkal. Az első esszéirészlet: „*Valószínűleg megszilárdul a parlamentáris demokrácia. Lehet kormányválság, de ez nem tragédia. A gazdasági gondok (külföldi segítséggel) fokozatosan enyhülnek, bár ez sokáig tart majd. Magyarországon nem lesz nagy jólét mostanában, de stabilizálódik a társadalom.*” Majd a másik példa: „*Nagyon nehéz a jelenlegi helyzet alapján megítélni, mi fog következni. Az biztos, hogy a válságokból sok minden nem fog megvalósulni... Nem az a legfontosabb, hogy melyik párt fog kormányozni, hanem hogy több párt van, amelyek ellenőrizni tudják egymást. Remélhetőleg a parlament nem lesz egy szabadon mozgatható báb, hanem értelmes, tudással rendelkező emberek gyűlékezete.*”

Nem minden megkérdoztetre jellemző azonban ez a visszafogott magabiztosság már 1990-ben sem. Egy műegyetemista esszéirészlet: „*Az egyén szerepe a demokráciában odáig terjed, hogy a szavazataival valakinek a kezébe adja a hatalmat... Míg a választások előtt az egyéntől függ a «demokratikus» hatalom, úgy a választások után a «demokratikus» hatalomtól válik teljesen függővé az egyén, és bármit csinál egy szem magában, akkor sem tud változtatni.*”

Végül egy másik kételkedő vélemény: „*Nem látom, hogy az egyének bármilyen hatása lehetne a folyamatokra... Arról, hogy mi az én helyem a demokráciában, nem tudok mit mondani. Mert nem látom a demokráciát. Azt látom, hogy a korábbi egy kutya helyett most öt rontott rá a csontra, a korábbi lusta szuszogás helyett pedig féltékeny morgás hallatszik.*”

A viszonylag pozitív és optimista összkép már lényegében 1992-re elromlott, hogy 1995-re végképp összeomljon. A negatív hazai tapasztalatok a demokrácia intézményének általános megítélésére is visszahatottak. A fokozatok a demokráciáról szóló esszék tartalomelemzésének eredményeit bemutató diagramokon is nyomon követhetők.

1992-ben az *általában vett demokráciánál* még túlsúlyban vannak a pozitív szövegelemek. A teljes esszék szövegösszeállításának arányában a megállapítások 79%-a pozitív. Ez az arány 1994-re, a választásokat követő két hétre már 41%-ra süllyed, hogy 1995-re 23%-on landoljon. Ezzel egyidejűleg fokozatosan növekedik az ambivalens és a negatív megfogalmazások aránya. Az elemzések az 1990-esekhez képest sokkal komplexebbek, részben ez a komplex megítélés, sokoldalú megközelítés eredményezi az ambivalens állítások dominanciáját. A demokrácia szinte minden eleménél egyidejűleg jelen vannak pozitív és negatív oldalak, hatások, értelmezések.

A *magyarországi demokrácia* megítélésénél már 1992-ben a negatív megállapítások túlsúlya érvényesül. Csak elvétve fordul elő pozitív vagy ambivalens értékelés. Szomorúan kell tudomásul vennünk, hogy az egyértelműen pozitív megállapítások a magyar viszonyok demokráciájára vonatkozóan a megkérdezettek szövegeiből 1995-re egyszerűen eltűnnek.

A következőkben a személyek néhány karakteres megnyilvánulására hívnám fel a figyelmet: ezek a személyes, az érzelmileg telített és a vágy jellegű megállapítások.

A bizonytalanságot kifejező, a környezet által nem feltétlenül visszaigazolt tartalmú, de legalábbis a kritikai élt tompítani kívánó személyes megfogalmazás, amelyet az „úgy vélem”, „azt hiszem”, „szerintem” stb. kitételeken érhetünk tetten, 1992-ben a személyek 84%-ánál fordult elő. Ez az arány az évek során egyre csökkent: 69, majd 46%-ra, azaz a személyek megállapításaikban lényegesen biztosabbakká váltak, kijelentéseiket nem tompították bizonytalanságot sejtető nyelvi formákkal, mintegy „ex cathedra” fogalmaztak. Ezzel egyidejűleg az 1992 és 1994 közötti stagnálást követően 1995-re ugrásszerűen megnövekedett azon személyek aránya, akik érzelmmel telített megfogalmazásokat alkalmaztak.

Vegyünk néhány példát az érzelmetli megfogalmazásokra 1992-ből: „*Elég szomorú lenne, ha ez lenne az igazi demokrácia.*” „*A mai magyar demokrácia formája visszataszító.*” „*A magyar demokrácia szerintem pseudodemokrácia, szövirág. A demokráciát nem lehet csupán törvényekkel alakítani, hanem ahhoz kulturáltság, tolerancia és önismeret is kell.*” „*Elég nehezen tudom elfogadni, hogy a demokratikus jogrend csak intézményekben nyilvánul meg, és a politikusok gondolkodásában nem. Szeretném, ha a magyar demokrácia humánusabb, szociálisan érzékenyebb és «szakértőbb» lenne.*”

Az évek előrehaladtával a megfogalmazások egyre keményebbek, pesszimizmust, tehetetlenséget fejeznek ki. Bemutatunk két példát a demokráciaesszékből 1994-ből, egy sommásabb megfogalmazást és egy érvelőbb, jobban kifejtett véleményt.

Íme az első egy műegytemi hallgatótól: „*A gerinc teljesen elveszett az emberekből. Az adott gazdasági helyzetben nem véletlen, hogy minden szélsőséges ideológia felveti a fejét, és akad, aki hűen szolgálja azt... Itt nem demokrácia, hanem kormánysugalmazott diktatúra van.*”

És a másik egy bölcsészettől: „Az európai típusú demokrácia a legjobb választásnak tűnik az emberiség repertoárjából. Ez nem jelenti azt, hogy hibátlan, sőt! A fogyasztói társadalom szerkezete szűk sémákba szorítja az embereket, «egydimenzióssá» sorvasztja őket, és ez a politikára is igaz. Magyarországon átvettük a demokrácia intézményeit, de nem tanultuk meg az íratlan szabályait. A magyar demokráciát olyan emberek próbálják meg csinálni, akik egy tekintélyelvű társadalomban nőttek fel, és ez benne maradt a viselkedési mintáikban. Nincs rálátásuk saját korlátaikra. Ezért a magyar demokrácia suta, felemás, bicegős. Pont a lényeges részek hiányoznak belőle: igazi tolerancia, a másik tisztelete, véleményének igazi meghallgatása, respektusa.”

Végül három véleményt idézek az 1995-ös év demokráciájáról.

Az első egy műegyetemistától: „Az igazi demokrácia megvalósíthatatlan. Soha nem lehet legyőzni az egyéni érdekek elsőbbségét. Az emberek úgy hiszik, hogy megvan az esélyük a demokratikus viszonyok megteremtésére, és aszerint élhetnek. Ez azonban csak külsőség, amit elhittetnek az emberekkel.”

Egy bölcsész esszéírészlet: „A gyakorlatban, az egyszerű ember mindennapjaiban – szubjektív okok miatt – a demokrácia kevésbé megvalósítható. A véleményt nyilvánító ember az állását, a biztonságát kockáztatja, holott demokratikus joga van a véleménynyilvánításhoz. Sok idő szükséges, hogy a demokrácia ne csak az erősek lehetősége legyen. Szerintem itt a pénz az, ami a legfőbb hatalom. Annak van joga, igaza, lehetősége (egészséghez, tudáshoz stb.), aki azt meg tudja vásárolni.”

Egy másik bölcsészvélemény: „Jelenleg Magyarországon a demokrácia nem működik. A rengeteg szélsőség és belső ellentmondás lehetetlenné teszi egy egészséges demokrácia kifejlődését. Az elmúlt 40 évben felgyülemlett feszültséget az emberek nem tudják máshogy feloldani, csak a demokrácia által nyújtott szabadságjogok túlzott kihasználásával, az azokkal való visszaéléssel... Az egymást váltó kormányok csak önös érdekeikkel foglalkoznak, a saját gazdasági jólétüket igyekeznek négy év alatt megalapozni.”

Nos, ha visszapillantunk a grafikonra, valószínűsíthetjük, hogy nem kirívó, extrém, deviáns egyetemi hallgatók megnyilatkozásait hallottuk, hiszen független kódolók az 1995-ös demokráciaesszéikben egyetlen olyan megállapítást sem találtak, amely egyértelműen pozitív jelentéssel rendelkezett volna a demokrácia aktuális magyarországi formáját tekintve. Sőt, mint láttuk egynémely példából, az általában vett demokrácia létét is kétségbe vonják egyes megkérdozettek. Ily módon az illúzióvesztés teljes folyamatát kísérhettük végig a szövegeken az 1990-es visszafogott optimizmustól az 1995-ös visszafogott nihilizmusig.

A grafikon 3. oszlopát még nem vettük szemügyre, pedig szoros kapcsolatban van az illúzióvesztéssel. A sötét oszlopok azt mutatják, hogy a vágy jellegű megállapításokat alkalmazó személyek részaránya 1992 és 1995 között a felére, 62%-ról 31%-ra csökkent. Ezeket a megállapításokat a szövegekben a „bárcsak”, „úgy kellene legyen”, illetve egyszerűen „kell” típusú fordulatok alapján azonosíthatjuk: pl. „Az embereknek fel kell nőni a demokráciához”, avagy „Szeretném, ha a magyar demokrácia humánusabb lenne”. A vágy jellegű megállapítások 1994-re, az újabb választások időszakára enyhe növekedést mutattak, majd egy év elég volt annak felismerésére, hogy nincs több alternatíva, nincs miben reménykedni, az előbbi példáknál

maradva, „Az emberek nem nőnek fel a demokráciához” és „A magyar demokrácia nem lesz humánusabb”.

Egy további érdekes változást figyeltünk meg a szövegeken 1992 és 1995 között: a múltra, illetve jövőre vonatkozó megállapítások aránya fokozatosan csökkent, a jelen magyar, igen ritkán nyugat-európai helyzetre utaló szövegrészek csaknem teljesen kiszorították a többi időt. Úgy is mondhatjuk, hogy a múlt és a jövő csaknem teljes elvesztésének lehettünk tanúi a szövegek elemzése során.

Rendkívül érdekes különbségek vannak az írásban adott rövid elemzések és az indirekt technikával nyert adatok között. Az utóbbiak azt látszanak igazolni, hogy a demokrácia fogalma nem kompromittálódott olyan mértékben, mint az az esszékből látszik.

A szöveges kikérdezési formákkal nyert adatokat sokkal inkább befolyásolják az aktuális, élményszerű hatások, egy tandíjreform, a napi megélhetési gondok stb. Ezen kívül a megkérdezettek általában hajlamosak arra, hogy a szövegekben a problémákra koncentráljanak és ne foglalkozzanak a pozitívumokkal, hiszen azt mindenki tudja. Amiről szólni kell, az a megváltoztatandó.

Az indirekt technikákkal nyert adatok azt mutatják, hogy a demokrácia az érték tekintetében enyhén pozitív. Bár gyenge és instabil, de változó is, ami lehetőséget ad akár egy kedvező irányú elmozdulásra. A tragédia az lenne, ha a „fogalmi térben” a demokrácia jelenlegi állapotában „megfagyna”, ez jelentené a teljes kilátástalanságot, a jövővesztést a megkérdezett egyetemi hallgatók számára.

Horváth Ágnes

Kecskeméti főiskolások és a demokrácia értékei

A Kecskeméti Tanítóképző Főiskola Társadalomtudományi Tanszékén a Művelődési és Köznevelési Minisztérium Kutatási és Fejlesztési Alapjának támogatásával 1994-95-ben a főiskolai hallgatók állampolgári kultúráját, politikai tájékozottságát, a kisebbségekhez való viszonyát feltérképező kérdőíves felmérést végeztünk.¹ Kíváncsiak voltunk arra, hogy állampolgári magatartásukat, véleményüket milyen ismeretek, érdeklődési mezők és értékrendek határozzák meg, gondolkodásmódjuk mennyiben felel meg a modern alkotmányos jogállam követelményeinek.

Az önkitöltéses kérdőívet a Tanítóképző Főiskola és a kecskeméti Gépipari és Automatizálási Műszaki Főiskola hallgatói töltötték ki, így több mint 1000 fő válaszait értékelhettük ki.

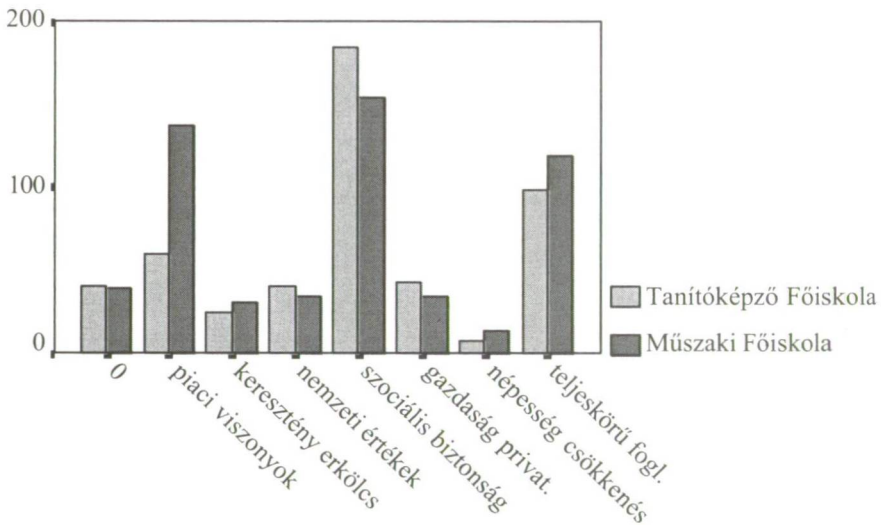
¹ A kutatás vezetője és irányítója: Szabó Ildikó szociológus, közreműködői a tanszék oktatói, valamint Marián Béla kutató. A kutatásról eddig megjelent publikációk: Szabó Ildikó–Horváth Ágnes: Tanítóképzősök elképzelései a kisebbségekkel létesíthető kapcsolatokról, in.: Iskolakultúra, 1995/24.; Szabó Ildikó–Horváth Ágnes–Marián Béla: Főiskolások állampolgári kultúrája – Empirikus vizsgálat két kecskeméti főiskola hallgatói körében, MTA Politika Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 1996; Szabó Ildikó – Horváth Ágnes: Magyarok Európában, in.: Iskolakultúra, 1996/11.; Szabó Ildikó – Horváth Ágnes – Marián Béla: Történelem és politika a főiskolások állampolgári kultúrájában, in.: Forrás, 1997. január.

A jövő értékei

A főiskolások állampolgári elkötelezettségéről, értékrendjéről átfogó képet nyerhetünk annak vizsgálatával, hogy vajon mit tartanak a legfontosabbnak a fiatalok az ország jövője szempontjából. A lehetséges válaszokat úgy válogattuk össze, hogy konzervatív, liberális és szocialista értékek egyaránt tükröződjének bennük.

A két főiskola hallgatóinak állásfoglalásai között nyilvánvaló különbségek mutatkoztak meg: nem pusztán a nemek közötti különbség volt a domináns tényező (a tanítóképzősök csaknem 90 százaléka lány, míg a műszaki főiskolán fordított az arány), sokkal inkább a főiskolai tanulmányokat végző fiatalok jellegzetes csoportjainak az eltérő társadalmi helyzetértékelése tükröződött a véleményekben.

Az ország jövője szempontjából fontosnak tartott tényezők (teljes minta, fő)

Az első helyeken a szocialista „vívmányok” és a kapitalista értékrend egyenlőtlen küzdelme fogylhet meg: a szociális biztonság elsősége tekintetében egyetért a két csoport között, de a piaci viszonyok általánossá válását és a teljeskörű foglalkoztatottságot illetően élesen különböznek a vélemények. Az előbbiekhöz képest igen szerény a nemzeti értékek, a keresztény erkölcs védelmének és a népszerűségcsökkenés megállításának igénye.²

A nemek szerinti megoszlás az egyes főiskolákon belül további differenciálódást mutatott, elsősorban az ún. szocialista értékekkel kapcsolatban. (Például a tanítókép-

² A *Érdemes összevetni a kapott eredményeket a felnőtt lakosság körében végzett korábbi vizsgálattal, ahol sok tekintetben hasonló tendenciák érvényesültek. Vö.: Lászlár Guy: Jólét vagy szabadság? – Közvélemény-kutatások a rendszerváltásról, in.: Mozgó Világ, 1993/8.*

zós fiúk kevésbé tartották fontosnak a teljes körű foglalkoztatás fennmaradását, a műszaki főiskolás lányok viszont kevésbé ragaszkodnának a piaci viszonyok általánossá válásához.) Lehetséges, hogy a jövő műszaki szakemberei, középszintű vezetői a piaci viszonyok kiteljesedését vagy a gazdaság privatizációját eleve vesztesként élik meg vagy gondolják végig?

A szociális biztonság és a teljes körű foglalkoztatás ilyen mértékű követelése mellett meglepő, hogy más összefüggésben a tanítóképzősök 43, a műszaki főiskolások 40 százaléka úgy nyilatkozott, hogy egyáltalán nem állnak közel hozzá a szocialista eszmék. Nyilvánvaló, hogy emögött fogalmi tisztázatlanság és zavar húzódik meg, s felhívja a figyelmet arra, hogy mi él a fejekben a retorika és a deklaráció, ha úgy tesszük az ideológia szintjén, s mi érvényesül ebből a gyakorlati kérdések vonatkozásában.

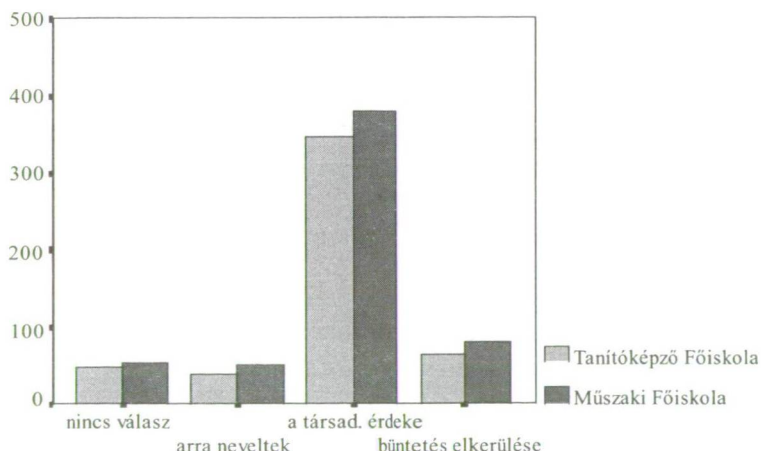
Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy saját jövőjük szempontjából mindkét főiskola hallgatói a megfelelő házastárs megtalálását tartották legfontosabbnak, ezt követte a megfelelő foglalkozás és a fiúk esetében a pénz. A közéleti (politikai) karrier elenyésző százalékban szerepelt a fiatalok személyes ambíciói között.

Törvényesség – az állam és a polgár

Több kérdéscsoport foglalkozott a hallgatók törvényességről, jogállamiságról, állampolgári magatartásformákról alkotott véleményének vizsgálatával, melyekben arra kerestük a választ, hogy létezik-e konzekvens állampolgári kultúra, határozott orientáció, avagy a mindenkor szituáció határozza meg a válaszok jellegét.

Megkérdeztük a fiatalokat, hogy véleményük szerint miért kell betartani a törvényeket. Válaszaikban négy lehetőség közül választhattak: „azért, mert a társadalom javát szolgálják”; „azért, mert arra neveltek bennünket”; „azért, hogy elkerüljük a büntetést”; „nem tudom”.

A törvények betartásának indítékai (teljes minta, fő)

Megfigyelhető, hogy a fiatalok döntő többsége társadalmi értékként definiálja a törvényességet. Esetükben a törvények betartásának motívuma a „közjó” internalizált fogalma, mely elsőbbséget élvez a tradicionális tekintélyelvűséggel vagy a büntetéstől való félelemmel szemben.

Mennyiben érvényes ez az általánosság szintjén megmutatkozó elkötelezettség a hétköznapi élet konkrét szituációiban? A biztonsági öv használatára vonatkozó kérdésnél (Mit gondol az olyan emberről, aki soha nem kapcsolja be a biztonsági övet?) a többség az „azt csinál a maga életével, amit akar” ál-liberális fordulatát jelölte be (59, ill. 53 százalék)!

A törvényekkel kapcsolatos ambivalenciát mutatja néhány további kérdésre adott válasz megoszlása is. Adott kijelentésekkel összefüggésben kértük a válaszadókat, hogy fejezzék ki egyetértésüket vagy ellenvetéseiket. Négy fokozat alapján nyilatkozhattak: „Teljesen egyetértek”, „Inkább egyetértek”, „Nem igazán értek egyet”, „Egyáltalán nem értek egyet”, valamint a szokásos „nem tudom” közül kellett választaniuk.

1. táblázat

A törvények funkciójával kapcsolatos kijelentések (egyetértés jelzése százalékban) N=1065

	Teljesen egyetért	Inkább egyetért	Nem igazán ért egyet	Egyáltalán nem ért egyet	Nem tudja	Egyetértési index
Haza csak ott van, ahol jog is van.	57, 52	28, 31	8, 9	2, 4	5, 5	78, 75
A törvények betartása fontos, de vannak ennél fontosabb dolgok is.	37, 37	42, 37	13, 17	3, 4	4, 5	70, 67
Az állam azért van, hogy elősegítse az emberek érvényesülését.	16, 18	24, 34	35, 28	12, 11	13, 10	43, 50
Az állam legfontosabb feladata az, hogy rászorítsa az embereket a törvények betartására.	4, 9	16, 26	53, 43	23, 17	5, 6	32, 41
A törvények azért vannak, hogy megtaláljuk mellettük a kiskapukat.	7, 9	11, 17	34, 35	42, 34	7, 7	25, 31

(A táblázatban közölt első szám a Tanítóképző, a második a Műszaki Főiskola hallgatóinak adataira utal)

A részletesebb tanulmányozás rámutat arra, hogy a műszaki főiskolások körében sokkal erőteljesebb az állami szerepvállalás hangsúlyozása mind az állampolgári boldogulás, mind a törvények betartatása (közhatalom) tekintetében. Mindez azonban nem párosul a törvények betartására vonatkozó belső igénnyel, hiszen jóval magasabb százaléokban tartják megengedhetőnek a „kiskapuk” kihasználását.

Állampolgári magatartás és kultúra

A hétköznapi életben tapasztalható különböző társadalmi jelenségek és magatartásformák értékeléséből képet alkothattunk a főiskolások gyakorlathoz kapcsolódó törvénytiszteletéről, társadalmi szolidaritásáról, együttműködési készségéről. A cselekedetek minősítését (nagyon felháborítótól az egyáltalán nem felháborítóig) tartalmazó válaszokat 100 fokú skálára vetítve a felháborodás mértékéről kapunk összehasonlító áttekintést.

2. táblázat

Az egyes cselekedetek sorrendje a felháborodás mértéke szerint (százalék) $N=1065$

Milyennek találja, ha valaki...	Felháborodási index (%) (Tanítóképző)	Felháborodási index (%) (Műszaki Főisk.)
elmulasztja a segítségnyújtást egy balesetnél	94	90
ellop egy autót	88	82
párhuzamosan több partnerrel is szexuális kapcsolatot tart fenn	66	52
elemel egy doboz cigarettát az áruházból	63	60
egészséges létére olyan orvosi igazolást szerez, amellyel mentesül a katonai szolgálat alól	51	40
eltitkolja a jövedelmét az adóhatóság elől	50	48
szerelem nélkül létesít szexuális kapcsolatot	48	40
pénzért megír egy szakdolgozatot	43	37
a munkanélküli segély mellett feketén dolgozik	41	42
hozzásegíti a halálhoz a gyógyíthatatlan, szenvedő beteget	35	39
jegy nélkül utazik az autóbuszon	25	30
hirdetés útján keres magának partnert	18	24

A sorozat két véglete (a legnagyobb, illetve legkisebb mértékű felháborodás) egyfajta természetes emberi szolidaritás erőteljes meglétét igazolja, hiszen a segítségnyújtás elmulasztása, vagy egy nagyobb értékű lopás valós ellenérzéseket indukál, ugyanakkor enyhébb megítélést kapnak az emberileg indokolható vagy mértékükben „megbocsátható” magatartástípusok. A történelmi tapasztalatok tükrében egyáltalán

nem meglepő a kibúvókat kereső, eredendő bizalmatlanság a mindenkori hatalom képviselőivel és hatóságaival szemben (pl. az adózás vagy a katonai szolgálat esetében).³

Mi a fontos és mit szeretünk?

A kérdőív kitöltőinek különleges feladatot jelentett az a jelenségsor, melyről meg kellett mondania, hogy szereti-e, illetve fontosnak tartja-e vagy sem. Három-három lehetőség állt rendelkezésre az állásfoglaláshoz: „szeretem”, „nem szeretem”, „nem ismerem”, illetve „fontosnak tartom”, „nem tartom fontosnak” és ismét „nem ismerem”.

A válaszok rendkívül finom különbségeket mutattak az egyes fogalmak ismertségét, fontosságát és szeretettségét illetően, s ennek alapján megállapítható, hogy a főiskolások tisztában vannak a jogállamiság értékeivel, elismerik a demokratikus intézményrendszer közjogi jelentőségét, szeretik a magyarságot és a nemzeti szimbólumokat, de bizalmatlanok a politikusokkal és a politikai szervezetekkel szemben, s nagyon kevés toleranciát tanúsítanak más nemzetek és kisebbségek iránt.

Ha a kapott válaszokat -100-tól +100-ig terjedő skálán helyezjük el, ahol a negatív tartomány a „nem szereti”, illetve „nem fontos” válaszok dominanciáját jelenti, akkor a következő sorrendet kapjuk:

Látható, hogy az érzelmek eleve szélesebb skálán mozognak és nagyobb szóródást mutatnak, míg a fontosság differenciáltabb. Ugyanakkor a két szélső pont – a magyarok valamint a kommunizmus – ugyanaz mindkét skálán. A fontosságot tekintve a demokratikus politikai berendezkedés intézményei vezetnek a sort, míg az érzelmi kötődés mértéke változó.

Jellemző, hogy az érzelmek sorrendjében sokkal hamarabb negatívra fordul az index (ez azt jelenti, hogy az adott kérdésre adott válaszok között több volt az elutasító), mint a fontosságnál. Ez ismételten megerősíti a korábban is tapasztalt ténytet, hogy a fiatalok fontosnak tartják a politikai berendezkedéssel összefüggő jelenségeket, de konkrét megjelenési formájukkal – legyenek azok intézmények vagy személyek – nem tudnak azonosulni.

A szomszédos országok népeinek megítélése meglehetősen negatív, s ez egyaránt vonatkozik az érzelmekre, s a racionálisabb véleményyt tükröző fontosságra is. Hasonló a helyzet a cigányokkal kapcsolatban: az egyértelműen előítéletes magatartás mindkét oldalra érvényes. Úgy tűnik, hosszú időre van szükség, míg a fiatalok felismerik, hogy az egymásra utaltságból és az együttélésből fakadó kényszerek kizárólag a tolerancia révén oldhatók fel, s ennek legalább a probléma fontossága tekintetében feltétlenül érvényesülnie kellene. A cigányokkal szembeni fenntartások a kérdőív szinte valamennyi vonatkozó állásfoglalásában tükröződnek, a zsidók viszont – legalábbis a tanítóképzősöknél – több vonatkozásban pozitív megítélésben részesültek.

Mint a táblázatból kitűnik, az érzelmek és a fontosság tekintetében egyaránt komoly eltérések tapasztalhatók a két főiskola hallgatóinak válaszai között (a sötétebb árnyalat a két főiskola hallgatóinak válaszai között mutatkozó szignifikáns különbségekre utal). A Tanítóképző hallgatói nyitottabbak, elfogadóbbak, jobban szeretik az életüket kísérő jelenségeket, elutasításaik csak néhány esetben öltenek szélsőséges mértéket. Ez is inkább az érzelmek terén mutatkozik meg, az intellektuálisan megalapozott fontosságtudat racionálisabb válaszokat eredményezett. A műszaki főiskolások a pedagógus jelöltekhez hasonlóan differenciáltak a szeretet és a fontosság dimenziói-

³ A társadalmi változások és megrázkódtatások révén kialakult ambivalens közérzet szociálpszichológiai hátterét tárja fel Szalai Erzsébet *Narcissus megkísértése* című tanulmánya. in.: *Kritika*, 1997/3.

ban, válaszaik azonban szélesebb skálán mozognak, elutasításuk egyértelműen nagyobb mértékű, egyes esetekben (népcsoportok, politikusok) egészen szélsőséges.

3. táblázat

A szeretettség és a fontosság mértékének alakulása (elfogadási index százalékban) N=1065

A szeretettség sorrendje	Tanító- képző Index (százalék)	Műszaki Főiskola Index (százalék)	A fontosság sorrendje	Tanító- képző Index (százalék)	Műszaki Főiskola Index (százalék)
magyarok	93	91	magyarok	92	92
Szent Korona	71	73	helyi önkorm.	77	68
liberalizmus	69	64	köztárs. elnök	72	63
Göncz Árpád	60	60	választás	72	66
pénz	55	71	kormány	72	61
köztársasági elnök	51	57	miniszterelnök	71	51
zsidók	39	-2	pénz	69	76
Kuncze Gábor	36	13	1956-os felkelés	69	58
franciák	35	19	liberalizmus	69	57
vallás	28	-9	Szent Korona	59	54
amerikaiak	28	16	politika	56	33
engedelmesség	14	2	Göncz Árpád	54	44
Orbán Viktor	11	-7	vallás	46	15
választás	11	11	engedelmesség	46	43
helyi önkorm.	3	3	Kuncze Gábor	31	6
1956-os felkelés	2	20	amerikaiak	27	22
miniszterelnök	-3	-14	jobboldal	23	25
kapitalizmus	-5	17	zsidók	23	-22
jobboldal	-13	-5	kapitalizmus	21	35
szlovákok	-13	-48	Horn Gyula	14	4
Horn Gyula	-18	-30	sztrájk	11	7
Surján László	-31	-50	Orbán Viktor	6	-8
kormány	-31	-49	franciák	3	-17
szakszervezet	-35	-38	szakszervezet	3	22
oroszok	-38	-61	szlovákok	-12	-40
politikus	-47	-62	oroszok	-18	-28
sztrájk	-50	-55	románok	-25	-56
Boross Péter	-51	-62	Surján László	-28	-56
románok	-54	-78	konzervativizmus	-30	-21
szocializmus	-56	-61	cigányok	-39	-69
Torgyán József	-58	-35	szocializmus	-44	-52
Csurka István	-61	-72	Boross Péter	-46	-59
konzervativizmus	-63	-59	Csurka István	-49	-59
cigányok	-67	-89	Torgyán József	-58	-41
kommunizmus	-77	-85	kommunizmus	-64	-72

Összességében tehát a főiskolások állampolgári értékrendje és értékítélete nem tekinthető konzekvensnek, sok szempontból hiányos információk, esetlegességek és előítéletek vezérlik. A vizsgálat tükrében megállapítható, hogy a főiskolások állampolgári magatartásra vonatkozó nézetei igen ellentmondásosak, jogtudatuk egyes elemei nincsenek szinkronban egymással, a demokratikus társadalmi normákat és értékeket inkább csak az absztrakció szintjén, a valóságos társadalmi-politikai folyamatoktól különválasztva sajátították el. Megfigyelhető volt, hogy csak bizonyos szélsőséges politikai nézetek mellett rajzolódtak ki koherens állampolgári attitűdök és rendkívül nagy volt azoknak a száma, akik bizonytalan alapokon, fogalmi tisztázatlanságok mentén, az adott szituáció tükrében válaszoltak a kérdésekre.

A tévováság feloldása, a fogalmak következetes tisztázása csak egy korai életkorban megkezdett és szisztematikusan végiggondolt, a demokratikus értékrend felé orientáló állampolgári nevelés révén valósítható meg. Ennek kialakításához és megvalósításához azonban elengedhetetlen, hogy a kutatás minél több információval rendelkezzen a felnövekvő nemzedékek politikai világképéről, vallott és vállalt értékeiről, jellemző attitűdjeiről és az ezeket meghatározó társadalmi tényezőkről.

Kulcsár László

Fiatalság, bolondság?

Politikai skizofrénia Veszprémben

Az alábbi rövid tanulmány a veszprémi fiatalok politikai állásfoglalását vizsgáló, 1995 és 1996 során lefolytatott három kutatás kivonata. A három kutatásból kettő városi közvéleménykutatás volt, melyeket 1995 és 1996 őszén Veszprém önkormányzata rendelt meg a Marketing Centrum Országos Piackutató Intézettől a helyi politikáról és közszolgáltatásokról.¹ A harmadik kutatás a STÁTUSZ Társadalomkutató Egyesület és az Anima Ifjúságkutató és -segítő Csoport közös projektje, melynek adatfelvétele 1996. októberében történt a fiatalok érdekérvényesítéssel kapcsolatos véleményeiről. Mivel mindegyik kutatásban szerepeltek politikai elemek, így másor¹elemzés formájában ezek összeállíthatók egy politikai véleményeket mérő munkává.² Mindhárom minta véletlen kiválasztás alapján összeállított, 300 fős volt, mely ugyan nem túl nagy, de alapvető következtetések levonására alkalmas.

A kutatási hipotézis egy dilemmából indult ki, nevezetesen abból, hogy a fiatalokkal kapcsolatban két, ellentétes kép él a közfelfogásban. Az egyik szerint a politikai aktivitásuk magasabb a náluk idősebbeknél, a „lázasadás koránál” fogva hajlamosak szélsőségesebb politikai nézeteket vallani. A másik felfogás szerint viszont meglehetősen könnyen viseltetnek a politika iránt, elvannak mindenféle közéleti tevékenység nélkül, elmerülnek a fogyasztói kultúrában.

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani a rendelkezésemre bocsátott adatokért.

² E munka mélyebb elemzése jelenleg is folyik, az eredmények részletes publikálása 1997 júliusára várható.

Mielőtt az elemzésbe belefogtunk, két dolgot kellett tisztázni. Először is azt, hogy kit tekintünk „fiatalnak”. Mi az ifjúságkutatások során általánosan használt 30 évet adtuk meg felső határként, úgy véltük ez az az életkor, ami felett már kialakult (bár nem feltétlenül sikeres) életpályákról beszélhetünk. A 30 év alattiak még a családalapítás, otthonteremtés, felsőoktatásban való részvétel és egyéb okok miatt a „fiatalság” körébe sorolhatók. Az alsó korhatár megválasztása egyszerűbb volt, mi 18 évet adtunk meg, ugyanis a politikai aktivitás szempontjából ez a kor döntő, a választójogosultság megszerzése miatt.³

A másik tisztázásra szoruló témakör a politikai részvétel kérdése volt. Ennek igen jelentős irodalma van, és a korábbi empirikus tapasztalatok is megerősítik azt a véle-ményt, mely szerint a politikai tevékenység ma Magyarországon elsősorban a pártpoli-tikán keresztül realizálódik, a közvetlen demokrácia elemei háttérbe vannak szorítva.

Az adatok elsődleges elemzése során kiderült, hogy a fiatalok (értve ezalatt a 18-30 éves, tehát politikailag már „felnőttek” tekinthető korosztályokat) két, némileg el- lentétes dimenzió alapján közelítenek a politikához. Ez a két dimenzió a szavazóként való részvétel, illetve a pártpolitikával kapcsolatos attitűdök. Ezért e két dimenzió fel- derítését választottuk a kutatás egyik alapvonulatának.

A politikában szavazóként való részvétel

A fiatalok helyi, illetve országos választásokon való részvételi aránya valamivel ma- gasabb az idősebb korosztályokénál (különösen azok esetén, akik az előző választáskor még nem voltak választásra jogosultak), a biztos szavazók aránya 53-55 százalék körül mozog. A parlamenti választásokon való részvételt a leghatékonyabb érdekérvényesí- tési formának tartják (százfokú skálán 66 pont⁴) az országos népszavazási kezdeménye- zéssel együtt (64 pont), az önkormányzati választások megítélése 61, míg a helyi népszavazás 55 pont volt. Ez első ránézésre azt mutatja, hogy a fiatalok részt akarnak venni a politikai életben, vagy legalábbis fenn akarják tartani maguknak a jogot, hogy négyévente beleszóljanak a hatalom gyakorlásába. Ugyanakkor itt egyfajta mítosz megléte is kimutatható, mely szerint a politikai részvétel nagyon fontos dolog, meg- vannak a megfelelő csatornái, amelyeket négyévente használni illik.

Ennek a mítosznak a leképeződése, megerősítése abban a kérdéssorban is kimutat- ható volt, melynek során a fiataloknak azt kellett megmondani, hogy milyen mérték- ben értenek egyet különböző kijelentésekkel. Ezt az is alátámasztja, hogy jelentős el- lenérzés fogalmazódott meg olyan kérdésre feltett itemek esetén, mint: „A közéleti szereplés nem a fiatalok dolga” (Az egyetértés mindössze 18 pont a százfokú skálán), vagy „nincsenek olyan fiatalok, akik képviselhetnék korcsoportjuk érdekeit” (19 pont). Ezek a kijelentések gyakorlatilag egyöntetű elutasításban részesültek.

Nem támogatták a fiatalok azokat a kijelentéseket sem, melyek egyrészt a radika- lizmus felé mutattak („csak sztrájkokkal és tüntetésekkel lehet elérni valamit”, 26

³ Emellett az a gyakorlati szempont is irányította a kutatókat, hogy az önkormányzat által megrendelt közvéleménykutatások mintájában csak 18 év feletti személyek szerepeltek.

⁴ A százfokú skálán prezentált adatok eredetileg ötfokú skálán lettek felvéve, a szemléletesebb ábrázolás miatt számoltuk át őket.

pont), másrészt a közönyt próbálták mérni („nincs értelme a közéleti aktivitásnak, mert úgysem változik semmi”, 39 pont), bár ez utóbbi esetén már jelentős volt a bizonytalanság. Leginkább a következő két item esetén voltak megosztottak a válaszadók: „a fiataloknak nincs tapasztalatuk a politikához”, illetve „a politikai szervezetek nem törődnek a fiatalokkal”. Ez a bizonytalanság önmagáért beszél.

A (párt)politika elutasítása

A fent kimutatott aktivitás mellett viszont az is megfigyelhető, hogy 1995 és 1996 között mind az országos, mind pedig a városi politika iránti érdeklődés visszaesett a fiatalok körében, míg az idősebbeknél ez nem változott. A politikai intézményrendszer egyes elemeiben való bizalom a fiatalok körében kisebb, mint a 30 év felettiekénél, egyedül az elektronikus média az, amely a fiatalok körében nagyobb bizalmat ébreszt, bár ez valószínűleg az életkori sajátosságokból fakad.

Az egyes pártok befolyását a város életére csaknem minden párt esetében magasabbnak ítélik a fiatalok, ugyanakkor saját bevallásuk szerint jóval kisebb ismeretekkel rendelkeznek az önkormányzat működését illetően. Valószínű, hogy a médiában kellőképpen tárgyalt politikai küzdelmek, pártvillongások (a magasabb médiafogyasztás miatt) jobban beépülnek a fiatalok gondolkodásába, de negatív előjellel, az ugyanis egyértelműen kiderült, hogy nem a pártpolitikai tevékenységet gondolják az érdekérvényesítés szempontjából hasznosnak.

Ezt az is alátámasztja, hogy az önbesorolások érdektipológia során, mikor megkértük őket, hogy spontán sorolják fel, milyen érdekeik vannak, akkor politikai álláspontjuk kifejezésre juttatását, vagy a választást (ami a demokratikus intézményrendszer egyik alapköve) csak négy százalékuk említette. Ennek oka az, hogy ha a politikai aktivitás más érdekek közé kerül, akkor erősen devalválódik, az összehasonlításban már kevésbé fontosnak minősül. Ez a jelenség hasonlít a kultúra helyzetére, mely önmagában fontos ugyan, de azért az egészségügy, az oktatás, a foglalkoztatás megoldása sokkal fontosabb. Emellett valószínű, hogy a fiataloknak már nem olyan alapvető probléma a szabad választás, politikai aktivitás, mint az idősebb generációknak, akik megélték az ettől való megfosztottságot is. A vizsgált fiatalok nagy része, a 26-27 év alattiak (vagyis akik 1989 után érettségiztek), miután belépett a szavazói korbba, automatikusan egy plurális demokrácia játékszabályai közé került, az idősebbekben viszont élennebben él mind a korábbi látszatválasztások, mind a lépésről lépésre kivívott demokratikus jogok emléke.

A kérdőíven szerepelt 35 item, melyeknek a fontosságát kellett egy 1-től 10-ig terjedő skálán megítélni. Az innen kapott adatok igen beszédesen bizonyították a fenti tételt. A 35 item közül kettő volt politikai jellegű (információszerzés a helyi politikáról, közéletről, illetve a politikai álláspont kifejezésre juttatása), ezek az utolsó két helyen végeztek. A kapott fontossági indexük 50 pont alatt volt a százfokú skálán, vagyis a kérdezett fiatalok nem tartották őket fontosnak (a többi 33 item indexe mind 50 pont feletti volt).

A fiatalok csak elenyésző töredéke venne részt politikai párt munkájában. Ez ma Magyarországon a fiatalok számára egyértelműen nem karrierépítési lehetőség, mely

problémával a politikai pártok is küszködnek, kevéssé találva olyan fiatalokat, akik pártkaderként esetleg egy ifjúsági pártszervezetben kezdik, majd egyre több szerepet kapnak a politikában. Hazánkban a pártrekrutáció elsősorban horizontális, ugyanannak az egy-két generációnak a tagjai alkotják a pártelitet.

A kutatás során három szervezettípusra kérdeztük rá (párt, érdekképviselő, civil egyesület), hogy egyrészt a kérdezett lenne-e tagja, másrészt töltene-e benne vezető szerepet. Az eredmények igen tanulságosaknak bizonyultak.

A pártoknak mindössze 4 százalék lenne tagja, érdekképviselőeknek 22 százalék, míg civil egyesületnek 45 százalék (ez utóbbi a nonprofit szektor gyengeségét is mutatja). Ami pedig a vezető szerepet illeti, a pártok esetében 3 százalék, az érdekképviselői szerveknél 7, míg az egyesületeknél 21 százalék vállalna ilyet. Ha összehasonlítjuk a két adatsort, akkor mindössze a pártok kategóriájában vannak egymáshoz közel az értékek, vagyis aki párttag lenne, azok nagy többsége vezető funkcionáriusként is el tudja magát képzelni.⁵

A pártokkal kapcsolatos negatív többségi vélemény más kérdésekben is megnyilvánul. Az egyetértésre feltett kijelentések közt a pártokra utalók is voltak. Igen alacsony (százfokú skálán mindössze 31 pont) volt az egyetértés mértéke azzal a kijelentéssel, hogy „a pártok képviselik szavazóik érdekét”. Ez annál is különösebb, mert olyan fiatalok mondták ezt, akik ugyanakkor nagy számban vesznek részt a szavazásokon. Ennél magasabb volt viszont egy ellentétes irányú kijelentéssel való egyetértés („a pártok csak a pénzt költik”, 59 pont).

Végül még egy példa a pártok elutasítottságára. Arra a kérdésre, hogy „mely párt az, amelyre semmiképpen nem szavazna?”, igen magas százalékos arányok jöttek ki. A válaszadók 20 százaléka öt vagy több pártot is felsorolt. A két leginkább karakterisztikus párt, az MSZP és a Kiszgazdapárt elutasítottsága 50 százaléknál is magasabb, az országos mintán e két pártra a 30-35 százalék körüli elutasítottság jellemző. A szélsőségesnek mondott pártok, a Miép és a Munkáspárt elutasítottsága 40 százalék feletti, míg országosan csak 23-25 százalék.

A fenti eredményekhez annyit kell még hozzátenni, hogy Veszprém az elmúlt években nem volt jelentős pártvillongások színtere, az önkormányzatnak nem voltak közbotrányt okozó lépései, és általában a városról alkotott kép inkább egy magyarországi viszonylatban fejlett, kellemes fekvésű települést takar. Ehhez a képhez két táblázatot tennénk hozzá, melyek az 1995. évi önkormányzati közvéleménykutatás adatait tartalmazzák.

Az első a politikai intézmények iránti bizalmat jelzi, ahol szignifikáns különbséget a 17 intézmény közül nyolc esetében mértünk, mindannyiszor a 30 év felettiek javára. Hasonló volt a helyzet az önkormányzati közszolgáltatások értékelésénél is, itt a kérdezetteknek felsoroltak 23 különböző területet, ahol meg kellett ítélni az önkormányzat tevékenységét. A különbség, ha lehet még erőteljesebb volt: a vizsgált területek közül 16-nál volt szignifikáns eltérés a két korcsoport között, és itt is minden esetben a 30 év felettiek voltak az elégedettebbek (az ábra a legnagyobb különbségeket kiváló területek megítélését mutatja).

⁵ Ez az adat akkor is elgondolkodtató, ha a minta viszonylag kisszámú, és a hibahatár nagy.

1. táblázat

Mennyire bízik az alábbi szervezetekben, intézményekben? (százas skálán)

Szervezetek	30 alattiak	30 felettiak	Különbség
Honvédség	44	57	13
Köztársasági elnök	64	76	12
Polgármester	44	56	12
Önkorm. tisztviselők	36	47	11
Kormány	22	33	11
Alkotmánybíróság	72	78	6
Önkorm. képviselő	41	47	6
Parlamenti képviselő	39	44	5

2. táblázat

Mennyire elégedett az alábbi területekkel? (százas skálán)

Területek	30 alattiak	30 felettiak	Különbség
Csatornázás	61	76	15
Járdák	48	63	15
Utak	46	58	12
Kulturális létesítmények	48	58	10
Bölcsődék	37	47	10
Egészségügy	44	53	9
Középiskolák	53	62	9
Lakáshelyzet	22	31	9
Telefonhálózat	46	55	9

E sajátos skizofrénia, a jelentős részvételi szándék kontra a pártpolitika elutasítása valószínűleg nemcsak a veszprémi fiatalok sajátossága, hanem minden bizonnyal generációs jelenségnek tekinthető, és mint ilyen további elemzéseket igényel. A témának külön aktualitást ad az 1998-as választási év is. Mindenesetre az eddigi elemzés azt mutatta, hogy a kutatási hipotézisben szereplő tengely, a fiatalokról alkotott elképzelések nem igazolják sem a radikális ifjúság, sem pedig a fogyasztói ifjúság képét.

Csákó Mihály

A politikai szocializáció kutatása közben

Budapesti hetedikesek attitűdjei

Az 1990/91-es tanévben indult az a kutatássorozat, amelynek célja a politikai szocializáció dimenzióinak és meghatározóinak vizsgálata volt hetedik osztályos általános iskolások körében. A politikai szocializáció kognitív (érdeklődés, ismeretek), affektív (vonzódások és taszítások) és aktivitási (tevékenységek) dimenzióit a társas kapcsolatok (az iskolai osztály szociometriai szerkezete, beszélgetőtársak), a családi háttér (ré-

teghelyzet, kulturális szint és családi légkör) és az iskola (iskolakörnyezet, tanulmányi eredmények) tényezőitől függőnek tételeztük.

Az előadás az affektív dimenzióknak azt az elemzését mutatja be, amelyet Szabó Ildikó 17 fogalomból álló vonzódásokat vizsgáló eszközével végeztünk. Megállapítható, hogy:

- a politikai jellegű fogalmak a legkevésbé ismertek a gyerekek előtt, és a legkevésbé vonzóak is;
- a faktoranalízis hat, jól értelmezhető faktorba csoportosítja őket a következő vonzások szerint: politika, kisebbségi csoportok, konzervatívok és pénz, osztály és vallás, cserkészlet és iskola, amerikaiak;
- e faktorok két politizáló és két nem politizáló csoportot jelölnek ki a gyerekek között: az előbbieket a cserkészlet vonzása, illetve a kisebbségekhez való vonzódás, az utóbbiak az intézményes közösségi formák (osztály, cserkészlet) szeretete, illetve elutasítása szerint különböznek egymástól.

Ezek az eredmények megfelelnek a többi politikai változó nyújtotta képnek, részleteikben azonban további vizsgálatot igényelnek. Erre a kutatássorozat 1998-ra tervezett harmadik fordulójában kerül majd sor.

Örkény Antal

A középiskolát bevégző korosztály politikai ismeretei és cselekvési mintái

Előadásomban egy 1996-ban középiskolájukat éppen bevégző országos reprezentatív diákmintán végzett kérdőíves vizsgálat eredményeiről számolok be. A kutatás legfőbb célkitűzése a mai fiatalok politikai szocializációjának és állampolgári magatartásának átfogó elemzése és értelmezése volt. Az előadás során legfőképpen arra keresem a választ, hogy mi jellemzi ma a diákok politikai és állampolgári ismereteit, valamint hogy mennyire képesek azonosulni a mai fiatalok a plurális demokrácia nyújtotta cselekvési lehetőségekkel és mintákkal.

Az eredmények azt mutatják, hogy hasonlóan a felnőtt mintákon végzett más kutatások eredményeihez, a 16-18 évesek politikai ismeretei nagyon gyengék és zavarosak, a fiatalok nem ismerik az alapvető demokratikus intézmények feladatait és működését, nem képesek megkülönböztetni a politika egyes szereplőit egymástól, a politika iránt ellenséges érzelmeket táplálnak, és értetlenségük következtében a politika szféráját lenézik, elítélik és elutasítják.

Ebből természetesen következik az is, hogy az állampolgári magatartás megjelenése gyenge a fiatalok körében: passzivitás és közöny mutatkozik meg a legkülönbözőbb társadalmi cselekvési módok iránt legyen szó általános társadalmi kérdésekről vagy személyes iskolai érdekeikről. Az eredmények ugyanakkor jelentős különbségeket mutatnak aszerint, hogy milyen szintű iskolába jár valaki (gimnázium, szakközépiskola, szakmunkásképző), valamint eltértek egymástól a fiúk és lányok politikai ismeretszintjei és cselekvési motivációi is.

Marián Béla

Érzelmi és ideológiai dimenziók a középiskolások pártválasztásaiban

1996. május 20. és június 10. között a Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató intézete egy kérdőíves felmérést készített 2600 végzős középiskolás körében. A minta kialakításánál arra törekedtek a kutatók, hogy a kérdőív kitöltői a települések és az iskolai osztályok típusa szerint jól reprezentálják valamennyi középiskolát. A kérdőív számos kérdéskört ölelt át a fiatalok politikai ismereteitől nemzeti identitás tudatuk felmérésiig. A kutatás legfontosabb eredményeit Szabó Ildikó és Örkény Antal több publikációban ismertette, illetve folyamatosan ismerteti. Ezek taglalására itt most nincs mód, a jelen összefoglaló arra szorítkozik, hogy feltárjon néhány összefüggést a fiatalok pártválasztásai és politikai érzelmei, illetve ideológiai beállítódásai között.

A kérdőív egyik blokkjában arra kérték a végzős középiskolásokat, hogy nyilatkozzanak 35 dologról, szeretik azokat vagy sem. A 35 politikai töltést (is) hordozó item tudatosan nagyon vegyes volt (pártelnökök neveit, népneveket, politikai intézményeket és fogalmakat stb. tartalmazott a kérdőív részlet). A 35 item, válaszok együttjárásai alapján 10 faktorba rendeződik:

- A „hatalom” a faktor a legfontosabb közhatalmi funkciók, illetve az ezeket jelenleg betöltő személyek megítélése alapján rajzolódik ki. Az MSZP támogatói körében ezek általában pozitív érzéseket váltanak ki, míg az ellenzéki pártok híveinek körében általában negatívát.
- Az „intézmények” faktorba politikai intézmények kerültek, a szakszervezet, a helyi önkormányzat és a kormány, de szerepe van a faktorban a „politikusként” és a „választásnak” is.
- A „pártelnökök” faktort Lezsák Sándor, Giczy György és Csurka István megítélése alakítja nagy súllyal, de szerepet játszik benne Orbán Viktor és Pető Iván is. Ugyanakkor Horn Gyulát, mint a hatalom birtokosát, illetve megjelenítőjét ítélik meg a fiatalok, és Torgyán József megítélése is más faktorba került. Azaz nem egyszerűen a vezető pártpolitikusok iránti általános érzelmek jelennek meg a faktorban. Maga a „politikus” fogalma sem játszik szerepet a faktorban.
- A „radikalizmus” faktor Torgyán József és a „sztrájk” által kiváltott érzelmek alapján rajzolódik ki. Ez azt jelenti, hogy Torgyán József azért nem került közös faktorba a többi pártelnökkel, mert a fiatalok fejében radikális tiltakozó akciók asszociálódnak hozzá. A faktor alakításában egyébként Orbán Viktor megítélése is nagy súllyal vesz részt.
- A sztrájk a „lázadás” faktorban is nagy pozitív súllyal van jelen, míg az „engedelmesség”, a „vallás” és a „magyarok” negatív súllyal. Ugyancsak negatív súlya van a faktorban az „1956-os” felkelésnek is. Ez azt mutatja, hogy forradalmunk sok fiatal számára sokkal inkább valamiféle kényszerű ünnepséget jelent, mint a szabadságot.
- Az ’56-os felkelés a „rendszer váltás” faktorban pozitív súllyal van jelen, hiszen a Szent Koronával együtt mintegy szimbolizálja azt. A faktor alakításában részt vesz a liberalizmus, a kapitalizmus és Göncz Árpád megítélése is. Ennek többek között az a magyarázata, hogy a faktor átlaga az SZDSZ híveinek körében veszi fel a legpozitívabb értéket.

- A 35 item között 8 népnév is szerepelt. Az „idegenek” faktorban ezek közül öt játszik szerepet: a románok, a cigányok, a szlovákok, az oroszok és a zsidók.
- Az amerikaiak és a franciák a pénzzel kerültek egy faktorba, melyet „gazdagság”-ként címkézhetünk.
- Végül a klasszikus politikai pólusok is megjelentek egy-egy faktor képében. A „baloldal”-hoz a szocializmus és a kommunizmus tartozik, de alakításában szerepet kap a szakszervezet is. A „jobboldal”-hoz maga a jobboldal és a konzervativizmus tartozik.

A kérdőíven szerepelt 26 erősen politikai töltetű állítás is, melyről azt kellett megmondaniuk a válaszadóknak, hogy mennyire értenek velük egyet. A 26 állítás 8 ideológiai csomópont köré rendeződik a középiskolások fejében:

- Az „antipolitika” faktorba négy politikaellenes állítás került. Pl.: „A politikának nincsen semmi haszna.”
- A „fogamzás” faktorba öt, a nemi erkölcsöt és a terhesség megszakítást érintő kijelentés került. A faktor átlaga a gyakori templomba járóknál, illetve a KDNP híveinél veszi fel a legnagyobb pozitív értéket, és SZDSZ és az MSZP támogatóinál negatív.
- A „nemzeti büszkeség” faktorba négy olyan kijelentés került, mint például ez: „Az ember csak büszke lehet arra, hogy magyarnak született”.
- A „homoszex” faktor pozitív értékei azt jelzik, hogy az illető homofób.
- A „xenofóbia” faktor akkor pozitív, ha valaki egyetért az ilyen kijelentésekkel: „Nem lenne szabad annyi idegent beengedni az országba”.
- Még további három faktor különült el, melyeknek a „jogállam”, a „kiskapu”, és a „szolidaritás” címkéket adtuk.

Az elemzés következő fázisában diszkriminancia-analízis segítségével megpróbáltuk elkülöníteni az egyes pártok szavazótáborait. Az érzelmi faktorok alapján a megkérdezettek 41 százalékanak pártválasztását klasszifikálta helyesen az algoritmus. Az ideológiai faktorok alapján viszont csak 28 százalékos volt a „siker”. Ha együttesen vonjuk be mind a 18 faktort az analízisbe, akkor sem emelkedik 46 százalék fölé a sikeresen klasszifikált esetek száma. Válaszmintázataik alapján a pártpreferencia nélküliek, illetve a Fidesz és az FKgP hívei keverednek a legjobban más pártok híveivel, a legpontosabban pedig a KDNP, a MIÉP, a Munkáspárt és az MSZP hívei azonosíthatók. Ez azt mutatja, hogy a két legtámogatottabb párt tábora nagyon nem homogén. Talán azért nem, mert sokan „divatból”, egyfajta csoportnyomás hatására választják ezeket a pártokat a középiskolákban, és nem politikai érzelmeik, ideológiai irányultságuk alapján. A kevésbé támogatott, ugyanakkor ideologikus pártok támogatóit viszont eléggé egységes politikai ízlésvilág jellemzi.

A gimnáziumok, a szakközépiskolák és a szakmunkásképző nézeteket nagyon eltérő politikai érzelmi klíma és ideologikus beállítottság jellemzi. Válaszmintázataik alapján 76 százalékos biztonsággal lehet azonosítani a három iskolatípus hallgatóit. Ugyanakkor a három iskolatípusban jellegzetes különbségek láthatóak a pártok támogatottságában. Az FKgP-nek például alig vannak hívei a gimnáziumokban. Ennek annyira erős a hatása, hogy ha az iskolatípust is bevonjuk a diszkriminancia analízis independens változói közé, akkor az FKgP hívei jól elkülönülnek a többi párt táborától.

Bajomi Iván – Székely Erika

Diákok részvétele a központi szintű oktatásügyi érdekegyeztetésben

Előadásunkban a központi szintű oktatásügyi konzultációs testületek működésével kapcsolatos kutatásunk tapasztalatait¹ szeretnénk megosztani Önökkel, különös hangsúlyt helyezve arra a kérdésre, hogy a diákszervezetek képviselői miként vesznek részt a konzultációs folyamatokban.

Az oktatásügy terén az első érdemleges tevékenységet kifejtő központi szintű konzultatív testületek a taxisblokádnak köszönhetően jöttek létre, azt követően hogy a kormány az őszi válságsszituáció tanulságait figyelembe véve több szférában is kezdeményezte olyan fórumok megalakítását, melyek elősegítik „a társadalmi párbeszédet”, az érdekegyeztetést. Először csak egy háromoldalú (tripartit) testület alakult meg Oktatásügyi Érdekegyeztető Fórum néven, melynek munkájában a kormányzat, a munkáltatók, azaz az iskolafenntartó önkormányzatok és a munkavállalók képviselői, vagyis a pedagógus-szakszervezetek vehettek részt. A későbbiekben, az új oktatási törvény második tervezetével kapcsolatos heves vita eredményeként újabb partnerek, „oldalak” is bekapcsolódtak a vitákba. A Köznevelési Törvény 1993-as elfogadásával többoldalúvá azaz multipartit jellegűvé váltak az érdekegyeztetés keretei. Egyfelől létrejött az Országos Közneveléspolitikai Tanács, amely a fent említett oldalak mellett a pedagógiai szakmai szervezetek, a diákok, a szülők, a nem önkormányzati iskolafenntartók képviselőit foglalja magában,² másfelől a miniszter tanácsadó testületeként megalakult az Országos Köznevelési Tanács, amelyben főként a tanárképző intézményeket, illetve a pedagógiai kutatóműhelyeket képviselni hivatott személyek kaptak helyet. Ez utóbbi testületnek speciális bizottságai is vannak, melyek többek között a tankönyvkiadás, az iskolai testnevelés kérdéseivel foglalkoznak.

A bizottságok működése jelentős mértékben intézményesült, a testületekbe beválasztott tagok az üléseken való részvételükért illetményben részesülnek, külön minisztériumi titkárság intézi a testületek működésével kapcsolatos szervezőmunkát. Látszólag itt van a Kánaán, hiszen a központi szintű konzultatív testületek révén számos fontos oktatásügyi érdekcsoportnak lehetősége nyílik az oktatásügyi döntések előzetes véleményezésére, a kormányzati munkával kapcsolatos nyilvános állásfoglalások megtételére.

¹ Előadásunkban annak a még be nem fejezett kutatásnak az eredményeit szeretnénk bemutatni, amelynek keretében az oktatásügyi érdekegyeztetés országos és helyi szintű intézményeinek működését elemezzük. Munkánk során a dokumentumgyűjtés, az interjúkészítés és a résztvevő megfigyelés eszközeit alkalmazzuk. Vizsgálódásaink szorosan kapcsolódnak azokhoz a korábbi kutatásainkhoz, melyek keretében az oktatásügyi érdekszervezetek működését illetve egyes speciális politikai kommunikációs folyamatokat, mindenképp az oktatási törvények elfogadását megelőző konzultációs folyamatok funkcióit elemeztük. Az OTKA által finanszírozott kutatást Nagy Mária, az Országos Köznevelési Intézet munkatársa és Bajomi Iván (ELTE Szociológiai Intézet) koordinálja.

² 1996 óta a nemzetiségek képviselői is részt vehetnek a tanács munkájában.

A központi szintű konzultatív testületek létrejötte ugyanakkor nem jelent garanciát arra, hogy a jövőben nem fognak háttérbe szorulni különféle oktatással kapcsolatos érdekek, törekvések.

Mindenekelőtt látnunk kell, hogy a fent említett testületek jogosítványai igen szűkösek. Bár kezdetben egyesek megfogalmaztak olyan elképzeléseket, hogy egyfajta öngazgatásos modell jegyében a multipartit érdekegyeztetés keretében kellene kialakítani azt a széles konszenzust élvező oktatáspolitikai irányvonalat, melyet aztán a minisztériumi apparátus hajthatna végre, de e törekvésekből végül semmi sem valósult meg, egyebek között azért, mert ez a modell ellentétes a felelős kormány elvén alapuló érvényes közjogi modellel.

Mai formájában az Országos Közoktatáspolitikai Tanács egyébként sem alkalmas arra, hogy önálló oktatáspolitikai koncepciót alakítson ki. Stratégiaalakító szerepet többek között azért sem játszhat ez a testület, mert csak alkalmilag, egy-egy tervezet megvitatására hívják össze tagjait. Az esetek túlnyomó többségében az OKTP ülésen különféle minisztériumi előterjesztések szerepelnek a napirenden (pl. valamilyen jogszabálytervezet, fejlesztési koncepciói, stb.), arra csak kivételesen van példa, hogy valamelyik nem minisztériumi oldal kezdeményezze egy téma megvitatását. Színvonalasabb oktatáspolitikai koncepció kialakítására azért sincs mód e testület keretén belül, mert nincsenek meg a folyamatos működés anyagi feltételei, s arra sincs lehetőség, hogy a Tanács megbízást adjon külső szakértőknek helyzetelemzések, programok elkészítéséhez. (Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a tanácsban olyan „oldalképviselők” is részt vesznek, akik ellenzik a folyamatos működést). Sajátos mozgalmi logikát képviselve azt szokták hangoztatni, hogy egy újfajta szerveződésmód bevezetése után egyes személyek (pl. egy állandó bizottság tagjai) könnyen monopolizálhatnák az információkat.

Mint láthattuk, kicsi az esélye annak, hogy az OKPT keretein belül valamiféle széles konszenzust élvező oktatáspolitikai koncepció alakuljon ki. Annak pedig még kisebb az esélye, hogy a tudományos szempontok is megjelenjenek e testület működése során, hiszen az Országos Közoktatáspolitikai Tanács és az Országos Köznevelési Tanács 1993-as megalakulása óta egymástól elkülönített formában érintkeznek a minisztériummal az érdekképviselési jellegű szerveződések, illetve azok személyek, akik a tudományosságot, a szakmai háttérintézményekben felhalmozódó tudást hivatottak képviselni. Ugyanakkor volt olyan időszak, amikor a két szféra között nem voltak merrev határvonalak, hogy az OKPT-nek voltak olyan a szakmai szervezetek által delegált (egyébként a pedagógiai kutatás illetve fejlesztés terén vezető szerepet játszó) tagjai, akik egyben az Országos Köznevelési Tanácsnak is tagjai voltak.

A konzultatív testületek fentiekben csak igen vázlatosan ismertetett szervezeti jellemzői annak kedveznek, hogy az oktatási tárca politikáját továbbra is minisztérium élén álló vezetők, a minisztériumi apparátusban dolgozók, illetve a döntés-előkészítésbe bevont szakértők határozzák meg. S minthogy a konzultatív testületek véleménye nem kötelező a minisztériumra nézve,³ elvben nincs akadálya annak, hogy továbbéljenek a hagyományos adminisztratív irányításmód egyes elemei, illetve hogy a modernizációs összeesküvések logikája szerint változzanak a dolgok az oktatásügy terén.

Ugyanakkor hiba lenne teljesen jelentéktelennek minősíteni az 1993-ban létrejött konzultatív testületeket, az ilyen vélemények cáfolataként nagy számban lehetne

idézni azokat az oldalképviselőktől származó megnyilatkozásokat, melyek szerint a konzultációs folyamatok során megfogalmazott javaslatok egynémelyike beépült a döntésekbe. Az is nyilvánvaló, hogy a minisztérium és a különböző oldalak számára azért is hasznos a konzultatív testületek léte, mert megkönnyíti tájékozódást, a másik fél által tervezett lépések korai megismerését. S persze komoly legitimációs szerepet is betöltenek a szóban forgó testületek. A minisztériumi vezetés által kidolgozott tervezetek elfogadtatása szempontjából például nem közömbös, hogy a parlamenti és egyéb vitákban hivatkozni lehet-e arra, hogy az OKPT illetve az OKT megvitatta és elfogadta az adott dokumentumot.

Rátérve a diákoldal működésére, az idevonatkozó információk áttekintése alapján elmondható, hogy a képviselők munkájának középpontjában a diákjogok kérdése áll. Némiképp túlzással azt is mondhatnánk, hogy napjaikban már szinte kizárólagos jelentőségűvé vált ez a téma. Olyannyira így van ez, hogy a diákoldal olyan fontos, a diákokat közelről érintő kérdésekben sem alakít ki saját álláspontot, mint például az iskolaszervezet átalakítása. (Aligha kell részletezni, hogy az új generációk különböző csoportjainak életesélyeit nagymértékben meghatározza, hogy milyen életkorban válnak el a továbbtanulási utak, hogy miképpen alakul a középiskolák befogadóképessége, és milyen felvételi eljárások keretében zajlanak a szelekciós folyamatok, stb.).

A diákjogok ügye egyébként fokozatosan vált egyre hangsúlyosabbá. Az OKPT-ben való részvételük korai időszakában a diákok képviselői más témákhoz is hozzászóltak, néhány fontos kérdés ügyében szakértői segítséget is kértek. 1995-96-ra viszont, más oldalakhoz hasonlóan a diákoldal arculata is „kikristályosodott”. Az egyes témák iránti érdeklődés tekintetében ma már oly nagyok a különbségek, hogy akár azt is hihetné az ember, hogy valamiféle hallgatólágos megállapodás született az oldalak között arról, hogy ki milyen témákhoz szól hozzá. Ezt a fajta szakosodást a megkérdezettek a kompetenciák kérdésével hozzák összefüggésbe: állításuk szerint, nem szívesen nyilvánítanak véleményt olyan kérdésekről, amelyek tekintetében nem érzik kompetensnek magukat. Hiszen, mint mondják, csak azokat az ügyeket tudják jól képviselni, amelyek terén már komoly felkészültségre, hozzáértésre tettek szert. Ugyanakkor úgy gondolják, hogy ha a diákjogok mellett egyéb, kevés sikerrel kecsegtető témákkal is intenzíven foglalkoznának, ez csak elaprózná az energiájukat, és megkérdőjelezné hitelességüket. A diákjogok témakörében a diákoldal jelenlegi képviselői szakembernek számítanak, kompetenciájukat a többi oldal is elismeri, véleményüket tiszteletben tartják. Ezek a képviselők egyébként tulajdonképpen már nem is valódi diákok, hanem olyan, már nem középiskolás korú fiatalok, akik a diákok érdekében, illetve nevében lépnek fel. A pedagógusok és a diákok közötti hagyományos hierarchikus viszonyt, melyben a fiatalabbat szükségszerűen gyengébbnek, tudatlanabbnak és ezért gyámolításra szo-

¹Itt érdemes megemlíteni, hogy egyes, az OKPT munkájában érdekelt személyek nagy jelentőséget tulajdonítanak annak a kérdésnek, hogy a szóban forgó testület nem nevezhető érdekegyeztető fórumnak, hanem csupán konzultatív testületnek. Ha az OKPT tényleges jogi irányait tartjuk mérvadónak, valóban igazuk van az ezen álláspontot képviselőeknek. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy az effajta, a jogi irányok mértékét alapul vevő néahasználat könnyen elfeledtetheti azt a fontos körülményt, hogy az OKPT geneziséét tekintve és működésmódját illetően is szoros szálakkal kapcsolódik az Érdekegyeztető Tanács működéséhez.

rulónak tekintik, a diákoldalnak sikerült ellensúlyoznia azáltal, hogy olyan pótlólagos szellemi erőforrásokra tettek szert, amelyek biztosítják sajátos kompetenciájuk elismertetését. A gyermek- és diákjogok terén megszerzett tudásuk a téma szinte egyedüli szakembereivé emelte őket. Felkészültségükről már többféle formában is bizonyosságot adtak: diákok és tanárok számára Budapesten és vidéken is tájékoztatókat, tréningeket szerveztek a diákok jogairól, erről szóló füzeteket, könyvet jelentettek meg (Diákjogi Charta), valamint létrehoztak egy, a témával foglalkozó irodát (Állampolgári Tanulmányok Központja). A OKPT-n belül az ENSZ gyermek- és diákjogokról szóló egyezmény érvényesítését, törvénybeiktatását tűzte ki célul a diákoldal. Ezen túlmenően fontosnak tartják az olyan kérdések megvitatásában való részvételüket is, amelyek közvetlen módon befolyásolhatják a diákjogok érvényesülését. Így például a költségvetési tárgyalásokhoz kapcsolódóan felléptek a diákönkormányzatok működési feltételeinek biztosítása, illetve a diákok sportolási lehetőségeinek bővítése érdekében. Munkájuk eredményeképpen az 1996-os törvénymódosítás során egy sor olyan cikkely került be a törvénybe, amely a korábbiaknál szélesebb jogokat biztosít a diákok számára.

A diákok képviselőinek az egyéb témák iránt tanúsított „közömbössége” talán azazal is magyarázható, hogy a képviselők és a képviseltek között nem alakult ki megfelelő kapcsolat, és így a diákság jelentős csoportjainak problémái, illetve véleményei nem jutnak el az őket képviselőkhöz.

A diákoldal elvileg minden országos diák-, gyermek- és ifjúsági szervezetet képviselni hivatott, illetve az 1996-os törvénymódosítás következtében csak azokat, amelyek bejelentkeztek a OKPT Titkárságán. (Itt érdemes megemlíteni, hogy a diákoldal semlegességét biztosítandó megállapodás született a diákszervezetek között, hogy a politikailag elkötelezett szervezetek nem jelölnek képviselőt a választásokon, és nem is vesznek részt a diákoldal munkájában, de a többi szervezethez hasonlóan ők is megkapják azokat a dokumentumokat, amelyeket a diákoldal képviselői szoktak eljuttatni a diákszervezetekhez véleményeztetésre.) Egyébként minden regisztrált szervezet (kb.150) félévente részletes beszámolót kap az OKPT diákoldalának munkájáról, és a küldemény egyben tartalmazza azon dokumentumok listáját is, amelyeket kérésre bárki megkaphat postai úton. Amennyiben ez technikailag lehetséges, a diákoldal képviselői az ülések előtt megküldik az anyagokat véleményezésre, amire írásban, vagy az egyeztető ülésen szóban is reagálhatnak az erre igényt tartók. A OKPT eddigi munkája során ezzel a véleményezési lehetőséggel 6-7 szervezet élt rendszeresen, a szóbeli az egyeztetéseken 8-10 szervezet képviselője szokott megjelenni.

Mindezek alapján joggal mondhatjuk, hogy a képviselőket igen laza szálak fűzik a képviseltekhez. Ennek több oka is lehet, melyek közül említést érdemel, hogy a fiatalság körében a politikával szemben nagyfokú hozzá nem értés és bizalmatlanság tapasztalható, hisz ilyenfajta „alapállásból” átláthatatlan és értelmetlen munkának tűnhet a diákoldal tevékenysége. Továbbá figyelembe kell venni az oktatásügy terén megvalósult decentralizációt is, mely egyes diákokat arra ösztönözhet, hogy helyi és ne országos szinten próbáljanak meg véleményt nyilvánítani. Esetenként azt is tapasztalhatják, hogy kezdeményezések nem jutnak el a képviselőkhöz.

A passzivitás, illetve érdektelenség egy technikai okra, az időhiányra is visszavezethető. Ez a probléma egyébként az OKPT egész működésére rányomja bélyegét: rendszeresen előfordul, hogy a tanács tagjai csak egy-két héttel az ülés előtt kapják kézhez a megtárgyalandó dokumentumokat – márpedig ennyi idő alatt lehetetlen a tagszervezetek bevonásával kialakítani valamilyen közös álláspontot. A fenti nehézségek következtében a diákoldalhoz kapcsolódó szervezetek sok esetben túl későn, vagy csak utólag értesülnek az őket érintő témákról, és könnyen kialakulhat bennük az a benyomás, hogy véleményükre senki sem kíváncsi, illetve hogy az érdekegyeztetés valójában nem is működik. A vélemények áramlását nehezítő technikai problémákat még hosszasan sorolhatnánk, gondot jelent például, hogy a diákoldalnak nincs külön irodája, nincs egy olyan újság, amely minden diákhoz eljuthat, és amely nem száraz, jogi nyelven, hanem a diákok nyelvén szól az olvasókhöz. Az OKPT megfelelő működését az is nehezíti, hogy ez a testület, miként erről már szó esett, elsősorban véleményező szerepet játszik, s ugyanakkor a javaslattevő funkció háttérbe szorul.

Összegzésképpen magállapítható, hogy a diákság, a diákok nevében fellépő szervezetek és a diákszervezetek országos szintű képviseletét ellátók között sok tekintetben szakadék tátong, melynek áthidalása nem könnyű feladat. Ilyen körülmények között nem csoda, ha az OKPT keretein belül a diákok érdekeinek képviselete lényegében csak a diákjogok érvényre juttatására korlátozódik.⁴

Domokos Tamás

Diákönkormányzati paradoxonok Veszprémben

1994-96 között diákönkormányzati, diákjogi kutatásokat végeztem veszprémi középiskolákban, valamint ifjúsági érdekérvényesítési kutatásokat folytattam a város 18-29 éves korosztályában. A kutatások egyik eredménye a diákönkormányzatok intézményéhez kötődő paradoxonok feltárása volt.

Az iskola világában a három hatalmi ág nem különül el egymástól. Elméletileg – korlátozottan ugyan, de megosztott a nevelőtestület és a diákönkormányzat között a „törvényhozói” hatalom, a gyakorlatban ez azonban nem érvényesül. Annak, hogy a jogszabályok által biztosított demokratikus elvek maradéktalanul érvényesülhessenek az iskolákban a legfőbb letéteményese a jól működő diákönkormányzat. Ilyen azonban Veszprémben nincs.

Kitöltetlen keret a diákönkormányzat intézménye. Ez köszönhető annak, hogy a diákok „nem úgy működnek” mint a diákönkormányzatok. Alapvetően csak a szükséges minimális kötöttségeket fogadják el – életkorukból adódóan –, s mivel a diákönkor-

⁴ A jelen helyzetet még fonákabbá teszi az a körülmény, hogy létezik egy másik miniszteri tanácsadó testület, az Országos Diákjogi Tanács, amely speciálisan diákjogokkal foglalkozik. A diákoldal és e testület vezetősége között átfedés van. Elképzelhető, hogy a jövőben a diákjogok problémája kizárólag a Diákügyi Tanács hatáskörébe kerül, és a KT diákoldalának új témák képviseletére is fel kell készülnie a jövőben.

mányzat legitimitását intézményesítettségé adja (SZMSZ, napirend, választási rendszer stb.) inkább elkerülik a diákok ezt a fajta formalizáltságot. Gyakran visszatérő jelenség, hogy az iskolában a „jófej”, aktív tanulók elkerülik a diákönkormányzatot, megvalósítják ugyan a maguk akcióit, programjait, de nem a diákönkormányzat keretein belül. Akarnak szervezkedni, akarják intézni a maguk ügyeit, de nem a diákönkormányzaton keresztül. Ebből fakad a diákönkormányzatok első paradoxona: formális keretek közt nem tudnak alkotni, tevékenykedni, de a legitimitásukat a formalizáltságuk adja.

A társadalomban a civil/állampolgári technikák ismerete terjedőben van, de az iskola világa (a pedagógus társadalommal együtt) ebben jelentősen lemaradt. Ugyanakkor azt várják a diákönkormányzatoktól, hogy szerezzon érvényt a diákok jogainak. A megfelelő technikák, fogadókészség és a jogok ismerete nélkül azonban szinte lehetetlen. Ez a diákönkormányzatok második paradoxona.

A mai oktatási rendszerben a diákjogok nagyon kismértékben érvényesülnek, de ennél is komolyabb probléma, hogy a diákok jelentős része közönyös az ilyen kérdésekkel szemben. Ezt a „politikai” közönyt szocializálják a kiszolgáltatottság érzésével együtt. Ebből fakad a diákönkormányzat harmadik paradoxona, ugyanis éppen ennek az intézménynek kellene a politikai – különösen a helyi közéleti aktivitást – szocializálnia.

A diákönkormányzatok munkáját és egyben a diákjogok érvényesítését igen megnehezíti az a helyzet, hogy az érdekvédelmet azzal a hatalommal szemben kell kifejteni, amelyik elköveti az érdek- vagy jogsérelmet, s egyben ez az a hatalom, amelyik a jogorvoslatot gyakorolja az iskola falain belül.

A fentiek figyelembevételével szükséges a diákönkormányzat intézményének fejlesztése, társadalmi és pedagógiai funkciójának újragondolása.

Gábor Kálmán – Balog Iván – Mátay Melinda – Narancsik Ágnes

Korlátozott részvétel, felemás integráció a demokratikus intézményrendszerben

(Két város: Salgótarján és Sopron esete)

Vizsgálataink célja az volt, hogy két eltérő helyzetű középvárosban¹ feltárjuk a közoktatási rendszer átalakulását, illetve megvizsgáljuk, hogy melyek az átalakulás közös és eltérő vonásai. Hogyan alakulnak a két városban az ifjúsági civil szerveződések? Hogyan változnak meg a tanuló fiatalok aspirációi, értékorientációi, politikai cselekvési mintái? Megfigyelhetők-e a két városban közös és eltérő vonások? Megfigyelhetők-e összefüggések a közoktatási rendszer átalakulása, valamint az ifjúsági civil szerveződések, továbbá a tanuló fiatalok aspirációi és viselkedési mintái között.

Világszerte megfigyelhető jelenség, hogy az állami beavatkozás mindenütt visszaszorulóban van. Csökken az egyes (nemzet)államok legitimitása is, hiszen egyre szű-

kül az állam iránti bizalom és lojalitás, az állampolgári szolidaritás és áldozatvállalás is, és ennek következtében egyre kevesebben hajlandók adót fizetni olyan szolgáltatásokért, amelyből általuk nem ismert személyek is részesedhetnek. Ez mindenütt felértékeli az önkéntes társulás, az önszerveződés, az önszegély szerepét és jelentőségét, hiszen egyre kevesebben számíthatnak arra, hogy a fentiek miatt mindig csökkenő bevételekhez jutó állam eltartja őket. Ez mind gazdasági, mind pedig politikai értelemben is igaz: a garantált autonómia elképzelhetetlen erős vállalkozások, másfelől pedig önálló politikai érdekvédelem nélkül.

A nemzetállamokon belüli állampolgári kooperáció gyengülése relatíve szintén felértékeli azokat az államhatárokon átívelő vagy azokon belüli régiókat, amelyekhez az ott lakókat évszázadokra – netán a középkorra – visszanyúló lojalitás, hagyományos gazdasági kapcsolatok fűzik. A különféle – akár rendi, akár polgári – autonómiák tradíciói ezért az átalakulás folyamatában igen fontos életesélyteremtő (a dahrendorfi terminológiát pontosabban használva: ligatúrateremtő) erőforrást képeznek.²

E világjelenségen belül a volt kommunista országokra jellemző specialitás, hogy a civil társadalom fejlődése terén a rendszerváltás után is az 1989 utáni hatalmi elit maradt helyzeti előnyben, mert a posztsztálini helyi hatalmi klikkek – az esetleg már meglévő rendi vagy polgári erőkkal összefonódva – egy sajátos „szocialista nemességet”, s ezzel együtt a rendi autonómiának és privilégiumoknak egy sajátos, államszocialista változatát teremtették meg, amelyet – elsősorban kapcsolati, esetleg gazdasági vagy politikai tőkéjük konvertálása révén – sikerrel mentettek át a rendszerváltás utánra is.

¹ A két város kiválasztásakor figyelembe vettük a demográfiai, a gazdasági és a történeti szempontokat. A szocialista ipar mindkét városban fontos szerepet játszott – Sopron a textilipar, Salgótarján a nehézipar egyik fellegetője volt. Sopronban az omladozó szocialista ipart már a nyolcvanas években egyre inkább felváltotta a szolgáltató ipar, mindenekelőtt a bevásárló-turizmus. Salgótarján válságvesztésnek mondható – magas a munkanélküliség –, a kilencvenes években indult meg az ipar felváltása a szolgáltató iparral. A városok történeti tradíciója is eltérő: Sopron tradicionális város, Salgótarján városi múltja a húszas évekre nyúlik vissza, és a szocialista városépítéssel egyik gyöngyszeme. Különböznek továbbá abban is, hogy Salgótarján a húszas évektől államosított iskolarendszerrel rendelkezett, amely az iparra támaszkodott. Sopronnak mindig is többrétegű volt az iskolaszervezete. 1945 előtt itt meghatározó volt az egyházi iskolák szerepe (az iskolák kb. 70%-a felekezeti iskola volt). Salgótarján 1945 előtt is munkásvárosnak volt mondható, kevés értelmiséggel. Ebből adódik, hogy szellemi élete szűkebb horizontú, polgársága gyengébb volt Sopronénál. Salgótarján etnikailag többrétegű (nagy számú cigánysággal), és részint protestáns, részint katolikus népességgel. Sopronra jellemző a német nemzetiség, hosszú ideig az evangélikusok, később a katolikusok a meghatározóak a városban. Emellett volt egy jelentős zsidó közösség is, ami mára hivatalosan alig létezik. Kiválasztottunk tehát egy prosperáló körzetből egy – a Nyugathoz legközelebb eső – várost és egy stagnáló, vagy leszakadó körzetből egy – a szlovák határhoz közeli – várost.

² Dahrendorf elkülöníti az opciókat és a ligatúrákat: „Az opciók választási lehetőségek, vagy a társadalmi struktúra által biztosított cselekvési alternatívák..., amelyekhez az egyéni választások és döntések igazodnak... A ligatúrák elkötelezettségek; nevezhetjük őket kötéseknek vagy köteleknek is... Gyakran érzelmi hangsúlyuk is van: ... elődök, szülőföld, közösség. Talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy a választások az opciók szubjektív oldalai, a kötések vagy kötelek pedig a ligatúráké... Az opciók nélküli ligatúrák elnyomók, a ligatúra nélküli opciók pedig értelmetlenek.” (Dahrendorf 1979)

Salgótarjánban, illetve Sopronban végzett kutatásaink³ azt mutatják, hogy a helyi társadalom, illetve a civil szervezetek önszerveződési potenciálja ott (esetünkben: Sopronban) nagyobb, ahol a mindenütt jelenlévő szocialista nemesség mellett erős polgári civiltársadalmi hagyományok is vannak, bár az 1989 előtti elit túlsúlya, a felülről kiépültség itt is megfigyelhető. Az is kivüláglik, hogy mivel Sopronban a vállalkozások már a 80-as években virágzásnak indultak, ennek köszönhetően a későkádárizmusra jellemző „kis privilégiumok” sokkal egyenletesebben és garantáltabban terültek szét horizontálisan a társadalom egészében, mint Salgótarjánban.

Továbbiakban tézisekben foglaljuk össze kutatásunk legfontosabb eredményeit:⁴

- Salgótarján 1980-ra érte el növekedésének tetőpontját, 1980-tól megkezdődött a város hanyatlása. Nem következett be a szerkezetváltás, az ipari szektort nem váltotta fel a szolgáltató szektor. A nyolcvanas évektől megindult a szellemi foglalkozásuk elvándorlása. A kilencvenes években a város hanyatlása felgyorsult: a vállalkozások lassú növekedése, a beruházások stagnálása, a magas munkanélküliség következtében fokozódott a városlakók elvándorlása. A munkanélküliség beépült a város mindennapi életébe, egyaránt sújtja a fiatalokat és az idősebbeket, az iskolázatlanokat, és a legiskolázottabbakat. A munkanélküliség állandósulását jól jelzi, hogy 1995-ben már a munkanélküliek többsége a tartós munkanélküliek közül került ki.
- Sopron egyenletes növekedést mutat. 1990-re az ipari szektor helyett a szolgáltatói szektor vált meghatározóvá, melyet a szellemi foglalkozásuk növekedése kísért. 1990 után felgyorsult a város fejlődése: lendületesen növekszik a vállalkozások száma és a beruházások összege, mely a bevándorlások lassú növekedésével, és alacsony munkanélküliséggel jár együtt.

³ *Kutatásunk során vizsgáltuk azokat az intézményeket, amelyek kapcsolatban állnak a fiatalokkal mindenekelőtt a két város közoktatási rendszerét, továbbá a kulturális-, a közművelődési és a szociális intézmény rendszert. Különös hangsúlyt helyeztünk a fenti intézményekhez kapcsolódó civil és non-profit szféra feltárására, valamint az ifjúsági civil szerveződések vizsgálatára. (Módszerünk közé tartozott a statisztikai adatok elemzése, mélyinterjúk készítése, illetve a sajtó és dokumentum elemzés.) A civil szerveződésekén kívül próbáltunk odafigyelni az ifjúsági szubkulturákra, illetve azokra a szóra-kozóhelyekre is, amelyek ifjúsági csoportstílusokat sejeznek ki. Készítettünk interjúkat a két város közéleti szereplőivel, abból kiindulva, hogy a személyeknek meghatározó szerepe lehet a városok életében. A nyilvánosság kibontakozását (helyi televízió, rádió, sajtó) is néztük mindkét helyen. Mindkét városban lekérdeztünk két kérdőívet: az általános iskolások jövőképeiről, illetve a középiskolások életstratégiáiról, értékeiről. Az általános iskolásokat mintája a város nyolcadikosait reprezentálja. A minta nagysága Salgótarjánban 240 fő, Sopronban pedig 214 fő. A középiskolásokat vizsgáló kérdőív sokkal részletesebb volt, a fiatalok értékorientációjának, csoportstílusainak, szabadidő tevékenységének leképezése mellett igen részletesen kérdeztük a fiatalok, ifjúság életszakasszal kapcsolatos és jövőstratégiáit, valamint a politikához való viszonyát és politikai cselekvési mintáit. A minta a város középiskolásait reprezentáló minta. A mintanagyság Salgótarjánban 465 fő, Sopronban 803 fő. Kutatásunkat támogatta a salgó-tarjáni önkormányzat, a Soros Alapítvány, a Közoktatási és Modernizációs Alapítvány, valamint a Művelődési és Közoktatási Minisztérium.*

⁴ *A kutatás részletes eredményeit lásd részletesen: Gábor Kálmán–Balog Iván–Mátay Melinda–Narancsik Ágnes (1997) Helyi társadalom – közoktatási rendszer – ifjúság. Budapest, Educatio Kiadó (megjelenés alatt)*

- A két város eltérő fejlődése kevésbé mutatkozik meg az iskolázottság és a korösszetétel alakulásában.
- A két város kétféle scenáriót kínál a fiatalok számára: Salgótarjánban a munkanélküliség scenáriója hordozza magában azt a veszélyt, hogy a nyolcvanas évektől kialakult „két ország”-modell fennmarad a hátrányos helyzetűek alkotta rugalmas munkaerő-tartalékokkal, amely a kettős munkaerőpiac másodlagos szektorát képezi. Az ehhez a scenárióhoz kapcsolódó társadalmi kockázatok nyilvánvalók. Az ifjúsági zavargások lehetősége ezek közül csak az egyik, az etnikai-, faji kisebbségek ifjúsága egyre inkább hajlamos kedvezőtlen helyzetét az intézményesített rasszizmusnak tulajdonítani. Sopronban a szolgáltatások kiépülésével megnyílik az út a szabadidő – scenárió felé, melynek megnövekedése letörölné a stigákat a nem-foglalkoztatottakról, akik egy új, „dologtalan”, szabadidős osztály alapját képeznék. A munka-scenárió felé való elmozdulás a tanulás felértékelődéséhez és a professzionális ifjúsági státusz kialakulásához vezet. A fiatalok különleges kulturális kreativitása pedig egyre megbecsültebbé válik.
- Az 1989/90-es 1994/1995-ös tanév között eltelt időszakban mindkét városban jelentősen csökkent a tanulói létszám. Salgótarjánban jelentős a roma tanulók száma. Mindkét város általános iskoláiban növekedett a szegregáció az iskolák között.
- Az eltérés megmutatkozik a két város közoktatási rendszerének átalakulásában. A salgótarjáni iskolák túlélési stratégiája szorosan összefügg azzal, hogy a korábbi rendszerben kialakult technikák, valamint a politikai és bürokratikus függőségi viszonyok szinte változatlanul, változatlan szereplőkkel éltek tovább, mintegy megőrizve a korábbi iskolaszervezetet, az iskola belső életének merev hierarchiáját, amelyben az igazgató függőségi viszonyát áthárítja a tanárookra, a tanárok pedig a diákokra. Az általunk megkérdezettek közül a salgótarjáni iskolaigazgatók többsége már több évtizede tölti be posztját, néhányan nyugdíj előtt állnak. Ezzel szemben a soproni intézményvezetők nagy része egy olyan új, dinamikusabb generációt képvisel, amely az 1985-ös oktatási törvény, vagy a rendszerváltás után került székébe.
- Ennek megfelelően a két városban az igazgatók mentalitása, stratégiái is különbözőek. A salgótarjániak fentről, az állami újraelosztás csatornáitól várják a segítséget, a megszorító intézkedéseket pedig megpróbálják túlélni, vagy panaszkodnak, mert a múlt rendszerben így szokták meg. A soproniak viszont nemcsak tiltakoznak az állami vagy az önkormányzati oktatáspolitiká ellen, hanem igyekeznek függetlennedni is tőle, és a saját lábukra állni a finanszírozás terén is.
- Városonként eltérő kérdezettjeink kapcsolathálója is. A salgótarjániak között a hivatali főnökeikhez fűződő vertikális és patrónus-kliens típusú, a soproniak körében ezzel szemben a piaci szféra (nemegyszer külföldi, főleg osztrák) szereplőivel kialakított horizontális összeköttetések dominálnak. Az utóbbi városban az igazgatók több esetben sikeresen kooperálnak civil társadalmi intézményekkel, ill. egymással is (ld. Iskolaigazgatók Tanácsa).
- A meginterjúvoltak által igazgatott iskolákban – mindkét városban – alulfizetettek a tanárok, ami rontja a pedagógiai munka színvonalát. Új kihívást jelent vizsgálatunk mindkét helyszínén a demográfiai apály, amelynek hatásait csak akkor lehet kivédeni, ha az iskolák demokratizálják, kiszélesítik beiskolázási bázisukat, a természetesen

adódó konfliktusok kezelésére (ld. munkanélküli szülők gyerekei, roma tanulók, veszélyeztetett, ill. felzárkóztatásra szoruló diákok) pedig tudatosan felkészülnek. Ennek szükségességét azonban még csak egyes racionálisabb, vállalkozóbb szellemű soproni intézményvezetők kezdik felismerni.

- Ami az igazgatók munkájának külső feltételrendszerét illeti, az állam szerepvállalását az időnként még megmaradó „osztogatás” (világbanki hitelek) mellett egyre inkább a „fosztogatás”, a restriktciók, az elvonások jellemzik. Az alulról jövő kezdeményezések szervezése, menedzselése, koordinálása még hiányzik az állam eszköztárából. Ezt elsősorban a polgárosultabb Sopronban dolgozó, öntevékenyebb igazgatók sínylik meg.
- Az önkormányzatok sem játszanak túl pozitív szerepet az iskolarendszerben helyi szinten folyó átalakulásban. Salgótarjánban a helyi hatalom 1990-94 között az előző rendszerhez képest semmit sem változott, és ezzel hiú reményeket ébresztett az iskolákban a túlélésre vonatkozóan. 1994 után viszont – a város anyagi helyzetére hivatkozva – iskolákat záratott be. Hasonló elképzelései támadtak – az 1990-94 közti időszak koncepciótlanságát követően – a soproni önkormányzatnak is, csak itt nem a pénzhány, hanem felújítandó, illetve az egyháznak visszaadandó iskolaépületek, valamint a tanulólétszám csökkenése adták ehhez a hivatkozási alapot.
- A soproni iskolák átalakulási stratégiája összefügg azzal, hogy a gazdaság átalakulása átrendezi az iskolák vezetőinek network-jét, a politikai és bürokratikus függőségi viszonyokat felváltja a gazdasági kapcsolatok horizontális szerveződése, ez áterjed az igazgató és tanárok közötti, sőt a tanárok és diákok közötti viszonyra is.
- Azt is láttuk, hogy Salgótarjánban a megmerevedett iskolai struktúrákkal a korábbi struktúrák viselkedésmintáit átörökítő ifjúsági civil szerveződések kapcsolódnak össze, átörökítve a szocialista hagyományokat: a politikai és bürokratikus függőséget.
- Azt is láttuk viszont, hogy Sopronban, ahol a gazdasági és társadalmi átalakulás előbbre tart ugyan és sokszínűbbek a civil szerveződések, a nem szocialista múlttal építkező ifjúsági szerveződések is inkább a felnőttek határozzák meg, mint maguk a fiatalok.
- A salgótarjáni és a soproni nyolcadikosok között markáns különbség rajzolódik ki családi háttérükben, továbbtanulási szándékaikban, értékorientációikban, ifjúsági, kulturális csoportstílusaikban. A salgótarjániak a menekülést kifejező csoportstílusokkal sokkal inkább azonosulnak, mint a soproniak. A salgótarjániak menekülési vágyát jól kifejezi, hogy jövőképükben sokkal nagyobb arányú a pesszimista, a bizonytalan, a harmadik világháborút jövendőlk, illetve külföldön letelepedni akarók aránya, mint a soproniakéban.
- A jövőképekből kirajzolódik, hogy mindkét városban élők számára alapvető érték a család, a biztonság, a harmónia, a szeretet és a béke. Általában elmondható, hogy mindannyiuk számára a középosztály életstílusa az etalon: család, ház szép környezetben, autó, állatok a ház körül, jólét, anyagi biztonság, munka.
- Mindkét város nyolcadikosai fontosnak tartják a környezetvédelmet, tennének is ennek érdekében, hiszen sokan nagy veszélyben látják a természetet. Kettős megítélés alá esik a technikai fejlődés is: a salgótarjániak látják az árnyoldalait is, a soproniak inkább bíznak a környezetbarát, és a békét elősegítő technikai újításokban.
- A soproni fiatalok nem foglalkoznak a politikával, nem érzik úgy, hogy befolyásolná jövőjüket. A salgótarjániak viszont pontosan megfogalmazzák a politikai nézeteiket,

- úgy érzik, hogy a jövőjüket nagyban befolyásolják a megfogható körülmények: a kormányok, a politikusok, a vírusok, a háborúk, amelyek azonos súllyal és egymás mellett szerepelnek.
- A középiskolások családjainak fogyasztási eszközökkel való ellátottsága azt mutatja, hogy a soproni középiskolások polgárosultabb családi háttérrel rendelkeznek, mint a salgótarjániak. A középiskolások saját javakkal való ellátottsága viszont arra utal, hogy mind a két város középiskoláiban megtalálható a tanulónak mintegy harmada, akik sokkal jobb életkörülményekkel rendelkeznek, mint a középiskolások többsége. A legjobb körülmények között élő középiskolások aránya viszont a két városban hasonló. Sopronban a jobb módúak és a többség között kisebb, Salgótarjában nagyobb a távolság.
 - A salgótarjáni középiskolások inkább részesítik előnyben a főiskolai, és az egyetemi tanulmányokat, azon belül a humán szakokat, mint a soproniak. A salgótarjániak erőteljesebb továbbtanulási szándéka magyarázható azzal, hogy városuk gazdasági válsága miatt a karrier egyetlen lehetséges útját a továbbtanulásban látják. A soproniak – városuk prosperitását látva – sokkal inkább vonzódnak a reál szféra felé, illetve gondolják azt, hogy nem csak felsőoktatási diplomájukkal tudják megalapozni a jövőjüket.
 - A középiskolások átlagosan több időt töltenek szabadidős tevékenységgel, mint tanulással. A családtól és az iskolától függetlenedő szabadidő eltöltésében, különösen a salgótarjáni középiskolások körében, meghatározó szerepe a tv nézésnek van. A tv csatornák közül pedig szinte kizárólagosan, a fiatalokra orientált, fogyasztói mintákat közvetítő, kereskedelmi csatornákat részesítik előnyben.
 - A salgótarjániak inkább ítélik meg pesszimistán a társadalom jövőjét, mint a soproniak. A két város fiataljai jövőelképzelésének különbségét jól mutatja az is, hogy a soproniaknak mintegy harmada, a salgótarjániaknak több mint fele hagyná el azt a várost, amelyben jelenleg tanul. A középiskola befejezése utáni külföldi munkavállalás viszont közel hasonló arányban szerepel mindkét város fiataljainak jövőterveiben.
 - A fiatalok korai önállósodásával, az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása, a növekvő ifjúsági identitás azzal jár, hogy a fiatalok azt hangsúlyozzák, hogy problémáikat a felnőttek nem értik meg, illetve a felnőtt társadalom nemcsak, hogy nem sokat tesz a fiatalokért, de intézményes képviselői kimondottan ellenségesen bánnak a fiatalokkal. A fiatalok körében kialakul egy ifjúságcentristának nevezhető csoport, amelynél a kortárscsoporthoz tartozás, az ifjúsági identitás markáns megjelenítése összekapcsolódik a felnőtt-társadalomtól való éles elhatárolódással, és az azzal való konfliktusos viszonyal.
 - Az ifjúságcentrista fiatalok szabadságvágya a döntésekbe való nagyobb beleszólás követelésével, a hatalom és a gazdagság felértékelésével is párosul. Az ellentmondás az intézményes világ, a fiatalok értékorientációi és aspirációi között markánsan jut kifejezésre az ifjúságcentrista fiatalok kulturális mintakövetésében, az ifjúsági kulturális mintákkal való azonosulásban. Az ifjúságcentrikus fiatalok körében napjainkban ugyan megőrizték vezető helyüket az alternatív kulturális minták, de szerepük kisebb mint korábban volt, sőt kisebb a fiatalok többségénél is. Felértékelődtek viszont az agresszivitást és menekülést kifejező ifjúsági csoportok.
 - A középiskolások körében mindenekelőtt a posztkonvencionális politikai cselekvés játszik szerepet mintegy függetlenül attól, hogy érdekli-e a fiatalokat a politika, illet-

ve elutasítók-e, vagy közelállóak-e a politikához, a politikai intézményekhez, a politikusokhoz. Az ifjúságcentristák és a középiskolások többsége politikai cselekvésének összehasonlításakor azt is látjuk, hogy az ifjúságcentrizmus radikalizálja a középiskolásokat. A soproni középiskolások és ifjúságcentristák viszonyát vizsgálva azt látjuk, hogy a hatás ugyanaz, mint a salgótarjániaknál: a soproni ifjúságcentristák adatai csaknem tizedszázalékra megegyeznek a salgótarjániakkal.

- Az iskolai diákönkormányzatok egyik városban sem játszanak szerepet a diákok érdekképviselésének gyakorlásában. Inkább a bevételi forráshoz jutás egy lehetséges formai képződményeként funkcionálnak. Ezt azonban nem a pénzügyi szabályozás kedvezményes volta motiválja az iskola illetve a diákok részéről, hanem az, hogy az iskolák minden létező keretet és formát igyekeznek igénybe venni azért, hogy diákjaik igényeit kielégíthessék, és valamiből finanszírozhatóvá tegyék rendezvényeiket, az iskola közösségi életének megteremtését. Ennek érdekében elsősorban a piaci szereplőkkel való kapcsolatépítésben érdekeltek az adományok, felajánlások gyűjtésekor.
- A diákönkormányzatok mind Sopronban, mind Salgótarjánban az iskolák részeként jelennek meg, jelentős intézményvezetői – tanári kontroll mellett, és elsősorban az adott iskolához kapcsolódó beszerzésekhez és rendezvényekhez járulnak hozzá, a diákönkormányzatiságukból adódó lazább pénzügyi költségvetési kereteik révén.
- A diákönkormányzatoknak nincs állandó kapcsolódásuk az ifjúsági és vallási civil szerveződésekhez. A politikai jellegű ifjúsági szervezetek közül vannak olyanok, amelyek érdekeltnek tűnnek a diákönkormányzatok mozgósításában: ez elsősorban Salgótarjánra jellemző, ahol a helyi BÍT-es önkormányzat szorgalmazta a Városi Ifjúsági Tanács létrehozását a diákönkormányzatok részvételével.
- A soproni kérdőíves vizsgálatnál is hasonló adatokkal találkoztunk, mint Salgótarjánban. A középiskolások többsége – mint a korábbi fejezetben rámutattunk – itt sem tagja valamely ifjúsági szervezetnek vagy ifjúsági civil szerveződésnek, de szervezett szabadidős tevékenységeikben nagyobb szerephez jut a sport és a vallás, mint Salgótarjánban.
- A két város összehasonlításából kiderül: az adott helyi társadalom szerkezetének sajátosságai (iskolaszerkezete, elit-struktúrája, földrajzi meghatározottsága, az önkormányzat működésének jellemzői, stb.) nagy mértékben meghatározzák azt, hogy az adott város polgárai milyen stratégiákat tudnak működtetni ifjúsági civil szervezeteik, csoportjaik létrehozásakor és fenntartásakor. Salgótarjánra jellemző a korábbi, a szocializmus idején kialakult viselkedésminták átörökítése a civil szerveződések esetében, amelyekben a fiatalok kis számban és többnyire alárendelt pozícióban jelennek meg.
- Sopronban, ahol a gazdasági és a társadalmi átalakulás előbbre tart, s jóval több, funkcionálisan a helyét jobban megtaláló, a helyi és az országos network-be beépülő civil szerveződést találunk, az ifjúsági civil szerveződések elsősorban a szabadidős tevékenységek és a vallási jellegű bázisközösségek mentén mozgatják meg a fiatal korosztályokat. Ebben az esetben is döntő fontosságú az idősebb korosztályok irányító, segítő szerepe. Személyükben a támogató felnőttek többsége a rendszerváltás előtt is ifjúsági ügyekkel foglalkozó közéleti embernek számított mind Sopronban, mind pedig Salgótarjánban.
- Vizsgálatunkból az is kiderült, hogy a fiatalok saját maguk alakítják ki továbbtanulási és jövő-stratégiáikat, figyelembe véve a városukban kínálgató esélyeket. Közös

a fiatalok korai önállósodása, individualizálódása, amely összekapcsolódik a családi és iskolai kontroll fellazulásával, a mass médiák növekvő szerepével, és a feszültségoldó technikák növekvő alkalmazásával. A merev struktúra növeli a diákok és az iskola konfliktusát, amely kiterjed a politikától való eltávolodásra, a közösségtől való elfordulásra. A politika elítélése viszont összekapcsolódik a politikai cselekvés radikalizálódásával. A fiatalok családtól való eltávolodása, a fogyasztói minták szerepének felerősödése növeli a konfliktust, különösen élessé válnak a konfliktusok a merev struktúrák esetében. Az átalakulóban levő csoportok fiataljai egyre inkább elfordulnak, illetve szembeszállnak az őket alárendelt viszonyban tartó felnőtt társadalommal, illetve azoknak szerveződéseivel, intézményeivel. Az elfordulás és/vagy szembenállás, illetve a felemás integráció a fiatalok viselkedésének, de különösen politikai cselekvésének radikalizálódásához vezethet.

Veres Valér

A romániai magyar ifjúság civil szerveződéseinek, mozgalmi életének fejlettségi színtje

A dolgozat témája a romániai magyar ifjúság civil szerveződéseinek, a szervezeti élethez való viszonyulásuknak, a szervezeti tagság rétegződési hátterének, participatív készségének, aktivitásának, szerveződési készségeinek körvonalazása, leírása, ezek sajátosságainak értelmezése. A kérdéskört Romániában eddig nem kutatták, fontosságát jelzi, hogy a dolgozat empirikus alapjául szolgáló felmérést a MISZSZ rendelte meg. A felmérésben részt vettek: Horváth István, Magyarai Nándor, Magyar Tivadar (egyetemi oktatók), Veres Valér (egyetemi hallgató), a Babes-Bolyai T.E. szociológia tanszékéről. A kutatás exploratív jellegű, a jelen dolgozat témája mellett más kérdéskörökre is kiterjedt. A mintavétel a rétegzett kiválasztás és a véletlenszerű mechanikus kiválasztás módszereinek kombinálásával történt, 2185 alanyt tartalmaz. Az adatfelvételre 1993 decemberében került sor.

Tekintve a téma úttörő jellegét, az elemzéseknek inkább leíró-feltáró jellege van, a jelenségeket megpróbáltam értelmezni, és ahol alaposabb megfigyelésre volt alkalmam, az okok feltárására is vállalkoztam.

Az elemzések során az alábbi következtetések körvonalazódtak: a fiatalok civil kultúrája passzív kultúra, az ifjúsági szervezeti élet a klasszikus modern társadalomra jellemző jegyekkel rendelkezik, és nem a posztmodern ifjúsági szerveződések a dominánsak. A szervezeti tagság arányának alakulása meggyénként bizonyos szabályszerűségeket követ. Az ifjúság érdeklődése többnyire apolitikus jellegű és világi orientációja van. A vallásos szervezetek esetén viszonylag fokozottabb elfogultság mutatható ki a többségi lakossággal szemben.

A kutatás következő szintje: tereptanulmányokat, mélyinterjúkat fogunk készíteni a kérdőívesen kevésbé kutatható aspektusokról.

Az eddigi, és a továbbiakban feltárandó eredmények alapján egy ajánlás csomagot szándékszunk megfogalmazni az ifjúsági szervezetek számára.

VALLÁS

Tomka Miklós

Vallás és ifjúság 1978-1993 között

Tézisek

Az ifjúsági rétegekben a társadalom egészéhez hasonlóan érvényesülnek a kultúraváltás és – ezen belül – a vallási változás jelenségei, a rendszerszerűség gyengülése, az eredetileg egymást feltételező, logikailag egymásra épülő kultúraelemek közötti korreláció gyengülése (a vallás egymástól függetlenedő „dimenziókra” bomlása), a hagyományos kultúra (és a vallás) vesztese, valamint a tradícióvesztés igazodása a modernizáció pályáihoz (faluról városba kerülés, az iskolázottság emelkedése, szakmai mobilitás, a kibocsátó társadalmi közegetől való eltávolodás).

A kultúraváltás a fiatalságban különösen erősen érvényesül, ezáltal ifjúság mintegy avant-garde szerephez kerül. A magyarországi ifjúsági vallási változás terén ez azzal jár, hogy a generációk között súlyos világnézeti eltérés alakul ki, ami európai összehasonlításban jelentősen megváltoztatja a nemzetek sorrendjében való helyünket.

(Ezen a tényen mit sem változtat, hogy az életpálya során a vallásosság erőssége továbbra is U-görbét mutat.)

A kultúraváltás okai között sajátos elemként érvényesül a családi szocializáció természetes és hagyományos folyamatának a modernizáció bizonyos jelenségeit követő megtörése. Ilyen befolyásoló jelenségek a női munka általánosság válsága, s ezzel az anyaszerep és a család működésmódjának átalakulása, az életre való felkészítés szempontjából az iskolai végzettség jelentőségének megnövekedése, és ezzel a családi minták szerepének a csökkenése. A generációk közötti műveltségi távolságnak (legalább egy bizonyos történelmi szakaszban) a megnövekedése által csökken az előző generáció által képviselt kultúra tekintélye. (Ezt a tekintélyt a kommunista kultúrpolitika módszeresen is csökkenteni kívánta.)

A vallásosság szempontjából ma Magyarországon a hagyományos kultúra szerepének gyengülésével ellentétes hatással jár az ifjúság szembefordulása az őket formáló intézményeknek és szülők nemzedékének kultúrájával. Az ifjúsági „ellenzékiesség” következtében vallási újjáéledés tapasztalható (noha alacsony szinten), a nagy egyházakon belül – elsősorban az ifjúság körében terjednek a vallásosság új típusú kifejezési formái, valamint új vallási mozgalmak és szekták jelennek meg nem ritkán fundamentalista, szinkretista, ill. Európán kívüli kultúrákat idéző jelleggel. Az ifjúság világnézeti képe plurálisabb, mint a társadalom egészéé.

Az ifjúság vallásosságának változása az 1969., 1976., 1989., 1992. és az 1995. évek vizsgálati adatainak összehasonlítása alapján:

- A vallási változás intragenerációs U-görbeként jelentkezik.
- A szekularizáció történeti folyamatként általánosan intergenerációs szakadások formájában lép fel. Kelet-Európában erősítő tényezőként ehhez járul a politikai rend-

- szer, a vallásellenes hivatalos ideológia és a kultúrpolitika hatása.
- Az elvallástalanodás Magyarországon jelentős mértékben a családi szocializáció sérüléseinek következménye. A még zajló kultúrbomlás ismeretében a továbbiakban is feltételezhető a – főként az ifjúsági rétegekben manifesztálté váló – egyre általánosabb elvallástalanodás.
 - Az elvallástalanodás nálunk a nemzedékek közötti kulturális törés kifejeződése.
 - Az ifjúsági vallási megújulás: félig álom, de félig valóság, ami ellentmond a folyamatos és megállíthatatlan elvallástalanodás feltételezésének.
 - Az ifjúsági vallásosság: szembefordulás a felnőtt nemzedékekkel és a bevett kultúrával? Az ifjúsági vallási szubkultúrák mind a nagy egyházakon belül, mind a szektákban és az új vallási mozgalmakban sajátos jellemvonásokat mutatnak.

Imre Anna

Vallásosság a mai egyetemi hallgatók körében

Nehezen eldönthető kérdés, hogy az ifjúság körében észlelhető, az ifjúságra jellemző kulturális minták, ízlésvilág, nézetrendszerek mennyiben képezik az ifjúsági kultúra részét, s mennyiben jelentik adott társadalom számára egy szélesebb kultúra jövőidejét. Lehet az ifjúság körében tapasztalt jelenségek, minták jó részét ifjúságspecifikus jelenségként, az ifjúságcentrizmus egyfajta kifejeződéseként tekinteni, olyan jelenségekként, amelyek nem lépik át a generációs határvonalakat, s amelyeket követőik idővel szükségképpen „kinőnek”. Lehet ugyanakkor e jelenségeket, mintákat úgy is tekinteni, mint amelyek adott generáción belül hosszabb időn át fennmaradva, s a következő generációnak továbbadva adott minták általánosodásához vezetnek, s a ezeket a jelenben, generációs metszetben feltárva ezzel voltaképpen egy szélesebb társadalmi kultúra jövőidejét vetíthetjük előre. Mindkét álláspont mellett lehet érvelni, egyértelműen dönteni valamelyik mellett már nem. Érdemes azonban minden vizsgált jelenség kapcsán elgondolkodni a kérdésen: jelen esetben a vallásosság vizsgálata ad erre lehetőséget.

A fiatalok vallásosságának vizsgálata érdekes tanulságokkal szolgálhat mindkét vonatkozásban. A vallásosság mértékében vagy kifejeződési formáiban bekövetkezett változások értelmezhetőek egyrészt, mint az előző generáció mintáit elutasító fiatalok részéről valamiféle új, sajátos megismerési formák, értékek, életmódminták keresése, vagyis mint egyfajta generációs különállás, ifjúsági „etnocentrizmus” kifejeződése. Értelmezhető azonban ezek másrészt jelzésként mint vallásosság generációs utánpótlására vonatkozóan. A vallásos magatartásban bekövetkezett változások, újabb tendenciák megjelenése többnyire az ezekre fogékonyabb fiatalok körében észlelhetők először, így a fiatalok vallásosságában valószínűsíthetően hosszabbtávú tendenciák kezdetei foghatók meg minden körülmények közt. Magyarországon a helyzet még sajátosabb: a rendszerváltást követően a teljes vallásszabadsággal (1990. IV. tc.) lehetővé vált a legkülönbözőbb, korábban széles körben ismeretlen kiségyházak, (bázisközösségek, szekták, ezoterikus vallási mozgalmak) hazai, legális működése – ezek tevé-

kenységének megszaporodása már a kívülálló járókelők számára is napi tapasztalat. A sokféle, újonnan megjelenő keresztény és nem keresztény kultusz elsősorban a fiatalokat célozza meg, akik e téren gyakran meglehetősen tájékozatlanok, felkészületlenek, egyben azonban éppen ők a leginkább fogékonyak is az ilyen formákban megfogalmazódó kérdésekre.

Hogy a megjelenő új tendenciák milyen következtetéseket engednek meg, azt a jelenség közelebbi vizsgálata segíthet eldönteni.

Az egyetemista fiatalok vallásosságának, vallási hovatartozásának jellemzőit egy 1994-ben készült, magyarországi egyetemisták körében történt kérdőíves adatfelvétel vonatkozó kérdéseinek feldolgozása révén igyekeztünk feltárni. Egy empirikus vizsgálat az említett értelmezési problémákon túl módszertani nehézségeket is jelent a kutatónak. A vallásosság, a felekezeti hovatartozás empirikusan nem könnyen vizsgálható jelenségek. Vitathatók maguk a vallásosság kritériumai, de a vallásosság mérhető dimenziói is (Szántó 1991). Vitatható, hogy kit tekinthetünk vallásosnak: aki tagja valamely egyháznak, felekezetnek, aki aktívan gyakorolja vallását, vagy aki vallásosnak vallja magát.

A módszertani nehézségekből, a kérdésfeltevés eltéréseiből következő nem lényegtelen különbségek mellett az eredmények terén azonban úgy tűnik, a legfontosabb tendenciák a különböző megközelítésekben kiindulva is egy irányba mutatnak: minden vizsgálatból kitűnnek a vallásosság mértékének változásai, s e változások társadalmi összefüggései. Ezek röviden (Tomka Miklós összegzésében): a vallásosság mértéke szoros összefüggést mutat a lakóhellyel, az életkorral, az iskolai végzettséggel és a felekezeti hovatartozással. A vallásosság jellemzőbb az idősebb és alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező népesség körében, a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők közt magasabb a felekezeten kívüliek aránya. A felekezeti összetétel jellemző területi, társadalmi különbségeket is mutat (Tomka, 1994).

A fontosabb változási tendenciák: a felekezeten kívüliek arányának növekedése, a felekezeti kötődés gyengülése általában. A felekezeti kötődés azonban különbözőképpen érvényesül az egyes felekezetek közt: az egyes felekezeti csoportok társadalmi összetételét 19 év távlatában a bejegyzés alapján vizsgálva kitűnik, hogy szinte mindegyik felekezet az előregedés jegyeit mutatja, részarányát újratermelni hosszú távon a társadalomban csak a katolikusok és az „egyéb vallásúak” csoportja képes. A vallásosság mértéke különbséget mutat az egyes felekezetekhez tartozók között is. A vallásosságot felekezeti megoszlásban vizsgálva kitűnik, hogy a vallásosság, különösen az egyház tanítása szerinti vallásosság gyakoribb, valószínűbb a katolikusok és az evangélikusok, valamint az „egyéb vallásúak” körében, mint a református vagy az izraelita felekezetek esetében, ahol a vallásosak aránya a bejegyzetteknél jóval alacsonyabb.

A vallásosság mértékében bekövetkezett vizsgálatok szerint az elmúlt évek egyfajta vallási megélnkülést eredményezett, ami különösen a fiatalok esetében figyelhető meg. Tomka Miklós hosszabb időszakot átfogó vizsgálata szerint a vallásosság mértéke az elmúlt években emelkedett, a növekedés különösen nagymértékű a közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkező 20-49 évesek körében, ami hozzájárulhat a vallásos-

ság intellektualizálódásának és öntevékeny jellegének növekedéséhez (Tomka, 1990) Egy másik, az ifjúság körében a közelmúltban végzett vizsgálat adatai is azt támasztják alá, hogy növekvőben van a vallásosság iránti érdeklődés a fiatalok részéről: a vizsgálatban a megkérdezett 11-18 év közti korcsoportok 41-51%-a állította magáról, hogy vallásos (Stumpf, 1994).

A magyar egyetemista fiatalok körében végzett vizsgálat során a felekezeti kötődés vizsgálata mellett azt igyekeztünk feltárni, hogy a fiatalok milyen mértékben mondják magukat vallásosnak, gyakorolják-e vallásukat, s hogyan viszonyulnak az újonnan megjelenő „ezoterikus”, „para” vallási mozgalmakhoz, képzetekhez. A vizsgálat során 504 fiatalot kérdeztünk meg az adott kérdésekkel kapcsolatban. Válaszaikat, tekintve, hogy a kérdezett fiatalok életkor és iskolai végzettség tekintetében meglehetősen homogén csoportnak tekinthetők, együttesen elemeztük, számottevő különbségeket csak nemi hovatartozás vonatkozásában tudtuk külön kimutatni.

A *felekezeti hovatartozást* vizsgálva a kérdezett fiatalok esetében a vallásosság mértékében és a felekezeti hovatartozás szerkezetében mutatkozó különbségek legláthatóbban a szülőkhöz viszonyítva ragadhatóak meg. A legszembetűnőbb különbség a fiataloknál a felekezeten kívüliek magas aránya, közel megkétszereződése a felekezeten kívüliek előző generációban képviselt arányához viszonyítva, ami nyilvánvalóan a szekularizációs folyamat előrehaladását mutatja. Felekezeti megoszlást tekintve a fiatalok közt legtöbben – a szülőkhöz hasonlóan – a katolikusok vannak, kis számban reformátusok, evangélikusok és egyéb vallásúak (1.sz. táblázat). Emellett észlelhető azonban még egy szerkezeti eltolódás is: a katolikusok részaránya relatíve növekvő, a reformátusok aránya a fiatalok korcsoportjában a szülőkéhez viszonyítva jóval alacsonyabb, mintegy felére csökkent, a más vallásúak aránya ugyanakkor növekvőben van: az apák esetében még nem fordult elő, az anyáknál 0,2% (1 fő), a kérdezett fiatalok körében arányuk 1,4% (7 fő).

1. táblázat

Felekezeti hovatartozás két generációban

	Apa	Anya	Kérdezett
katolikus	53,6	56,3	45,2
református	17,9	18,1	9,1
evangélikus	4,0	4,4	2,9
unitárius	0,2	0,4	0,2
izraelita	0,0	0,2	0,2
görög katolikus	0,8	1,6	0,4
ortodox	0,4	0,6	1,4
más vallású	0,0	0,2	1,4
egyikbe sem	19,8	15,7	37,3
nincs válasz	3,4	2,6	3,2

A *vallásosságot* a kérdőív 6 fokozatú skálán mérte, itt az első két kategóriába a kérdezettek 33,4%-a került – azok, akik valamilyen mértékben vallásosnak mondták ma-

gukat. Az aktív vallásgyakorlatot folytatók és az öndefiníciójuk szerint vallásosak aránya nem tér el lényegesen egymástól: templomba jár 36,9%, valamilyen rendszerességgel imádkozik 32,7%. A halál utáni élet lehetőségében a kérdezettek közel fele, 47,5%-uk hisz, azaz jóval nagyobb arányban, mint ahányan vallásosnak mondták magukat.

2. táblázat

Vallás-Melyik kijelentés illik rád?

	Fő	%
meggyőződéses vallásos vagyok	26	5,2
vallásos vagyok	142	28,2
gondolkodtam rajta, de nem vagyok vallásos	142	28,2
közömbös számomra	21	4,2
nincs kifogásom ellene	149	29,6
küzdök ellene	19	3,8
nincs válasz	5	1,0
Total	504	100,0

A vallásosság tartalmi változásait a hagyományos vallási képzetektől eltérő, *egyéb transzcendens képzetekhez*, ill. a *vallási közösségekhez* való viszony világíthatja meg. A kérdőív rákérdezett a kérdezett személyes életét befolyásoló lehetséges tényezőkre, s a befolyás mértékére is. Az emberi életet befolyásoló lehetséges tényezők közt a válaszokban nemcsak a vallásos hit (Gondviselés, természetfeletti erők) és a racionális elemek (saját akarat, véletlen, körülmények) jutottak szerephez, de más, vallásinak kevésbé tekinthető transzcendens képzetek ill. keleti eredetű vallási képzetek is (természetfeletti erők, a csillagok állása, előző élet, egyéb tényezők) (3.sz. táblázat).

Az említett tényezők közt legnagyobb szerepe egyértelműen a saját akaratnak van (75% számára döntő jelentősége ennek van), ezt követi a körülmények erősebb, ill. a véletlen valamivel gyengébb szerepe. Ezek mellett azonban még a más jellegű, a hagyományos keresztény vallásosság körén kívül eső transzcendens képzetek is relatíve jelentős szerephez jutottak: 25-28%-ban voltak, akik valamilyen mértékű befolyásoló erőt tulajdonítottak ezeknek, azaz akik nem zárták ki ezen tényezők (csillagok állása, előző élet) formáló erejét. (A természetfeletti erők megnevezés a vallásos képzetekkel és az alternatív képzetekkel is összhangban van, besorolása ezért valamelyikbe egyértelműen nem lehetséges.) Az, hogy nem zárják ki, természetesen nem jelenti, hogy minden esetben fontos szerepet tulajdonítanak ezeknek, a válaszokban valamilyen bizonytalan, vagy kismértékű hatást feltételező elképzelés jelenik meg leginkább. Jellemzően a csillagok állásának többen, gyengébb jelentőséget a lélek-vándorlásnak kevesebben, de fontosabb szerepet tulajdonítanak. Egy másik vizsgálat eredményei alapján szintén bizonytalan elfogadás jellemzi a fiatalabb, 10-17 éves korosztályt hasonló képzetek (akaratátvitel, horoszkóp, ufók) megítélésének tekintetében (Csepeli, 1994).

3. táblázat

A kérdezett megítélése szerint életét befolyásoló tényezők (%)

	egyáltalán nincs szerepe	kis mértékben	bizonyos mértékben	döntő mértékben	nincs válasz
saját akaratom	0,4	0,8	22,6	73,6	2,6
a véletlen	3,2	27,6	52,8	13,5	3,0
a körülmények	1,4	17,1	59,5	19,0	3,0
a Gondviselés	38,3	23,2	18,7	14,9	5,0
természetfeletti erők	57,5	20,8	10,7	3,6	7,3
a csillagok állása	72,2	16,7	5,8	0,4	5,0
az előző életed	75,2	9,9	5,2	3,4	6,3
egyéb tényezők	7,3	0,6	4,2	4,8	83,1

Mindezek után szembetűnő ezen „alternatív” vallásosságot képviselő csoportokhoz való viszony mássága: az újabb vallási mozgalmakkal a kérdezett fiatalok többsége nem rokonszenvezik, a sátánistákat kifejezetten elutasítják (4.sz. táblázat). Az elfogadási hajlandóság a legnagyobb a vallási kisközösségek esetében, számottevő arányban mondják, hogy hasonlóan élnek, s nem kevesen állítják, hogy rokonszenveznek velük, kifejezetten elutasítani csak kevesen utasítják el őket. Az okkultista csoportokkal szemben is toleránsnak bizonyultak a kérdezettek. Az új vallási mozgalmakkal kapcsolatosan a közömbösség és az ellenérzések, az elutasítás a jellemző magatartás, a sátánista csoportokkal szemben a közel egyértelmű elutasítás.

4. táblázat

Egyes vallási és más csoportokhoz való viszony (%)

	hasonlóan élek	tetsze- nek	közöm- bös	nem tetszenek	ellen- ségeim	nincs válasz
vallási kisközösségek	5,2	17,1	53,2	18,5	3,0	3,2
új vallási mozgalmak	0,2	3,6	37,7	44,0	11,7	2,8
okkultista csoportok	0,8	10,5	41,5	37,9	7,5	1,8
sátánista csoportok	0,2	0,4	6,7	53,2	37,9	1,6

A fenti tényezőket, a köztük lévő különbségeket *nemenként* vizsgálva nagy különbségek tűnnek ki mind a hagyományos vallásosság, mind az „alternatív” vallásosság területén. A vallásos hit láthatóan nagyobb fontossággal bír a nők számára, mint a férfiak számára, a vallásgyakorlás terén is aktívabbak a nők, mint a férfiak: a kérdezett nők 50%-a jár templomba, 40%-a imádkozik valamilyen rendszerességgel, a férfiaknak csak

28%-a jár templomba és 27%-a imádkozik. Öndefiníciója szerint a nők 40,9%-a, a férfiaknak csak 25,2%-a vallásos. A nem hagyományos vallásosság körébe tartozó transzcendens képzetek, vagy más vallási hagyományhoz tartozó képzetek terén ugyancsak a nők bizonyulnak fogékonyabbnak. A Gondviselés és a természetfeletti erők is a nők esetében játszanak nagyobb szerepet. A különbség azonban különösen szembeszökő az asztrológia és a lélekvándorlás képzeteinél: a csillagok állásának befolyásoló szerepét a férfiak 80,9%-a, a nőknek „csak” 70,6%-a. az előző élet befolyásoló szerepét a férfiak 85%-a, a nőknek csak 75,9%-a utasítja el. Mindezek mellett a saját akarat szerepe a nőknél erősebb, szemben a véletlennel és a körülmények hatalmával, amelynek a férfiak tulajdonítanak valamivel nagyobb szerepet.

A legnagyobb különbség a nemi hovatartozás tekintetében a halál utáni továbbélés kérdésében tapasztalható: a nők 56,6%-a hisz ebben, míg a férfiaknak csak 37,8%-a. E válaszban a nemek közt mutatkozó különbségben már feltehetően szerepet játszik a női többség mindkét vonatkozásban: a hagyományos vallásosság és az újabb képzetek terén egyaránt. A nők bizonyulnak fogékonyabbnak az alternatív vallási csoportokra is: vallási kisközösségekhez a 6,4%-uk, (a férfiak 3,4%-a), tartozik, és 21% rokonszenvezik ezekkel (férfiak 14%-a). Az okkultista csoportokat a lányok 15,4%-a tartja rokonszenvesnek, míg a fiúknak csak 6,4%-a. A nemi hovatartozás terén mutatkozó jelentős, nemzetközi tendenciákkal is egybeeső különbségek nem könnyen értelmezhetők. A fokozottabb fogékonyosság lehetséges magyarázataként felmerülhetnek lélektani és szocializációs okok egyaránt: a nők kisebb mértékű individualizáltsága, fokozottabb csatlakozási hajlama, stb. jelen esetben az értelmezést azonban a rendelkezésre álló adatok nem engedik meg.

Összegezve a fentieket, a legfontosabb tendenciák a fiatalok vallásosságának vonatkozásában megegyeznek a vallásosság terén az országos vizsgálatok eredményeként leszűrhető tendenciákkal. Számottevő körükben a felekezeten kívüliek arányának növekedése szüleik generációjához képest, s észlelhető egy eltolódás a valamilyen egyházhoz tartozók körén belül a felekezeti megoszlás szerkezetében is a katolikus és az egyéb vallású egyházak javára. Különösen szembeszökő a növekedés az egyéb vallás-hoz tartozók körében. Hasonlóság az is, hogy a valamely felekezethez tartozókhoz (a kérdezettek 62,7%-a) képest jóval kevesebben vannak a magukat vallásosnak tartók. Változás azonban fentiekhez képest, hogy ez utóbbi aránytól már nem marad el számottevően a vallásgyakorlás relatív gyakorisága – azaz a fiatalok körében relatíve megnőtt az aktív vallásosság.

A keresztény kultúrkörön belüli hagyományos vallásossághoz képest új jelenségek feltűnése vagy felerősödése is megragadható a vizsgált fiatalok körében: megjelenik a más kultúrához tartozó vallási képzetek (pl. lélekvándorlás) és nem vallási jellegű transzcendens képzetek (asztrológia) óvatos (érdeklődő?) elfogadása is. Ezek megjelenése azonban úgy tűnik, nem „váltja ki” a racionális képzeteket, életfelfogást, életvezetést, inkább kiegészíteni látszik azt. Az óvatos elfogadás, az óvatos viszonyulás jellemző ezen új vallási képzeteket, mozgalmakat terjesztő, hirdető csoportokkal, mozgalmakkal (új vallási mozgalmak, sátánisták) kapcsolatos véleményre is, szemben a hagyományos vallásosságot képviselő, de azt gyakran más módon megélő vallási kisközösségek s a nem vallásos transzcendens képzeteket hirdető csoportok (okkultisták) magasabb elfogadottságával.

Kérdés, hogy a fiatalok vallásosságának vonásai miként értelmezhetők: a fiatalok ifjúsági „etnocentrizmusát”, ifjúságcentrizmusát fejezik-e ki, vagy a fiatalok vallásossága a vallási változások bizonyos mértékű előrejelzője lehet. Úgy vélem, a kettő nem mond ellent egymásnak. A vallásosság aktív, öntevékeny formáinak erősödése és terjedése az ifjúság részéről egyszerre jelenthet egyfajta lázadást a vallásosságot inkább külsődleges elemekben megélő gyakorlattal szemben és tartós mintát szélesedő csoportok számára egyúttal. Kérdés marad így is: miként értékelhetők ezek együttesen: egy új vallási megélénkülés kezdeteként vagy a szekularizációs folyamat előrehaladásaként? A válaszhoz nem áll rendelkezésünkre elég adat, s nem adott a kérdezettek reprezentativitása sem. Néhány hipotézis megfogalmazását mégis megkockáztatnánk a fenti elemzés és gondolatmenet alapján.

Feltehető, hogy a vallástalanok számának növekedése, a vallásosság közösségi formáinak megerősödése, illetve a nem vallásos képzetek megjelenése nem egymást kizáró folyamatok terméke, hanem két, azonos gyökerű jelenség egyidejű megjelenése: a szekularizációs folyamat és ennek egyik következménye, az elvallástalanodás egyszerre jelenik meg a fiataloknál a vallási megújulással, egyszerre figyelhető meg egyfajta racionalizálódási folyamat továbbvitele és egy újonnan megjelenő „irracionalizálódási folyamat” egymással párhuzamosan. A vallási megújulást, egyfajta új „áttekinthetetlenséget” eredményező „irracionalizálódási folyamatban” is többféle irány, igény megléte tételezhető fel: a transzcendencia iránti igény, az elveszett Egy és Egész utáni vágyból eredve, s a közösséghez való tartozás, a cselekvési orientáció iránti vágy, valamint egy ezzel szinte teljesen ellentétes törekvés a hatékonyság növelésére, a kiszolgáltatottság csökkentésére – egyes populárisabb transzcendens képzetek eszközeivel –, de elsősorban az egyéni élet keretein belül.

Az új vallásosság ereje, jelentősége ma még nehezen ítéltető meg. Feltevésünk szerint azonban ez, az új „irracionalizálódási folyamat” nem fordítja meg a racionalizálódás, a szekularizálódás folyamatát: valószínűbb, hogy a vallási kisközösségek, az új vallásosság, a zárt világképek újráledése a világnézeti pluralizálódás korában elsősorban a privát életben, vagy kis szubkulturális szigetek sokféleségében marad tartósan fenn. A társadalmi berendezkedés befolyásolása, saját közösségük határain túlmenő hatásuk azonban inkább csak más társadalmi folyamatokkal, megoldatlan problémákkal összefüggésben, azokkal „szövetségben” képzelhető el.

Az új *hiedelmek* megjelenése kapcsán szintén semmi nem utal rá, hogy ezek áthatnák az élet, a gondolkodás egészét, hogy megkérdőjeleznék a racionális világmagyarázat és életvezetés egészét. Egységes vallási, tudományos vagy politikai világképek hiányában szerepük növekedhet. Valamiféle kíváncsiságot minden bizonnyal kielégítenek, egyfajta magyarázatot adva egyes, eddig kimerítően nem magyarázott jelenségekre, s eligazításul szolgálhatnak a mindennapi élet egyes dolgaiban, anélkül azonban, hogy egységes világmagyarázatot igényelnének vagy egységes, viselkedésszabályozó elveket, erkölcsi teherterelt jelentenének. Mint egyfajta „decentralizált” világmagyarázat részei, nem igényelnek végső okokat, egységes rendező elveket sem a megértés, sem a cselekvés szabályozása számára. Adott problématerületek specializált megoldási módjaiként tudnak hatékonyan működni, erkölcsileg közömbösen, egy individualizált, pragmatikus, alapvetően racionális világ sajátos színeit, kiskapuit jelente csak.

A szekularizációs elméletek Tomka Miklós által kiemelt három közös eleme, a szekularizáció legfontosabb jegyei: a társadalmi, gazdasági, kulturális differenciálódás, a racionalizáció és a világ deszakralizációja közül a vallásosság megélénkülése és az egyéb transzcendens képzetek megjelenése a harmadik elemet, a deszakralizálódás folyamatát, a „világ varázs alóli feloldását” érinti, fogja vissza vagy fordítja vissza egyes közösségek életében. Sajátos módon azonban ez nem érinti a szekularizálódás egészének folyamatát, másik két elemét. Sőt, mivel integrációs formákat kínál adott társadalmi berendezkedésen belül a pluralizálódott világnézet, a vallásosságot különböző módon megélni és gyakorolni kívánó csoportok számára, de nem képes többé kérdőre vonni a társadalom nagyobb része számára a világ racionális berendezkedését, végső soron elképzelhető, hogy inkább a szekularizált „világberendezkedés” véglegessé válásához járul hozzá, semmint a szekularizálódás visszavételéhez.

Irodalom

- [1] CSEPELI GYÖRGY–ZÁVE CZ TIBOR: *Európai és nemzeti kötődések magyar tizenévesek körében*. 1994. (kézirat)
- [2] MEZEI ANDREA: *Szekta és egyház a rendszerváltás után*. Társadalmi Szemle, 1994.
- [3] RÓBERT PÉTER: *Politika és vallás a közvélemény tükrében*. Politikatudományi Szemle 1., 1994.
- [4] STUMPF ISTVÁN: *Választói magatartás a generációs törésvonalak mentén*. 1994.
- [5] SZÁNTÓ JÁNOS: A vallásosság dimenziói egy szekularizált társadalomban. Szociológia, 3-4., 1990.
- [6] SZÁNTÓ JÁNOS: *Vallásosság és társadalmi rétegződés*. Lovik Sándor-Horváth Pál (szerk.): Hívők, egyházak ma Magyarországon. Vallástudományi kiskönyvtár, MTA Filozófiai Intézet., 1994.
- [7] SZEBENI OLIVÉR: *Társadalmi és vallási jelenségek a rendszerváltás után*. Társadalmi Szemle, 1994.
- [8] TOMKA MIKLÓS: *A vallás mint változó rendszer*. Szociológia, 3-4., 1990.
- [9] TOMKA MIKLÓS: *Felekezeti szerkezet, felekezeti reprodukció*. Statisztikai Szemle, április-május., 1994.
- [10] TOMKA MIKLÓS: *A vallás változása ma Magyarországon*. Lovik Sándor-Horváth Pál (szerk.): Hívők, egyházak ma Magyarországon. Vallástudományi kiskönyvtár, MTA Filozófiai Intézet., 1990.

Révay Edit

Az újrainduló szerzetesrendek társadalmi megformálódása és intézményesülése

Témamegjelölés

1989. augusztus 30-án kihirdették az 1989/17. számú törvényerejű rendeletet, amely újra lehetővé tette a szerzetesrendek működését hazánkban.

A szerzetesrendek politikai rendszerváltást követő bekapcsolódása a társadalom életébe egy sor – a társadalom és a társadalomtudományok számára is – releváns kérdés felvetésére ösztönöz. Noha a szerzetesrendek társadalmi megformálódásának és integrációjának kérdése itt két fő ok miatt kerül érdeklődésünk homlokterébe.

Egyfelől a rendszerváltást követően újrainduló, a társadalomban helyüket és szerepüket kereső szerzetesrendek jelenléte és tevékenysége különböző reakciókat váltott ki a társadalomban.

Másfelől mind a hazai, mind a külföldi empirikus és elméleti szakirodalomban gyakorlatilag hiába keresünk kifejezetten a szerzetesrendekre vonatkozó szociológiai irodalmat.

Jelen tanulmány egy most kezdődő kutatás kiinduló téziseinek rövid összefoglalása.

Előzmények

Max Weber vallásszociológiájáig kell visszanyúlnunk ahhoz, hogy konkrétan a szerzetesrendekről, mint társadalmi csoportokról szociológiai értelmezést találjunk. A szerzetesség társadalmi jelenségként való vizsgálatához Max Weber elméleti alapvetése mellett igazából nem sok támpontra lelhetünk. A szerzetességről szóló külföldi és hazai munkák leginkább teológiai, kultúrtörténeti, illetve rendtörténeti megközelítésűek. Ez egyben azt is jelenti, hogy hiányoznak a társadalomtudományok, különösen a szociológia számára a szerzetességet megragadhatóvá tevő, megfelelően értelmezhető fogalmi meghatározások.

Mindebből adódik, hogy noha a rendszerváltást követően (újra)induló rendek társadalmi megformálódása és intézményesülése a dolgozat szorosan vett témája, mégsem kerülhető meg sem a szociológiai fogalmi apparátus kialakításában való részvétel, sem a főbb trendeket felvázoló történeti áttekintés.

A dolgozatban az elsődleges kérdések között olyan, egészen alapvetőekre is választ kell keresnünk, hogy: Mi is az a szerzetesség? Milyen motivációk alapján választják a szerzetesek ezt az életformát? Mennyiben jelent ma érvényesülési, felemelkedési lehetőséget? Mennyire fontos szempont a szerzetesi élet vállalásában a rendek nyújtotta létbiztonság? Mennyiben és miben lehet a szerzetességet a társadalomnak és az egyháznak sajátos ellentársadalmaként értelmezni? A társadalomban és az egyházban milyen profán és szakrális funkciókat töltenek be a szerzetesrendek? Mennyiben feladatuk a szerzetesrendeknek, hogy az állam által fel nem vállalt társadalmi szükségleteket kielégítsék? Mennyire adnak választ a társadalmi igényekre? Milyen – a létüket

és működésüket meghatározó – külső és belső feszültségekkel kell a rendeknek szembenézniük?

A kérdések, kérdéscsoportok, illetve a hipotézisek nagyjából három szociológiai dimenzió mentén rendeződnek.

Tézisek

1. dimenzió: A szerzetesség mint közösség

Legelső lépésként legalább munkadefiníció szintjén meg kell határoznunk, hogy kik a szerzetesek, mi a szerzetesség.

Filozófiai típusú megközelítés:

A szerzetesek olyan férfiak és nők, akik valamilyen belső indíttatásra tökéletességre törekcszenek, ennek az eszménynek az elérését minden másnál fontosabbnak tartják, ezért áldozatok vállalására, önmegtagadás gyakorlására készek, eszményeik megvalósulása érdekében sajátos, a társadalomban megszokottól eltérő életmód vállalásával, a társadalom részeként, de azon belül sajátos csoportot alkotva teremtik meg céljaik elérésének feltételeit.

Szociológiai típusú megközelítés:

Max Weber meghatározása szerint a szerzetesek olyan férfiak és nők, akik egyedül, vagy közösségben élnek, nem házasodnak, ennél fogva a családi kötelekektől mentesek és a politikai vagy más erőkkkel szemben közömbösek. Weber úgy látta, hogy a szerzetesség az intézmény karizmatikus időszakában gazdaságellenes és aszketikus, amelyben a szerzetes éppúgy ellentípusa a kapzsi polgárnak, mint amennyire a hivalkodó gazdagságát élvező feudális úrnak.

Weber a rendeket, mint vallási szervezeteket a profán szervezetekkel egybevetve az igazgatás, a szervezeten belül megvalósuló uralom aspektusából vizsgálja. Az egyes rendek fejlődéstörténetéből úgy tűnik, hogy a weberi uralom- és szervezetszociológiában az intézmények kialakulásának, intézményesülésének, a renden belül kialakuló alá-, fölé-, mellérendeltségi viszonyok, azaz a hierarchia kialakulásának és az intézményi fejlődésnek törvényszerűségei a szerzetesrendek mint intézmények működésében is felismerhetőek és a profán intézményekben zajló folyamatokkal sok hasonlóságot mutatnak.

Történeti típusú megközelítés:

A történelem során egymás után és egymás mellett alakultak az egymástól néha gyökeresen, máskor csak árnyalatokban különböző szerzetesrendek. A már létező rendek társadalomban betöltött funkciói nem feltétlenül váltak időszerűtlenné az új rendek megalakulásával. Az új rendek alapításának egyik oka, hogy a társadalmi igények egyre nőttek és differenciálódtak, s a meglévő rendek már nem voltak képesek a sokrétű és egyre gyarapodó feladatok ellátására. A társadalmi igények fokozódása és differenciálódása okán a tradíciókkal rendelkező és az új alapítású rendek között is megindult a feladatok mentén történő differenciálódás is, amely szükségszerűen magával hozta a rendek élettér, belső struktúra, az önprezentáció és a társadalmi integráció

szintjén történő differenciálódását is. Ugyanazon társadalmi szükségleteket felismerő rendek néha nagyon eltérő módon és más keretek között éltek/élnek és dolgoztak/dolgoznak. A rendek különbözőségüket és a „világtól való elkülönülésüket” a különböző történeti korokban különböző mértékben juttatták kifejezésre. A kolostorok helyének, a ruházatnak, a tevékenységnek megválasztása mind-mind ennek szolgálatában állt és áll ma is.

Politológiai típusú megközelítés:

Max Weber definíciójában a szerzetesek lényeges tulajdonságaként kiemeli a politikai és más erőkkal szembeni közömbösségüket, gazdaságellenességüket, aszketizmusukat és ellentípus szerepüket. A szerzetességnek a mindenkori politikai hatalom szemszögéből legfontosabb jellemzőit három meghatározásba sűrítve a rendeket, mint az uralkodó hatalmi rendtől függetlenül létező és működő társadalmi formációt, mint a politikai és más erőkkal szemben közömbös társadalmi formációt, és mint az uralkodó hatalmi renddel szemben kontraszttársadalomként működő társadalmi formációt értelmezhetjük. Az uralkodó hatalmi rendtől független működés egyszerre jelenthet gazdasági, politikai, hatalmi autonómiát, melynek megvalósulása koronként, társadalmi berendezkedésenként nagyon különböző lehet.

A szerzetesrendek, mint intézmények társadalmi integrációjának kérdése

A magyar társadalom életében kezdetektől résztvettek a szerzetesek. A rendek rendkívül szerteágazó, főként társadalmi igényeket kielégítő tevékenységet folytattak. Fennállásuk során több ízben éltek át a virágzások és a krízisek időszakait. A rendek 1950-es feloszlatása abszolút radikálisan zajlott, csupán a négy tanító rendet (bencések, ferencesek, piaristák, iskolanővérek) engedték tovább működni. Tevékenységüket azonban a meghagyott rendek is csak meglehetősen korlátozott mértékben és rendkívül erős állami ellenőrzés mellett végezhették. A rendszerváltást követő újraindulás számos dilemma elé állította az újrakezdőket.

1. tézis: A rendek társadalmi integrációját és fennmaradását jelentős mértékben meghatározza, hogy milyen társadalmi funkciókat vállalnak fel. Ez azonban jórészt annak függvénye, hogy újraindulásukkor valóban a gyökerekhez, vagy csak a feloszlatás előtti állapotokhoz nyúlnak vissza, és az akkori állapotokat változtatás nélkül akarják visszarendezni.

Elsősorban az élettérrel (1) a feladatokkal (2) és az önprezentációval (3) kapcsolatos kérdések körébe tartozik a rendek társadalmi beágyazódásának problémája.

Élettér

Noha a nyugati szerzetesség elkülönülése sohasem volt igazi kivonulás a társadalomból, mégis egyfajta visszavonultság jellemezte. A klasszikus rendek – mint például a bencések, ferencesek – esetében nem volt kérdéses, hogy az életteret a kolostor falai határolják le. Az újabb alapítású rendek közül pedig jónéhány már nem is épített kolostort, mert tevékenységében akadályozta volna, ha életterét látványosan elkülöní-

ti. Az új feladatvállalás kapcsán, de attól függetlenül is a rendek rákényszerülnek arra, hogy időről időre átgondolják, vajon a meglévő keretek mennyire segítik őket feladataik teljesítésében. A rendszerváltást követően újraindult rendek számára az élettér megválasztásakor e szemponthoz társult a rendalapító célkitűzéseinek, és ugyanakkor a kor igényeinek megfelelni akarás és részben a feloszlátás előtti életforma iránti „nosztalgia”. (Könnyen meglehet, hogy ez a „nosztalgia” nem nosztalgia, hanem a kontinuitás megteremtéséhez szükségesnek tartott lépés.)

Feladatok

Vélhetően a feladatvállalás az egész társadalmi integráció kulcskérdése. Nemcsak az élettér, hanem az önprezentáció megválasztásában is meghatározó szerepe van. A feladatok differenciálódása során az évszázadok alatt kialakultak a klasszikusnak számító főbb csapások, melyek az oktatás, betegápolás, tudományművelés, illetve a lelkipásztori szolgálat területe köré csoportosítják a társadalom részéről elvártak vélt feladatokat.

Önprezentáció

Itt elsősorban a társadalom felé való egyéni és közösségi önmegjelenítés kérdése vetődik fel. Hasonlóan az élettér vagy a feladatkör megválasztásának problémájához, itt is annak kérdése áll a dilemmák háttérében, hogy miként lehet a legtermészetesebben integrálódni a társadalomba úgy, hogy egyszerre teremthető meg az integráció, autonómia és az elkülönülés lehetősége. Az élettér, feladat és az önprezentáció megválasztása a „társadalomhoz való közelség” sajátos, nonverbális kifejezése. A rendek önprezentációjának intézményesült jele, jelrendszere a habitus, azaz az adott rendre jellemző szerzetesi ruha, mely mint nonverbális kommunikációs eszköz üzenetet hordoz a szerzetesközösség és a külvilág felé is. Ez a habitus által közvetített üzenet a renden belül éppen az elhivatottság és az összetartozás, a külvilág felé az elhivatottság és a bizonyos fokú elkülönülési igény üzenetét hordozza. Sarkosan fogalmazva a dilemma lényege, hogy ma még kevésbé dönthető el, hogy a magyar társadalomban mennyire igaz az, hogy ha van habitus, akkor az távolságot tart a kívülállókkal szemben, ha pedig nincs, vagy van, de nem eléggé nyilvánvaló, akkor az elhivatottság vállalásának külső jele vesz el.

A szerzetesrendek mint intézmények rekrutációjának kérdése

2. tézis: Az újraindult szerzetesrendekben kisebb-nagyobb mértékben jelentkeznek a rend utánpótlásával, fennmaradásával kapcsolatos aggodalmak, melyek a rendeket különböző rekrutációs stratégiák kidolgozására, illetve választására készítik. A rend elhalásától való félelem valószínűleg azokban a rendekben jelentősebb, amelyek erősen előregedtek, nagyon kislétszámúak és csekély társadalmi érdeklődésre tarthatnak számot.

A rendek sikerességének egyik fokmérőjeként is szokás értelmezni a rendbe jelentkezők számát. A rendek továbbélése szempontjából legalább annyira fontos a rendbe lépők személyes adottságainak az adott rend profiljához, sajátosságaihoz illeszkedé-

se, mint az, hogy hány fiatalra lehet támaszkodnia a rendnek. Valójában a „mennyiség” és a „minőség” preferenciák rendezése határozza meg, hogy melyik rend milyen rekrutációs stratégiát választ. Egyelőre három főbb stratégia körvonalazódik, melyek a kockázatkedvelő magatartástól az „óvatos duhajon” át a kockázatkerülőig terjednek. A rekrutáció kapcsán vetődik fel, hogy vajon milyen motivációk alapján kérik a jelentkezők felvételüket. Továbbá, hogy mennyiben jelent társadalmi felemelkedést a rendbe lépés. Évszázadokon át az alacsonyabb társadalmi rétegek számára szinte az egyetlen felemelkedési lehetőséget az egyházi rend, azaz a papság vagy szerzetesség hivatása jelentette. Korunkban, a négy évtizedes egyházüldözés, szerzetes-szétszórás utáni újrakezdés évtizedében az egyház egésze és a szerzetesrendek nem a feloszlás előtti alapokról indultak, társadalmi presztízsük más, mint egy hatalmi egyházé, most maguk is keresik, miként fogalmazhatják meg önmagukat, miként találhatják meg helyüket a jelen gyorsan átalakuló társadalmában. A szerzetesi vagy a papi hivatás társadalmi felemelkedést szolgáló volta tehát korunkban legalábbis kérdésessé vált és vizsgálatra szorul.

A szerzetesrendek, mint intézmények tagokkal való konfliktusainak okai

3. tézis: A rendekbe jelentkező fiatalok körében általánosan jellemző a szerzetesletről alkotott irreális elképzelés. A rendekből történő kilépés oka főként a realitással szembesülés, a kislétszámú és elöregedő közösségek kevésbé vonzó voltában, leginkább a rendeken belüli kommunikációs és generációs problémákban keresendő.

A szerzetesrendekben jelentkező konfliktusok okai között egyszerre, egymás mellett találhatók meg az általános okok és a történelmi szituációból fakadó, speciális okok. Ilyen általános, okként említhető a közösségen belüli generációs probléma, a belépési motíváció, a vezetés, a belső kommunikáció elégtelensége. Ezen okok megjelenési formái azonban sohasem függetlenek az adott történelmi kortól. A rendszerváltás után újraindult rendek speciális konfliktus okai részben a rendek feloszlása és az egyház társadalmi életből való kiszorítása előtti évszázados hagyomány, részben pedig az azt követő egyházüldözés időszakából való.

Fiatalok és idősek körében egyaránt a közösségi konfliktusok hátterében sejthető a valóságidegen egyházkép, generációs probléma, az intézményen belüli kommunikáció elégtelensége. Valószínűleg másként valóságidegen az egyházképük, hiszen az idősek egyházképét a világi hatalommal bíró egyház évszázados hagyománya, a fiatalokét pedig jórészt a totalitáriánus állam egyházzellenes propagandája formálta. A generációs problémák feltehetően súlyosabbak, mint a nagyjából egymást követő generációk esetében lenne, hiszen itt több nemzedéknyi távolság van a belépők és az idős rendtagok között. Az óriási generációs különbségek szükségszerűen magukkal hozzák a belső kommunikáció nehézségeit.

A szerzetesrendek, mint intézmények társadalommal való konfliktusának okai

4. tézis: A rendek kifelé történő önprezentációja, a bizonyos fokú elkülönülés és annak megjelenítése, a társadalomban élő valóságidegen egyházkép, a rendek társada-

lommal való kommunikációjának elégtelensége vagy éppen hiánya sejthető a rendek társadalommal szembeni nyílt vagy burkolt konfliktusainak hátterében.

Alighanem a rendek külvilággal szembeni kommunikációs készségének milyenségét tekinthetjük a szerzetesrendek és a társadalom közt zajló társadalmi konfliktusok kulcsának. Noha fontos a közösség mi-tudatának kialakítása és fenntartása szempontjából a külvilágtól, a másoktól való kisebb-nagyobb mértékű, de határozott elhatárolódás, ugyanakkor ez akadály is lehet a közösség és a külvilág közötti kommunikációnak. Ugyanezzel a problémával küzd az egyház egésze a társadalommal folytatott párbeszéd, végsősoron az egész társadalmi jelenlét kapcsán. A szerzetesrendek is az egyház részeként szenvedik el a kommunikációs problémákat és ugyancsak az egyház részeként küzdenek meg azokkal. Az egyház a társadalommal való érintkezésben egyre inkább él a prédikáció mint ősi egyházi kommunikációs csatorna mellett a tömegkommunikáció adta lehetőségekkel. A médiákat felhasználva olyanok megszólítására is lehetősége nyílik, akiket egyébként másként nem tudna elérni. Ugyannakkor az egyház által használt kommunikációs eszközök – a nyelv, szimbólumrendszer – időnként túl egyháziasak, csak viszonylag szűk kör számára érthetők, ezért alkalmatlanok a más nyelvet beszélőkkel való kommunikálásra.

2. dimenzió: A szerzetesség mint kontraszttársadalom

A szerzetesség, mint az egyház része

5. tézis: A rendekben a hierarchikus egyház részeként, de azzal szemben való ön-meghatározás és a tudatos egyházkritika vállalása az alapítók idejében és a rendeken belüli krízisekből történő kilábalás időszakában erőteljesebb kellett, hogy legyen mint egyébként. Ezzel szemben úgy tűnik, hogy most az újrainduláskor a szerzetesekben nem igazán tudatosul, hogy a szerzetesség egyik feladata az egyházon belüli egyházkritikai, kontraszttársadalmi funkció felvállalása.

A szerzetesrendek egyházon belüli helye valahol a klérus és a világi hívek közé tehető, de nem alkot harmadik állapotot, tagjai a másik kettőből kerülnek ki. Ha azt mondhatjuk, hogy a társadalomban az egyház ellentársadalomként működik, a szerzetesrendek még radikálisabban töltik be ezt a funkciót, s nem csak a társadalom, hanem az egyház ellentársadalmaként is. Az egyház, amint megerősödött, megnőtt és strukturálódott, egyre inkább elidegenedett az egyéntől és a társadalom problémáitól, egyre inkább veszített ellentársadalmi funkciójából, megmerevedett s nem volt már igazán alkalmas új funkciók felvételére. A szerzetességre hárult, hogy felvállalja és betöltse mindazt a funkciót, amitől a társadalom elzárkózott, s az egyház már nem volt képes betölteni. A szerzetesség erős társadalom- és egyházkritikája a társadalmi hierarchia meglétére irányul. Ha lehet, az egyházban még erősebben kritizálja. Maguk a rendek noha az idők folyamán nem kerülhették el a strukturálódást és a hierarchia megjelenését, ezért alapvetően megőrizték egalitáriánus jellegüket, melyet az erős demokratikus belrendszer őrzésével tudják biztosítani. A szerzetesrendek az egyházon belül nem izolált közösségek, az egyes rendek között többé-kevésbé szoros, elsősorban az együttműködésre és a közös érdekképviseletre irányuló kapcsolat van.

A szerzetesrendek az egyházban nemcsak a belső kritikus szerepét töltik be, hanem gyakran a belső megújulás elindítóit is. Közösségi voltukkal pedig az egyházban is terjedő individualizmus ellen hatnak.

A szerzetesrendek egyházzal szembeni radikális ellentársadalmi funkcióját a rendszerváltás utáni újraindulás háttérbe szorította. Az, hogy a magyar társadalomban van múltja a szerzetességnek, az újrainduláskor bizonyos legitimációs kérdéseket szükségtelemmé, vagy legalábbis elodázhatóvá tett. Ezek közé sorolható a szerzetesség kontrasztársadalmi funkciója – ami, ha más megfogalmazásban is, de bizonyosan eddig is felvetődött az egyes rendek útkeresése kapcsán –, azonban csak később, a rendek megszilárdulását követően várható ennek tudatosulása.

A szerzetesség, mint a társadalom része

6. tézis: A szerzetesség továbbra sem jelent a társadalomból való kivonulást, vagy lázadást. A rendek társadalmi beágyazódásukat leginkább a problémaérzékenységgel és a társadalom által igényelt funkciók felvállalásával érik el.

A szerzetesrendek megjelenésüktől fogva a társadalom ellentársadalmát alkotják. Társadalomkritikájuk sajátos formája a társadalom minden rétegéből vonzott és vonz követőket, akik az ilyen-olyan okból rossznak ítélt társadalomból egy többé-kevésbé tökéletes, de legalábbis igazságos, demokratikus, az egyénre is odafigyelő és jól kontrollálható világba vonultak, vonulnak. Mi lenne elkülönülésük, talán lázadás, kivonulás a társadalomból? Egyik sem. Elkülönülésük csupán fizikai jellegű és – különösen korunkban – korántsem törvényszerű. A szerzetesség intézménye sokkal inkább tekinthető alternatív társadalomszerveződési módnak és gyakorlatnak, semmint a társadalomból kivonuló és különállását látványosan hirdető lázadásnak. Alternatív, mert önkéntes, választható, és számos formája létezik. Sajátos társadalmi formáció és szerveződési mód, mert egyszerre hierarchikus és mégis demokratikus, nem rétegspecifikus és sajátosan integrál a társadalomba. A mindenkori rendek megjelenése, feladatvállalása mindig a kor igényeire és kihívásaira való válaszadás. A szükség felismeréséhez és a kielégítését felvállaló intézmény megfelelő társadalmi megjelenítéséhez nélkülözhetetlen a társadalmi érzékenység és a megfelelő társadalomismeret, melyre a társadalomból kivonulva nem lehetne szert tenni. Ez egyben azt is jelenti, hogy a rendek, ha fizikailag bizonyos fókig el is különülnek, nem tehetik meg, hogy elkülönülésük tényleges kivonulás, elzárkózás legyen, már csak azért sem, mert a társadalom igényli jelenlétüket és bizonyos területeken való tevékenységüket.

A funkció, a funkciómegosztás és funkcionális differenciálódás

7. tézis: A szerzetesrendek sokfélesége mögött a funkcionális differenciálódás, a speciális feladatokra szerveződés „kényszere” húzódik meg. Az újrakezdés korszaka minden rend számára feladatként hozza a társadalmi szerepvállalás és az adott szerzet sajátosságainak összehangolását, a rend profán és szakrális funkciói helyes arányának

megteremtését, melynek tétje, hogy a szerzet fennmarad vagy elhal, visszatér az eredeti fegyelemhez vagy teret enged a fegyelem lazulásának, visszatér az alapcélokhoz vagy csak a társadalmi igényekre figyel és elvilágiasodik, megújul vagy megmerevedett állapotban konzerválódik.

A társadalmi feladatvállalás felveti annak kérdését, hogy a rend funkciója, funkciómegosztása és a funkcionális differenciálódás mit jelent az egyén, az egyház, a közvetlen társadalmi környezet, a társadalmi rendszer egésze, és az egyes alrendszerek számára. A szerzetben az egyén számára a funkció, funkciómegosztás egyfelől a renden belüli, másfelől a rend külső funkciójaként, funkciómegosztásaként jelentkezik. Az egyház számára a szerzetesrendek mint az egyház kontraszttársadalma, egyházkritikájukkal az egyház belső megújulásának katalizátorai és ebben a minőségükben – különösen az egyház világi hatalommal történő összefonódása idején – némileg megosztják az egyházi közvéleményt. Ugyanakkor a szerzetesrendek amikor a társadalmi elvárásoknak megfelelő társadalmi szükségleteket elégítenek ki, végsősoron az egész egyházat képviselik. A közvetlen társadalmi környezet számára nem fontos sem az egyén szerzeten belüli, sem a szerzet egyházon belüli funkciója, vagy az ott érvényesülő funkciómegosztás. A közvetlen társadalmi környezet számára a szerzetek léte és működése csak annyira érdekes, amennyire a rendek részt vesznek a közvetlen társadalmi környezet elvárásainak kielégítésében. Nagy vonalakban ugyanez érvényes a társadalmi rendszer egésze és az egyes alrendszerek esetében is. Egyaránt igaznak vélhető, hogy mind a közvetlen társadalmi környezet, mind a társadalmi rendszer egésze, mind az egyes alrendszerek számára érdektelen, hogy milyen rend, melyik tagja látja el a feladatokat. A renden belüli funkció, funkciómegosztás a közösség feladatainak tevékenységi körökbe sorolását, az egyén és a rendtársak személyes feladatának kijelölését jelenti. Az egyes tagok renden belüli feladata társaikhoz és a külvilághoz való viszonyát is meghatározza. Az egyes tagok számára a rendek funkcionális differenciálódása azon a szinten válik meghatározóvá, hogy a szerzeteséletre vállalkozó a személyes adottságainak leginkább megfelelő rendbe lép. A rendek funkcionális differenciálódása – mint arra már korábban utaltunk – a feladatvállalás mentén létrejövő specializálódáshoz, a rendek sokféleségéhez vezet. A társadalmi szükségletek minden korban létrehívják az adott korra jellemző szerzetesrendeket. Az újonnan induló rendek megalakulásukkal egyszerre idézik elő, illetve fokozzák a legitimációs törekvést saját magukban és a már meglévő rendekben. Ebben a legitimitásért folytatott küzdelemben szinte törvényszerű, hogy versengés alakul ki a rendek között. Minden korban az általánosan uralkodó társadalmi szemlélet alapján annak a rendnek a legitimitása biztosabb, amelyik a társadalom számára kézzelfoghatóan hasznos tevékenységet folytat. A rend sikerességének, időszerűségének egyik mindenkori fokmérője az utánpótlás. A rendek közötti versengés is az utánpótlás és a feladatok színterén zajlik leginkább. Éppen a legitimációs válságok idején fogalmazódnak meg leghatározottabban az egyes rendekben a társadalmi szerepükkel kapcsolatos követelmények és mindaz, ami azzal ellentétes. Mindaz, ami a szerzetek eredendő sajátosságaival és társadalmi szerepével ellentétes a szerzetek elhalásához, illetve elvilágiasodásához vagy a szerzetek megújulásához vezet.

3. dimenzió: Társadalmi-kulturális változás és a szerzetesrendek

A vallásüldözés túlélése

8. tézis: A feloszlatus után, a túlélés érdekében a szerzetesrendek egy része megváltozott keretek között, illegálisan tovább működött. A rejtett működésnek számos formája létezett, melyek mögött különböző túlélési stratégiák sejthetők, melyek ma is kihatnak a rendek életére. Feltételezésem szerint összefüggés van az újraindulást követő rekrutációs stratégia és az üldöztetés idején választott túlélési stratégia között, nevezetesen azok a rendek, amelyek az egyházüldözés idején nagy kockázatot vállaltak a rend illegális újoncuzása és túlélése érdekében, a rendszerváltást követően is a nagyobb kockázattal járó újraindulást vállalták. Másképp közelítve: az egyházüldözés idején leginkább óvatossá lettek az újrainduláskor is a leginkább kockázatosak kerültek.

A szerzetesrendek 1950-ben történt feloszlata minden rendet készületlenül és nagyjából egyszerre ért. Ez a kívülről jövő beavatkozás minden rend életében mesterségesen idézett elő krízishelyzetet. A rendek életében jelentkező krízisek és a megújulás háttérben egyszerre állhatnak külső és belső történések is. Amikor a krízis, majd a megújulás külső inger hatására indul el, akkor a kezdő lökést rendszerint valamilyen társadalmi igény adja meg. A háttérben meghúzódó döntésmechanismusok két alapeset valamelyikének bekövetkezését eredményezik, miszerint vagy felismerik a rendek a kihívást vagy nem. Ezen alapesetek közül az utóbbi gyakorlatilag elzárja a rendeket attól, hogy időben és racionálisan dönthessenek sorsukról. Az első alapesetben azonban ismét kétféle alapdöntés lehetséges, vagy nem veszik figyelembe sem a társadalmi igényeket, sem a belső megújulási törekvéseket, vagy az igényekre figyelve készek a megújulásra. A rendek feloszlata utáni évtizedekben a rejtett továbbéléshez a fentiekben túl jelentős mértékű kockázatvállalásra volt szükség. A rendekben a megváltozott helyzetben alkalmazható új túlélési stratégiákat kellett kidolgozni. Ezek a stratégiák tükrözik a rendek döntéseit meghatározó kockázatvállalási hajlandóságot. A rendszerváltás után nyilvánosság elé került dokumentumok, visszaemlékezések alapján négy főbb túlélési stratégia körvonalazódik. Ezek a leginkább kockázatvállalótól a kockázatkerülő magatartásig haladva rendre a következők: a fiatal szerzetes növendékek külföldre juttatása és/vagy az illegális együttlakás (kockázatkedvelő), laza kapcsolatfenntartás (óvatos duhaj), a teljes szétszórás vállalása mindenféle illegális kapcsolattartás nélkül (kockázatkerülő).

Részvétel a rendszerváltás utáni társadalmi rekonstrukcióban

9. tézis: Az újrainduló rendeknek a társadalom rendszerváltás utáni rekonstrukciójában való részvétele a társadalom életének az állam által legkevésbé felvállalt területein valósul meg. Ez a részvétel a tradíciókból és a kínálkozó lehetőségekből indul ki, s inkább vélt, mint ismert társadalmi igényekre adott válasz. A társadalmi szerepvállalást nehezíti, hogy a társadalomban továbbélnek, újratermelődnek az egyházzal, szerzetesrendekkel, azok társadalmi szerepével kapcsolatos előítéletek.

A rendszerváltást követő társadalmi rekonstrukció egyik fő sajátossága, hogy a társadalmi szereplőknek először újra kellett fogalmazniuk önmagukat, a társadalomban betöltött helyüket, szerepüket. Az egyházat, de különösen a szerzetesrendeket az uralmon lévők több mint négy évtizeden át, ugyan különböző intenzitással, de teljesen kirekesztették a társadalom életéből. A kirekesztés mellett a tudatos egyházellenes propaganda hatására az egyház rengeteget veszített presztízséből. Az újrainduláskor az egyháznak és azon belül a szerzetességnek szem előtt kellett tartania egyrészt a háború előtti társadalmi szerepét és megítélését, másrészt a közelmúlt mellőzöttségét, presztízsveszteségét, előítéleteit és azok továbbélését, társadalmi újratermelődését, harmadrészt az újraindulás kapcsán jelentkező társadalmi elvárásokat. A társadalmi feladatok felvállalásánál a rendeknek csak többé-kevésbé sikerült a társadalmi igényeket és valós személyi, anyagi lehetőségeiket felmérni, úgy tűnik, hogy a feladatvállaláskor a jövőbeli remélt rekrutációt is számításba vették. A feladatok ellátásának legnagyobb akadálya, hogy a magas színvonalú munkához egyelőre sem a tárgyi, sem a személyi feltételek nem adóttak. Tapasztalatok szerint az egyházi kezelésbe visszakapott volt egyházi ingatlanok nagymérvű felújításra, korszerűsítésre szorulnak. A rendeknek azonban nincs anyagi lehetőségük sem az ingatlanok felújítására, sem a korszerű eszközök beszerzésére. Az államtól eleve olyan feladatokat vállalhattak/vállalhatnak át, melyek nem kifizetődők. A rendek külső feladatainak végzésében jobbra az idős rendtagok vesznek részt, mivel a fiatalok rendi életének első néhány éve a szerzetesi életre való felkészítésükre szolgál, alapvetően a rendházon belüli feladatokra és a tanulmányokra korlátozódik, ezért a külső feladatok ellátásába többnyire nem kapcsolódhatnak be. Ennek további kihatásai is vannak, nevezetesen a munka kapcsán a külvilággal érintkező idősebb szerzetesek – életkori sajátosságaikból is érthetően – ragaszkodnak azokhoz a gyakran félévszázaddal ezelőtti feltételekhez, melyekben hajdan otthonosan mozogtak, azaz nehezebben állnak át valami újra. A renden belül jelentkező nehézségekhez hasonlóan, a külvilággal való kommunikációt is megerhelik a generációs problémák. Mindez felveti annak kérdését, hogy a rendek jelenlegi állapotának és társadalmi jelenlétének van-e szerepe, és ha igen, mennyire játszik szerepet a valóságidegen egyházkép, az előítéletek tovább élésében, társadalmi újratermelődésében.

Irodalom

- [1] CASSIANUS, JOHANNES: *De institutis coenobiorum et de octo principalium vitiorum remediis libri XII*. ELTE: Ókori Történeti Tanszék Budapest, 1980.
- [2] CSERHÁTI JÓZSEF–FÁBIÁN ÁRPÁD (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat tanítása*. Szent István Társulat, Budapest, 1992.
- [3] DREWERMANN, EUGEN: *Klerikusok II. Ré*, Felsőörs, 1994.
- [4] ERDŐ PÉTER (szerk.): *Az egyházi törvénykönyv*. Szent István Társulat, Budapest, 1985.
- [5] GODDIJN, A. P. M.: *The sociology of religious orders and congregations*. Social Compass 1960. 5-6.p. 431-449.p. és Gazdaság és társadalom II. 284-291. old. KJK. 1992.

- [6] JÁNOS PÁL: *Vita Consecrata*. Szent István Társulat, Budapest, 1996.
- [7] LOHFINK, GERHARD: *Milyennek akarta Jézus a közösséget*. A keresztény hit társadalmi dimenziója. Egyházforum könyvei 4, Budapest-Luzern, 1990.
- [8] MOLNÁR ATTILA: *Vallás és politika napjainkban*. Protestáns szemle, 1992/4. 241-257.p.
- [9] MOLNÁR SÁNDORNÉ: *Halálfgyitiglan életre ítélve*. Novadat, Budapest, 1991. moriyuki/weber/etext/rulrel. html
- [10] MORIYUKI-WEBER: *Monasticizm and Rulership*. Sociology of Rulership and Religion
- [11] NEAL, MARIE AUGUSTA SND: *The relation between Religious Belief and Structural Change in Religious Orders*. Some evidence Review of religious Research Vol.12. No. 3. 153-165.p.
- [12] NIGG, WALTER: *A szerzetesek titkai*. Szent István Társulat, 1984.
- [13] PÉTERY JÓZSEF: *Papi és szerzetesi hivatás*. OMC Bécs, 1992.
- [14] PIGNA, ARNALDO OCD: *A megszentelt élet*. Szent Gellért, Szeged, 1990.
- [15] PUSKELY MÁRIA SSND: *Szerzetesek*. Zrinyi, Budapest, 1990.
- [16] RÉVAY EDIT: *A szerzetesség szociológiája* (kézirat)
- [17] RÓBERT PÉTER: *Politika és vallás a közvélemény tükrében*. Politikatudományi Szemle 1994/1. 107-144.p.
- [18] TOMKA FERENC: *Intézmény és karizma az egyházban*. OLI-KATTA, Budapest 1991.
- [19] TOMKA MIKLÓS: *Hit és társadalmi elkötelezettség. Az átmenet kérdőjelei*. Keresztények és demokrácia. Katolikus Szemle, Róma, 1992. 39-55.p.
- [20] TOMKA MIKLÓS: *Vallás és politikai szerkezet: 1990. évi változások*. Magyarország politikai évkönyve, 1991. 251-255.p.
- [21] TÖRÖK PÉTER: *Az újjáinduló szerzetesrendek helyzete Magyarországon*. UKI – Sajtótájékoztató Ungarishes Kirchensoziologishes Institut – Bécs, 1992. július
- [22] TÖRÖK PÉTER: *Elhivatva... A magyarországi szerzetesnővendékek helyzete 1992-ben*. Új Ember Évkönyv, Budapest, 1994.
- [23] VANYÓ LÁSZLÓ: „*Legyetek tökéletesek...*”. Szent István Társulat, é.n.
- [24] WEBER, MAX: *A politika mint hivatás*. Medvetánc füzetek, 1989.
- [25] WEBER, MAX: *A vallási szeretet akozmizmusa és a politika erőszakos volta, a kereszténység változó álláspontja az állammal kapcsolatban*.
- [26] ZARNECZKI, G: *Kolostorok, szerzetesek, barátok*. Corvina, Budapest, 1986.

Török Péter

A magyar fiatalok egyházai

A bejegyzett, nem-történelmi egyházak vezetőivel folytatott interjúk alapján arra kerestem ebben a tanulmányban a választ, hogy mivel jellemezhetők azok az egyházak, amelyeknek a tagsága fiatal. A következőket lehet ezekről a közösségekről mondani.

Mind a XX. században keletkezett, többségük csak igen rövid múltra tekinthet vissza, és jórészüik külföldi eredetű. Az egyházak nagy többsége keresztény, jelentős részük karizmatikus. Tagjaikra a fiatal életkoron túl jellemző az urbánusság, az átlagosnál magasabb képzettség, és a női nem dominálása. Ezek az egyházak továbbá kedvezőbben értékelték a Horn-kormányhoz való viszonyukat, mint az Antall-kabinethez fűződő kapcsolatukat. Végezetül pedig mind létszámát, mind gazdasági, politikai jelentőségét, és vallásszociológiai kuriózumát tekintve a Hit Gyülekezete javasolható első helyen további szociológiai elemzésekre.

Máté-Tóth András

Vallástudományok hallgatói igénye

Három szegedi felsőoktatási intézmény (JGYTF, JATE, SZHF) 1993 óta folyamatosan fejlődő koordinálással hirdeti a legtágabb értelemben vett vallástudományi kurzusokat az általánosan művelő órák terhére. Tanulmányunk, melyet egy 500 fős mintán végzett kutatás alapján állítottunk össze (adatfelvétel 1997. március), a vallástudományi kurzusokat felvevő hallgatók motívumait és elvárásait mutatja be. Bár a kérdőívek értékelése és a finom módszerekkel való megközelítés még folyik, legfontosabb eredményeinket az alábbiakban foglalhatjuk össze:

A hallgatók döntő többsége fontosnak tartja az általános vallási műveltséget, amit a vallástudományi kurzusokon megkapnak.

A hallgatói érdeklődés független a hallgatók vallási, illetve felekezeti meggyőződésétől.

Az általános műveltségre vonatkozó igényen túl a kurzusokon résztvevők 1/5-e igényel a vallástudományi képzésben „B”, ill. „A” szakot.

A vallástudományi és teológiai kurzusok tematikája és tartalma nem jelent sem konkurenciát, sem átfedést. A teológus hallgatók a kurzusokat a felekezettől való független megközelítés és a világvallások, illetve új vallási mozgalmak gazdagabb jelenléte miatt választják.

Gábrity Molnár Irén

Vallásosság Vajdaságban

A fiatalok vallási élete a kilencvenes években

A térségre jellemző történelmi tény a három világvallás, a pravoszláv (ortodox), a római katolikus és a muszlimán (iszlám) vallások érdek-összeütközésének folytonossága:

A titói Jugoszlávia nemzeti és vallási toleranciára kényszerítő eszközei közé tartozott, hogy kezdetben tiltotta a vallás nyilvános gyakorlását, s azt a családi és privát szférába kényszerítette, miközben az egyházi közösségek zárt aktivitása politikamentes és államilag részben támogatott volt.

A hatvanas években a társadalmi-gazdasági nyitás, az öngazgatási tendenciák belsőföldön és a nyitott határok azt eredményezték, hogy az egyházak munkája könnyebbé vált. A nemzeti kisebbségek egyházi közösségei Vajdaságban püspökségeket szervezhettek.

A nemzeti identitás megőrzésében az egyházaknak jelentős szerep jutott, különösen a szórványmagyarság esetében, ahol nem voltak magyar iskolák, de a néphagyomány megőrzésére volt igény.

A politikai események fontos szerepet játszottak abban, hogy a vallási és nemzeti öntudat elkülönüljön. A 70-es és 80-as éveket a vallási pangás és az identitástudat felerősödése jellemezte. A szocializmus összeomlását követő elszegényedés, apátia, kollektív félelem miatt a 90-es években a vallási élet megújult. Észak-Bácska fiataljai között végzett kérdőívezésből kiderül, hogy az etnikai és a felekezeti hovatartozás fontossá vált a párválasztás és mindennapi élet terén is. A vallási tudat elmosódott, de az érdeklődés intenzív maradt.

A kilencvenes években a vallási élet és értékek megújulásának okai:

- az addigi egyetlen, domináló marxista-szocialista ideológia összeomlása;
- az álszocialista biztonság (munkalehetőség, segély) megszűnése;
- az addigi kulturális, életmód értékrendjének szertefoszlása;
- a nehézkes rendszerváltás előhozta a nagy nézetkülönbségeket az egyes országrészek (köztársaságok) között: az etatista vagy a piacorientált gazdasági szemlélet;
- elszegényedés, munkanélküliség, polgárháború.

Mindennek következményeként kialakult egyfajta bizonytalanságérzet és kollektív félelem a nemzetek létmegmaradásért.

A vallás szerepe ebben a helyzetben, hogy újra reményt és hitet nyújt, valamint elősegíti új értékrend és elfogadható erkölcsi magatartás, biztonságérzet kialakulását.

Polgár Viktória

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karára járó hallgatók vallásorientáltsága

A PPKE BTK III. éves, történelem-szociológia szakos hallgatójaként vizsgálatokat végeztem a Pázmányos diákok vallásorientáltságával kapcsolatban. A kutatás célja volt felmérni, hogy a hallgatók számára mit jelent katolikus egyetemre járni, milyen értékrendet képvisel és közvetít az egyetem, s ezen értékek hogyan jelennek meg a diákok mindennapjaiban. 24 hallgatóval készített beszélgetés és interjú után a következő hipotéziseket állítottam fel:

- A hallgatók egyetemhez való viszonyában a katolikus egyetem megítélésében eltérés mutatkozik az első-, másod-, illetve harmad-, negyed-, ötödéves hallgatók között. Ennek okai között szerepel, hogy a kezdeti éveket a felsőbbéves hallgatók zárt közösség tagjaiként élték meg, míg az első-, és másodévesek létszáma ugrásszerűen megnőtt. Egyre nagyobb azon diákok aránya is, akik egyházi gimnáziumokból érkeznek. Az eltérés megmutatkozik az egyetemmel kapcsolatos háttér-információkkal, a katolikus jelző értékelésével, a megszerzendő diploma megítélésével kapcsolatban.
- Az egyetemmel kapcsolatos véleményekben megmutatkozik az a kettősség, ahogyan a társadalom a katolikus egyházhoz, ill. az keresztény értékekhez viszonyul. Ebben a viszonyban érezhető az elmúlt évtizedek „ideológiai tanítása”.
- A PPKE a szimbólumok, a név, a környezet, a közös misék, tanárok értékrendje által folyamatosan közvetíti a keresztény értékrendet. Ehhez a tudatosan kialakított világhoz azonban a hallgatók eltérő módon viszonyulnak. Megkülönböztethető egy zárt, és egy nyitott vallási rendszerben gondolkodók csoportja.
A zárt rendszerben gondolkodók szigorúan ragaszkodnak a katolikus egyház parancsaihoz, míg a nyitott vallásos képet kialakítók lazábban kezelik azt.

Meglepő volt számomra, hogy a megkérdezettek közül a nyitott vallásos rendszerben gondolkodók érzik igazán magukénak az egyetemet, míg a másik csoportba tartozók nem törekednek a beilleszkedésre. A két csoport előítéletekkel viseltetik egymás iránt.

A hallgatók számára a keresztény és katolikus értékeknek nem a szavakban, hanem az emberi kapcsolatokban kell megjelenniük.

Kriaszter Emese

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem vizsgált hallgatóinak vallásorientáltsága

Témakörök

- Egyetemválasztás
- A katolikus egyetem hatása a megkérdezett hallgatókra
- A katolikus hit és egyház vizsgálata
- Család, barátság, párválasztás vallásos megközelítésben

Hipotézis

- Feltételezésem szerint a hallgatók tudatosan választották a Pázmány Péter Katolikus Egyetemet.
- Az előző feltételezésemből kiindulva hipotézisem az volt, hogy az egyetem szellemisége tovább mélyítette a hallgatók katolikus meggyőződését.
- A vallásosság mérésének újabb megközelítése szükséges ahhoz, hogy pontosabb eredményekhez jussunk a megkérdezettek hirtvizsgálatában.
- Feltételezésem az volt, hogy a vallásosság nem lehet akadálya a barátságok kialaklásánál, ellenben fontos tényező lehet a párválasztásnál.

Eredmények

- Az általam vizsgált hallgatók kutatása során, az előzőleg feltételezett hipotézisem nem vált be, ami egy igen komplex szituációnak a következménye. A PPKE Bölcsészettudományi karának története 5 évre nyúlik vissza, s a negyed-ötöd évesek bejutása igen könnyű volt, a felvételi gyakorlatilag csak egy elbeszélgetésből állt. A mai harmadévesektől kezdődően indult be egy komoly felkészültséget igénylő felvételi vizsgarendszer. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a Felvételi Tájékoztató Könyvben az egyetem csak két éve található meg a többi egyetem mellett. Ezt megelőzően az információk igen korlátozott számban és körben terjedtek el.
- Ez az állítás (az általam vizsgált) az egyház tanítása szerint vallásos diákoknál mutatkozik meg leginkább. Mind a 25 meghallgatott diák elmondása szerint a vallásos érték előtérbe került, s egyben a vallásos értékek cseréjének színtere is az egyetem. Ezzel párhuzamosan azonban zárt csoportok kialakulása is észrevehető, főleg a nagyon vallásos diákok körében. Mivel keveredésre nem adnak lehetőséget, ezzel a többiek szemében ők nem tekinthetők értékmutatóknak.
- Szükségesnek találtam a vallásosságról kialakult csoportok pontos definiálását:
 - a) az egyház tanítása szerint vallásos;
 - b) a maga módján vallásos;
 - c) nem vallásos.

Itt különösen a „b” kategóriába soroltak fogalmával volt problémám. Számomra ők a már elfogadott kategóriánál több tartalommal bírnak és sokkal közelebb vannak a hithez és valláshoz.

A kapott eredmény azt a szomorú eredményt hozta számomra, hogy a mélyen vallásos diákok nem barátkoznak más diákokkal, eleve kizártnak tartják ennek megvalósulását. A másik két csoport számára ilyen akadály nem hárult. A párválasztást illetően a mélyen vallásos diákok hasonlóan vélekedtek, ám a maguk módján vallásos hallgatók is fontosnak tartják, hogy a páru választott fél hasonló intenzitással forduljon a vallás felé.

Jancsák Csaba – Mészáros Ferenc

A piarista iskola (mint iskolatípus) választásának motivációja a szülők szemszögéből

Beszámoló a szegedi Dugonics András Piarista Gimnázium II. A. osztályában végzett vizsgálat alapján

Az egyházak által működtetett oktatási intézmények, köztük a piarista iskolák, az elmúlt néhány év óta egyre nagyobb részt vállalnak hazánk közoktatásában. Egyre többen döntenek úgy, hogy gyermeküket valamelyik felekezeti iskolába íratják.

Az oktatási rendszerben kiemelt szerep a piaristáké, hiszen az alapító (Kalazanci Szent József, 1556-1648) oktató-nevelő célra hozta létre a rendet. Ezt a beállítódást hűen fejezi ki az általuk hirdetett „Pietas et Litterae” jelmondat. Kutatásunk helyszínéül ebben a szerepben egyedülisége miatt választottuk az 1721-ben alapított, 1991-ben újrainduló szegedi piarista gimnáziumot.

A mintavétel 1996. november 28-án kezdődött, a kérdőívek kiosztásával. Az önkéntes alapon kitöltött 8 zárt kérdésből álló kérdőíveket két hét-egy hónap elteltével juttatták vissza a szülők. Előfeltevéseink szerint ezekkel az iskolákkal kapcsolatban a köztudat három tényezőt tart számon (vallásos nevelés, magas szintű oktatás, szigorú fegyelem). Munkánkkal azt kívánjuk vizsgálni, hogy ezek külön-külön mekkora mértékben játszanak szerepet a piarista iskola kiválasztásánál, illetve, hogy az iskola által meghirdetett irányvonal (mint kínálat) hogyan találkozik a szülői elvárásokkal (mint kereslettel).

A lekérdezést folytatni kívánjuk, kiterjesztve azt a gimnázium egészére.

FOGYASZTÓI TÁRSADALOM ÉLETMÓD ÉS IFJÚSÁG

Gábor Kálmán

Társadalmi átalakulás és ifjúsági kultúra

Előadásunkban visszatérő kérdés, hogy az ifjúsági kultúra szerepe összefügg azzal a civilizációs korszakváltással, amely a hetvenes évektől végbemegy a világon. Azt állítjuk, hogy az ifjúsági kultúra szerepének felértékelődése összefügg részint az iskolában eltöltött idő megnövekedésével, részint pedig a piacnak a fogyasztói ipar és médiák révén, a kultúra területére való, eddig soha nem látott mértékű benyomulásával.

Azt is hangsúlyozzuk, hogy a kultúra szerepének hatása a fiatalokra a szocializmusban ellentmondásos és korlátozott volt. A hatvanas évek ifjúságánál az önálló ifjúsági minták – a szocializmusok alatt – egy szűk elitre terjedtek ki, ezzel egyidőben a fogyasztói kultúra mintái (zenei ízlés, öltözködés, hajviselet stb.) tömeges elterjedése is megkezdődött Magyarországon. Azt is állítjuk, hogy a 80-as évek végének fiataljai a kispolgári fogyasztói minták talaján jutnak el az alternatív kulturális mintákig, melynek része a felnőtt társadalmi intézmények megkérdőjelezése is.

Hangsúlyozzuk továbbá, hogy a kilencvenes évekre mindenekelőtt a szabadidő kerül a fiatalok érdeklődésének középpontjába, amelynek hatására nagy mértékben megnövekszik és, hogy előtérbe kerülésével egy sokszínű, konfliktusoktól közel sem mentes ifjúsági kultúra jön létre. Nagyon vitatott probléma – lehet, hogy összefügg a kialakulásával –, hogy az ifjúság körében a hatvanas évektől beszélhetünk-e korszakváltásról. A szakirodalomban megoszlanak a vélemények arról, hogy a hatvanas évekre datálható az ifjúsági korszakváltás. A korszakváltás során felértékelődik az iskolai tudás – a fejlett világban –, meghosszabbodik az ifjúkor, a család, a szomszédság, az iskola, vagy különböző más típusú politikai szervezetek elvesztik közvetlen ellenőrző szerepüket az ifjúság fölött, és egy közvetetett kontrollrendszer jön létre a fogyasztói ipar és a mass médiák révén. Ez a folyamat növeli a fiatalok autonómiáját, és a fiatalok ezen autonómia révén próbálnak kitörni, illetve menekülni a rájuk nehezedő nyomás alól, illetve próbálják megtalálni helyüket a felnőtt társadalomban. Viszont ez azzal is jár, hogy ez az időszak az, amikor valahogy átalakul a világ rendje. Tehát addig, míg korábban az ifjúság mintakövetőként jelent meg, tehát az ifjúság feladata az volt, hogy felkészüljön a felnőtt életre, ezzel szemben az ifjúság válik mintaadóvá.

Ehhez kapcsolódott egy illúzió, nevezetesen az, hogy a fiatalok individualizálódása, egyre iskolázottabb volta, egyre nagyobb autonómiája következtében a passzív szabadidő tevékenysége helyett az aktív szabadidő tevékenység válik a fiatalok jellemzőjévé, illetve cselekvési mintáikban az alternatív kulturális minták válnak meghatározóvá.

Az összehasonlító kutatásaim első élménye az volt, amikor 1987 körül nyugat-német és magyar fiatalokat hasonlítottunk össze: a nyugat-német fiatalok tényleg aktívabbak, jobban érdekli őket a politika, jobban bele akarnak szólni a döntésekbe és így tovább. Ez az ifjúsági kultúrának – és az ehhez kapcsolódó alternatív kultúrának –

egyik olyan felértékelődése, ami egészen különböző területekre (a környezetvédelemtől a toleranciáig, a másságig) is kiterjed, hogy ezzel a váltással eljön az a kor, amikor mindenki a középosztály részesévé válik, illetve a társadalmi intézmények egyre demokratikusabbá válnak, a fiatalok esélye egyre növekszik és így tovább. A körülöttünk levő nagy átalakulásban nem vettük figyelembe azt, hogy mi történik a nyolcvanas években. Nem vettük észre azt, hogy a fiatalok önállósodási tendenciái mögött a piac húzódik meg. Vagyis az történt, hogy a fiatalok a hatvanas évek végétől nemcsak nyerteseivé, hanem veszteseivé váltak a korszakváltásnak.

Az első forgatókönyv, hogy a kulturális tőke felértékelődik, a magas kultúra, következőképpen az alternatív ifjúsági kultúra szerepe megnövekszik, mögött meghúzódik egy mélyebb folyamat, amely az ifjúságnak piaci viszonyok közé való bevonását eredményezi. A másik forgatókönyv, az individualizálódási – amelyben az egyén az én kiteljesedésével, a cselekvési minták kiszélesedésével védekezik a világ kihívásaival szemben – mögött szintén a fogyasztói iparnak, a mass médiáknak mindent elsöprő szerepe húzódik meg.

Ebbe az egész folyamatba robbant be, hogy a modern fejlett társadalmak is kettőszakadt társadalmak, és ami a fiatalokra – különösen az angol vizsgálatokban döbbenek rá – rendkívül erőteljesen hat, hiszen a fiatal munkanélküliek aránya igen magas, a fiataloknak vesztesévé válása a piaci viszonyok között is igen magas, ezentúl persze a kettőszakadt társadalmat jellemzi egy „társadalomalatti” réteg kialakulása, amelybe a fejlett társadalmakban is igen nagy arányban kerülnek fiatalok, különböző etnikai csoportok. A kutatók kezdtek rádöbbsenni arra, hogy van egy másik erőteljesen kibontakozó ifjúsági kultúra – az alternatív kultúra és fogyasztói kultúra mellett –, az agresszív ifjúsági kultúra. Közép-Kelet Európában vizsgálva a fiatalokat, szembe kellett néznünk különböző scénáriókkal a nyolcvanas és a kilencvenes évek elején. Az egyik az ifjúság önállósodása, az alternatív kultúra térhódítása. Úgy tűnt, hogy a fiatalok igen fontos értéknek tartják a szabadságot, az alternatív választást, s az ifjúság a szabadság és demokrácia mellé áll. Megjelent azonban egy másik verzió is. Másik verzióként mindjárt felvetődött, hogy is van ez, ezekben a társadalmakban, az individualizálódásnak az a mértéke, az intézményrendszerek olyan mértékű háttérbe szorulása mint Nyugat-Európában nem történhetett meg, sőt igazándiból korlátozva volt. Ennek következtében nálunk egy más fajta individualizálódási folyamat bontakozhatott ki. Ugyanakkor a társadalom felszíne mögött – azzal egy időben, hogy a fogyasztói kultúra soha nem látott méreteket ért el – a mélyből tradicionalitások, vallási fundamentalizmusok, irracionalitások törtek elő.

Ebben a vonatkozásban eleve felvetődik a kérdés, hogy nincs egyféle alternatívája az ifjúsági kultúrának, mert különösen a Közép-Kelet-Európai térségben számot kell vetnünk azzal, hogy egyszerre jelennek meg a fogyasztói kultúra hatása mellett, a nacionalista ideológiáktól kezdve az agresszivitásoknak a különböző formái a fiatalok körében.

A nyolcvanas évek végéig az ifjúságkutatásban – a nyugat-európai ifjúsági kultúra vizsgálatokban – az ifjúságról, az ifjúság jövőjéről valamiféle homogén és egységes kép rajzolódott ki. Napjainkra kiderül, hogy nemcsak a magyar és német, de a holland és német, angol és német fiatalok között is igen nagy különbségek rajzolódnak ki.

Napjainkra az is kiderült, hogy az alternatív változat helyett Közép-Kelet Európában sokkal inkább érvényesül a fogyasztói változat és a nyugat-európaihoz hasonlóan megjelennek – és egyre inkább elfogadásra találnak – a különböző menekülési változatok, különösen a fiatalok elit csoportjainál – a kábítószér, az irracionális kultúrák különféle formái, az okkultizmus, csillagjósolás stb. A másik oldalon azt találjuk, hogy az agresszív ifjúsági kultúrák is egyre fontosabb szerepet kapnak.

Azt gondolom, hogy új jelenség még az átalakulási folyamatban, a regionalizmusok és az ifjúság viszonya, azon tendenciák megerősödése, hogy az ifjúsági kultúra legfontosabb színterévé a helyi társadalom válik.

Narancsik Ágnes

Az alternatív kultúrától a fogyasztói iparig

Az ifjúsági kultúrában bekövetkezett változásokat próbálom felvázolni a nyolcvanas évektől napjainkig. E tanulmány összefoglaló jellegű, melynek alapjai – Gábor Kálmán által vezetett ifjúságkutatások kapcsán – az elmúlt években írt több tanulmányom.

A nyolcvanas évek

Már a nyolcvanas években kétféle irányultság jellemezte a fiatalokat aszerint, hogy milyen családból származtak, illetőleg, hogy szakközépiskolába, vagy gimnáziumba jártak. Az előbbieket inkább családközpontúak, hagyománykövetők voltak, többségük jó anyagi viszonyok között élt, melyet a szülők a munkahelyi hierarchiában való elhelyezkedéssel, vagy a második gazdaságban való részvétellel értek el. Ők kispolgári értékekkel kispolgári életutat kezdtek el. A másik irányultság a leendő értelmiségie volt, és a gimnazisták elkülönült szűk csoportjában nyilvánult meg. Tudomány- és művészetbarátok voltak, az alternatív kultúrát követték, az alternatív mozgalmakban vettek részt. Életútjuk folyamán sokuk törekvései nem valósultak meg, a kilencvenes években a alternatív mozgalmárság nagyrészt elvesztette relevanciáját. Az ő előnyük az, hogy tetemes kulturális tőkájukat át tudták váltani gazdaságira, illetve szimbolikus tőkájukkal – ha akartak – sikerrel indulhattak a politikai életben akár lokális szinten is. De mindkét irányultságú csoportra jellemző – akárhogy is folytatódott életútjuk –, hogy elfogadják a yuppie-t, mint ideált. Vagyis alapvetően a magas életszínvonal, az intenzív és színvonalas fogyasztás a céljuk.

Az egyetemi élet a nyolcvanas években kiürült, illetve átveddődött az ún. második egyetemre, a szakkollégiumokba, különböző egyetemi ellenzéki csoportok fórumaira. Az egyetemi ifjúság két kulturális mintát követett. Az egyikben az alternatív kultúra keveredett a hagyományokkal. Visszanyúltak nagyszüleik világához, ami lázadásnak volt felfogható a Kádár-rezsimmel szemben. Keresték önazonosulásukat, vallásukat, polgári értékeiket az asszimilálódott zsidó és cigány családok gyermekei is. A kulturális lázadás terepe a második egyetem is volt, ahol az akkori marginalizálódott értelmiségiek tartottak előadásokat. A másik kulturális minta a piac, az üzlet világa volt. Akik

ezt elfogadták, ma megtalálhatóak a vállalkozók között. Ma a kiscég tulajdonosok között sok a fiatal. Elsőként a családi tradíciókat említik mozgatórugó gyanánt. (A nagyszülőknek kereskedése, gyára, földje, stb. volt.) Ezek a fiatalok általában hosszabb időre kijutottak Nyugatra is, tehát szerezhettek tapasztalatot vállalkozásukhoz. Nagyvállalkozóvá válhatott az a technokrata is, aki cége privatizálásakor szép zsákmányhoz jutott. A magyar fiatalok abban különböznek a nyugatiaktól, hogy konzervatív értékeket követnek, családcentrikusak, nemzeti érzésűek, és piacközpontúak. Ők a mai burzsoázia. A citoyen a kulturális elit soraiban található.

A nyolcvanas évek vidéki főiskolásira általában a rendet elfogadó nem lázadó uniformizáció volt jellemző. Családjukban a tanítóság már rangot, felfelé mobilitást jelentett, de ez beágyazódott a kisváros, falu társadalmi rendjébe, vagyis a tanítónak is volt a második gazdaságban földje, este pedig ugyanúgy leült a televízió elé sorozatot nézni.

Az alternatív kultúra inkább az egyetemi központokban volt fellelhető, ennek jellegzetessége ugyanis az, hogy a bujtatott ellenzékiesség miatt kialakult egy olyan szimbolikus nyelv, melyek részét képezték bizonyos kultuszfilmek, zenekarok, előadók (pl.: Cseh Tamás, Európa Kiadó). Ezekkel a szimbólumokkal csak az találkozhatott, aki tagja volt annak a közegnek, mely beszélte ezt nyelvet, hozzájuthatott a kalózmásolatokhoz, szamizdatokhoz. A kilencvenes évek elejére azonban már jól láthatóvá vált, hogy ennek az alternatív kulturális elitnek van egy olyan része, mely képes megteremteni magának az érdekérvényesítés legális útjait (HÖK létrejötte, diáktüntetések megszervezése). Ezen formák létrejötte hamarosan jó keretnek bizonyult a gazdasági karrier megindításához. A hatalom ugyanis együtt járt a pénzzel, mellyel gazdálkodni kellett. A gazdasági karrier másik útját jelentette ebben az időszakban az ún. „csencselés”, vagyis a feketekereskedelembe való részvétel, mely sokszor országhatárokon keresztül is folyt. Kialakult tehát az egyetemen belül két markánsan elkülönülő réteg, a yuppie kelet-európai típusa, mely később gazdasági elité válhatott, és az alternatív kultúrába beágyazódott kulturális elit.

A kilencvenes évek

A kilencvenes évek legnagyobb változását kulturális szempontból a piac felszabadulása jelentette. Egyértelművé vált, hogy a gazdasági tőkével rendelkező csoportok fogják a legtöbb hasznot húzni a változásokból. Ennek köszönhető, hogy az egyetemista csoportok számára is egyre fontosabbá vált a biztos karrierépítés, a megélhetés biztosítása már az egyetemi évek alatt. Eltűnt az a hallgatói típus, aki még megehette, hogy kevés tanulással, „elbulizgatott” egyetemi évek után is bizalommal nézhetett a jövőbe. Már 1993-ban az egyetemisták több mint fele dolgozott tanulmányai alatt. Alapvetően három karriertípus rajzolódik ki a kilencvenes évek közepére: Az egyik a meghosszabbított tanulói évekkel operáló, aki elvégez még egy egyetemet, keresi a helyét, nem döntött még. Ennek tudatosabb változata a második, aki külföldi ösztöndíjakra pályázik, doktori címet szerez, tudományos karriert fut be. A harmadik típus az, amelyik rövid tanulmányi ideje alatt is már bekapcsolódik valamilyen piaci cég működésébe – akár szülei vállalkozásába is –, majd saját vállalkozásba fog, vagy egy nagyobb cégnél helyezkedik el.

Mindezek a változások azt jelentik, hogy az alternatív kultúra talaját vesztette Magyarországon. Hirtelen eltűnt az, ami ellen protestálni lehet, és az eddig jól behatárolt karrierépítési csatornák mellett szélesre tágult a piacon szerezhető előnyök tárháza. Szinte észrevétlenül, de gyorsan felolvadtak tehát az alternatív kultúra elemei a fogyasztás-orientált életstílusban. Még a kilencvenes évek elején az egyetemisták elit csoportja, az ún. szakkollégisták őrizték meg legtisztábban az alternatív elit kultúra elemeit. A többség ideálja azonban egyértelműen a sokat dolgozó és sokat fogyasztó, s a fogyasztás attribútumaival felszerelkezett yuppie lett.

Mind az elitnek, mind a fogyasztói kultúrának megvan a negatív lenyomata is ma Magyarországon. A kulturális elitnél a csalódásokat átélve megjelenik a menekülési stratégia, az irracionalitás felé fordulás, a szektához való csatlakozás és a kábítószer-fogyasztás. A vállalkozók körében megmutatkozik az agresszivitás elfogadása. A skinhead-ek Nyugaton az alsóbb társadalmi rétegekhez kötődnek. Nálunk viszont a cigányellenesség egy pesti elit gimnáziumban nagyobb, mint vidéken, ahol közvetlenebb a kapcsolat a kisebbségekkel. A agresszív ifjúsági kultúrában megnyilvánuló lázadás politikai formát is ölthet a különböző találkozáspontok mentén. Ez a lázadás alapvetően más, mint a hatvanas években Nyugaton volt. Ott a rend, a hatalom, a túl sok állam ellen hadakoztak, míg manapság a mi lázadóink több rendet, államot szeretnének. Ez a fajta agresszivitás az ifjúsági kultúra része, nem elsősorban politikai hozzáállás kérdése.

A fogyasztói kultúra közvetítői

A fogyasztási orientáció egész struktúrája tükröződik a médiákban. A fiatalok által legkedveltebb csatornák a zenei és filmes satelit csatornák, a magyar TV 1-es és 2-es műsora csak elvétve jelenik meg a választásokban. A magyar középiskolások átlagosan három órát töltenek el a televízió előtt naponta. Ez a nagy szám egyértelműen annak az individualizációs folyamatnak a része, mely felgyorsult a rendszerváltás után Magyarországon. Ezt a folyamatot erősíti az egyre szélesebb körben otthon is használt számítógép, valamint az, hogy az iskolai közösségek felbomlottak, és gyakorlatilag 5-6 év kellett ahhoz, hogy felismerjék ennek veszélyeit mind a tanárok, mind a szülők. Ma már a formalizált közösségi életben a tanulók 15%-a vesz részt, ellenben egyre nagyobb hangsúlyt kapnak lokális kisközösségi szinten a baráti társaságok. Ezek létét és aktív működését akadályozza azonban az, hogy a magyar kulturális intézményrendszer még nem alakult át teljesen a megváltozott igényeknek megfelelően, sőt sok helyen utód nélkül fel is számolódtak a kulturális élet színhelyei. Így nagy különbség van a városok és a térségek között abban, hogy hol találják meg a helyüket a fiatalok: az utcán, a kocsmában, a moziban, a jazz klubban, stb. Ebből a szempontból előnyösebb helyzetben vannak azok a fiatalok, melyek tradicionális, tőkével rendelkező polgári városban élnek, hiszen ott a tőke a szolgáltatási szférába is benyomult és lehetőségeket teremtetett az ifjúsági szolgáltatások kiépítésére.

A közösségi élet hiányára a legszembeötlőbbben a Xénia-Láz Egyesület sikere derített fényt. Ez az egyesület stratégiájában éppen azokkal az elemekkel operál, melyek a mai általános iskolások életében a legfontosabbak. Az iskolai karriert, a tanulásban

való előmenetelt tűzte ki alapvető céljául, mely amúgy is a mobilitás leginkább preferált változata. E mellé rendelt egy sci-fi televíziós sorozatot, melynek hatása egyértelmű, hiszen a televíziót egyébként is nézik a gyerekek, a sorozatok pedig mindig kedveltek voltak. A legnépszerűbb szórakozási formát sem hagyták ki az egyesület szervezői: a zenei élményt, a koncerteket sem, ahol a barátokkal, osztálytársakkal szabadon, szülői felügyelet nélkül lehet szórakozni.

Az agresszív ifjúsági kultúrának van egy olyan része, melyet maszkulin kultúrának szoktunk nevezni. Ennek középpontjában a testépítés, az aerobik, az energiatalok fogyasztása és egyáltalán a testi, fizikai és a megfelelő anyagi erő fitogtatása áll. Az árukapcsolás technikájával nem meglepő tehát, hogy e népszerű kulturális irányzatot is megcélozza az egyesület az ún. energiatalával, mely a fogyasztás ösztönzésére is rájátszik. Végül, de talán az egyik legfontosabb momentum a tanárok érdekeltté tétele. Közismert, hogy az alacsony tanári fizetések miatt kontraszelektált pályán megmaradók is két három plusz állást vállalnak megélhetésük biztosításáért, ezért az iskola falai közül kiszorult a nevelés, csak az oktatás maradt meg. Az iskolák költségvetési hiányt pótló manővereibe is jól beleillik a gyerekek teljesítményének fokozása az iskola anyagi érdekeiért is.

A média hatására visszatérve a reklámokról kell még pár szót szólnunk, hiszen ezek a legfőbb hordozói a fogyasztói világ attribútumainak. A fiatalok nemcsak mintakövetők, hanem mintaadókká is váltak az utóbbi időszakban. Önálló fogyasztói döntéseik vannak, lehet saját bankkártyájuk, a pénzüikkel maguk gazdálkodnak. Nem csoda tehát, ha a Magyarországon működő multinacionális cégek legfőbb célpiaca az ifjúság. A mai gyerekek népdalok helyett reklámokat énekelnek az utcán, reggelire pedig kolbász helyett cornflake-et esznek. Közhely, hogy az amerikai kultúra elárasztotta az európai kultúrát, de ehhez hozzá kell tennünk azt, hogy azon régiókban lakók veszik át leginkább kritikátlanul ezt a kultúrát, melyeknek saját gyökereik, tradícióik leginkább hiányosak, vagy erőtleneek, melyekben a nagyipar olvasztótégelyében a szocialista uniformizáció leginkább hatott. Ezeken a területeken a kívülről jövő készen kapott formák átvételét a gazdasági, egyéni, családi élet válsága is erősíti.

Sokszor halljuk, hogy Magyarország tőkéje a mezőgazdaságon kívül a humán erőforrásokban, a fejekben rejlik. E kiaknázásának alapja a kulturális identitás és tőke, az iskolarendszer – mely ma még az első évtől könyörtelenül szelektál – és a megfelelő gazdasági tőke lenne.

Vass Csaba

Ifjúság, szabadság, fogyasztói kultúra, globalizáció

Az előadás négy kérdésre keresi a választ: 1. Értelmezhető-e szabadság és ifjúság kapcsolata? 2. és 3. Ezt, és a fogyasztói kultúrát hogyan befolyásolja a globalizáció? 4. Mi a televízió szerepe e folyamatokban?

1. Az ifjúság szabadsága

Kapcsolatukat a „nemzedéki valóság” révén találhatjuk meg. Berger és Luckman nyomán az ifjúsági szabadságot, ill. szuverenitást és annak fokát azszal mérhetjük, hogy egy nemzedék milyen mértékben konstruálhat saját, „nemzedéki” valóságot, azon belül önazonosságot és ezeket legitimáló világmagyarázatokat, mennyire képes ezek újratermelését meghatározni. A hagyományos társadalmak örökítő intézményei a nemzedékeknek csak kevés lehetőséget hagytak saját valóságuk megalkotására. A modernizációval az ifjúság saját nemzedéki valóság, önazonosság és világmagyarázat konstruálóvá – és előző nemzedéki valóság dekonstruálóvá – s így „szuverénne” – de autonómmá még nem – vált.

2. A globalizáció és az ifjúság szabadsága

László Ervin szerint a modernizáció már fél évszázada elavult. Nyugaton már közhely, hogy helyét egy új létmód, a globalizáció veszi fokozatosan át. A globalizáció uralkodó társadalomra és neki alávetett modern és hagyományos nemzeti társadalmak hierarchikus kapcsolatára tagolja a világtársadalmat. Viszonyukat a dekonstrukció jellemzi, amelyben a globalizációs uralkodó társadalom mások számára a puha erőszak intézményei révén – Beaudrillard szavával – szimulakrumok előre gyártott valóságát és vonzó kényszerazonosságot termel és a puha erőszak intézményeivel újratermel. Ennek következtében a globalizáció, legalábbis az alávetett társadalmak ifjúságának szabadságát visszavonni, dekonstruálni igyekszik.

3. A fogyasztói kultúra helyére lépett dekonstrukciós kultúra

A modernizáció nemzedéki valóságot konstruáló szabadságával szemben a fogyasztói kultúrával lépett fel a gazdasági hatalom. A fogyasztói kultúra a mesterséges „vontakoztatási valóság” reklámozásával még csak az aspirációkat alakította a maga képére. A globalizáció azonban már – a valósággal és identitással együtt – az aspirációkat is irányított újra átalakítással állítja elő. Ez azt jelenti, hogy a globalizációs uralkodó valóságban a fogyasztói kultúra helyére a dekonstrukció kultúrája került.

4. A tömegtájékoztatás és az ifjúság szabadsága

A tömegtájékoztatás a nyilvános értelmi valóság és a márkahűséggel diktált azonosságok előállításával a dekonstrukció és a dekonstrukciós kultúra, a puha erőszak egyik fő intézménye is lehet. Vannak hagyományos és modern intézmények, amelyek az ifjúsági szabadság védelmében lépnek fel. A Duna Televízió is ilyen, szolidan konzervatív, másodgenerációs modern szabadság kultúra híve.

Agárdi Irma

A TOP-TV piaci esélyei

Minden újonnan indult kereskedelmi televízió komoly problémákkal küzd. A hazai média- és reklámpiac helyzete, a célközönség, a versenytársak jelenléte, a kábelhálózat kiépítettsége mind-mind jelentősen meghatározzák a televízió működési feltételeit. A tényleges piaci sikert a cég megfelelő tőkeellátottsága mellett erős fogyasztói piacot képviselő célközönség garantálhatja.

A tematikus televíziók, így a TOP TV is, egy bizonyos témára specializálódnak, amellyel a teljes tévé néző lakosságot szegmentálják, kiválasztanak egy vélhetőleg rentabilitást biztosító célcsoportot, és ennek megfelelően állítják össze műsoraikat.

A non-stop könnyűzenét sugárzó televíziók természetesen a fiatalok érdeklődésére tartanak számot elsősorban, akik érzelmileg erősen kötődnek az együttesekhez, a dalokhoz, a zenékhez kapcsolódó életstílusokhoz.

A fiatalság mint fogyasztói réteg minőségileg új korszakba lépett, passzív befogadóból a piac aktív alakítóivá váltak, s a vásárlóerejükre pályázó hirdetőik évente megközelítőleg 5-6 milliárd forintot költenek elérésükre Magyarországon.

Az előadásban a vizsgált televíziós csatorna célközönségét elsősorban a következő szempontok szerint vizsgálta:

- kor szerinti összetétel;
- végzettség szerinti összetétel;
- jövedelmi viszonyok;
- gazdasági aktivitás;
- kulturális minták (a különböző kulturális csoportok igényeit milyen műsorokkal elégíti ki a zenecsatorna);
- motivációk (milyen okból nézik a fiatalok a zenecsatornák műsorait, amerikai kutatás eredményei);

A hirdetőik nem kevés áldozatot hoznak annak érdekében, hogy a fiatalok „jólnevelt” fogyasztókká váljanak. Az előadó meggyőződése, hogy a befolyásolás sokkal inkább meghatározó eszköze a hirdetőiknek a fogyasztási szokások kialakításánál, mint a szükségletek felmérése és kielégítése.

A legizgalmasabb, s egyben legnehezebben mérhető jelenség azonban az, hogy a fiatalok, s azon belül is a diákok és a gyerekek a családi jövedelem mekkora részét diszponálják, tehát valójában mekkora vásárlóerővel rendelkeznek.

Tóth László

„Hamburger-szex” és konzervatív ifjúság

A szexualitással, a társadalom szexuális gyakorlatával foglalkozva óhatatlanul szembekeverülünk két rendkívül lényeges problémával: a fogyasztás iránti vágy, a fogyasztói mentalitás polgári társadalom viszonyai közötti korlátlanságának és a munkamegosztás emberi potenciál teljesség kiélésének lehetőségétől megfosztó természetének kérdéseivel. Ezeket igen egyértelműen fogalmazta meg Thomas W. Laqueur és Karl Marx:

„A vágy, legyen az a szexuális kielégülés vagy a termékek elfogyasztása iránti vágy... mélyen... gyökerezik a kapitalizmusról szóló elméletek alapjaiban. A piacgazdaság, és különösen egy ipari piacgazdaság, a társadalmi nyitottságon: azon a gondolaton alapszik, hogy a – termékek, a szolgáltatások, a presztízs iránti – vágy a munka révén mind az egyén, mind a társadalom számára hasznos. Élesen szembeáll egy olyan kasztszerű, rendi társadalommal, ahol a hagyomány és túlbujánzó jogalkotás szigorú ellenőrzés alatt tartja a vágyat. Ha azonban egyszer a vágy szelleme kiszabadul, akkor hogyan kellene az korlátozni, amikor figyelme a szex felé fordul?” (THOMAS W. LAQUEUR: *A szexuális vágy és a piacgazdaság az ipari forradalom idején.* in.: Tóth László [szerk], *A szex. Szociológia és társadalomtörténet.* Szöveggyűjtemény, I. kötet, Budapest, Új Mandátum Kiadó, 201.p.)

„...kifejlődik a munka megosztása, amely eredetileg nem volt más, mint a munkának a nemi aktusban való megosztása... (ami a férfi és a nő közötti első munkamegosztás – T. L.) ...a munka megosztása mindjárt annak is első példája, hogy ameddig az emberek a természetadta társadalomban vannak, ameddig tehát létezik a hasadás a különös és a közös érdek között, ameddig tehát a tevékenységek megosztása nem önkéntes, hanem természetadta, addig az ember saját tette egy számára idegen, vele szembenálló hatalommá válik, amely őt leigázza, ahelyett, hogy ő uralkodnék helyette. Amint ugyanis a munkát elkezdik megosztani, mindenki egy meghatározott kizárólagos tevékenységi kört kap, amelyet ráerőszakolnak, amelyből nem tud kikerülni; vadász, halász vagy kritikai kritikus, és annak kell maradnia, ha nem akarja az élet fenntartásához szükséges eszközöket elveszíteni – a kommunista társadalomban viszont, ahol mindenkinek nem csak egy kizárólagos tevékenységi köre van, hanem bármely tetszőleges tevékenységi ágban kiképezheti magát, a társadalom szabályozza az általános termelést és éppen ezáltal lehetővé teszi számomra, hogy ma ezt, holnap azt tegyem, reggel vadászom, délután halászom, este állattenyésztéssel foglalkozzam, ebéd után kritizáljak, ahogy éppen kedvem tartja – anélkül, hogy valaha vadásszá, halásszá, pásztorrá vagy kritikussá válnék. A társadalmi tevékenységnek ez a megrögződése, az, hogy sajáttermékiünk dologi hatalommá szilárdul felettünk, kinő ellenőrzésünk alól...” (KARL MARX: *Gazdasági-filozófia kéziratok 1844-ből.* Budapest, Kossuth, 1970., 51.p.)

Az egyik lényeges pont a szexualitás vizsgálata során tehát az, hogy a kapitalizmus által generált, és annak nélkülözhetetlen előfeltételét jelentő korlátlan fogyasztás iránti vágy lényegét tekintve ugyanolyan természetű a javak és a szex esetében, csupán tárgya más. Ha egyszer a javak elfogyasztása iránti vágy korlátlan, akkor a szex elfogyasztása utáni vágy is az: a fogyasztás különböző területei ugyanakkor a logikának van-

nak alávetve, még akkor is, ha az egyes területeken sajátos szabályozómechanizmusok próbálják regulálni e vágy működését. A másik, ezzel szorosan összefüggő nehézség az, hogy a termelés létrehozza a munkamegosztás rendszerét, s a munkamegosztás különböző színterei között igen korlátozott a mobilitás, különben a társadalom működése kerül veszélybe. A munkamegosztás börtön, az emberi potenciál teljességének megélését kizáró mechanizmus, a teljes emberi létet deprivált, megfosztott és korlátozott léttel helyettesítő mechanizmus. A szexre vonatkoztatva mindezt: a szexualitás túlnyomórészt heteroszexuális, tehát két nem közötti kapcsolat. A két biológiai nemre ráépül a társadalmi nemi szerepek rendszere (az elvárásrendszer, ami megmondja, hogy milyennek kell lennie az adott társadalomban egy nőnek és milyennek egy férfinak, s ha valaki ettől eltérően viselkedik, akkor azt különböző formákban és intenzitással szankcionálja a szűkebb és a tágabb környezet), ami a munkamegosztás biológiai alapokra hivatkozó formája és a munkamegosztás logikája szerint skatulyákba kényszeríti az embereket.

Az ifjúság esetében különös élességgel merül fel a kérdés, hogy vajon az 1989 óta eltelt időszak alatt felnőtté váló vagy felnövő generáció számára a fogyasztás új ethosza mit jelent a szexualitás és a társadalmi nemi szerepekkel kapcsolatos elvárások területén.

A szexualitás vizsgálata során a társadalomtudományok két alapkérdése: ha feltételezzük, hogy az egyén a másik egyénnel való interakciója révén gazdagodik emberileg, akkor a szexualitás társadalmilag elfogadott formái és az ezzel szorosan összefüggő társadalmi viszonyok kedveznek-e vagy sem – hogyan és milyen mértékben – az egyén másik egyénnel folytatott szexuális gyakorlata révén történő gazdagodásának, kiteljesedésének, s így szabadságának; és ha feltételezzük, hogy a munkamegosztás, a társadalmi nemi szerepek közötti munkamegosztás rigid, közlekedést, határok átlépését nehezítő vagy kizáró természete korlátozza az egyént potenciáljai teljességének megélésében, akkor vajon a társadalmi nemi munkamegosztás rendszerének alakulása a merev kettéválasztottság felbomlása, vagyis az emberi szabadság felé mutat vagy ellenkezőleg: merevségével a szabadság gátja.

A fiatalok szexualitásának társadalmi jelenségével kapcsolatos társadalomtudományi kérdések empirikus kutatásaink alapján úgy fogalmazódnak meg, hogy fogyasztói mentalitásúvá vált-e a szex e generáció számára és hogy ez a korosztály hogyan vélekedik a társadalmi nemi szerepekről.

Az itt elmondottak alapjául két, 1991-ben és 1996-ban a Haynal Imre Egészségtudományi Egyetem Orvosi Népegészségtani Intézete által készített HIV-AIDS-szel kapcsolatos országos reprezentatív kérdőíves felvétel eredményei, valamint H. Sas Judit 1980-ban készített kutatása (H. SAS JUDIT: *Nőies nők és férfias férfiak*. Budapest, Akadémiai, 1984.) szolgálnak.

Az adatok elemzése során módszertani megfontolások alapján a 17-23 évesek korcsoportját tekintettük fiataloknak. A feladat az, hogy összehasonlítsuk az 1991-ben és az 1996-ban 17-23 éves fiatal generációk szexuális viselkedését. Igen fontos rámutatni arra, hogy a szexuális gyakorlatra vonatkozó kérdésekre kapott válaszokban nem feltétlenül tükröződik a szexuális viselkedés tényleges gyakorlata, de feltétlenül megjelenik az, hogy a válaszadók milyen válaszokat tartanak társadalmilag elfogadottnak az egyes kérdésekkel kapcsolatban: esetünkben melyek a fiatalok „helyesnek tekintett” szexualitásra vonatkozó elvárásai.

A szexuális vágy fogyasztói természetének mérésére két kérdést használtunk: megtudakoltuk, hogy az utolsó 12 hónap során milyen gyakran éltek nemi életet, milyen intenzitással szeretkeztek és hogy ezidő alatt hány szexuális partnerük volt. Az emberi kapcsolatok, az egyének közötti szociális interakció, a kommunikáció, aminek egyik terepe a szexualitás, időigényes dolog: több találkozást és együttlétet igényel az, hogy a másikkal valóban érintkezésbe kerüljünk és kommunikáljunk, elmélyült emberi tartalommal töltsünk meg egy kapcsolatot és ezáltal gazdagodjunk és gazdagítsuk partnerünket is, hogy minél teljesebbé tegyük saját magunk és társunk szabadságát. Ilyen értelemben a szexnek van „kommunikációs tartalma”, ami leegyszerűsítve a dolgot, lehet alacsony és lehet magas. Ha alacsony ez a kommunikációs tartalom, akkor a szex csupán fiziológiai aktus, ha magas, akkor szociális interakció, az egyént gazdagító és szabadságát növelő tevékenység. Ezt a „kommunikációs tartalmat” lehet mérni a fenti két kérdésre adott válaszokkal. Magas ez a tartalom akkor, ha egy partnerrel többször szeretkesedik valaki és alacsony akkor, ha csak kevésszer, magas, ha az intenzív nemi élethez viszonylag alacsony szexuális partnerszám társul és alacsony, ha a nem túl gyakori szexuális együttlét kevés partnerrel esik meg. Ez a számok nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy alacsony a szex kommunikációs tartalma akkor, ha a válaszadónak 1-8 szexuális partnere volt (eddiggi élete során) és heti több alkalommal szeretkezett (az utolsó 12 hónapban); magas viszont akkor 9 vagy annál több partnere volt és legfeljebb heti egy alkalommal (vagy ennél ritkábban) élt nemi életet. A szex ilyen értelemben felfogott kommunikációs tartalmának alakulását kellett megvizsgálni a fiatal generáció esetében 1991-ben és 1996-ban. Az eredmény számszerűen a következőképpen fest:

1. táblázat

A szex kommunikációs tartalma a 17-23 éves korosztályban 1991-ben és 1996-ban (oszlószázalék)

kommunikációs tartalom	1991		1996		szignifikancia p
	esetszám	százalék	esetszám	százalék	
alacsony	35	39,8	26	50,0	0,00
magas	53	60,2	26	50,0	0,00

Az adatok világosan mutatják, hogy igen jelentős (statisztikailag szignifikáns) mértékben megnőtt 1991 és 1996 között azoknak a fiataloknak az aránya, akik esetében a szex kommunikációs tartalma alacsony, vagyis akik egy partnerrel kevesebbszer szeretkeznek: míg 1991-ben a fiatalok 60 százaléka találkozott és volt együtt szexuális partnereivel több alkalommal, addig az 1996-os fiatal generáció esetében az ilyen ifjak aránya 50 százalékra csökkent. Az idősebb generációkban is tapasztalható hasonló tendencia, de jóval kisebb mértékben. A mindennapi élet nyelvére lefordítva arról van szó, hogy a legifjabb generáció körében terjed a szexualitás területén is az a fogyasztói mentalitás, aminek immár státusszimbóluma a hamburger: gyorsan megveszszük, méltatlan körülmények között befaljuk, az egyeníz még a jóllakottság érzését sem adja meg és egy fél óra múlva már elfelejtettük az egészet. Ezzel szemben egy jó étteremben rituálisan feladjuk a rendelést, emberszabású környezetben ízletes ételt

fogyasztunk, jóllakunk és hosszú ideig emlékszünk a helyre, a pincérre, a környezetre, az ételekre.

A „hamburger-szex” persze mindenki körében hódít, de a leglátványosabban a fiatalok között. Mivel hat év különbséggel vizsgáltuk a két felvétel időpontjában fiatalok szexualitásának kommunikációs tartalmát, nincs helye annak az ellenvetésnek, hogy az intenzív nemi élet a fiatalok generációs sajátossága, az érett szexualitásra való felkészülése, tanulási folyamat része. Itt súlyosabb dologról van szó: másként viszonyultak a szexhez az 1991-ben megkérdezett fiatalok és másként viszonyulnak 1996-ban ugyanők. A tendencia egyértelmű, de kérdés, hova vezet.

Lehet azt mondani, hogy ez nem olyan nagy baj. Van azonban egy másik aggasztó jelenség is: a fiataloknak a társadalmi nemi szerepekkel kapcsolatos elvárás-rendszere. Míg a magyar társadalom egészét illetően 1980 és 1996 között óriási mértékű változás ment végbe: 1980-ban a közsférában való sikerességhez nélkülözhetetlen tulajdonságokat a válaszadók abszolút többsége a férfiakhoz rendelte és a magánszférával kapcsolatosakat a nőkhez, 1996-ban mindkét területen a válaszadók abszolút többsége mindkét nem esetében elengedhetetlennek tartotta a megfelelő tulajdonságok meglétét és csak egy kisebbség rendelte a külvilággal kapcsolatos tulajdonságokat a férfiakhoz és az intimszférával kapcsolatosakat a nőkhez, de ez a kisebbség is úgy tette ezt, hogy nem állt távol egymástól a férfiakhoz ill. a nőkhez a kérdéses tulajdonságot hozzárendelők száma. Ez azt jelenti, hogy a magyar társadalomban az utolsó 16 évben az egyéni potenciálok szabad megvalósítását akadályozó társadalmi nemi szerepelvárás rendszer merevsége oldódóban van, bővül a szabadság köre. Ugyanez a tendencia érvényesül a fiataloknál is, azonban olymódon, hogy a népesség egészénél nagyobb mértékben rendelik a külvilággal kapcsolatos tulajdonságokat a férfiakhoz és a magánszférával kapcsolatosakat a nőkhez. Itt csak az 1996-os felvételi eredményei vethetőek össze egymással, mivel az 1980-as adatbázis megsemmisült, így nincs képünk az akkori fiatalok társadalmi nemi szerepelvárásairól. Az eredményeket a táblázat mutatja be (a fiatalokkal a 33-38 évesek korcsoportjának, az egy generációval idősebbeknek a véleményét vetjük össze).

Jól látható, hogy a bár mindkét korcsoport esetében a válaszadók abszolút többsége mindkét nem esetében fontosnak tartja a kérdéses tulajdonságokat, azonban a fiatalok számottevően nagyobb hányada tekinti elsősorban férfi-attribútumnak a sikerességet és nőinek az érzelmi gazdagságot. Ez a tendencia tökéletesen összhangban áll azzal a polgárosodási folyamattal, ami az országban zajlik és aminek lényegi eleme a magánszféra és a közsféra különválasztása egymástól. A nemi szerepek szintjén ennek a férfiak közsférához, a nőknek pedig a magánszférához rendelése felel meg. Valószínűsíthető, hogy hosszabb távon a társadalom egészének társadalmi nemi szerepelvárás rendszere is ehhez a folyamathoz alkalmazkodik, ma azonban a fiatalok a legérzékenyebbek erre. Ez a folyamat pedig a társadalmi nemi munkamegosztás merev elválasztottságának reprodukálódását segíti, s oda vezet, hogy érvényüket veszítik a valóságos női emancipációs (és nem a feminista) mozgalmak által elért vívmányok.

Ezek az eredmények elgondolkodtatóak mindazok számára, akik értéknek tekintik az egyéni szabadságot és az emberi potenciálok szabad kibontakoztatását.

2. táblázat

A „Melyik tulajdonság kinek az esetében fontos” kérdésre adott válaszok megoszlása generációként (sorszázalék generációként) (n=486)

tulajdonságok	fiatalok				idősebbek			
	férfiak	nők	mindkét nem	egyik sem	férfiak	nők	mindkét nem	egyik sem
A. Az intellektusra vonatkozó tulajdonságok								
okosság	11	7	82	0	8	7	85	0
műveltség	4	4	92	0	3	3	94	0
B. A világban való eligazodáshoz szükséges képességek								
politikai jártasság	51	1	35	13	48	1	37	15
jó beszédkészség	10	20	68	2	8	16	74	2
jártasság ügyek intézésben	26	16	58	0	18	17	65	0
tudjon pénzt keresni	45	3	52	0	37	2	61	0
szakmai, üzleti siker	43	2	52	3	38	2	58	2
C. Az érzelmekre vonatkozó tulajdonságok								
érzelmi gazdagság	1	32	67	0	1	27	72	0
lelki érzékenység	2	47	50	1	3	44	53	0
D. A családi élet irányításához szükséges vonások								
értsen a gyerekneveléshez	0	46	54	0	0	43	57	0
tudjon takarékoskodni	3	42	50	1	3	44	53	0
E. A családi együttélés harmóniájának biztosítása								
hallgasson házastárs tanácsára	3	7	90	0	2	8	90	0
béketűrés	7	28	65	0	5	24	71	0
legyen megértő	2	20	78	0	3	15	83	0
járuljon hozzá a harmónia biztosításához	2	29	69	0	2	24	74	0
F. A világban való helytállást biztosító vonások								
határozottság	29	5	66	0	24	4	73	0
lélekjelenlét	16	13	71	0	13	13	74	0
bátorság	48	7	45	0	44	7	49	0

Zsolnai Anikó

Fiatalkori kötődések

A személyiség szociális viselkedését alapvetően meghatározzák a gyermekkorban kialakuló erős kötődési kapcsolatok. Ezek megléte vagy hiánya erősen befolyásolja az interperszonális kapcsolatok alakulását, a szociális kompetencia fejlettségét. A kötődések, különösen a családban létrejövő kötődési kapcsolatok meghatározó volta miatt vizsgálatunk legfontosabb feladata annak feltárása volt, hogy serdülőkorban a gyerekek milyen kötődési hálóval rendelkeznek.

Az 1995/96-os tanévben végzett felmérésünkben összesen 438 szegedi tanuló vett részt az általános iskola hatodik és a középiskola második évfolyamából. Az általános iskolai minta létszáma 218 fő, a középiskolásoké pedig 220 fő volt. A nemek aránya a teljes mintán belül közel megegyezett.

A gyermekek kötődéseinek felmérésére egy olyan általam kifejlesztett kérdőívet használtunk, amelyet néhány évvel ezelőtt már sikeresen alkalmaztunk iskolás korú gyermekek körében. A kötődési hálókat az alábbi faktorok segítségével jellemeztük: a kötődés tárgya, tartalma, iránya, ereje és kölcsönössége.

Az összes kötődés számát mutató eredményekből az derül ki, hogy az életkor nem játszik meghatározó szerepet a gyerekek választásaiban. A tanulók 36,7%-a négy vagy öt, 38,6%-a pedig hat személyt jelölt meg, mint neki fontos embert. Az viszont meglepő adat, hogy az összes tanuló 33,1%-a anyját, 44,7%-a pedig apját nem jelölte meg választásai során. Ez az arány a nagyszülők esetében még rosszabb. Az is elgondolkasztó, hogy a tanulók 28,1%-a nem nevezett meg egyetlen barátot sem, a tanárok választási aránya pedig minimális volt a vizsgált mintán.

A kötődés motívumait jelző tanulói válaszokból egyértelműen az derül ki, hogy a bizalom, a szeretet, a megbízhatóság és a segítség motívuma az, amely mindenfajta kötődés alapját képezi, s hogy ezek nélkül nem is létezik igazán erős kötődés az emberek között.

A kötődések erősségére vonatkozó eredmények azt mutatják, hogy mind a családi, mind a családon kívüli ragaszkodások erős hőfokúak. A kötődések viszonzottságát mutató tanulói válaszokból pedig az derül ki, hogy legtöbb tanuló kötődéseit teljesen kölcsönösnek tartja. A kapott adatok azt mutatják, hogy a tanulók többsége úgy véli, ha ő erősen ragaszkodik valakihez, akkor a másik fél ugyancsak hasonló intenzitással kötődik hozzá.

Gábor Edina – Nagy Brigitta

Kockázateszlelés és kockázatvállalás fiataloknál

A mai egészségvédelem nagy dilemmája, hogy hogyan forduljon a devianciák, az önromboló életmód felé, miképpen ragadja meg azt a való életben, illetve hogyan, milyen megvilágításban közölje az emberek, főleg a fiatalok felé a kíváncsú viselkedést vagy a megfelelő megelőzés lehetőségét.

Az egészséges magatartás devianciái, a dohányzás, az alkoholfogyasztás, és a társadalom által legrettegettebb, mégis egyre terjedő kábítószer-használat stb. egyfajta tudatos elfordulás az egészségtől. Ebben a felfogásban ezen viselkedések kockázatvállalásnak foghatók fel, az ember a testi-lelki egészségét kockáztatja, hogy más élvezetekhez jusson, ezért nevezhetjük összefoglalóan őket mentálhigiénés kockázatoknak.

Minden éremnek azonban két oldala van, így a kockázatoknak is. Gyorsuló világunkban egyre nagyobb alkalmazkodási értéke van a kockázatvállalásnak. A mai fiatalok szocializációjában már a kockázat, a változtatni merés, az új dolgok kipróbálása mint pozitív minta jelenik meg. A mentálhigiénés kockázatok ugyanennek az éremnek a negatív oldala. Nehéz feladat tehát az egyiket támogatni, a másiktól pedig elfordítani a fiatalokat.

A kamaszok általában nem egymástól, hanem a felnőttek által nekik előírt szabályrendszerből akarnak különbözni, ezért gyakran olyan kockázatok is kipróbálnak, amelyek igazán veszélyesek.

A dohány- és alkoholfogyasztás növekedése, a kábítószer-használat és az AIDS veszélyei olyan kockázati tényezőként jelennek meg, mely káros következményeit megelőzhetőnek tartja a társadalom és a kormányzat az egyén szintjén. (Sajnos ezekkel az erőfeszítésekkel – valószínűleg gazdasági okok miatt – nincs összehangolva kínálat-csökkenés, mint a megelőzés egyik lehetséges társadalmi szintje.)

Prevenációs munkáink során a drogról mint az élet egyik veszélyes és kockázatos oldaláról beszéltünk. Felmerült így a kérdés, hogyan észlelik az emberek, különösen a fiatalok a kockázatokot, mi az, ami eltántorítja és mi az, ami löki őket egy-egy kockázat vállalása felé. Ezen munkák során a pedagógus vagy a szakember szeretne hatni a fiatalokra, előadásokkal, beszélgetésekkel. Legelőször is, hogy felismerjék és megfelelően észleljék ezeket a kockázatokot, és később, majd ezek alapján viselkedésüket is megváltoztassák. Ha viszont így közeledünk a megelőzésben a probléma felé, akkor fontos, hogy minél pontosabban tisztában legyünk a kockázateszlelés – kockázatvállalás – kockázatkommunikáció sajátosságaival.

A kutatás a kockázateszlelés egyik torzításaival: a sebezhetetlenség illúziójával foglalkozik.

A szociális észlelés vizsgálatai a kognitív szociálpszichológiában előszeretettel foglalkoznak az észlelés különböző torzításaival. Ilyen torzítások a kockázateszlelésben is vannak. Ez a kutatás ebben a témában készült, s a jelenség amellyel foglalkozik a kockázateszlelés egyik jelentős torzítása, melyet „sebezhetetlenség illúziójának” neveznek. A vizsgálat először általánosan vizsgálja a sebezhetetlenség illúziójának jellemzőit, majd kitér a kamasz és a felnőtt korosztály közötti különbségekre és az egyes kockázati körök közti eltérésekre.

A sebezhetetlenség illúziója

Az emberek gyakran gondolják magukról, hogy őket nem érheti baj. Másokkal történhetnek rossz dolgok, de velük nem. Amikor valaki nem próbál meg leszokni a dohányzásról indokolhatja ezt azzal, hogy az ő szervezete makkszerűen egészséges, nem árt neki az a néhány szál cigaretta, vagy azért nem kapcsolja be a biztonsági övet az autóban, mert úgy véli, tud annyira vezetni, hogy nem történik vele baleset. Ilyen és ehhez hasonló kijelentésekkel nap-nap után találkozunk az ember, sőt maga is gondolkodhat így bizonyos dolgokról. Felmerül a kérdés igazak-e a fenti állítások. A „velem ez nem történhet meg” mondat reális-e olyan gyakran, mint amilyen gyakran mondjuk és halljuk? Természetesen vannak olyan problémák, amelyről valaki joggal állíthatja, hogy őt sokkal kevésbé érintik, mint másokat. Például, ha valaki nem síel, elmondhatja magáról, hogy a síbalesetek nem érintik őt, míg az emberek egy része síel, és ezért másokat fenyegethet ez a probléma. De ha az emberek nagy része azt állítja, hogy neki kisebb az esélye valamilyen problémára, mint az átlagnak, akkor ez nem csupán egy optimista jövőkép, hanem szisztematikus torzítás a valóság megítélésében, amit a „sebezhetetlenség illúziójának” nevezünk. A *sebezhetetlenség illúziója* az a hibás hiedelem, amely szerint bizonyos események bekövetkezési valószínűsége alacsonyabb saját magunkra vonatkoztatva, mint másokra.

Az az ember aki „sebezhetetlennek” érzi magát, az nem lesz elővigyázatos, nem próbálja megelőzni a problémákat. Az ilyen viselkedés sok kárt, szenvedést okozhat. A bajok megelőzésének fontos eleme, hogy a rossz, negatív események bekövetkezési valószínűségéről reális képünk legyen, és ennek tudatában fontolhassuk meg a továbbiakat. Ez az illúzió irreális képet fest nekünk a világról, ezért csökkentése, kiküszöbölése fontos lenne. Ha megvizsgáljuk ezt a jelenséget, megértjük működési elvét, akkor talán megtaláljuk az utat kiküszöböléséhez.

Többen vizsgálták már a jelenséget. Az egyik kutatója Weinstein volt, akinek eredményei szerint *irreális optimizmus* jellemzi az embereket a jövőbeli pozitív és negatív eseményekkel kapcsolatban. Az irreális optimizmus szerint: „Az emberek úgy gondolják, hogy a negatív események kevésbé történnek meg velük, mint másokkal és a pozitív események sokkal inkább megtörténnek velük, mint másokkal.” Ez az irreális tendencia erősödik pozitív eseményeknél a kíváncsiság, negatív eseményeknél a nemkíváncsiság mértékével, az észlelt kontrollálhatósággal és a sztereotípiák létezésével. Csökkenti ennek hatását az észlelt gyakoriság és a személyes tapasztalatok.

A jelenség magyarázatául több hipotézist is felállítottak.

Kirscht (1966) szerint a sebezhetetlenségi illúzió oka védekező tagadás. Az ember megpróbálja elkerülni azt az aggodalmat, amelyet a fenyegetettség miatt érez. Így, ha tagadja a negatív esemény bekövetkezését, akkor ezzel csökkenti az aggodalmat. A fentiek alapján feltételezhetjük, hogy az erősen fenyegető, vagy aggodalomkeltő problémák erősebb optimizmust idéznek elő, mint a kevésbé súlyosak.

Gyakran a probléma súlyossága nem áll egyenes arányban az aggodalomkeltő hatásával. Például, mert lehet egy nagyon súlyos problémának kicsi a bekövetkezési való-

színűsége, és így nem aggódnak érte nagyon. Ez a két állítás fokozottan érvényes a mentálhigiénés problémákra is hiszen következményeik gyakran nagyon súlyosak és valószínűségük kicsi vagy legalábbis nehezen kontrollálható.

A másik motivációs alapú hipotézis az önbecsülés fenntartására való törekvése alapján. (Weinstein, 1984) Az emberek feltételezik magukról, hogy hatékonyak, meg tudnak küzdeni a veszélyekkel és a problémákkal. Túlbecsülik azokat a képességeket, amelyek rendelkezésükre állnak a kockázat elkerülésére. Veszélybe kerül az önbecsülés, ha az ember sikertelennek érzi magát bizonyos helyzetek kezelésében. Ha azonban a helyzet kontrollálhatatlan, nem a személytől függ, akkor nincs veszélyben az önértékelés. Jól megalapozott az az elképzelés, mely szerint, ha negatív esemény következett be vagy van kilátásban, akkor az emberek kívülre hárítják a felelősséget, azaz tagadják a helyzet kontrollálhatóságát. Azaz egy kontrollálható helyzetben az önbecsülés kerül veszélybe negatív eredmény esetén, ezért az emberek ilyenkor inkább pozitív kimenetelt tételeznek fel.

Az önbecsülés fenntartásához mások pozitív visszajelzése is szükséges. A mások által megbélyegzett, elítélt problémák előfordulása negatív értékelést vonhat után, ezért kínos bevallani ezeket. Az elfogadott általános normák megszegését a személy saját maga is elítélheti, és a környezet is helytelenítheti, megbélyegezheti a személyt. Mindkét esetben csorbát szenvedhet az önértékelés. Ennek elkerülése érdekében az ember feltételezi, hogy vele az ilyen dolgok nem történhetnek meg. Ez az állítás természetesen szintén a mentálhigiénés veszélyekre éleződik ki, hiszen ennél a problémakörnél az ember szinte teljesen viseli a következmények felelősségét, nem háríthat kívülre és ráadásul a társadalom is elítélő attitűddel fordul feléjük.

A harmadik elképzelés szerint kognitív alapon is létrejöhet a fenti torzítás. Bármely tényező, amely a saját magunkról adott becsléseknél elősegíti, hogy alacsonynak értékeljük a kockázatot, ahhoz az állításhoz vezethet, hogy az átlagnál alacsonyabb a kockázatunk, abban az esetben, ha ezeket a tényezőket másokra nem vonatkoztatjuk. (Weinstein, 1982) Azok a kockázatok, amelyek ritkák, nem tartjuk valószínűnek, hogy bekövetkeznek, így a fenti megfontolás alapján torzításhoz vezethetnek.

Kognitív jelenség, hogy az olyan dolgokat tartjuk valószínűbbnek, gyakrabban előfordulónak, amelyeket könnyebb előhívni a memóriából „rendelkezésre áll” (Kahnemann, Tversky, 1974). A személyes tapasztalatok elősegítik a probléma elképzelését, előhívását, így nagyobb bekövetkezési valószínűséget tulajdonítunk neki, mint személyes tapasztalatok hiányában.

A fenti kognitív alapú hibák az egocentrizmus jelenségével jól leírhatóak. Saját magunkra koncentráltan ítéljük meg a kockázatot, a másik személyre nem vonatkoztatva a kockázatsökkentő tényezőket, s így becsüljük az összehasonlító kockázatot. Pedig az összehasonlítás folyamata logikailag az egyik tényező (jelen esetben a személyre vonatkozó kockázat) és a másik tényező (egy másik átlagos személyre vonatkozó kockázat) egymáshoz viszonyításából állna. Feltehető, hogy ez az összehasonlító kockázatbecsléseknél nem így működik. Erre utal, hogy az összehasonlító kockázateészlelés és mások fenyegetettségének észlelése között nem találtak összefüggést. (Weinstein, 1984)

Kamaszok és a sebezhetetlenség

A kutatás célja a kamaszok sebezhetetlenségi illúziójának vizsgálata volt. Az előbbiekben leírt vizsgálatok elemezték és bizonyították felnőttekre a sebezhetetlenség illúziójának létezését. Ugyanakkor a kamaszokról gyakran gondoltuk, hogy nem látják elég reálisan a világot, így egy irreális tendencia jobban is jellemezheti őket, mint a felnőtteket. Innen adódik a hipotézisünk: a kamaszokat jobban jellemzi a sebezhetetlenség illúziója, mint a felnőtteket. Sok olyan jellemzője van a kamaszkornak, amely alátámasztja feltevésünket. A sebezhetetlenség illúzióját elősegítő jelenségek, mint például az egocentrizmus (a torzítást csak önmagára alkalmazza, ha másról gondolkodik akkor nem), a képességek és a személyes kompetencia felülértékelése, ragaszkodás az önbecsüléshez, énvédelmi mechanizmusok kifejezettebb működése.

A kamaszkor az élet egy sajátos időszaka, átmenet a gyermekkorból a felnőttkorba, az átmenetekre jellemző „fejetlenséggel” és nagy lehetőségekkel. Nem a folytonosság hiánya, mégis *más*. A kamasznak alkalmazkodnia kell a bonyolult felnőtt életmódhoz, és ehhez el kell sajátítania a nyílt és rejtett szabályokat, szerepeket. Ekkor rombolja le a készen kapott korlátokat, hogy felépíthesse helyükre a sajátjait, hogy autonóm személyiség legyen. Ezért ez egy rendkívül bizonytalan korszak, amelyben fokozottan szükség van az énvédelemre, az önbecsülés fenntartására, erősítésére.

Nagy hatással van a kortárs csoport is, amely referencia szerepet tölt be. Jutalmazza a kockázatvállaló viselkedést és erősíti a „velem ez nem történhet meg” érzését. A gondolkodás kiteljesedik a kamaszkorra, így képesség hiányon nem alapulhat az irreális optimizmus. Viszont azok a kognitív tényezők, amelyek a felnőtteknél okozzák a sebezhetetlenség illúzióját, a kamaszoknál még inkább jelen vannak. A saját magukra vonatkozó kockázat alacsony becslését több dolog segíti elő. Kevesebb személyes tapasztalata van a világról a kamaszoknak, mint a felnőtteknek, így kevesebb dolog „áll rendelkezésére”, nehezebb elképzelni egy baj bekövetkezését.

Ráadásul nem érzékelik a kockázatról való tudásuk korlátait (Fischhoff), így fel sem mérik, hogy nem tudnak eleget egy adott problémáról. Ezekkel is összefügg a jövőkép különbözősége. A kamaszkorban kezd változni az időperspektíva (Lewin), ezzel együtt sokkal korlátozottabb, mint a felnőtteké (Weinstein). Ha egy kamasz figyelmének középpontjában a jelen van, kevésbé lehet reális a jövőbeli problémákkal kapcsolatban. Ezt támasztják alá azok a kutatási eredmények, melyek szerint a fiatalabbak inkább hisznek a jobb jövőben, mint az idősebbek.

Az egocentrizmus, amely alapvető faktornak tűnik az irreális optimizmus előidézésében, sokkal hangsúlyozottabb kamaszoknál, mint később az élet folyamán. (*Elkind, Lapsley, 1980*) Az egyik hipotézis szerint a sebezhetetlenség illúziójának az az oka, hogy az emberek csak azokat a tevékenységeket hajlamosak felidézni, amelyeket ők tesznek meg a kockázatok elkerülésére, és az egocentrizmus miatt nem gondolkodnak el azon, hogy ugyanezeket más is megteheti.

Ezek a kamaszkori jellegzetességek nagymértékben elősegítik a kamaszok kockázatvállalási kedvét a mentálhigiénés területeken is. A jelen dominanciája, a tapasztalatok hiánya, az értékekkel és szabályokkal való szembefordulás testesül meg ezekben a kockázatokban. A felnőtt társadalom elítéli, (de nem kirekeszti!) ezeket. A jelenben

nagyon pozitív következményük van és a negatívum csak a „távoli” jövőben várható. Valóban minden fiatal aki először rúg be vagy „utazik” úgy érzi most aztán igazi új utakra tévedt! Ezt elősegíti az is, hogy a felnőtt társadalom tabunak tekinti ezeket a témákat és nem beszél róla. A drog pedig különösen vonzó mert ez az, amihez jelenleg a fiatalok már tényleg jobban értenek. Mindezt összevetve feltételezhetjük, hogy a kamaszok másképp érzélik a kockázatokat.

A vizsgálatok tanúsága szerint a magyarországi felnőtteknél és fiataloknál létezik a kockázatesztelés torzítása, amit sebezhetetlenség illúziójának nevezünk. Alapfeltevésünket, mely szerint a kamaszoknál erősebb a sebezhetetlenség illúziója, mint a felnőtteknél csak részben támasztották alá az eredmények (a különbség tendencia szinten szignifikáns). Ennek oka, úgy tűnik, nem a kamaszok „illúziómentessége”, hanem a felnőttek hasonló nagyságrendű torzítása. Lehet, hogy tényleg nincsenek igazán nagy különbségek. Vagy ha vannak, akkor ezek inkább minőségi különbséggel, hozzáállással, jobban megragadhatók, mint ilyen konkrét becslési mutatókkal. Ennek magyarázata lehet a szabálytudat szintjének különbsége, és ez már egy olyan megközelítés, ami a dolgok széles körét tekinti át. Például a kamaszok kockázatvállalásában szabadon megjelenhet, a sebezhetetlenség illúziója, mert nem korlátozza igazán semmi ezt a hiedelmet. A felnőtteknél a szabálytudat, vagy a személyes tapasztalatok lényegesen nagyobb halmaza – mindkét kérdőívben szignifikánsan több tapasztalatuk volt a felnőtteknek a negatív eseményekkel kapcsolatban – nem engedi annyira érvényre a hasonló nagyságú optimista tendenciát.

Összefoglalva tehát: a fiataloknál nagyobb az illúzió, ha megelőzhető a probléma, ha mások kevésbé aggódnak érte, ha nem kínos és ha alacsony az észlelt gyakorisága. Nem függ össze az illúzió a fiataloknál a személyes tapasztalattal és a probléma súlyosságával.

Visszatérve mentálhigiénés (alkoholizmus, kábítószer, öngyilkosság) problémákra, elgondolkodtató hogy az adott kockázatbecslések mindkét kérdőívben erős optimista tendenciát mutatnak. Ezek olyan dolgok, amelyek társadalom nagyon elítél és kontrollálhatónak tart. Ha valakit érintenek ilyen problémák, igyekszik semmissé tenni, letagadni ezeket, mert annyira negatív szociális és fizikai következményei lehetnek. Erős énvédő mechanizmusokat indíthat be még a probléma lehetőségének végiggondolása is.

Ha a sebezhetetlenség illúziója kognitív hibán alapul, akkor már az erre való figyelmeztetés is segít kiküszöbölni ezt az irreális tendenciát. A kockázatmegelőző kampányok sikeréhez hozzájárulhatna a kockázatesztelés általános jellegű torzításainak figyelembe vétele.

A kockázatvállalás felé

Folyamatban lévő kutatásunk célja, hogy vizsgáljuk a kockázatesztelés és a viselkedés közötti szakadékot, illetve azt, hogy milyen összefüggés és kapcsolat van a kettő között. Ezt feltárva hatékonyabb kockázat kommunikációt lehet kidolgozni. A kockázat kommunikáció célja, hogy az egyén kockázatvállalását serkentse, illetve gátolja bizonyos tények, információk célzott vagy kiemelt átadásával.

Az egyén számára kockázatos helyzetben, azaz amikor döntésének következménye lehet számára pozitív vagy negatív, döntését több dolog befolyásolja. A befolyásoló tényezők közül kiemelkedik, hogy az illető információi alapján illetve szubjektíven melyik kimenetelét, a pozitívat vagy a negatívát érzi valószínűnek. Eddigi kutatásaink alapján az derült ki, hogy a fiatalok általában *semmit sem tartanak nagyon valószínűnek* csak közepesen illetve kicsit valószínűnek értékelik egy esemény bekövetkezésének valószínűségét. Átlagosan ugyanakkora bekövetkezési valószínűséget tulajdonítanak a pozitív illetve a negatív eseményeknek.

Fontos szubjektív torzításnak látszik viszont az, hogy a fiatalok *sokkal kevesebb valószínűséget tulajdonítanak azoknak a negatív eseményeknek, amelyek időben távolban következnenek be, mint azoknak, amelyek időben közel következnenek be*. Könnyen be lehet azonosítanunk, melyek azok a kockázatok, amelyek következményei a jelenben jók, pozitívak, de a nagy negatív következmények a jövőben, távolabb fognak bekövetkezni. Ide sorolhatjuk majdnem az összes mentálhigiénés kockázatot, pl. drog, alkohol, AIDS, dohányzás. Ezeken a területeken a fiatalok részéről tapasztalható nagy kockázattalálási kedvet ez a kognitív jelenség is magyarázza. Főleg annak tudatában látszik ez fontosnak, hogy ha a fiatalok *közelségben bekövetkező lehetséges eseményről döntenek, az első domináns viselkedési mód a negatív következmény elkerülése*. Viszont ha valamely *távolban bekövetkező eseményről kell dönteni, akkor megfordul a helyzet, úgy tűnik, aránytalanul lecsökken a negatív-tól való félelem*.

Ezek alapján szeretnénk különböző hatékony kockázat kommunikációkat kialakítani. Hatékonynak tűnik, ha a kockázattalálást csökkenteni akarjuk a közeli negatív következmények kiemelése, illetve a távoli negatív következmény szubjektív valószínűségének megnövelése.

Elgondolkodtató annak a kérdőívnek az elemzése, amelyben arra kértük a gyerekeket, hogy írjanak nekünk kockázatos helyzeteket, különböző szempontból tekintve mint pl. pozitív vagy negatív kimenetel valószínűségének a nagysága. A fiatalok számára kockázatosnak ítélt viselkedésekben, illetve helyzetekben ritkán szerepeltek a mentálhigiénés veszélyek (az előfordulók között a dohányzás – rák összefüggés szerepelt és az alkohol – ittas vezetés), de gyakoriak volt a felvételi, érettségi, házasság, vásárlás, ismerkedés stb. témák „kockázatos magatartásként” való értelmezése.

Fontos tényezőnek látszik tehát a kockázattaláló magatartásnál az, hogy a fiatalok szubjektíven mit élnek meg veszélyként. (Úgy tűnik pontosan azokat a dolgokat, amikre szeretnénk őket rávenni, hogy például a káros szenvedélyek helyett csinálják.) Ebből kitűnik, hogy a mai fiataloknak szóló kockázat kommunikáció esetében jobban figyelembe kell venni azt a helyzetet, amelyben a fiatal él és azt a gondolkodásmódot, ahogyan ez a korosztály látja a világot.

Irodalom

- [1] WEINSTEIN, N. D.: *Unrealistic optimism about susceptibility to health problems: conclusion from a community-wide sample*, in press
- [2] BUDA BÉLA: *A serülőkor szociálpszichológiája*. Herskovits Anna: Serdülőkről. Bp., Tankönyv Kiadó, 1970.

- [3] FISCHHOFF, B.–FURBY, L.: *Adolescent decision making*. kézirat, 1989.
- [4] FISCHHOFF, B.: *Risk taking: developmental perspective*. kézirat, 1990.
- [5] RANSCHBURG JENŐ: *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Bp., Gondolat, 1984.
- [6] PIAGET, I.–INHELDER, B.: *A gyermek logikájától az ifjú logikájáig*. Bp., Akadémiai kiadó, 1967.
- [7] LEWIN, K.: *Mezőelmélet a társadalomtudományban*. Gondolat, 1972.
- [8] VIKÁR GYÖRGY: *Az ifjúkor válságai*. Bp., Gondolat, 1980.
- [9] LAPSLEY, D. K.–MILSTEAD, M.–QINTANA, S. M.–FLANNERY, D.–BUSS, R. R.: *Adolescent egocentrism and formal operation: test of a theoretical assumption in Developmental Psychology*. 1980.
- [10] SLOVIC, P.: *Kockázatészlelés*. Pszichológia, 1987.
- [11] WEINSTEIN, N. D.: *Unrealistic optimism about future life events 1980*. Journal of Personality and Social Psychology.
- [12] WEINSTEIN, N. D.: *Why it won't happen to me: perception of risk factors and susceptibility 1984*. Health Psychology.
- [13] WEINSTEIN, N. D.: *Reducing unrealistic optimism about illness susceptibility 1980*. Health Psychology.
- [14] SCHEIER, P.–WEINTRAUB, J. K.–CARVER, C. S.: *Coping with stress: divergent strategies of optimism and pessimism 1986*. Journal of Personality and Social Psychology.

Németh Erzsébet

AIDS-drog-suicidium kortárs preventorok képzésének módszerei

Az AIDS-drog-szuicidium prevenciós program kortárs preventorok képzésével, több szakot képviselő hallgatói team-ek létrehozásával kívánja elősegíteni a hatékony megelőző munkát. Alapkonceptciónk szerint a kortársi önkéntes segítőkötől származó prevenció igen hasznos lehet, egyrészt mert a hallgatók egymás közvetlen közelében élve időben észlelik a veszélyeztetettségi állapotot, másrészt szükségesnek látszik a megelőző tevékenység bizonyos fokú demedikalizálása, a megfelelően képzett kongruens és hiteles kommunikáció kortárs preventorok bevonása.

Olyan a résztvevő győgyepedagógus, szociológus és szociális munkás szakos hallgatók meglevő tudására és készségeire támaszkodó képzési programot igyekeztünk kidolgozni, amely megfelelő szintű ismeretek nyújtása mellett nagy hangsúlyt fektet a preventori készségek fejlesztésére is.

A résztvevőket a készségfejlesztő képzésben bevált gyakorlati tréningeknek vetettük alá, illetve meghívott előadók bevonásával ismerkedtek az AIDS-drog-szuicidium problémák a preventori munkában releváns tényezőivel, a jelenségkör szociológiai, társadalompolitikai, pszichológiai háttértényezőivel.

A képzési program lezártaival a hallgatókat egy kísérleti év után rendszeres prevenciós munkára szervezünk meg.

Ezenkívül a résztvevők számára kerekasztal-beszélgetéseket szervezünk meghívott előadókkal a következő témakörökben: a krízis felismerés, krízis intervenció alapelvei, a hallgatókat veszélyeztető tényezők társadalompolitikai, szociológiai, pszichológiai, orvosi vonatkozásai és prevenciók lehetőségei.

Az így kiképzett hallgatók felismerik a veszélyeztetettség állapotát, ismerik és használják az aktív hallgatás technikáját. Képesek arra, hogy belehelyezkedjenek a másik gondolatvilágába, értékrendszerébe, megértsék érzelmi-indulati állapotát, azaz empátiát érezzenek iránta, ami nélkül segítő beszélgetés elképzelhetetlen. Képesek meleg, feltétel nélküli elfogadó légkört kialakítani és fenntartani, ami által segítenek társuknak abban, hogy feltárja és megértse saját problémáját, érzelmeit, rejtett motivációit. Mindezek segítik a krízishelyzetben lévő fiatalokat abban, hogy új, eddig nem használt megoldási módokat találjon, ami végső soron akár professzionális segítő felkeresése is lehet, akihez azonban adott esetben a kortársi segítség nélkül egyáltalán nem, vagy túl későn juthatott volna el. Más esetekben a kortárs segítői beszélgetés elegendő ahhoz, hogy a krízis-állapot enyhüljön, s a hallgató a későbbiekben önállóan is képes legyen megküzdni problémáival.

BŰNÖZÉS

B. Németh Zsolt

Az ifjúság kriminális veszélyeztetettségének néhány eleme

A fiatalok (14-18) éves bűnelkövetők száma 20 év alatt megduplázódott (1996-ban 13544 fő). Ez ma már a hasonló korú népesség 2,3%-a (1976-ban még 1,3% volt). Az összes elkövető 11,8%-a tartozott ebbe a négy évfázatba. A kiemelt bűncselekményekben részvételük a következőképpen oszlik meg: az erőszakos közöszlők 12, a garázdák 14, a tolvajok 18, a betörők 24 és a rablók 27%-a nem töltötte be a 18. életévét a bűncselekmény elkövetésekor. 1996-ban 10000 azonos korú lakosra a felnőttknél 120, a fiataloknál 226 (!), ugyanakkor a gyermekkorúaknál (14 év alattiak) 22 bűnelkövetőt találunk. Tehát indokolt a figyelmet a 14-18 éves korosztályokra, vagyis a fiatalokra összpontosítani. Nem megalapozott viszont az az elképzelés (nem ritkán neves elméleti és gyakorlati szakemberektől is), hogy a büntetőjogi vétőképesség határát 14-ről 12 évre szállítsuk le, mondván, hogy a magyar állami gyermekvédelmi rendszer nem képes kezelni a devianciákat, talán a büntető út eredményesebb lesz, hiszen a büntető igazságszolgáltatási rendszerünk éppen a már eddigi túlterhelése miatt is rendkívül súlyos diszfunkciókkal működik. Tegyük hozzá: a kriminálstatistika nem igazolja a gyermekkorú bűnözés riasztó emelkedéséről nyilatkozókat: a rendszerváltás óta stagnálás látszik (négyezer egynéhány száz volt a száma az utóbbi években ezeknek az egyébként vétőképtelen delikvenszeknek), 1996-ban pedig éppen lényegesen javulás látszik, ugyanis „mindössze” 3689 gyermek keveredett bűncselekménybe.

Az azonos korú lakosokhoz viszonyított bűnözési intenzitási mutató területi rangsorai érdekes képet mutatnak: a gyermek- és fiatalok vonatkozásában valamennyi megyét megelőzve a főváros áll az első helyen, vagyis a legkevesebb bűnös gyermeket „termelte” ki. Úgy tűnik, hogy a „bűnös metropolis” bár ezernyi alkalmat teremt a bűnre, azért ezzel szemben megfelelő intézményeket tart fenn és hatásosan védekezik.

A fiatalok ügyeiben a felelősségre vonás így alakul: a bíróság elé kerülő fiatalok 30%-a kap szabadságvesztés büntetést, de ennek 2/3-ában a végrehajtását próbaidőre felfüggesztik. Probára bocsátják a bíróságok a gyermekek 60%-át és javító nevelésre, vagyis speciális zárt intézetbe utalják 3%-ukat. Kiemelt szerepe volna a megbotlott fiatal társadalomba való visszailleszkedésének segítésében a pártfogolásnak. Az erre hivatott rendszer azonban halódik immár hosszú évek óta. Könnyen lehet, hogy a körülmény számlájára kell írunk a fiatalok körében becsült 20%-os visszaesési arányt.

Sok bűnözői karrier kezdődik a csavargással és azzal, hogy a felnőtt társadalom ezzel a jelzéssel felületesen bánik. A csavargás prekriminális állapot, a deviálódás megkezdődésének biztos jele, szinte minden fiatalok bűnelkövető előéletében fellelhető.

tő mozzanat. Ennek nyomába eredve fel lehetne tární a gyermek személyiségében és környezetében rejlő okokat és megkísérélhető volna azok semlegesítése.

Ahogy a csavargás, úgy a bűnelkövetés – mint egy korrekcióra, segítsére szoruló gyermeki sors tünete – sem kap megfelelő jelentőséget a hazai gyakorlatban. Az első vonalban lévő rendőrség ma szinte egyáltalán nem felel meg az európai követelményeknek: nem működtet megfelelő szervezetet és speciális eljárást a bűnelkövető gyermekek ügyeiben, saját, erre vonatkozó belső szabályait sem tartja be. Ha a rendőrség működne e tekintetben, akkor talán látható volna a probléma nagysága. Kiderülne, hogy csavargó gyermekeket nincs hova elhelyezni, nincs aki feltárná a helyzetüket és megkísérelné rendezni. A feltételes mód használata azért indokolt, mert a rendőrség ma már inkább elkerüli ezeket a gyermekeket, mint sem intézkedjék, mert az ideiglenes vagy átmeneti szállások felszámolása óta nagy és megoldatlan terhet jelent a végrehajtó állomány számára a csavargó gyermekekkel való foglalatosság. Ez pedig nagy valószínűséggel azt eredményezi, hogy a kezdeti botlások túl sok esetben szokásos bűnözői életvitellé rögzülnek. Az a feltevésünk, hogy ez volna az egyik pont, ahol a hazai bűnözés súlyosbodását, szervezetté válását fékezni lehetne.

A magyar társadalom ma már nem is új jelensége a munkanélküliség, többszörösen hátrányosan érinti a fiatalokat. A szülői munkanélküliség is zilálja a családok nem jelentéktelen részét, ám a pályakezdő fiatalok tömegeinek kényszerű munkátlansága a jövő nemzedékeinek sorát züllesztí el. A nyilvántartott veszélyeztetett kiskorúak száma 300 ezren felül van, miközben a kezelő apparátus túlterhelt, munkája összehangolatlan és egyre jobban kiüresedik. Szaporodnak a fenyegető jelek és adatok a gyermekkori alkoholizmusról, öngyilkosságról és a nem organikus eredetű mentális zavarokról. Egyébként a nyilvántartott veszélyeztetett gyermek- és fiatalkorúak érdekes módon a bűnözésben kisebb szerepet játszanak, mint gondolnánk, a gyermekbűnözők kb. 15%-a tartozott közéjük. Ebből az olvasható ki, hogy a nyilvántartásokban nem a valószínűsítően rossz helyzetű gyermekek vannak, de az is hogy, sem a veszélyeztetettség felismerése, sem a felismerés utáni kezelés nem megfelelő.

Az alkoholizmus önmagában is súlyos tehertétel, de a bűnözésben is komoly szerepet játszik. A kriminálstatisztika adatai szerint a bűnözők közel 2%-ánál észleltek iszákos életmódot, de egyébként a tettesek 1/4-e volt alkohol hatása alatt a tette elkövetésekor. Noha érvényben vannak bizonyos mindenki által észszerűnek tartott tilalmak a szeszesitalok forgalmazásával kapcsolatban, mégis egyre kevesebb rendőri intézkedés történik évről évre pl. a lerészegítés, avagy a fiatalkorú kiszolgálása miatt. Rá kell itt mutatni arra, hogy a rendészeti aktivitás intenzitása soha nem független a társadalom egészének irányultságától egy-egy kérdésben: nem csupán a rendőrájárór az ma Magyarországon, aki nem tartja fontosnak a tilalmakat ezen a téren.

A magyarországi bűnözés szerkeztében a vagyon elleni bűncselekmények dominálnak, ma az összes deliktum 78%-a lopás, betöréses lopás és csalás. Húsz évvel ezelőtt ez a mutató még 60% alatt volt, így a vagyont támadó bűnözés okaként inkább nevezhetjük meg az anyagi gyarapodást, akár a jólétet, mint a szegénységet. Durván igazságtalan és méltánytalan a megélhetési bűnözés terjedéséről beszélni, és így akár implicité is azt állítani, hogy a szegény ember már nem is csupán potenciális tolvaj. A bűnelkövetővé váláshoz a kriminológiai tudás szerint a kínálkozó alkalom vagy valamely szo-

rongató körülmény (mint mondjuk az éhezés) még nagyon kevés, oda sok-sok más ösztetevő és motívum szükséges. A rendőri gyakorlat sem igen találkozik az egyébként tisztességesen és becsületesen élő emberrel, aki a maga vagy a családja éhségét csillapítandó követne el lopásokat.

A vagyon elleni bűnözés térhódítása nyomán más kategóriákban természetesen csökkenés mutatkozik, így mindenekelőtt a erőszakos személyi elleni atrocitásoknál. Több évtizedes trend szerint a növekedés itt csak kétszeres, szemben az összбűnözés megháromszorozódásával. 1995-ben az összбűнözés 3%-a volt erőszakos jellegű (8366 eset, a húsz évvel ezelőtti 4560-hoz képest). Így tehát csak félig igaz, amikor a mai бűнözés fokozódó brutalitásáról beszélnek: valóban történnek félelmetes, azelőtt csak nyugati filmekben látott véres ügyek, de az egészhez képest még mindig határozottan kivételesen. Amiért a polgárnak az érzése, hogy a közbiztonság nagyon rossz, azért a sajtót kérdezhetjük: miért csak a véres eseményeket írják meg folyton, arra hivatkozva, hogy éppen azokról akar olvasni az újságot vásárló ember.

Van egy fejezete a BTK-nak, a házasság, család, ifjúság és nemi erkölcsi elleni бűнcselekményeké, ahol – különösen a rendszerváltás óta – hihetetlen mértékű csökkenést látunk. Ez természetesen ellentmond minden hétköznapi tapasztalatnak és a társadalmi folyamatokról birtokunkban lévő ismereteknek. Minden bizonnyal arról van szó, hogy a rendszerváltás körül a rendőrséget ért hatások közül a legmaradandóbb az volt, amellyel a magánéletbe történt hatósági beavatkozások visszatetsző voltának kritikájaként kellett szembesülnie. Most ugyan meglepő változás történt: az 1994 évi 375 eset utáni évben 816 alkalommal történt büntető felelősségre vonás kiskorú veszélyeztetése miatt. Ennek az oka egyelőre talányos, és abban sem lehetünk biztosak, vajon pozitívnek tekinthetjük-e ezt a majdnem triplázódott aktivitást. Miután ilyen ügyekben rendszerint hozzátartozók szerepelnek, kétségeink vannak aziránt, hogy a бűntetés bármilyen eredményt hozhatna, kizárólag abból a szempontból, hogy a veszélyeztetett gyermek sorsa javul-e valamit is.

Az oksági tényezők struktúrája a korábbi években megszokottat mutatja: alapvetően a család diszfunkcióiból adódó szocializációs zavarokról van szó. Az anyagi okból való veszélyeztetettség az egyetlen, ami egyre hangsúlyosabbá válik. A бűнügyek rendőrségi kezelése során melleleg olyan okokat ragadunk meg és rögzítünk, amelyek maguk is következmények, ezért az erre vonatkozó statisztikák adatainak elemzése is csak a felületet tükrözheti vissza. Kriminálisan veszélyeztetetteknek azokat a fiatalokat ismerjük, akiket valamilyen makro- vagy mikrotársadalmi körülmény a szocializációjukban megzavart, és ennek következtében beilleszkedési és magatartási zavarokkal küszködnek. Ezek a hatások felerősödnek és fixálódnak a kortársi antiszociális csoportok hatására.

Egy sajátos, de mind többször érvényesülő ok a házasságok felbomlása, pontosabban a válásoknak az az irracionális lefolyása, amely Magyarországon jellemző. A gyermek iránti elkeseredett harc hivatalos szereplői is elfelejtik a gyermek valódi érdekét, és mivel igazságot tenni egyre kilátástalanabb, ezért az ügyintézők olykor nyíltan azt tanácsolják a feleknek, hogy kerüljék meg a törvényes utat, lopják vissza a gyermeket. A rendőrség ezekben az ügyekben csak komoly megszorításokkal vehet részt. Ha a gyermek eltűnik, akkor kutatni kell utána és a felderített tartózkodási helyet közölni

kell a jogosulttal. Ha súlyos veszélyhelyzetben van, a gyámügyi szabályoknak megfelelően intézkedni kell a biztonságba helyezéséről. A gyermek elhelyezésére irányuló határozat végrehajtásában azonban a rendőrnek csak egyetlen szerepe lehet: a bírósági végrehajtó kérésére karhatalmi védelmet biztosít a résztvevők testi épségének biztosítására.

A csavargásoknál is szembeűnő a rendezetlen életű családok magas aránya. Megfigyelhető, hogy a válások után átrendeződő családban nem találja a helyét a gyermek, de meghatározó a felnőtt családtagok bűnöző, alkoholizáló életvitele is. Az utóbbi években némileg emelkedik a jó anyagi körülmények között élő családok gyermekeinek a szökése is. Az ilyen esetek mögött az anyagiakkal pótoltt szereteten túl kiváltó oknak látszik a korai szexuális kötődés, a válogatás nélküli partnerkeresés és a különböző csoportosulások vonzása. Az intézetből szökött fiatalok elsősorban a család utáni kielégítetlen vágyuk miatt hagyják el az intézetet. Egyébként az állami neveltekre vonatkozó egyik legsúlyosabb előítélet éppen ide kapcsolódik. A közvélemény úgy tartja, hogy a nevelőotthonok termelik a bűnözői utánpótlást. Ezzel szemben az igazság az, hogy a megismert fiataalkori elkövetők 7-8% él nevelő otthonban vagy intézetben, ugyanakkor 55-60%-uk teljes családban és elvált szülőnél is csak mintegy 10%-uk.

A szülők foglalkozását tekintve korábban azt láttuk, hogy a kétharmaduk alkalmi, betanított és segédmunkás volt, mára ez a szerkezet a munkanélküliséggel erőteljesen megbomlott, és egyre inkább dominánssá válik ez utóbbi tényező. Kivételesnek mondható az értelmiségi és vezető állású szülő mint a fiatal gyanúsított törvényes képviselője. Az elkövető gyermekek többsége tanuló, illetve tanköteles korú: emelkedik a szakmunkástanulók száma és kiváltképp figyelmeztető az iskolából kimaradók igen jelentős részvétele. Természetesen itt is mind meghatározóbb a munkanélküliség, annyiaval súlyosabb módon, hogy már az első munkahely megszerzése körüli nehézségek életutak sokaságát határozzák meg.

A gyermeki élet fontos színtere az iskola, ahol csak érzékelni kellene a gyermek magatartásának különféle változásait, és persze megfelelően reagálni. Alapvető kifogásunk a mai magyar iskolával szemben, hogy túlságosan teljesítménycentrikus. Lehet, hogy jobban járnánk, ha az iskola kevesebb lexikális ismereteket adna, viszont többet foglalkoznának a gyermekekkel az emberi élet mibenlétéről, az emberi kapcsolatok buktatóival és a nehézségek elviselésének technikáival. Az iskolából kiszoruló gyermek, akár gyengébb képességei, akár a társakkal való együttműködésbeni nehézségei miatt szinte törvényszerűen a margóra kerül és ha ehhez még további mikrokörnyezeti ártalmak járulnak, biztosan valamely devianciába fog torkolni az élete.

Megoldási minta pedig van. Pontosan erre a szituációra épül annak a Gyermek- és Ifjúságvédelmi Csoportnak a munkája a XI. kerületben, akik az önkormányzat teljes pénzügyi támogatásával működnek, immár a harmadik éve éppen a „megrendelő”, a kerületi általános iskolák megelégedésével. Munkájuk bázisa tehát az iskola: a csoport munkatársa rendszeres időközönben megjelenik ott és a pedagógusoktól átveszi a megváltozott magatartású tanulókról az információkat. A kérdéses gyermekkel történt beszélgetés után, ha a probléma kiváltója nem az iskolában sejtethető, felkeresik a családot az otthonában. A segítő szervezetek és intézmények eddigi gyakorlatához képest ez valósággal forradalmi változás: nem a székhelyén, „hivatalában” fogadja a segí-

tő a klienst, hanem meglátogatja a saját környezetében. Az aggályok, hogy a családi életbe nehéz belépni kívülállónak, nem bizonyultak megalapozottnak. Ha a gyermek magatartása valóban aggasztó, elsősorban a szülő számára az, és a segítőszándékot hitelesen kinyilvánítót, a megoldás reményét hozót (aki nem kioktató, nem megszegényítő tud lenni) örömmel, reménykedve és régen várt vendégként fogadják. Gondoljuk meg csak azt, hogy milyen megkönnyebbülés, ha nem a rendőr csenget azzal, hogy gyermekünk elkövetett egy komoly „balhét”, vagy ami még szörnyűbb, áldozatul esett valaminek vagy valakinek.

A magyar rendőrség az ifjúságvédelmi munkáját tekintve messze elmarad a nemzetközi követelményektől: az ifjúságvédelmi egységek és szakemberek legfeljebb a fő központokban találhatók meg (ORFK, BRFK), de ahol valójában a legnagyobb szükség volna rájuk, a területen, a segítséget váró szülő és pedagógus rendszerint nem találja őket. A nyugat-európai és az amerikai rendőrök a legmélyebben részt vesznek a gyermekvédelmi munkában. Erre csak egy példa: külön iskolakerülési programok vannak a rendőrök részvételével mert tudják, hogy az iskolából való távolmaradás egyetlen napja is óriási veszélyeket hordoz magában. A rendőri munka során hatalmas mennyiségű információ halmozódik fel a nehéz sorsú gyermekek mindennapjairól: több mint mulasztás, hogy ezek nem hasznosulnak. Minden egyes a gyermekekkel kapcsolatos bűntény fontos tanulságokat hordoz magában gyermeknek, szülőnek, iskolának, önkormányzatnak vagyis az egész közösségnek. Minden pedagógus tudja azt is, hogy milyen fontos a szimpatikus, okos rendőrök megjelenése és kötetlen beszélgetése az iskolai órákon, mennyire hiányolják őket a diákok is. A magyar rendőrségnek manapság erre nem jut ideje, holott a jövőre nézve az is felbecsülhetetlen értékű hozadék volna, hogy megváltozhatna az ifjúság és a rendőrség kölcsönös ellenszenve. Újabban jelentős sikerek is vannak: a XI. kerületi általános iskolákban nagy sikerrel szerepelnek az erre a feladatra külön felkészített hallgatók a Rendőrtiszt Főiskoláról.

A civil társadalom bűnmegelőzési lehetőségei is izgalmasak, főként abban a vetületben, hogy a hatósági szférával hogyan egészíthetnék ki egymást. Ma úgy tűnik, nem vesznek tudomást egymásról. A rendőrtisztviselők nem ismerik a működési területükön egzisztáló különböző, ma már nagyon számos és sokszínű tevékenységet felvállaló egyesületeket, alapítványokat. A segítő szolgálatok pedig nem jelentkeznak a rendőrségen, hogy segítségre szorulókat találjanak, inkább maguk próbálkoznak utcai kereső szolgálatokkal. Ez így meglehetősen ésszerűtlennek látszik. Persze vannak akadályok. Először talán a rendőrök szemlélete, akik bizony gyakran gyanakvással szemlélik a számukra veszélyesnek tűnő „deviáns gyülekezeteket”. Sokat segítene a helyzeten, ha valamiféle, államilag elismert akkreditációra volna lehetőség. Ha egy civil szervezet ilyen szakmai-erkölcsi hitelesítő irattal jelentkezne a rendőrnél, gyorsabban és könnyebben működhetnének együtt.

A magyarországi galeri bűnözés néhány jellemzője

Érdekes magának a kategóriának a megjelenése is, annak ellenére, hogy fiatalok, vagy többségükben fiatalok által csoportosan elkövetett bűncselekmények már korábban is előfordultak, és ezek később sem szűntek meg, a galeri elnevezés csak egy jól körülhatárolható időszakban lelhető fel a magyar bűnügyi statisztikában és irodalomban. Ez az időszak 1956-tól 1975-ig tart.

„A galerik tömeges születése közvetlenül az ellenforradalom és még inkább az utána következő esztendőkre tehető.”

A jelenség egy különleges időszakban jött létre, az akkor ellenforradalomnak nevezett események után, amikor a hatalom helyzete finoman fogalmazva is meglehetősen bizonytalan, ingatag volt. Belső legitimitás nélkül csak erőszakos eszközökkel tudta fenntartani, megszilárdítani uralmát. Érthető, hogy ebben a helyzetben különösen érzékenynek mutatkozott mindenféle spontán módon, az intézményesített kereteken kívül létrejövő csoportosulással szemben. Az első csoportosulások tehát, amelyeket galerinek hívtak, egy politikailag érzékeny, helyesebben túlérzékeny hatalom alatt jöttek létre, merítve az '56-os események még élő romantikájából, s szükségképpen felhasználva, megőrizve valamit a forradalom politikai irányultságából. A politikai szembenállás, eltérés a hivatalos irányelvektől bizonyos mértékig mindvégig jellemző volt a galerikre, s ez meghatározta a hivatalos szervekkel való viszonyukat, amely kezdettől ellenséges volt. A hatalom, s ennek révén a rendőri szervek veszélyesnek ítélték a galeriket:

„A csoportos bűnözés egyik formája a galeri bűnözés, mely szervezettségénél, kvalifikált irányítottságánál fogva még jelentősebb veszélyt jelent a közrendre és közbiztonságra.”

Amikorra megnyugszik a hatalom, és elhiszi, hogy képes megszilárdítani, és megtartani a hatalmát, akkoriban zárul le a galeri időszak is. (1972-ben fejeződik be a reformidőszak a szélsőségesnek ítélték pártból való eltávolításával.)

1973-ban Kovács Sándor és Tonhauser László a Blaha Lujza téren csoportosuló fiatalokat érintő vizsgálat, ill. rendőri intézkedés sorozat végén ezt állapítja meg:

„Az akció lezárását követően végső következtetésként meg lehet állapítani, hogy intézkedéseink során szervezett galerival nem kerültünk kapcsolatba.”

Ekkorra lecsökken a hatalom érzékenysége annyira, hogy úgy érzi, már nem kell tartania minden, a körein kívül lezajló esemény miatt. Nem kell veszélyt szimatolni minden civil kezdeményezésben (spontán összeverődő csoportban), így azután a galeri bűnözés meghatározás kikopott a gyakorlatból.

„A fogalom elhalványulása kettős eredetű. Egyrészt a hatóság sem ragaszkodott a fiatalok bűnözés súlyos helyzetét tükröző címkézéshez. Másrészt a galerik fiatalok tagjai sem szívesen használták e súlyosabb elbírálás alapjául szolgáló megjelölést. Lassan általános lett az a vélemény, hogy a galeri bűnözés mint olyan nem létezik többé.”

S ekkor visszaminősülnek a csoportosan elkövetett bűncselekmények galeri bűnözés helyett annak, amik valószínűleg valójában voltak: csoportosan elkövetett minden egyéb címke nélküli bűncselekményeknek.

1976-tól nincsenek adatok a galeri bűnözésről, s ha maga a jelenség nem is szűnt meg, a címke eltűnt. Érdeemes viszont részletesebben is megvizsgálni, hogy mi is volt az a jelenség, ami húsz éven át a galeri bűnözés címkéjét viselte.

A galeri

A fogalom eredetét az angolszász kriminológiai irodalomig szokás visszavezetni, valahonnan a gang kifejezés tájáról eredeztethető. Sajnos az elnevezés átvételét nem követte a hozzákapcsolódó gondolatrendszer adaptálása. A gang-ek kutatása már sok évtizedes tapasztalatokra tekinthet vissza az 50-es években. A széles körben végzett kutatások eredményeképpen a gang-eknek egy sor tipológiája jött létre, sokféle csoportosítás kategorizálás született. A többféle megközelítéssel dolgozó kutatók abban azonban egyetértettek, hogy nem lehet a gang-eket egységes valamiként felfogni és kezelni. Az eltérő környezeti hatások révén létrejövő csoportokat differenciáltan kell kezelni, figyelembe véve az eltérő motivációkat, célokat és szervezeti formákat. A hazai közvélemény, de a szakirodalom is egy egységes skatulyaként használta a galeri fogalmát, annak pontos tartalmi meghatározása nélkül. Ilymódon egy nem pontosan definiált fogalmat alkalmaztak sokszor egymástól jelentősen különböző fiatalkorúak által létrehozott csoportosulásokra.

Miközben a rendőrség már több mint 10 éve foglalkozott galeribűnözéssel, az első – és mind máig egyetlen – a témakörrel tudományos igénnyel és alaposítással foglalkozó könyv: Molnár József: *Galeribűnözés*, csak 1971-ben jelent meg. Négy év múlva a jelenség hivatalosan megszűnt.

Tehát szinte a teljes időszakra, amikor a galeribűnözés létezett, igaz az, hogy soha, senki nem definiálta pontosan, mit is jelent ez a fogalom. Többnyire fiatalkorúak olyan csoportjaira használták, amelyeket károsnak vagy veszélyesnek tartottak. Az elnevezés összekapcsolódott a bűnözéssel, fiatalkorúak szervezett, bűncselekményeket is elkövető csoportjának megjelölésére használták elsődlegesen. Fiatalkorúak által csoportosan elkövetett bűncselekmények azonban előtte is, és utána is előfordultak, tehát itt valami más speciális ismérvnek is léteznie kellett, ami indokolja a megkülönböztető kezelést, figyelmet. Ennek a másságnak a pontos meghatározásával Molnár is adós maradt. Az ő definíciója szerint:

„A galerit tehát olyan antiszociális beállítottságú társadalmi csoportnak tekintetük, amelybe megközelítően azonos korú fiatalok tartoznak. Társulásuk vagy csatlakozásuk nélkülözi a hivatalos vagy szülői felügyeleti szervek kezdeményezését vagy jóváhagyását.”

A definícióban az antiszociális beállítottságú kifejezés értelmezése a kérdéses, mert egyébként egyszerűen egy öntevékeny csoportról lehetne szó, bár meg kell jegyeznünk hogy ennek működtetése akkoriban szintén némi nehézségbe ütközött volna. A társadalom ellenességgel az a baj, hogy túl puha kategória. Nagy mértékben függ az alkalmazójától, hogy mit ért alatta. Így minősülhetett antiszociális viselkedésnek a hosszú haj viselet, kopott, szakadt ruházat, bizonyos típusú jelvények hordása vagy a beat-zene hallgatása. Önmagában ez nem okozott volna gondot, hiszen lehetett volna a deviáns, punk, rocker, csöves, hippi vagy az alternatív kifeje-

zések, ill. az általuk definiált fiatalok csoportosulásainak szinonimájaként használni a galeri kifejezést, de a felsoroltakkal szemben (bár azokat is gyakran használták pejoratív megkülönböztetésként), a galeri elnevezés erőteljesen negatív értékítélettel társult.

A galeri kifejezés már kialakulásakor összekapcsolódott a bűnözéssel. Ez a kapcsolat azonban meglehetősen speciális. A galeri sohasem jelentette kizárólag a bűncselekményt elkövetők csoportját, a galeri, ill. tagjai nem feltétlenül követtek el bűncselekményeket, sőt abban szinte minden a témával foglalkozó szakember egyetértett, hogy a legtöbb közülük nem ilyen céllal jött létre, és jó részük nem is így működött.

„A rendőri szervek tevékenysége kezdetben nagyrészt csak a bűnöző csoportok felszámolására szorítkozott, míg később fokozatosan kiterjedt a bűncselekményt még el nem követő csoportosulások megakadályozására is.”

1. táblázat

A rendőrség által felszámolt galerik száma

év	felszámolt galerik száma	
	összesen	bűnöző galerik száma
1961	226	180
1962	83	75
1963	76	54
1964	133	73
1965	167	101
1966	216	126
1967	139	85
1968	203	118
1969	213	139

Tehát a galeri akár követett el bűncselekményt, akár nem, rossz és üldözendő volt. Ez azt jelenti, hogy nem önmagában az volt a baj a galerikkal, hogy tagjai csoportosan követtek el bűncselekményeket, hiszen akkor nem kellett volna a csoportos bűnelkövetéstől elkülönítve kezelni és akkor is üldözni, amikor még nem történt törvénysértés. A galerinek más bűne volt, ami akkor is fennállt, ha bűncselekmények nem kapcsolódtak a tevékenységéhez. Pusztá léte volt az, ami aggasztotta a hatalmat. Az tehát, hogy létezett egy a hivatalos, következőképpen központilag ellenőrizhető, kézben tartható, s persze felülről irányított szervezetektől, intézményektől független minden felügyelet, ellenőrzés nélküli, önálló csoportosulás, ami látványosan nem igényelte a szocialista (vagy bármiféle) társadalom gondoskodását. Ami minden lehető, elérhető eszközzel igyekezett kinyilvánítani, deklarálni függetlenségét és nem kívánt betagozódni, részt venni. Saját szervezetet hozott létre, saját szokásokat, törvényeket alakított ki. Ez volt az egyik, ha nem a legfontosabb vonzereje is, hiszen olyan kortárs csoportot jelentett, ahol a fiatalok megpróbálták a saját törvényeik szerint élni.

Irodalom

- [1] KOVÁCS SÁNDOR–TONHAUSER LÁSZLÓ: *Csoportosulás vagy galeri*. Belügyi Szemle 1974. 7. sz. 88.p.
- [2] MOLNÁR JÓZSEF: *Galeribűnözés*. KJK Budapest, 1971. 335.p.
- [3] MOLNÁR JÓZSEF: *A hazai fiatalkori bűnözés új vonásai*. Az ifjúkori bűnözés elleni harc időszerű kérdései. Ankét 1986. március
- [4] SMETANA JÓZSEF: *A csoportos-galeri-bűnözés helyzete a fővárosban*. A fiatalkorúak bűnözéséről BM. Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség 1970. 238.p.

Balázs Andrea

Gyermekek a gyermekbűnözésről

Az előadás alapjául szolgáló kutatás célja az volt, hogy megismerhető legyen a 13-14 évesek bűnözéséről, ezen belül a gyermek- és fiatalkorúak bűnözéséről kialakult kép és az eredmények alapján lemérhető legyen ismereteik helyessége, mely segítséget nyújthat a megelőző munkában.

Az alkalmazott módszer kérdőíves lekérdezés volt, egy általános iskola 7. és 8. osztályos tanulói körében. Az ív 17 kérdést tartalmazott, mely a következő rendszer szerint készült: elsődlegesen milyen forrásokból szerzik a gyerekek ilyen jellegű ismereteiket, ebből következik, hogy milyennek ítélik a magyarországi bűnügyi helyzetet, illetve a gyermek- és fiatalkorúak bűnözését. A kérdések érintették a büntethetőséget és a büntetéseket. Az utolsó kérdéscsoport pedig a megelőzés lehetőségeivel foglalkozik. Helyet kapott még a „kortársak feletti ítéletalkotás”, a felelősség és a felelősök témája is.

A kérdések alapján kiderült, hogy az érintett csoportok szerint a magyarországi bűnözés nagy mértékű, míg a gyermek- és fiatalkorúaké jelentősnek tekinthető. A kiváltó okokat jó érzékkel csoportosították. Azonban alapvető jogi ismereteik hiányosak, hasonlóan a megelőzésről alkotott képük is.

Ez alapján levonható az a következtetés, hogy érdemes felmérni ezen korosztályok ilyen jellegű ismereteit, igényeit, és azokat összegezve és kiértékelve felhasználni a megelőző munkában. Ezt erősíti meg a pedagógus és a rendőr véleménye is a dolgozatban, mivel nem tartják megfelelőnek az e téren kifejtett megelőző, illetve ifjúságvédelmi munkát.

Bodnár Csilla

A mundugumorok nevelési szokásainak és egy fiataalkorú bűnelkövetőnek egyéni terápiás anyagának összehasonlító elemzése

Egyre nő az erőszakos, illetve életellenes bűncselekményeket elkövetők száma a börtönökben. Erre felfigyelve egy szakmai beszélgetésen arra kerestük a választ, hogy melyek azok a tényezők, körülmények, nevelési hatások, amelyek az ifjúkori személyiséget agresszívvá, az emberek iránt gyűlölközővé és bizalmatlanná tesznek. Mely tényezők alakítják ki, hogy a viselkedés motivációs bázisa főként a bosszú, a másik embernek vagy ha erre nincs mód önmagának fájdalom okozása (önccsonkítás, teátrális suicidium)? Ezen okokat egy összehasonlítóással szeretném bemutatni, melynek alapja egy mondugumor kannibál törzs nevelési és együttélési szabályai, valamint saját munkám során egy egyéni terápiában feltárt események és érzések összehasonlítása.

Ennek alapján létezik egy „kannibalista” család modell, mely funkcionálisan agressziót alakít ki a gyermek személyiségében. Az összehasonlítás során feltételezések is szerepelnek, mivel konkrét adatok nem állnak rendelkezésre, de ezen események-re következtethetünk.

- Mundugomorok Új Ginea területén élő kannibál törzs. „A mundugumor fiúgyermek ellenséges világba születik bele, olyan világba, amelyben saját nemének legtöbb tagja ellenséges lesz, amelyben a sikerért vívott harc során a legfőbb fegyvere az erőszakosság kell, hogy legyen, keresnie kell és meg kell bosszulnia a sérelmet, könnyedén kell vennie saját biztonságát, mások életét pedig még könnyebben. Már születésekor elkezdik a szokások kifejlesztését benne.”
- Az általam vizsgált és kezelt személy XZ, 20 éves, cigány etnikumú fiú. Jelenleg rablásért és erőszakos közöszlészért ítélték el. Jelen panasza, hogy állandóan feszült (főleg a munkahelyen állandóan törni-zúzni tudna), a többiekkel nem tud és nem akar kapcsolatot kialakítani. Idegesíti társai jelenléte. Nem bírja elviselni, ha utasítják, csak saját feje szerint szeretne cselekedni. Fél, hogy e miatt problémái lesznek.

Anamnézis: Főként apja nevelte, mert anyja elhagyta őket. Egy bátyja szintén börtönben, két húga pedig nevelőszülőknél van. Hat osztályt végzett. Sokat csavargott. Többször követett el erőszakos cselekményeket. Bal alkarján suicid kísérletek hegei láthatók, melyeket a civil életben okozott magának. Többször kezelték (inkább csak ellátták) pszichiátrián. Sokszor és sokat fogyasztott alkoholt. Jelenleg egyik szülővel sem tart kapcsolatot. Jelen bűncselekményében egy 40-42 éves hölgyet erőszakolt meg a saját lakásán. Az erőszak során a hölgyet megkötözte, megverte, késsel megfenyegette és megvágta.

Mindezen hatások következtében XZ jövőképét, terveit, személyiségét az egyéni terápiájának egy-egy részletének kiemelésével szeretném megmutatni.

Áldozatáról a következőképpen nyilatkozik:

„Megölöm ezt a nőt, mert olyat mondott, hogy nem ismert, pedig ismert. Jó lehet, hogy nem kellett volna megvagdosnom. Miért nem ment el, nem igaz, hogy nem hallotta, hogy nyitom az ajtót.” A másik célja, hogy az anyját és az apját együtt lássa újra, ha kell erőszakkal is. „Legyenek együtt. Még ha megkötözöm őket, akkor is együtt lesznek.”

Azt is elmondja, hogy egy lakatlan szigetre menne legszívesebben és csak a családját vinné magával. Terveket sző, de később azt mondja: „Elhagynak úgyis!” Az itt leírtak semmiképpen nem kívánnak kritikát tartalmazni és az általánosítást is – véleményem szerint – kerülni kell.

Ennek az összefoglalásnak egyetlen célja, hogy munkánk során és más hasonló területen dolgozók munkája során (pl. rendőrök, védőnők, gyámügyön dolgozók, szociális munkások, pedagógusok, pszichológusok stb.) felismerjék ezeket a tüneteket és lehetőségeikhez mérten megelőzzék ezen hatások következtében kialakuló személyiség zavarokat, illetve az erre ráépülő egyéb más társadalmi problémákat. A prevenció mint szinte egyetlen megoldási mód lehetőségének megteremtése érdekében.

Negrea Vidia

Fiatalkori antiszociális személyiségzavarok alapjelenségének klinikai, pszichológiai vizsgálata

A forenszikus pszichológia témaköréhez

Előadásomban a 2.sz. Fiúnevelő Intézetben tervezett kutatás néhány módszertani szempontjáról szeretnék beszámolni.

Az aszódi intézetbe olyan 14-19 éves fiúk kerülnek bírósági ítélet alapján, akik valamilyen bűncselekményt követtek el. Az intézeti reszocializálásuk minimum egy, maximum három évig tarthat, illetve a 19. évük betöltéséig. Közvetlen bekerülés után a növendékkel foglalkozó team feladata egy olyan általános vizsgálat elvégzése, amely alapján elkészülhet a személyes jellemzők specifikumának figyelembe vételével az egyénre szabott oktatási, nevelési és mentálhigiénés program.

A kidolgozni tervezett téma az intézetbe került, egyrészt saját családjában, másrészt állami gondozásban nevelkedett fiatalok magatartásformáit, deviancia típusait célozza, ugyanakkor az esetleges pszichológiai tüneteknek a bűncselekményekkel, familiáris jellemzőkkel, illetve terheltségekkel, valamint az intézeti tartózkodás alatti „rendkívüli” cselekményekkel és ezek közötti összefüggéseivel foglalkozna keresztmetszeti vizsgálat alapján.

A kutatás anyagát azok az adatok képezik, amelyek a növendékkel foglalkozó szakemberek munkájából adódtak (pszichológus; orvos, nevelő, szakoktató stb.) és keletkeztek mind az intézeti, mind a bekerülés előtti időszak alatt.

Az adatok elemzéséből nyert következtetések fontos támpontot nyújthatnak az antiszociális személyiség korrekciójával és kezelésével foglalkozó intézmények szakembereinek, a személyiség specifikus pedagógiai és pszichológiai módszerek kidolgozásában és hatásvizsgálatában.

Nyári Katalin

Kommunikációs zavarok és devianciák

Az előadás egy folyamatban lévő empirikus kutatás elsődleges tapasztalatairól számol be a címben foglalt témakörből.

A fiatalkorúak által elkövetett betöréses lopások kriminológiai szempontú elemzése során olyan fontos összefüggések említhetők ki:

- a családon belüli kommunikációs zavarok szerepe a bűnözői karrierben;
- az iskolán belüli kommunikációs zavarok a fiatalkorúak bűnözővé válásában;
- a kommunikációs problémák, és az iskolai jellemzések, a rendőri környezettanulmányok tartalmi hibái közötti viszonyok főbb jellemzői;
- a kirendelt védő, a rendőrség és a fiatalkorú gyanúsított közötti kommunikációs zavarok.

A kizsorítás/kizsorítottság, a marginalizálódás, az előítéletek és a devianciák új aspektusú megvilágítása jelentős mértékben elősegítheti a fiatalkorúak bűnözésének megelőzését.

Hatvani Erzsébet

Új helyen az előzetes

A Rákospalotai Leánynevelő Intézet elsődleges rendeltetése szerint javítóintézet, ahová a bíróság által bűncselekmény elkövetése miatt javítóintézeti nevelésre utalt fiatalkorú lányok kerülnek. A „klasszikus” feladat mellett az intézet már évek óta két speciális gondozási részleget is működtet. Az egyik egy leányanyás részleg, amely a javítóintézeti nevelés elrendelése előtt vagy alatt gyermeket vállalt fiatalkorú anyáknak ad lehetőséget arra, hogy gyermeküket maguk nevelhessék. A másik egy utógondozói csoport, ahol azok a lányok élnek, akiknek a javítóintézeti nevelés után nem volt hová menniük, vagy később jöttek vissza segítséget kérni. Mindkét csoport – mivel több hely van, mint ahány „javítósnak” jelenleg szüksége van rá – fogad „kívülről” érkező, elsősorban állami gondozás alatt álló vagy onnan kikerült fiatalokat. A három részleg életéhez közel egy éve egy új intézmény kapcsolódott. 1996. május 1-je óta az előzetes letartóztatásban lévő fiatalkorú lányok és fiúk számára lehetőség van arra, hogy a letartóztatás idejét ne rendőrségi fogdában, büntetés-végrehajtási intézetben, hanem javítóintézetben töltsék. Ezeket a lányokat a Rákospalotai Intézet fogadja.

A bűncselekményt elkövető fiatalok helyzete mindig kérdéses volt és lesz. Örök hívás a prevenció erősítése, az időben történő segítségnyújtás – magunk mellé állítva a pedagógia, a pszichológia, a szociológia, szociálpolitika, családpolitika eszközeit.

A századforduló óta a felnőttekétől eltérő anyagi, eljárási és büntetés-végrehajtási szabályok vonatkoznak a fiatalkorúakra. Ennek oka az a felismerés volt, hogy a fiatal-

korúak által elkövetett bűncselekményeket elsősorban szociológiai-pszichológiai problémaként kell kezelni, és a felelősségre vonó büntetés kiszabás mellett alapvetően a nevelő hatásnak kell dominálnia. Célként a reszocializáció fogalmazódik meg. A fiatalkorú bűnelkövetés kezelésénél a jogalkotás a tettarányos és a reszocializációs modell között próbál arányt találni a társadalom védelmi szükségletének és a fiatal életkorból adódó sajátosságok kielégítésére.

Egyrészt a büntetőjogi beavatkozás mindig magában hordozza az objektivitás igényét, a tettarányos felelősségre vonást, másrészt teret enged a mérlegelésre, a körülmények mérlegelésére. A döntésnek és végrehajtásnak figyelembe kell vennie a fiatal testi-lelki fejlődésének igényeit. A szankciónak (ha úgy tetszik az ítéletnek) még mindig a prevenciót és nem a büntetést kell szolgálnia. Erre elvben teret adnak az a fiatalok számára vonatkozó anyagi jogi szabályok – eltérő büntetési tételek, alternatív lehetőségek a vádemelés elhasználásától a fiatalkorúak börtönéig. A végrehajtási szabályok erre speciális intézményeket hoztak létre, amilyen a javítóintézet is.

A gyakorlati megvalósulás pedig az intézmények működésében rejlik. Erre irányul az intézetben folyó nevelési-pszichológiai-szociális gondozási program. Csak így lehet elkerülni, hogy a szándék ne rosszabb helyzetet teremtsen és a munka „eredményeül” ne „börtönszindrómáról”, kettős szocializációról kelljen beszélnünk. A nyitás nem csak azt jelenti, hogy a lányok intézeti életén kívüli kapcsolatait erősítjük, (családi szálak, külső programok), hogy a lehetőségeiket szélesítjük (tanulás, fejlesztő programok), hanem, hogy az esélyét megpróbáljuk megmutatni annak, hogy befolyásolhatják az életüket, döntéseket kell hozniuk saját magukkal kapcsolatban.

Ez persze illúziónak tűnik egy olyan helyzetben, amikor legtöbbjük eddigi élete során azt tapasztalta, úgy éli meg, hogy nem maga irányítja életét, sodródik az eseményekkel. Illúzió egy olyan társadalomban, amely ez ellen dolgozik. Mégis azt gondolom, ez az egyik legfontosabb feladatunk. A jogszabályi változás és a mi munkánk is szervesen kapcsolódik a fentiekhez.

Míg az anyagi, jogi, végrehajtási szabályok mindig kitüntetett figyelmet érdemeltek ebben a vonatkozásban, az eljárásjog kevésbé követi a fenti elveket.

Léteznek ugyan a fiatalkorúakra vonatkozó kitételek, mint hogy részükre az eljárás során koruknak megfelelően védelmet kell biztosítani az előzetes letartóztatásban a felnőttektől elkülönítve. A bizonytalanság, az esemény nélküliség az, ami a legjobban jellemzi az előzetes letartóztatás idejét. Pontos információik nincsenek, leginkább egyedül vannak, a világtól elzárva, összezárva másokkal. Ez a helyzet nemcsak egy-két gyereket érint. Jellemző adat, hogy a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított fiatalkorúak 13,1%-15,7%-át tartóztatják le, addig a felnőtt korúaknál ez az arány 9,2%.

A büntetőeljárás törvény nem tesz különbséget a fiatalkorúak és a felnőtt korúak között. Előzetes letartóztatásukra gyakorlatilag ugyanazon okok miatt kerülhet sor. (Bűnismétlés veszélye, bizonyítékok megsemmisítésének veszélye, elrejtőzés, az eljárás lefolytatásának akadályozása). A bűncselekmény különös súlya az, amelyet kiemelten figyelembe kellene venni a fiatalkorúaknál. Ez azonban egy nehezen differenciálható fogalom. Jellemzőbb, hogy a fiatalra jellemző életmód, az othontalanság, csavargás miatt kerül sor a letartóztatásra.

Kérdés az is, hogy mi teszi indokoltabbá az előzetes letartóztatást. A súlyosabb bűncselekmény, vagy a fiatalkorú környezete. Egy súlyosabb cselekménynél is ha fiatalkorú a családjában tartható, szükségtelen lehet az elzárás, míg kisebb bűncselekmények elkövetésénél is indokolhatja ezt, ha nincs olyan háttér, ami visszatartó erő.

Az előzetes letartóztatás körülményei a rendőrségi fogdákbán, a büntetés-végrehajtási intézetekben pedig ugyanolyanok egy egyszeri kisebb cselekményt elkövető 15 éves, mint egy visszaeső felnőtt esetében.

Amire a figyelem irányul, ha van rá hely, hogy a felnőttektől való elkülönítés megtörténjen. Ez függ a zsúfoltságtól, az adott település ellátottságától, így nem tekinthetjük kivételes esetnek ha ez mégsem valósul meg. A zsúfoltság, a tárgyi-személyi feltételek az előzetes letartóztatott megőrzését szolgálják. Nincs lehetőség arra, hogy a fiatalkorú tanuljon, foglalkozásokon vegyen részt. Napi menetrendjük a felkelés, evés, cigarettázás, takarítás, napi egy óra séta, lefekvés. És persze, ami közben közöttük történik. Ahogy a lányok mondják: „Nem a börtön a rossz, hanem hogy kikkel vagyunk összezárva”. Egyszerűen ez az időszak – abban a korban, amikor minden napnak többszörös értéke van – „kimarad” az életükből, miközben életre szóló nyomokat hagyhat.

Az előzetes letartóztatás idejét úgy kezelték, mintha az meg sem történt volna. Egy átmeneti időszak, egy szükségszerű rossz. Olyannyira így volt, hogy a később javítóintézeti nevelésre utaltaknál ezt az időszakot nem lehetett beszámolni a letöltendő időbe. Az előzetes letartóztatás a fiatalkorú gyanúsítottnál a tapasztalatok szerint 3-6 hónap, de nem tekinthető egyedi esetnek az egy év vagy az ezt meghaladó időtartam sem.

A változtatást még aktuálisabbá tette Magyarország csatlakozása az ENSZ deklarációhoz, a Gyermejkogi Konvencióhoz. Megszületett a büntetőjogszabályokról módosításáról szóló 1995. évi XLI. törvény.

Ez egyrészt változást hozott az anyagi jogszabályok terén. Többek között a javítóintézeti nevelés időtartamát határozottá tette, így az előzetes letartóztatás ideje beszámítható. Több új rendelkezést hozott a szabadságelvonással nem járó intézkedések szélesítésére, újdonsága a vádelhalasztás, az eljárás időleges felfüggesztése, amely a be nem avatkozás lehetőségével él, tekintettel arra, hogy az „elkövetők” nagy részénél, az „elkövetés” általában a kamaszkor természetes velejárója, amelynél a meghurcolás, a stigmatizáció elkerülhető rossz. A Gyermejkogi egyezményben foglaltak szerint a gyermek őrizetben tartására, vagy letartóztatására csak végső esetben kerülhet sor, a lehető legrövidebb időtartamra és ez alatt a gyermekkel emberségesen és az emberi méltóságának kijáró tisztelettel, életkorának megfelelő szükségleteiknek figyelembevételével bánjanak.

Zárójelben jegyzem meg, hogy mind a be nem avatkozás, az eljárás felfüggesztése, a szabadságelvonással nem járó intézkedések és büntetések alkalmazása csak akkor válik valódi megoldássá, ha az e mellé járuló segítő feltétel rendszert is megteremtjük. Egyértelműen a család, a saját környezet amennyiben valamelyest megtartó erő tud lenni a leghatékonyabb. Ma azonban, amikor egy pártfogó felügyelőre évi száz fiatal jut, amikor az iskolák többsége nem készült fel az ilyen jellegű „problémás” gyerekek fogadására, és nem is érdekelt ebben, akkor lehet, hogy ez nem a jobb megoldást nyújtó segítség időszaka, hanem csak a helyzet elnyújtása.

Karanedev Ivánné

Tájékoztató a Népjóléti Minisztérium 1. sz. Fiúnevelő Intézete rendeltetési céljáról

Az 1995. évi XLI. törvény 13.§-a, valamint a 6./1996./VII.12. IM. rendelet a magyar jogalkotásban, a család, gyermek és ifjúságvédelem fejlődésében történelmi értékű. Hazai és nemzetközi viszonylatban is elsőként rendelkezik a bűnelkövető fiatalok előzetes letartóztatásának javító-nevelőintézetben is lehetséges végrehajtásáról. A fiatalok esetében erre kijelölt hely: Népjóléti Minisztérium 1. sz. Fiúnevelő Intézete (Budapest III., Szőlő u. 60.) A fenti intézmény 1952-től javítóintézetként működött, az utóbbi évtizedekben az enyhén fogyatékos értelmű bűnelkövető fiatalok kompenzáló nevelésére centráltnak. 1996. május 1-től bírói és ügyészi rendelkezés nyomán előzetes letartóztatásba helyezett fiatalok fiúkat fogad be. A fiatalok előzetes letartóztatásának ez az új lehetősége annak a szemléletmódnak a reprezentálása, mely szerint a fiatalok bűnelkövetés személyiségzavar, problémás magatartás és mint ilyen jogi, pedagógiai és pszichológiai módszerekkel történő kezelést igényel, az előzetes letartóztatás első pillanatától kezdődően. E gondolat gyakorlati megvalósítása a jogalkotók és a gyermekmentés iránt elkötelezett szakemberek nagyszerű alkotása. Megfelel, sőt továbbviszi az ENSZ alapokmányokban rögzített szellemiséget a veszélyeztetett, deviáns fejlődési irányt mutató fiatalok védelmével, segítségével kapcsolatban. A fiatalok előzetes letartóztatásának javítóintézetben lehetséges végrehajtása kivédi az egyébként alig elkerülhető börtönártalmakat fizikális, értelmi és mentális vonatkozásban egyaránt. Megóv a további kriminalizálódás veszélyeitől, s előtérbe helyeződik a minden fiatalt, – így a bűnelkövetőt is –, alanyi jogon megillető fejlődéshez való jog. A jogilag erős keretekben a klasszikus és modern, alternatív és speciális pedagógiai módszerek ötvöződnek a pszichológia, szociálpszichológia, szociálpedagógia módszereivel. Hatásuk eredményeként aktivizálódik a fiatalok személyiség energiakészlete és pozitív irányba erősödik fel. Közel egy éves tapasztalatunk a fiatalok fiúk javítóintézetben történő előzetes letartóztatásának eredményeivel kapcsolatban pedagógiai optimizmusra jogosítók.

Farkas Judit

Fiatalok cigány elitáltak nevelése Tökölön

A cigányság a legnagyobb lélekszámú etnikum Magyarországon ám nem teljes jogú tagjai a magyar társadalomnak. Maga a cigány fogalom sem tisztázott teljes mértékben. Kisebbségi jogaik körül rengeteg a probléma. A jog nem tesz különbséget bűnözők között etnikai alapon. Tökölön sincs semmiféle megkülönböztetés, mégis óriási az ellentét a nevelővel szemben, ezt otthonról hozták magukkal. Cigányul megszólítva őket lassan oldódnak, kiderül, hogy tragikus hiányai vannak a világ és önmaguk megismerésében, nem ismerik a cigányság történetét. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a sikeres nevelőmunka lényege, hogy saját kultúrájukon keresztül kell velük kommunikálni.

Donáth Attila

Struktúraváltás a Bokréta utcai Ifjúsági Otthonában

A Budapest Főváros Önkormányzata Ifjúsági Otthonát (1094 Budapest, Bokréta utca 3.) 1981-ben hozta létre a Budapest Fővárosi Tanács a deviáns magatartású, speciális nevelést igénylő 14-18 éves korú állami gondozásban élő fiúgyermekek részére, illetve az 1992-ben történt alapító okirat módosítás szerint az otthonban nagykorúvá vált, családi háttér nélküli, dolgozó fiatalok elhelyezése és utógondozása céljából 60 férőhellyel.

Az intézmény egyre kevésbé tudta ellátni szakmai feladatait, a magas gyermeklétszám növelte a sűrűlódások lehetőségét az amúgy is nehezen kezelhető gyerekek között, a szökések száma folyamatosan nőtt, a túlkoros, kriminális előélettel rendelkező gyerekek oktatási intézményben és munkahelyentartása szinte lehetetlenné vált, az épület jellege nehezítette a segítő-terápiás jelleg kialakítását.

A fentiek alapján az ágazati intézményracionizálás elodázhatatlan, ezért a Bokréta utcai Ifjúsági Otthon kiváltása első helyre került a kiváltásra kerülő intézmények között. A férőhelyek megtartása mellett funkcióváltásra, illetve funkcióbővítésre is sor került. Az intézmény speciális feladataiból adódóan a kiscsoportos ellátási formák működnek hatékonyan. Az új működési struktúra mellett szól az is, hogy előtérbe kerüljenek a problémahelyzet megoldását célzó különböző szakmai attitűdök (szociális munka, pszichológiai, szociálpszichológia, kriminál-pszichológia).

A bekerülő fiatalok személyiségállapotától függően lépcsőzetesen történne a személyiségfejlesztés, illetve a kiléptetés. Az átjárhatóság lehetővé teszi az egyéni motívációk kibontását. A lépcsőzetesség hozzájárulhat az előrejutáshoz, ugyanakkor a visszazalépéshez is, illetve lehetőséget teremt az ellátásból való kiléptetésre. Kiléptetés alatt értjük azt, hogy egy olyan tevékenységet definiáljunk ellátásként, amely olyan megoldási formákat foglal magában, melyek elsősorban a kriminális életvezetés megoldására irányulnak.

Machács Mihály

Külső gondozás alapelvei és módszertana

A külső gondozási forma bevezetésével többirányú igénynek tettünk eleget: a fiatalok részéről megfogalmazódott, hogy szeretnének visszakerülni családjukba, a család jelezte ennek lehetőségét, a fiatalok szökéseik alatt kikerültek a segítő kliens kapcsolat kereteiből. Követhetlenné váltak társas viszonyaik. A külső gondozás során sikerült „nyomon követni” és segíteni a növendéket, jelentős lépést tettünk ezáltal a bűnmegelőzés érdekében.

A külső gondozás alapelveinek kialakításakor fontos szerepet kell kapnia a rendszerszemlélet meghatározó elemeinek: a probléma „helymeghatározásának”, a családtagok egymásra hatásának, a család szabályainak. Ezeket az alapelveket felhasználva,

s figyelembe véve azt, hogy többnyire alacsony státuszú, sokproblémás családokkal dolgozunk, a családoorientált megoldásközpontú konzultációt tekintjük hatékony együttműködési formának. Fenti konzultációs módszert ismertetném röviden.

Kenderfi Miklós

A Bokréta utcai Ifjúsági Otthon „Hotel” szolgáltatása

Egy modellkísérlet tapasztalatai a bűnmegelőzés érdekében

A fiatalok élethelyzetét az elmúlt években elmélyülő társadalmi feszültségek, az egészségkárosító szerek szinte korlátlan terjesztése, illetve a bűnözés tendenciái sokszorosan veszélyeztetik. A gyerekek és a tizenéves fiatalok életesélyei rosszabbak lettek, kényszeresebb életvezetés jellemzi őket és kiszolgáltatottabbak a környezetük számára. A ma váratlanul, vagy kikerülhetetlenül az utcára keveredő fiatalok pedig többségükben magukra maradnak.

Az utca gyakorlatilag ezen fiatalok számára a drasztikus, nem ritkán visszafordíthatatlanul önsorvasztó, vagy destruktív változásokat jelent. Az utca a gyermekek és a felnőtté váló fiatalok számára az a valószínűtlenül felerősödött kockázati szintér, ahol sürgős segítségre van szükség.

Az utcára jutó és azonnali segítségre szoruló fiataloknak olyan – a helyzetüknek megfelelő – hatékony krízisintervenciós jellegű segítséget kell kapniuk, amely mentes minden felesleges bürokratikus és formális elemtől.

Ennek szellemében született meg a Bokréta utcai Ifjúsági Otthon, a Kapocs Ifjúsági Önszolgálat és a GYIVI Utcai Gondozó Szolgálat között ama együttműködési megállapodás, melynek értelmében az Ifjúsági Otthon egy 5 ágyas ún. „Hotel” szobát tart fenn az utcára kerülő, eseti csavargó fiatalok számára. Ők még nem kerültek gyámhatósági kiemeléssel az intézményes gyermekvédelem egyirányúsított rendszerébe, de aktuális élethelyzetükben, lelki állapotukban átmeneti, vagy folyamatos segítségre szorulnak. Ez a „Hotel” szolgáltatás alternatíva az utca kínálatával szemben, amelynek választása külső kényszer nélkül, az önkéntességen alapul.

A konferencia előadói*

Agárdi Irma

BKE Marketing Tanszék

Antal Judit

ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék

Andrási István

6000 Kecskemét, Kápolna u. 24.,

Tel.: 76-415-786

Bajda Beáta (PhD)

KLTE Neveléstudományi Tanszék,

4023 Debrecen, Egyetem tér 1.,

E-mail: bojda@tigris.klte.hu

Balázs Andrea

BRFK III. ker. Rendőrkapitányság 1036

Budapest, Tímár u. 9/a., Tel.: 250-2320/187

Bauer Béla

Budapesti Tanítóképző Főiskola, Budapest

Teacher Training College Tel.: 201-4539,

E-mail: bauerb@kincsem.btf.hu

Balog Iván

JATE Szociológia Tanszék,

6723 Szeged, Petőfi sgt. 30-34.

Bánfalvy Csaba

BGGYTF, 1071 Budapest, Bethlen tér 2.,

Tel.: 1417-978

Boda Kornélia

Bokréta Ifjúsági Otthon 1094 Budapest,

Bokréta u. 3., Tel.: 215-4045

Bodnár Csilla

Fiatalokorúak Büntetés-végrehajtási Intézete

Tököl, Tel.: 166-6700

Borbulya Gyula

GYIVI, 6000 Kecskemét, Kurucz krt. 16.

Tel.: 06-76-481-619

Boros László

ELTE ÁJK, 1364 Budapest, Egyetem tér

1-3., Tel.: 266-2021, Fax: 266-5861

Csákó Mihály

ELTE SZI, Szociológia Tanszék,

1088 Budapest, Pollack M. tér 10.,

Tel.: 266-3860, E-mail: csa11807@ella.hu

Cseke Péter

Babes-Bolyai Tudomány Egyetem,

Szociológia Tanszék, Kogălniceanu 2. sz.,

Tel.: 064-149-976

Dalminé Kiss Gabriella

KLTE Szociológia Tanszék,

4010 Debrecen, Pf. 11., Tel.: 36-52-316-666

Diósi Pál

1133 Budapest, Kárpát u. 42.,

Tel./fax: 120-6710

Domokos Tamás

ANIMA Ifjúságkutató Csoport,

8200 Veszprém, Diófa u. 2.,

Tel.: 88-327-631,

E-mail: domitomi@osiris.elte.hu

Donáth Attila

Ifjúsági Otthon, 1094 Budapest

Bokréta u. 3., Tel.: 217-0000

Erős Ferenc

MTA Pszichológiai Intézet, 1067 Bp.

Teréz krt. 13., Tel.: 3220-425,

Fax: 3220-514,

E-mail: feros@orange.okt.cogpsyphy.hu

Enyedi Zsolt

MTA Politikatudományi Intézet, 1068 Bp.,

Benczúr u. 33., Közép-Európai Egyetem,

1051 Bp., Nádor u. 9., Tel.: 327-3085,

E-mail: enyedizs@ceu.hu

Fábián Zoltán

MTA Pszichológiai Intézet, TÁRKI, 1132

Bp., Victor Hugo u. 18-22., Tel.: 149-7531,

Fax: 1290-470, E-mail: fabian@tarki.hu

*A konferencia résztvevőinek adatait az 1997 évi állapot szerint jegyeztük

Farkas András

*MTA Pszichológiai Intézete, 1067 Bp.,
Teréz krt. 13., Tel.: 246-6469,
Fax: 269-2972,
E-mail: 41693far@ella.hu*

Farkas Judit

*Fiatalokorúak Büntetés-végrehajtási intézete
Tököl, Tel.: 166-6700*

Farkas Péter

*tudományos munkatárs, Oktatáskutató Intézet
Budapest, Victor Hugo u. 19-22.,
Tel.: 129-76-52*

Fejes Katalin

*Munkaügyi Minisztérium, 1051 Budapest,
Roosevelt tér 7-8., Tel.: 312-52-32,
Fax: 311-4073*

Fodor Lajos

*GYIVI, 6000 Kecskemét, Kurucz krt. 16.,
Tel.: 06-76-481-619*

Fóti János

*KSH Népszámlálási Főosztály,
1024 Budapest, Petreszelyem u. 7/9.,
Tel.: 345-6804, Fax: 345-6803*

Gábor Kálmán

*Oktatáskutató Intézet Ifjúságkutató Csoport,
Tel.: 129-7639, E-mail: h6104gab@ella.hu*

Gábrity Molnár Irén

*Közgazdasági Kar Szabadka,
Tel./fax: 00-381-2456-211*

Garami Erika

*Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés
(TÁRKI) 1132 Bp., Victor Hugo u. 18-22.,
Tel.: (36-1) 1497-531,
Fax: (36-1) 1290-470,
E-mail: tarki@tarki.hu,
Internet: <http://www.tarki.hu>*

Gere Ilona (adat nélkül)

Harsányi Eszter

*ELTE Szociológiai Intézet, 1088 Budapest,
Pollack M. tér 10., Tel.: 121-3792,
E-mail: hareszt@ludens.elte.hu*

Hatvani Erzsébet

*Népjóléti Minisztérium Leánynevelő Intézet,
1151 Budapest, Pozsonyi u. 36.,
Tel.: 307-6368*

Horváth Ágnes

*Kecskeméti Tanítóképző Főiskola,
Tel.: 76-321-444, Fax: 76-483-282*

Imre Anna

Országos Köznevelési Intézet, Tel.: 1765-918

Jancsák Csaba

*Juhász Gyula Tanárképző Főiskola HÖK,
62/546-070, 544-734,
E-mail: hok@jgytf.u-szeged.hu*

Kemény István

*tudományos tanácsadó, MTA Szociológiai
Intézet, lakás telefon: 316-5425*

Karanedev Ivánné

*Népjóléti Minisztérium 1. sz. Fiúnevelő
Intézete, 1032 Budapest, Szőlő u. 60.,
Tel.: 188-6540*

Karikó Sándor

*Juhász Gyula Tanárképző Főiskola,
6701 Szeged, Pf. 396., Tel./fax: 62-322-981,
E-mail: kariko@edpsy.u-szeged.hu*

Kántor Zoltán

*Oktatáskutató Intézet, Tel.: 166-0062,
E-mail: aci@ludens.ella.hu*

Kelemen Ilona

*Rendőrtiszti főiskola 1211 Budapest,
Farkasvölgyi út 12., Tel.: 175-4995*

Kenderfi Miklós

*Ifjúsági Otthon 1094 Budapest, Bokréta u.
3., Tel.: 215-4045*

Kerékgyártó Zsuzsa

Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Munkaügyi
Központ

Keszthelyiné Rédei Mária

Központi Statisztikai Hivatal, 1024
Budapest, Keleti K. u. 5-7., Tel.: 345-6152

Kolozsi Béla

SOTE, Budapest, Visegrádi u. 9. II. 3.,
Budapest, Pf. 370. H- 1440,
Tel.: (36-1) 210-2953,
E-mail: KOLBEL@NET.SOTE.HU

Kó József

OKKI Budapest Maros u. 6/a., Tel.: 156-7566

Köllő János

MTA Közgazdaságtudományi Intézete,
Tel.: 319-3157, E-mail: kollo@econ.core.hu

Kovács Zita

1066 Budapest, Dessewffy u. 5.,
Tel.: 06-1-111-5211, Fax: 06-30-340-004,
E-mail: szasza@cc.mata.v.hu

Kriaszter Emese

Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
2081 Piliscsaba, Egyetem tér 1-3.

Kulcsár László

1104 Budapest, Lavotta u. 13.,
Tel.: 06-30-249-904, Fax: 131-6343

Lakatos Judit

KSH, 1024 Budapest, Keleti K. u. 5-7.
(1525 Bp., Pf. 51), Tel.: 345-6204,
Fax: 345-6379

Lakatos Miklós

Lannert Judit Országos Közoktatási Intézet,
1051 Budapest, Dorottya u. 8.,
Tel.: 118-5093, Fax: 266-9185

Liskó Ilona

Oktatáskutató Intézet, Tel.: 129-7639

Lovas Ferencné

humánszolgáltatási osztályvezető Szolnok

Mares Diana

Cap Pod Decebal u. C13/5 Szatmárnémeti,
Románia (Satu Mare),
Tel.: 00-40-617-33315,
E-mail: mares@coltrans.org.soroscj.ro

Marina Lucian

Roumania, Cluj-Napoca, Herculone, no 17.,
op. 8, Tel.: 00-40-64-140-75,
E-mail: mareage@coltrans.crg.soroscj.ro

Marián Béla

1071 Budapest, Peterdy u. 23.,
Tel.: 1420-028

Máté-Tóth András

JATE BTK, 6722 Szeged, Egyetem u. 2.,
Tel.: 62-45-44-18,
E-mail: matetoth@rel.u-szeged.hu

Mezei István

MTA Regionális Kutatások Központja
Észak-magyarországi Osztály Miskolc,
3525 Miskolc, Széchenyi út 61.
Postacím: 3501 Miskolc, Pf. 389.,
Tel./fax: 46-350-688,
E-mail: h925mez@ella.hu

Mészáros Ferenc

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola HÖK,
Tel.: 62/456-070, 544-734
E-mail: hok@jgytf.u-szeged.hu

Mihály István

Szinfo-Székeludvarhelyi Ifjúsági Információs
és Tanácsadó Iroda, 4150 Odorheiu Seculesc,
Str. Kossuth Nr. 20, Románia,
Tel./fax: 00-40-66-215790

Molnár Anna

Expanzió Humán Tanácsadó,
1053 Budapest, Fejér György u. 10.,
Tel./fax: 06-1-118-6906

Molnár Péter

*Magyar Testnevelési Egyetem Pszichológia
Tanszék, 1123 Bp., Alkotás u. 44.,
Tel.: (36-1) 156-4444,
Fax: (36-1) 156-6337*

Monostori Judit (adat nélkül)

Murányi István

*Kossuth Lajos Tudományegyetem Szociológia
Tanszék, 4010 Debrecen, Egyetem tér 1.,
Tel.: 52-316-666,
E-mail: muranyi@tigris.klte.hu*

Negrea Vidia

*NM. 2.sz. Fiúnevelő Intézet,
2170 Aszód Baross tér 2.,
Tel.: 06-28-400-110*

Németh Erzsébet

*SOTE Magatartástudományi Intézet,
1089 Budapest, Nagyvárad tér 4.,
Tel.: 210-2940/6124, Fax: 210-2955,
E-mail: nemerzs@net.sote.hu*

Németh Zsolt

*Rendőrtiszt Főiskola 1121 Budapest,
Farkasvölgyi u. 12., Tel.: 202-7688*

Novák Andrea

Temesvári Ifjúságszociológiai Műhely

Nyári Katalin

*RTF Kertészeti Kutató Intézet,
RFK Szolnok*

Örkény Antal

*ELTE Szociológiai Intézet, 1088 Budapest,
Pollack M. tér 10.*

Pajer Mária

*Expanzió Humán Tanácsadó, 1053 Budapest,
Fejér György u. 10., Tel./fax: 06-1-118-6906,
E-mail: pajer@mail.datanet.hu*

Paksi Borbála

*Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem,
1093 Bp., Fővám tér 8., Tel.: 2175-172*

Pálfy Zoltán

*CEU, History Dep., Bp., Nádor u. 9.,
Tel.: 168-7864, E-mail: 496pal42@ceu.hu*

Papp Attila

*Temesvári Ifjúságszociológiai Műhely,
ELTE Szociológiai Intézet, 1088 Bp.,
Pollack Mihály tér 10.,
E-mail: kaja@ludens.elte.hu*

Pethő Attila

*Rendőrtiszt Főiskola 1121 Budapest,
Farkasvölgyi út 12., Telefon: 175-4995*

Polgár Viktória

*Pázmány ér. Katolikus Egyetem BTK,
2081 Piliscsaba, Egyetem u. 1.*

Ránki Lantos Júlia

*Nemzeti Szakképzési Intézet, Tel.: 210-1065,
Fax: 210-1063, E-mail: jranki@nice.hu*

Révai Edit

*OLI Vallásszociológiai Központ,
1053 Budapest, Ferenciek tere 7-8.,
Tel.: 266-1238*

Rudas János

*Bar Kochba Intézet, 1116 Bp.,
Hengermalom út 15., Tel./fax: 206-0829*

Szabó Ildikó

*Országos Közoktatási Intézet,
Tel.: 1185-093, Fax: 2669-185,
E-mail: h13290sza@ella.hu*

Szabó László igazgatóhelyettes

*Zala Megyei Munkügyi Központ,
8900 Zalaegerszeg, Mártírok u. 42-44.,
Tel.: 92-311-513*

Szántó Tamás

*Országos Foglalkoztatási Közalapítvány,
1037 Budapest, Bokor u. 9., Tel.: 388-1270*

Szigetvári Richárd

*Ifjúsági Otthon, Budapest, IX. Bokréta u. 3.
1094., Tel.: 215-4045*

Tomka Miklós

*MTA Filozófiai Intézet, 1054 Budapest,
Szemere u. 10.,
OLI Vallásszociológiai Központ,
1053 Budapest, Ferenciek tere 7-8. II. em.,
Tel./fax: 266-1238,
E-mail: h7131tom@ella.hu*

Tóth László

*HIETE Orvosi Népegészségtani Intézet,
1135 Bp., Szabolcs u. 35. (20. ép)*

Török Péter

*Kerkai Intézet, 1535 Budapest, Pf. 826,
Univ of Toronto, Dept. of Sociology, 203
College St. Toronto, ON. M5T 1P9, Canada,
Tel.: (36-1) 200-8054, (1-416) 978-3412,
E-mail: torok@chass.utoronto.ca*

Vass Csaba

Duna Televízió, Tel.: 457-1247

Vastagh Zoltán

*JPTE Tanárképző Intézet, 7624 Pécs,
Ifjúság u. 6., Tel.: 36/72/327-622,
Fax: 36/72/327-622/4003*

Vámos Dóra

*Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem,
1093 Budapest, Fővám tér 8.,
Tel.: 2188-197, Fax: 2181-466 E-
mail:koz_vamos@pegasus.bke.hu*

Veres Valér

*Max Weber Szakkollégium,
Tel.: 40-64-154-360, Fax: 40-64-414-285,
E-mail: veres@coltrans.org.sorosci.ro*

Zsigó Ferenc

*Joint Center, 1399 Budapest, Pf. 701/316,
Tel.: 131-0090*

Zsolnai Anikó

*JATE Pedagógiai Tanszék, 6722 Szeged,
Petőfi sgt. 30-34., Tel/fax: 62-321-034,
E-mail: zsolnai@sol.cc.u-szeged.hu*

SUMMARY

Youth and the Transformation of Society – Freedom and Life Chances

Youth Research Conference In The European Youth Centre, Budapest, April 4-5

The Youth Research Section of the Hungarian Sociological Association, the Youth Research Group of the Institute for Educational Research, the Youth Research Data Bank of the Social Research Information Centre and the Association of Young Sociologists organised a joint Youth Research Conference. The aim of the conference was to summarise the findings of youth research conducted in Hungary since 1989 and to promote communication between not only researchers but also civic youth organisations, government experts and MPs. Our book contains the lectures and the discussions of the conference held 4-5th April 1997.

The sections of the conference were as follows:

1.
 - a) The life conditions of young people; child and youth statistics
 - b) The world of work – with the participation of the Work Science Committee of the Hungarian Academy of Sciences
2.
 - a) Educational system
 - b) Vocational training
3. Community culture and political socialisation
4. Ethnic relations, prejudice, identity, world view
5. The impact of consumer culture and mass media on young people
6. The social participation of young people
7. Values, lifestyles, future orientation
8. Religion and youth
9.
 - a) Health conditions and deviance
 - b) Juvenile delinquency

Main Conclusions Drawn At The Conference

Young people between the ages of 14-29 differ more and more markedly from each other as to age, origin and region. The change of regime increased and, simultaneously, decreased their opportunities. Owing to distorted modernisation, the chance of the reproduction of inherited gains and losses has grown. This is also corroborated by the

fact that organisations and mechanisms serving to handle conflicts and minimise social inequalities have still not yet emerged.

According to statistics, the employment rate among youth has dramatically fallen between 1990 and 1996 from 75% to 55%. This can only in part be attributed to the growing motivation to study: a considerably higher proportion of youngsters are now absorbed into higher, secondary, semi-higher and semi-secondary education as ten years ago. However, in the educational system the number of early dropouts with no qualification at all has also grown. Hungary is at the top of the European list of jobless young people who do not study anywhere at all. By contrast, youth in the most advanced countries are characterised by dual activities: they work and study at the same time, so as to be competitive on the labour market. In Hungary, this phenomenon exists, but in a confusing way because statistics do not involve youngsters making money in the black economy:

Due to the inactivity of young people, parental financial support may be extended until the age of 27-29. One of background factors of this extension is the gradual withdrawal of the state from the public sector, including education. In public education, elite (e.g. six and eight year) grammar schools received a green light. Their too early selection increases differences between young people and the implementation of the tuition fee system in higher education reinforces this even more. However, while these disadvantages can be compensated for by studying after hours, the poor and the Roma who do not participate even in secondary education are in a hopeless situation. Its main cause was the collapse of a vocational training system built on „smoke stack” industry. Owing to this, one third of youngsters enter the labour market with no or poor qualification. There are now nearly a quarter of a million of them. Gypsies are the most underprivileged: in the age of 20-24, 23,5% of them are unemployed and 52,8% inactive, so they are totally excluded from any kind of social participation. Simultaneously, a Gypsy middle class is also emerging which lays more and more emphasis on the education of their offspring.

The situation of young women has also substantially changed. Mothers with small children are not well sought after in jobs nowadays. Less and less people can afford nurseries and kindergartens than earlier. Thus, women either get married later or do quite the opposite and escape into the family and bringing up children. The latter is mainly characteristic of underprivileged young people. This creates further disadvantages because it is a serious obstacle in finding a job. „New conservatism” is gaining ground not only among women but also among the youngest, where liberalism concerning sexual behaviour is becoming less popular. They try to retreat under the umbrella of the family from the social Darwinism represented by the marketoriented world outside. Parallel to this, new forms of escapism are emerging among youth, i.e. growing drug abuse, aggression and intolerance.

Regional differences also influence the future of young people. Work and studying opportunities are much less favourable for young people in the depressed Eastern areas or small villages than in the capital, in big towns or in Western Hungary. Their mentalities are different: youngsters living near the Western border are more practical-minded and independent but those in the crisis zones still have paternalistic attitudes.

However, there are also winners of the transformation process. All data show that young people are over-represented in agriculture and they are far more educated than the older cohorts. An ever growing proportion of youth study in the higher educational institutions. For those who grew up after the uncertainty of the change of regime, unemployment and eternal competition are no longer shocking experiences. Accordingly, they are much more utilitarian and flexible. A new, dynamic group of young entrepreneurs is being formed. Its members are not only self employed but have more and more bourgeois and civic virtues: willingness to accumulate and invest, industriousness and a sense of responsibility toward their environment. In the private sphere informal networks play a key role, therefore strong family, kinship and friendship ties are observable. Similarly to Western European petty bourgeois families, the mother, the wife and the children are employed part-time in the enterprise. Young entrepreneurs, in particular in the countryside are dethroning the former intellectual elite in the field of cultural patterns, too. Owing to these changes, consumer culture mediated through the mass media is becoming dominant among various strata of youth the main form of leisure activities of young people is watching TV, especially music and movie channels.

Nfl. 5457

XB 3940

A Belvedere Meridionale kiadása
Telefon (62) 546-090
E-mail belvedere@jgytf.u-szeged.hu
Felelős kiadó Szegfű László
Műszaki szerkesztő Forró Lajos
Borítóterv Majzik Andrea
Korretor Márton Imre
Nyomta X-Press 2000 Kft.
Telefon (62) 424-964

ISSN 963 03 9598 3

A kötet szerzői

Agárdi Irma,
Antal Judit,
Andrási István,
Bajda Beáta,
Balázs Andrea,
Bauer Béla,
Balog Iván,
Bánfalvy Csaba,
Boda Kornélia,
Bodnár Csilla,
Borbulya Gyula,
Boros László,
Csákó Mihály,
Cseke Péter,
Dalminé
Kiss Gabriella,
Diósi Pál,
Domokos Tamás,
Donáth Attila,
Erős Ferenc,
Enyedi Zsolt,
Fábián Zoltán,
Farkas András,
Farkas Judit,
Farkas Péter,
Fejes Katalin,
Fodor Lajos,
Fóti János,
Gábor Kálmán,
Gábrity Molnár Irén,
Gere Ilona,

Harsányi Eszter,
Hatvani Erzsébet,
Horváth Ágnes,
Imre Anna,
Jancsák Csaba,
Kemény István,
Karanedev Ivánné,
Karikó Sándor,
Kántor Zoltán,
Kelemen Ilona,
Kenderfi Miklós,
Kerékgyártó Zsuzsa,
Keszthelyiné
Rédei Mária,
Kolozsi Béla,
Kó József,
Köllő János,
Kovács Zita,
Kriaszter Emese,
Kulcsár László,
Lakatos Judit,
Lakatos Miklós,
Liskó Ilona,
Lovas Ferencné,
Mares Diana,
Marina Lucian,
Marián Béla,
Máté-Tóth András,
Mezei István,
Mészáros Ferenc,
Mihály István,

Molnár Anna,
Molnár Péter,
Monostori Judit,
Murányi István,
Negrea Vidia,
Németh Erzsébet,
Németh Zsolt,
Novák Andrea,
Nyári Katalin,
Örkény Antal,
Pajer Mária,
Pálffy Zoltán,
Papp Attila,
Pethő Attila,
Polgár Viktória,
Ránki Lantos Júlia,
Révai Edit,
Rudas János,
Szabó Ildikó,
Szabó László,
Szántó Tamás,
Szigetvári Richárd,
Tomka Miklós,
Tóth László,
Török Péter,
Vass Csaba,
Vastagh Zoltán,
Vámos Dóra,
Veres Valér,
Zsigó Ferenc,
Zsolnai Anikó